

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**DE FACTO DEVLETLERİN ULUSLARARASI SİSTEM VE TOPLUMDA
YERİ: IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

MEHMET ALKIŞ

İstanbul, 2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**DE FACTO DEVLETLERİN ULUSLARARASI SİSTEM VE TOPLUMDA
YERİ: IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

MEHMET ALKIŞ

Danışmanı: Prof. Dr. Ayşegül SEVER

İstanbul, 2021

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Mehmet ALKIŞ
Anabilim Dalı	: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı	: Uluslararası İlişkiler
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ayşegül SEVER
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Eylül 2021
Anahtar Kelimeler	: <i>De Facto</i> Devletler, Ortadoğu, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Uluslararası Toplum, Irak

ÖZET

DE FACTO DEVLETLERİN ULUSLARARASI SİSTEM VE TOPLUMDA YERİ: IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ ÖRNEĞİ

Bu tez Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası sistem ve toplum ile ilişkilerini de facto devlet olma bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. De facto devletlerin uluslararası sistemdeki önemi stratejik konuları ve sahip oldukları doğal kaynaklardan etkilenmektedir. Bu çalışma da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin stratejik konumu ve petrol-doğalgaz kaynaklarının dış ilişkilerini etkilemesini sorunsallaştırmaktadır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin örnek olay olarak ele alındığı tezde Krasner'in egemenlik yaklaşımından hareketle Pegg'in “de facto devlet” isimlendirmesi ve Caspersen'in “tanınmayan devlet” tanımlaması temel alınmıştır. Çalışma Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin egemenlik talebi kapsamında dış ilişkileri ve petrol-doğalgaz kaynaklarını yönetme politikası izlediği üzerinde durmaktadır. Bu açıdan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi uluslararası toplum nezdinde meşruiyet elde etme ve kabul görme politikasını takip etmektedir. Yine stratejik konum ve ilişkilerin yoğunluğundan dolayı Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve İran ile ilişkileri çalışmada ele alınmıştır. Aynı zamanda Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin petrol ve doğalgaz kaynaklarını dış ilişkilerinde kullanması politikasına çalışmada yer verilmiştir. Bu bakımdan yapılan çalışma Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası sistem ve toplumdaki yerini anlamayı amaçlamıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Mehmet ALKIŞ
Field : Political Science and International Relations
Programme : International Relations
Supervisor : Prof. Dr. Ayşegül SEVER
Degree Awarded and Date : Ph. D. – September 2021
Keywords : *De Facto* States, Middle East, Kurdistan Regional Government, International Society, Iraq

ABSTRACT

DE FACTO STATES IN THE INTERNATIONAL SYSTEM AND SOCIETY: THE CASE OF KURDISTAN REGIONAL GOVERNMENT

This dissertation aims to study the relations of Kurdistan Regional Government with international system and society within the context of de facto statehood. The significance of de facto states in the international system is affected by their strategic location and natural resources. Therefore, this study problematizes the effects of strategic location and oil-natural gas resources on foreign relations of Kurdistan Regional Government. The dissertation, which scrutinizes Kurdistan Regional Government as a case study, departs from Krasner's "sovereignty" approach and is based on Pegg's "de facto state" term and Caspersen's "unrecognized state" definition. The study highlights that Kurdistan Regional Government has been pursuing the policy of managing foreign relations and oil-natural gas resources within sovereignty claims. In this respect, Kurdistan Regional Government has policy of getting legitimacy and acceptance of international society. Due to strategic location and intensity of relations, the relations of Kurdistan Regional Government with United States of America, Turkey and Iran were also studied in the dissertation. As well, the policy of Kurdistan Regional Government of using oil and natural resources in the foreign relations takes place in the study. In this regard, this study sought to understand the place of Kurdistan Regional Government in the international system and society.

TEŞEKKÜR

Bu tez uzun bir dönemin ve zorlu bir sürecin sonucunda ortaya çıktı. Böyle bir çalışmayı gerçekleştirebilmem konusunda danışman hocam Prof. Dr. Ayşegül Sever'in çok büyük katkıları oldu. Lisans ve doktora düzeyinde derslerini almış olmam bana çok şey kattı. Aynı zamanda bu çalışmanın konusunun belirlenmesi, çalışmanın geniş bir perspektif ile ilerlemesi ve önemli detayların çalışmada yer alması konusunda büyük bir emek harcadı. Bu çalışmanın daha iyi bir aşamaya gelmesi için sürekli destekler sağladı. Bu nedenle saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Toby Dodge, Prof. Muhammed İhsan, Prof. James Ker-Lindsay ve Dr. Yaniv Voller çalışmadaki konulara farklı açılardan bakmamı sağlayan ufuk açıcı düşüncelerini benim ile paylaştılar. Görüşme ve konuşmalarımızda yaptıkları katkılardan dolayı onlara da teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Tez İzleme Komitesi'nde yer alan Prof. Dr. Erhan Doğan'ın da bu çalışmaya önemli katkıları oldu. Konuyu farklı açılardan ele almam ve farklı kaynaklara yönelmem konusunda destekleri nedeniyle teşekkür ederim. Yine Doç. Dr. Özlem Kayhan Pusane, izleme komitelerindeki eleştirel ve yapıcı yaklaşımları ile bu çalışmanın daha iyi bir noktaya gelmesi için çok değerli katkılarda bulundu. Yaptığı katkılar ve ayırmış olduğu zaman için teşekkür ediyorum. Yine Tez Savunma Jürisi'nde yer alarak değerlendirmelerde bulunan Doç. Dr. Helin Sarı Ertem'e de teşekkür ediyorum. Bu çalışmanın ilk dönemlerinde Tez İzleme Komitesi'nde yer alan ancak daha sonra ayrılmak durumunda kalan ve sonrasında Tez Savunma Jürisi'nde yer alarak çalışmanın daha iyi bir hal alması için tavsiyelerde bulunan Dr. Öğrt. Üyesi Merve Özdemirkıran Embel'e de teşekkür ederim.

Çalışmayı yaparken destek ve katkı sağlayan burada isimlerini anamadığım birçok hoca ve değerli arkadaşlarım oldu. Onlara da çok teşekkür ediyorum. Doktora çalışma döneminin önemli bir zaman diliminde yararlandığım İSAM Kütüphanesi ve çalışanlarına da teşekkür etmem gerekiyor.

Bu çalışmayı yaparken en büyük destekçim eşim Asya'yı burada anmazsam haksızlık etmiş olurum. Çalışma süresince sabrı ve fedakarlığı ile zorlukları ve engelleri aşmamda yardımcı olmakla kalmadı aynı zamanda yüksek lisansını da tamamladı. Son olarak kızım Nehir tezimin son bir yılında aramıza katılarak hem çalışmaya hem de hayatıma farklı bir boyut kattı. Bu nedenle çalışmayı eşim Asya ve kızım Nehir'e ithaf etmek istiyorum. Çalışmada olabilecek eksik ve hataların bana ait olduğunu hatırlatmanın gerekli olmadığını düşünüyorum.

Mehmet ALKIŞ

Eylül 2021, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL VE HARİTA LİSTESİ	<u>Sayfa No.</u> vii
TABLO VE GRAFİK LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR.....	ix

GİRİŞ

Literatür İncelemesi.....	3
Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	21
Çalışmanın Planı	28

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. 1. Devlet ve Egemenlik Nedir?	30
1. 2. <i>De Facto</i> Devletleri Kavramsallaştırmak	37
1. 3. <i>De Facto</i> Devletlerin Uluslararası Sistem İçin Önemi	42
1. 4. Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Toplumda <i>De Facto</i> Devletler.....	46
1.4.1. <i>De Facto</i> Devletlerin Uluslararası Hukukta Yeri: Toprak Bütünlüğü/Self-Determinasyon İkilemi ve Tanınma	46
1.4. 2. Uluslararası Toplumun <i>De Facto</i> Devletler ile İlişkileri.....	52
1. 5. <i>De Facto</i> Devletlerin Gelecekleri ve Federalizm Seçeneği	58
1. 6. Uluslararası İlişkiler Teorileri ve <i>De Facto</i> Devletler	61
1. 7. <i>De Facto</i> Devlet Örnekleri.....	64
1.7. 1. Somaliland.....	65
1.7. 2. Güney Osetya	68
1.7. 3. Tayvan.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ'NİN *DE FACTO* DEVLET OLMA SÜRECİNİN TARİHSEL ARKAPLANI

2. 1. Irak Devleti Kurulurken Kürtler: İngiliz Manda Yönetimi ve Krallık Dönemleri (1920-1958)	74
2. 2. Cumhuriyet ve Baas Rejimi Dönemleri: Kürtlerin Statü ve Otonomi Arayışı (1960-1975)	82
2. 3. Baas Rejimi ve Kürtler: Merkezi Hükümetin Sert Politikası (1975-1990).....	88
2. 4. 1991 Körfez Savaşı Sonrası: Irak'ta <i>De Facto</i> Kürt Bölgesi (1990-2003).....	91
2. 5. Baas Rejimi Sonrası Yeni Irak: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Federal Statüsü ve Merkezi Hükümet ile Tartışmalı Konular.....	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ'NİN DIŞ İLİŞKİLERİ: KURUMSAL YAPI, MEŞRUIYET/KABUL POLİTİKASI VE İLİŞKİLER

3. 1. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Federal Statüsü, Devletleşme Süreci ve Kurumsal Yapısı.....	101
3.1. 1. Irak'ta Anayasal Yapı ve Federal Sistem.....	101
3.1. 2. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Devletleşme Süreci, Kurumsal Yapısı ve Dış Politika Yapımında Aktörler.....	102
3.1. 3. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Dış İlişkiler Dairesi ve Temsilcilikler	111
3.1. 4. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde Bulunan Yabancı Ülke Konsoloslukları ve Temsilcilikler.....	114
3. 2. Paradiplomasiden Protodiplomasiye Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Dış İlişkilerini Anlamlandırmak.....	117
3. 3. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Dış İlişkilerinde Meşruiyet/Kabul Görme Politikası	124
3.3. 1. Irak'ın Kırılgan Devlet Yapısı ve Güvenlik/İstikrar Söylemi	125
3.3. 2. Demokratik-Çoğulcu Olma Politikası.....	135
3.3. 3. IŞİD ile Mücadele	140
3.3. 4. Merkezi Hükümet ile Tartışmalı Konular: Tartışmalı Bölgeler, Kerkük ve Bütçe Payı	143
3. 4. Uluslararası ve Bölgesel Dinamikler Açısından Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin İlişkileri: Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve İran	146

3.4. 1. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler.....	148
3.4. 2. Türkiye ile İlişkiler	161
3.4. 3. İran ile İlişkiler	169
3. 5. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Bağımsızlık Referandumu.....	174

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ’NİN DIŞ İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ-POLİTİĞİ: PETROL VE DOĞALGAZ KAYNAKLARI

4. 1. Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarının Dünya ve Ortadoğu Ekonomisi/Siyaseti Açısından Önemi.....	184
4.1. 1. Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarının Dünya Siyaseti/Ekonomisi için Önemi	184
4.1. 2. Petrol ve Doğalgazın Ortadoğu Siyaseti/Ekonomisi Açısından Önemi ve Kaynak Bölgeselciliği.....	186
4. 2. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarının Siyasi ve Ekonomik Önemi	190
4.2. 1. Kaynakların Anayasal ve Hukuki Durumu	190
4.2. 2. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Petrol/Doğalgaz Kaynakları ve Enerji Politikası	193
4.2. 3. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Petrol-Doğalgaz Kaynaklarının Küresel ve Bölgesel Güçler ile İlişkilerine Etkisi	203
4. 3. “Kaynak Laneti” ve “Kaynak Bereketi” İkileminde Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarının Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’ne Etkisi.....	210
4. 4. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Dış İlişkilerinde Enerji Kaynaklarının Sağladığı İmkanlar ve Sınırlılıklar	218
SONUÇ	222
KAYNAKÇA.....	236

ŞEKİL VE HARİTA LİSTESİ

Şekil 1 : Uluslararası Toplumun *De Facto* Devletlere Yaklaşımı

Şekil 2 : Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde Dış İlişkilerin Belirlenmesinde Aktörler

Harita 1 : 1974 Otonomi Yasası ile Irak'ta Belirlenen Otonom Kürt Bölgesi ve Tartışmalı Bölgeler

Harita 2 : 1991 Sonrası *De Facto* Kürt Bölgesi

Harita 3 : Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ve Tartışmalı Bölgeler

Harita 4 : Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ve Tartışmalı Bölgelerde Bulunan Petrol ve Doğalgaz Kaynakları

TABLO VE GRAFİK LİSTESİ

Tablo 1 : Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde Bulunan Yabancı Ülke Misyonları

Grafik 1 : Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Yıllara Göre Petrol Üretimi

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BP	: British Petroleum (Britanya Petrol)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DANIDA	: Danish International Development Agency (Danimarka Uluslararası Kalkınma Kurumu)
DFID	: Department for International Development (Uluslararası Kalkınma Departmanı)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KDP-İ	: Kürdistan Demokrat Partisi-İran
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
NAFTA	: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
PJAK	: Partîya Jîyana Azad a Kurdistanê (Kürdistan Özgür Yaşam Partisi)
PKK	: Partîya Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
PYD	: Partîya Yekitîya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi)
s.	: Sayfa
SOMO	: State Oil Marketing Organization (Devlet Petrol Pazarlama Kurumu)

TSK : *Türk Silahlı Kuvvetleri*

UNDP : *United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)*

USAID : *United States Agency for International Development (Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Kurumu)*

GİRİŞ

Devletler uluslararası sistemde Westphalia düzeni ile temel ve belirleyici aktör olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan değişimler devlet-dışı aktörleri de uluslararası sistem ve toplumda önemli aktörler haline getirmiştir. Uluslararası örgütler, çok-uluslu şirketler ve küresel sivil toplum kuruluşlarının yanısıra devlet-altı yapıların da uluslararası siyasette önemli bir yer edinmesi aktörlerin çeşitlenmesini sağlamıştır. Soğuk Savaş ve sonrası dönemde devlet-benzeri yapılar da uluslararası sistem ve toplum açısından önem kazanmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kosova, Filistin, Güney Osetya, Abhazya, Somaliland, Tayvan ve Bougainville gibi dünyanın farklı bölgelerinde yer alan uluslararası hukuki tanınma elde edememiş devlet-benzeri yapılar bulunmaktadır. Bu tez çalışması da devlet-benzeri bir yapı olan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası sistem ve toplumda edindiği konumu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, 2003 sonrası dönemde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin egemenlik kurma çabaları bağlamında dış ilişkilerini ve doğal kaynaklarını (petrol-doğalgaz) araç olarak kullanabilmesini ele alacaktır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilgili yapılan çalışmaların çoğu Irak içerisinde federal statü, tarihsel tecrübe, ulus-inşa süreci ve 2003 sonrasında geçirilen dönüşümlerine odaklanmaktadır.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, 2003 sonrası dönemde yalnız federal çerçevede kurumsal yapısını oluşturmakla kalmamış aynı zamanda uluslararası aktörler ile siyasi-ekonomik ilişkiler de kurmaya çalışmıştır. Sadece siyasi ilişkileri ile değil aynı zamanda ekonomik ilişkileri bakımından da Ortadoğu'da etkili olmaya çalışan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi birçok açıdan Bağdat hükümetlerinden farklı yönelimler içerisinde olmuştur. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni “*de facto* devlet” kavramı etrafında ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın da odaklandığı nokta Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin *de facto* devlet gibi hareket ettiği yönündedir. Söz konusu durumun dayanaklarını; belli bir ölçüde kurumlarını

inşa etme, içeride-dışarıda meşruiyet arayışı, dış ilişkilerinde merkezi hükümetten ayrışma ile birlikte süregelen-çözülemeyen uyuşmazlıklar, uluslararası enerji şirketleri ile yapılan anlaşmalar ile ekonomik gelir elde etmesi ve 2017 yılında düzenlenen bağımsızlık referandumu oluşturmaktadır. Bu bakımdan çalışmanın temel araştırma sorusu:

“Bir de facto devlet örneği olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin stratejik konumu, kurumsallaşma süreci ve doğal kaynakları uluslararası sistem ve toplum ile ilişkilerini nasıl etkilemektedir?” şeklindedir.

Bu temel soru ekseninde çalışma bölgesel yönetimin; “kurumsal yapısındaki hangi aktörlerin dış ilişkilerde etkili olduğu”, “uluslararası toplum nezdinde meşruiyet/kabul elde etmek için hangi enstrümanları kullandığı”, “küresel ve bölgesel güçler ile ilişkilerinin nasıl geliştiği”, “petrol-doğalgaz kaynaklarını uluslararası sistemdeki aktörler ve Irak’ın merkezi hükümeti ile ilişkilerinde hangi amaçlar için kullandığı” gibi alt sorulara da cevap bulmaya çalışacaktır.

Baas sonrası dönemde Irak’ta kurucu meclisin hazırladığı anayasa, 2005 yılının Ekim ayında referandum ile kabul edilmiştir. Kabul edilen anayasa ile ülke toplamda 18 vilayet olarak düzenlenmiştir. Ülkenin kuzeyinde yer alan Kürtler; Duhok, Erbil ve Süleymaniye vilayetlerini kapsayan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi adı ile federal bir statü elde etmiştir. Bölgesel yönetim içişlerinde yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elde ederek siyaset yapımı, ekonominin işlemesi ve güvenliğin sağlanması konusunda egemenlik kurma-kullanma sürecine girmiştir. Aynı zamanda birçok ülkenin Erbil’de konsolosluk açması ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin 14 ülkede temsilciliğe sahip olması dış ilişkileri konusunda dikkat çekmektedir. Çalışma bu bakımdan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin uluslararası siyasette bir aktör olmasını mevcut akademik literatüre göre konumlandıracaktır. Belirtilen çerçevede çalışma Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’ni devlet-benzeri yapı olmasını Krasner’in egemenlik sınıflandırmasından hareketle Pegg’in “*de facto* devlet” isimlendirmesi ve Caspersen’in *unrecognized state* (tanınmayan devlet) tanımlaması temelinde ele alacaktır.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, merkezi hükümetler ile sorunlar yaşayarak federal statüsünün ötesinde hareket etmeye başlamıştır. Uluslararası enerji şirketleri ile yapılan anlaşmalar ve en sonunda yapılan bağımsızlık referandumu Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin *de facto* devletler gibi bir yönelim içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış ilişkilerini düzenlemesinin incelenmesi ve doğal kaynaklarını da yönetme çabasının tartışılması bu çalışmayı özgün kılacaktır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni *de facto* devlet çerçevesinde ele alan sınırlı düzeyde çalışma bulunmaktadır. Çalışmayı özgün kılacak analitik çerçeve aşağıda yer alan literatür analizinde belirtilmiştir.

Literatür İncelemesi

Konu ile ilgili literatürü genel olarak iki başlık altında ele almak mümkündür. Literatür ele alındığında *de facto*/quasi/tanınmayan devlet olarak devlet-benzeri yapıları ve uluslararası sistem ve toplum açısından önemlerinin incelendiği görülmektedir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar ise federal statü-tarihsel gelişim, *de facto* devlet olma ve petrol-doğalgaz kaynaklarına odaklanmaktadır. Bu çerçevede mevcut çalışmalar iki başlık altında toplanabilir.

Literatürde Devlet-Benzeri Yapılar: De Facto/Quasi/Tanınmayan Devletler, Uluslararası Sistem ve Toplum Açısından Önemleri

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası siyasetin önemli gündemlerinden biri ortaya çıkan yeni devletlerin bağımsızlığı ve tanınması olmuştur. Resmi olarak bağımsızlık ve tanınırlık elde edemeyen devletler de uluslararası siyasetin gündeminde yer almıştır. Ağırlıklı olarak post-Sovyet coğrafya, Balkanlar ve Afrika'da yer alan Güney Osetya, Abhazya, Dağlık Karabağ, Çeçenistan, Krajina, Transnistira, Kosova, Eritre, Batı Sahra ve Somaliland gibi devlet-benzeri siyasal yapıların durumu ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Bu yapıların uluslararası sistem açısından önemleri, egemenlikleri ve kurdukları ilişkiler için yeni kavramsallaştırmalara başvurulmuştur. Fakat literatürde birbirinden farklı

kavramsallaştırma ve yaklaşımların olması literatürün sınırlı ve zorlayıcı olduğunu göstermektedir.

Bu konuda yapılan çalışmaların çoğunluğu Soğuk Savaş sonrası dönemde Uluslararası İlişkiler ve Karşılaştırmalı Siyaset literatürü içerisinde yer almaktadır. Fakat Soğuk Savaş sona ermeden önce özellikle post-kolonyal dünyadaki devletleri ve siyasal yapıları ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Üçüncü Dünya'daki devletleri egemenlikleri ve uluslararası sistem için önemleri açısından ele alan çalışmaların başlıcalarından biri 1990'da yayınlanan Robert Jackson'un *Quasi States: Sovereignty, International Relations and the Third World* adlı eseridir. Jackson, bu çalışmada negatif ve pozitif egemenlik konusunda Isaiah Berlin'in negatif özgürlük ve pozitif özgürlük kavramları ile bir analogi kurar.¹ Bu nedenle Jackson, negatif egemenlik ile bir devlete dışarıdan müdahale edilememesini anlatmaya çalışmaktadır. Bu anlamda müdahale edememe ile egemenlik bir madalyonun iki yüzü gibi olmaktadır. Negatif egemenlik bu açıdan formel-hukuki bir tanımlama olarak uluslararası toplumun müzakere edebileceği bir durumu anlatmaktadır. Pozitif egemenlik ise formel olmaktan çok maddi bir durumu ifade eder. Pozitif egemenliğe sahip hükümet sadece negatif egemenliğe sahip olmaz aynı zamanda kendi vatandaşlarına hizmet ve imkanlar sunar. Bir bakıma negatif egemenliği sağlamakla beraber siyaset, ekonomi, güvenlik, kültür, teknoloji ve psikoloji politikaları uygulanarak ülkenin gelişmesi sağlanır. Daha çok post-kolonyal Üçüncü Dünya'da devletlerin durumunu ele alan Jackson'a göre, eski kolonilerin diğer egemen devletler gibi hak ve sorumlulukları vardır. Bu "hukuki devlet olma" statüsüdür.² Aynı zamanda bu kolonilerin bir bölümü içeride güçsüz ve kurumsal kapasiteleri sınırlıdır. Yani sınırları içerisindeki nüfus devlet olmanın avantajlarından yararlanamamaktadır. Bu tür ülkelerin hükümetleri siyasal irade, kurumsal otorite, insan hakları ve sosyo-ekonomik refah konularında yetersiz kalmaktadır. Kısacası bu devletler hukuki –resmi olarak devlet olsa bile ampirik anlamda devlet olabilme özelliklerini gösterememektedir. Jackson, bu tür devletleri "quasi devlet" olarak tanımlamaktadır. Bir bakıma quasi-devletler diğer devletler gibi eşit egemenlik

¹ Robert H. Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and Third World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

² Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and Third World*.

hakkına sahiptir ancak kapasiteleri konusunda yetersizdir. Yani quasi-devletler negatif egemenliğe sahipken pozitif egemenliğe sahip değildir. Jackson'ın çalışması yazıldığı dönemde “quasi” ifadesini, Avrupa'nın deniz-aşırı kolonyalizmi sonrasında self-determinasyon süreçleri ile bağımsızlık elde eden çoğunluğu Üçüncü Dünya'da yer alan devletleri tanımlamak için kullanır.

Pegg, uluslararası sistemde tanınma elde edememiş devletler konusunda *International Society and De facto State* adlı eseri ile Soğuk Savaş sonrası dönemde yapılmış kapsamlı çalışmalardan birini ortaya koymaktadır. Jackson'ın “quasi-state” kavramına alternatif olarak Pegg, “*de facto* devlet” kavramı ile yeni bir açılım yapmaya çalışmaktadır.³ Pegg “*de facto* devlet” ile organize siyasal liderlik ile halk desteğine sahip, sınırları içerisindeki nüfusa temel hizmetleri sunabilen ve bölgesini koruyabilen yapıları tanımlamaktadır. *De facto* devletler diğer devletler ile ilişkiye girebilme kapasitesini kendilerinde görerek anayasal bağımsızlık ve egemen bir devlet gibi geniş uluslararası tanınırlık elde etmeye çalışır. Fakat *de facto* devletler tanınma konusunda başarı elde edemedikleri için uluslararası toplum nezdinde meşruiyet elde edemez. Kısacası Pegg, *de facto* devlet ile belli sınırları koruyan ancak meşruiyeti uluslararası toplum tarafından kabul edilmeyen yapıları tanımlamaktadır. *De facto* devletler iki temel mesele nedeniyle uluslararası siyaset için önem arz etmektedir: Çatışmalar ve politik ekonomi. Bu devletlerin olduğu bölgelerde çatışmalar sonucu insanlar hayatlarını kaybetmektedir. Bu da uluslararası toplum için bir istikrarsızlık kaynağı olabilmektedir. Öte yandan *de facto* devletler sahip oldukları doğal kaynaklar açısından uluslararası siyaset ve ekonomi aktörlerinin dikkatini çekmektedir. Hukuki statüye sahip olmamalarına rağmen *de facto* devletler ile iş ilişkisi kurulabilmektedir. Fakat bu durum bazen kaynakların kötüye kullanılması, çevre kirliliği ve yasadışı yer-altı ekonomik faaliyetler gibi negatif sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Yalnız *de facto* devletler ile kurulan ekonomik ilişkiler olumlu örnekler de çıkarabilmektedir. Tayvan örneğinde olduğu gibi yüksek ticaret hacimlerine ulaşabilmektedir.⁴

³ Scott Pegg, *International Society and De facto State*, Aldershot: Ashgate, 1998.

⁴ Pegg, *International Society and De facto State*.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan devlet-benzeri yapıları Paul Kingston ve Ian Spears, *States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era* isimli derleme çalışma ile incelemektedir. Derlemenin giriş bölümünde Soğuk Savaş'ın bitmesi ile gelişmekte olan dünyada zayıflamış-kırılgan siyasal otoriteler ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir. Bu tür devletlerin “zayıf” veya “quasi” olarak nitelendirildiği ve geçen süre içerisinde bu tür yeni siyasal yapıların sayısının arttığı belirtilmektedir. Çalışmada “devlet içinde devlet” kavramı ile bu siyasal yapılar incelenmektedir.⁵ Öncelikli olarak bu tür yapıların hangi bağlamda ortaya çıktığı ele alınmaktadır. Bu bağlam da Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte küreselleşme süreçlerinin hızlanmasının ulus-ötesi ekonomik aktörleri güçlendirmesi sonucu zayıf devletlerde merkezi otoritelerin aşınması olarak belirleniyor. Sonrasında ise bu tür yapıların sınırları içerisinde bulundukları devletleri ne ölçüde etkilediği tartışılıyor. Son olarak da uluslararası ilişkiler için bu tür yapıların etkileri inceleniyor. Derlemede yer alan “States within States: An Introduction to Their Empirical Attributes” başlıklı bölümde Spears, devlet içinde devlet ile; bir devlet içerisinde belli bir bölgeyi kontrol eden, kurumsal yapılara sahip, vergileri toplayan, hizmetleri sunan ve diğer uluslararası aktörler ile iş ilişkisi kurabilen yapıları ifade etmektedir.⁶ Fakat bu tür yapılar quasi-devletlerin –Jacksoncu anlamda- sahip olduğu uluslararası toplum nezdindeki hukuki statüye sahip değildir. Yine Spears’a göre “devlet içinde devletler”in siyasal amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlar; hakim olduğu bölge ve nüfusunu dışarıya karşı korumak ve ihtiyaçlarını gidermek, ileri düzey amaçlar için bir hazırlık aşaması oluşturmak, dış dünyaya yönetme kapasitesini gösterebilmek, yereldeki siyasi elitler için refah sağlamak ve iç çatışmaların önüne geçme mekanizması oluşturmak şeklinde sıralanmaktadır.⁷

Pegg, aynı derlemede yer alan “From De Facto States to States-Within-States: Progress, Problems, and Prospects” isimli çalışmasında ise Spears ile *de facto* devletler hakkındaki görüşlerini karşılaştırmaktadır. Pegg ve Spears bu tür politik

⁵ Paul Kingston and Ian Spears, “Introduction”, Paul Kingston and Ian Spears (eds.), **States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era**, New York: Routledge, 2004.

⁶ Ian Spears, “States within States: An Introduction to Their Empirical Attributes”, **States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era**.

⁷ Spears, “States within States: An Introduction to Their Empirical Attributes”.

yapıların formel olarak içerisinde bulundukları devletlerden daha başarılı devlet-inşa süreçlerine sahip olduğu konusunda aynı fikre sahiptir.⁸ Dahası bu devletlerin uluslararası topluma olumlu katkıları olduğu konusunda hemfikirdirler. Pegg, devlet içinde devletler konusunda birkaç konuda Spears'tan ayrılır. Öncelikli olarak Pegg'e göre *de facto* devletlerin nihai amacı ayrılmak ya da diğer devletlerden anayasal bağımsızlık elde ederek egemenlik kazanmaktır. Diğer bir farklılık ise “devlet içinde devlet” yapılarının ve bu kavramın hangi genişlikte tanımlanacağı üzerinedir. Pegg bu yapıları tanımlarken daha net ve kesin çerçeve belirlerken Spears ise daha gevşek ve geniş tanımlamalara başvurur.⁹ Spears, “devlet içinde devlet” yapılarının içerisine formel devletlerin nüfuz edemediği bölgelerdeki siyasi-paramiliter grupları da dahil etmektedir. Bu açıdan Spears'ın tek kriteri Weberyen bir devlet tanımının temel elementlerini sağlayan fakat uluslararası tanınırlığa sahip olmayan yapılar olmaktadır.

Kolsto da konuya “The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States” adlı makalesi ile Jackson'ın quasi-devlet kavramını değiştirerek farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Kolsto'ya göre quasi-devletlerin üç temel özelliği bulunmaktadır.¹⁰ Bunlar; kontrol edilen bir bölge, bağımsız bir devlet olmak için uluslararası tanınma arayışı ve kendisini içerde zorlayacak güçleri bertaraf edecek mekanizmaları oluşturabilmektir. Kolsto, aynı zamanda quasi-devletlerin varlığını sürdürmesini sağlayan etmenleri ulus inşası, askeri güce sahip olma, resmi olarak parçası olduğu devletin zayıflığı, dış destek ve uluslararası toplumun desteği şeklinde sıralamaktadır. Quasi-devletlerin resmi olarak bağlı oldukları devletlerin siyasi ve ekonomik olarak zayıf olması quasi-yapıların varlığını sürdürmelerini kolaylaştırır. Bu nedenle quasi-devlet ve barındırdığı nüfus resmi devlet ile birleşmeyi istemez. Quasi-devletlerin nihai akıbetleri ise Kolsto'ya göre, dış destek sağlayan patron devlete katılma, bağımsızlığı elde etme, parçası olduğu resmi ana devlet tarafından bastırılma, ayrı bir birim olarak merkezi devletin parçası olma (federatif yapı vb. ile) şeklinde

⁸ Scott Pegg, “From De Facto States to States-Within-States: Progress, Problems, and Prospects”, **States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era**.

⁹ Pegg, “From De Facto States to States-Within-States: Progress, Problems, and Prospects”.

¹⁰ Pal Kolsto, “The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States” **Journal of Peace Research**, Vol. 43, No. 6, (2006).

olabilmektedir.¹¹

Nina Caspersen ve Gareth Stansfield'in *Unrecognized States in the International System* ortak derlemesinde konu farklı açılardan ele alınmaya çalışılmaktadır. Derlemenin giriş bölümünde *unrecognized state* (tanınmayan devlet) kavramsallaştırmasına başvurulmaktadır.¹² Bu kavramsallaştırmaya göre uluslararası sistemde klasik egemen devlet formunun dışında bir devlet türü ortaya çıkmıştır. Kurulu devletlerin toprak bütünlüklerini zorlamalarına rağmen tanınmayan devletler; devletler sistemini ortadan kaldırmaya çalışmaz veya alternatif devlet formlarını da üretmeye çalışmazlar. Amaçları kendilerini kabul etmeyen sistemin bir üyesi olabilmektir. Bu yapıları, toprak taleplerinden dolayı, sisteme kabul edecek bir mekanizma bulunmamaktadır. Böyle taleplerin ortaya çıkması “ne savaş, ne barış” durumundan dolayı belirsizliğe neden olmaktadır. Caspersen ve Stansfield, Churchill’e atıfla tanınmayan devletlerin karmaşık durumunu “bilmece içinde bilmece” olarak nitelendirmektedir.¹³ Tanınmayan devletler genelde bir güvenlik sorunu olarak etnik çatışma, savaş ve *failed states* (başarısız devletler) ile ilişkilendirilir. Fakat spesifik olarak örneklere bakıldığında başarılı tanınmayan devlet örnekleri bulunmaktadır. Somaliland ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi istikrar ve kalkınma açısından başarılı örnekler olarak gösterilmektedir.¹⁴

Caspersen, aynı zamanda *Unrecognized States: The Struggle For Sovereignty in International System* adlı çalışması ile de tanınmayan devletler konusuna daha özgün bir yaklaşım sergilemektedir. Caspersen tanınmayan devletleri; *de facto* bağımsızlık elde etmiş, talep ettiği toprakların çoğunluğunu kontrolünde bulunduran, kurumlarını inşa edip meşruiyet elde etmeye çalışan, doğrudan-dolaylı bağımsızlık talebinde bulunan, tanınma elde edememiş ve varlığını en az iki yıl sürdüren yapılar şeklinde tanımlamaktadır. Caspersen’e göre tanınmayan devletler genellikle devletlerin çöktüğü ve sınırlarını kontrol etmekte zayıflık gösteren ülkelerde ortaya

¹¹ Kolsto, “The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States” .

¹² Nina Caspersen and Gareth Stansfield (eds.), **Unrecognized States in the International System**, London: Routledge, 2011, s. 2.

¹³ Caspersen and Stansfield, *Unrecognized States in the International System*, s. 2.

¹⁴ Caspersen and Stansfield, *Unrecognized States in the International System*, s. 3.

çıkılmaktadır.¹⁵ Bu nedenle tanınmayan devletler başarısız devletler ile birlikte ele alınabilmektedir. Aralarındaki temel fark; başarısız devletler dış egemenliğe sahipken tanınmayan devletler dış egemenliğe (tanınmaya) sahip değildir. Geleneksel yaklaşımlarda devlet olmanın temel şartlarından biri dış egemenlik sahibi olmaktır. Tanınma elde edilmediği sürece devlet olarak kabul edilme mümkün değildir. Çünkü uluslararası hukuk açısından anlaşma yapmak tanınma ile mümkündür. Bu açıdan bakıldığında tanınmayan devletler devlet olma şartını sağlamamaktadır. Caspersen'e göre *de facto* devletlerin tanınma elde etmemiş olması, uluslararası düzeyde kabul edilebilmeleri için daha etkili devlet kurum ve yapıları oluşturmalarında teşvik edici olmuştur. Tanınmayan devletler, iç egemenlik ve dış egemenlik arasında kısmî bağlantısızlığı temsil eder. Tanınmayan devletlerin bu durumu dominant egemenlik kavramına meydan okumakla birlikte paradigmanın devam eden gücünü göstermektedir.¹⁶

Yine literatürde yer alan Bahcheli, Bartmann ve Srebrnik'in derlediği *De facto States: The Quest for Sovereignty* adlı çalışmada örnekler ile birlikte *de facto* devletlerin tanınma çabası "beklemekte olan"¹⁷ şeklinde nitelendirilirken Geldenhuys ise *Contested States in World Politics* adlı çalışmasında daha önceki çalışmalara benzer tanımlamalar yapmak ile birlikte kavramsal olarak *contested state*¹⁸ (tartışmalı devlet) ifadesini kullanarak literatüre katkıda bulunmaktadır.

Harvey ve Stansfield'in "Sovereignty, Secessionism, and Political Economy" başlıklı çalışmasında tanınmayan devletlerin kategorize ve standardize edilmesinde zorluklara dikkat çekilirken "ayrılık tanınmayan devletlerin nihai amacı mıdır?" sorusuna cevap aranmaktadır.¹⁹ Bu tür yapıların otonomi elde etmesi veya federal bir çerçevede tanınmaları kendilerine avantajlar sağlamaktadır. Ayrılıkçı hareket görüntüsü çizmeleri uluslararası sistem tarafından marjinalleştirilmelerine, siyasi-

¹⁵ Nina Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, Cambridge: Polity Press, 2012.

¹⁶ Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*.

¹⁷ Tozun Bahcheli, Barry Bartmann and Henry Srebrnik (eds.), *De Facto States: The Quest for Sovereignty*, London: Routledge, 2004.

¹⁸ Deon Geldenhuys, *Contested States in World Politics*, London: Palgrave Macmillan, 2009.

¹⁹ James Harvey and Gareth Stansfield, "Sovereignty, Secessionism, and Political Economy", Nina Caspersen ve Gareth Stansfield (eds.), *Unrecognized States in the International System*, London: Routledge, 2011.

ekonomik-coğrafi dinamiklerin dışında kalmalarına neden olabilmektedir. Tanınmayan devletleri ele alırken sadece *de jure* statü elde etmemelerini ve uluslararası sitemden politik anlamda izole edilmelerini ele almak yetersiz ve eksik bir yaklaşım olmaktadır. Bu nedenle küresel ekonomi ve girdikleri ilişkileri de incelemek gerekmektedir. Örneğin; Irak Kürt Bölgesel Yönetimi incelenirken sahip olduğu doğal kaynakları ve küresel pazarlara ulaştırması mutlaka ele alınmalıdır. Yani jeo-ekonomik dinamikler mutlaka dikkatle incelenmelidir. Bu açıdan Stansfield ve Harvey'e göre tanınmayan devletlerin uluslararası sitemdeki konumları iki faktörden etkilenmektedir: Stratejik-coğrafi önemleri ve doğal kaynaklara sahip olmaları.²⁰ Tanınmayan devletler de bu ekonomik faktörleri lehlerine kullanmaya çalışmaktadır. Hem içeride gelir kaynağı oluşturarak egemenliğin devamı sağlanır hem de dış aktörler ile etkileşim sağlanır. Bu açıdan bu tür devletler küresel ekonomi için büyük bir anlam ifade etmektedir.

Klejda Mulaj ise "International Actions and the Making and Unmaking of Unrecognized States" çalışması ile tanınmayan devletlerin oluşumunda uluslararası eylemlerin önemine dikkat çekmektedir.²¹ Tanınmayan devletlerin başarısı tam olarak kendi çabalarına bağlı değildir. Daha çok uluslararası toplumun ve üyelerinin hareketlerine bağlıdır. Yani hayatta kalmaları ya da bitmeleri uluslararası sistemin tarafından kabul edilmeleri veya red edilmelerine göre değişir. Aslında tanınmayan devletler uluslararası toplum ile birçok açıdan etkileşim içine girebilmektedir. Fakat başaramadıkları şey tanınmayı elde etmektir. Tanınma, tanınmayan devletler için hayati bir faktördür.²² Çünkü IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin desteklerinden yararlanamamaktadırlar. Dahası özel sektör aktörleri de bu ülkelere karşı mesafeli ve isteksiz davranabilmektedir. Yani işleyen bir ekonomi için tanınma hayati rol oynamaktadır. Uluslararası toplum nezdinde tanınma meşruiyet sağlamakla birlikte bu tanınmanın olmaması iç egemenlik konusunda da tanınmayan devletlerin meşruiyetini sorgulatabilmektedir.

²⁰ Harvey and Stansfield, "Sovereignty, Secessionism, and Political Economy", s. 23.

²¹ Klejda Mulaj, "International Actions and the Making and Unmaking of Unrecognized States", **Unrecognized States in the International System**.

²² Mulaj, "International Actions and the Making and Unmaking of Unrecognized States".

Yine Owtram'ın "The Foreign Policies of Unrecognized States" adlı çalışmasına göre tanınmayan devletlerin dış politikasının temel amaçlarından birincisi; varlığını politik, askeri ve ekonomik olarak sürdürmektir.²³ Bunun içindir ki bu tür devletler tanınma ve angaje olma politikası izler. Her türlü tanınma, tanınmayan devletlere ve içerisindeki aktörlere politik ve ekonomik olarak katkıda bulunur. İkinci amaç ise dış yatırım ve yardım adı altında maddi kaynakları elde edebilmektir. Üçüncüsü ise Montevideo Deklarasyonu'nun öngördüğü "diğer devletler ile ilişkiye girebilme kapasitesine sahip olduğunu gösterebilmek"tir. Dördüncüsü ise "de facto ya da de jure tanınma" elde etmektir. Tanınmayan devletler diğer devletler gibi dış politikalarını uygulamak için kurumlar oluştururlar. Bu kurumlar dışişleri bakanlığı, misyon temsilcilikleri ya da temsil büroları şeklinde olabilmektedir. Bu ofisler vize başvuruları ile gelir elde eder, ticaret ve yatırımların ilerletilmesini sağlar ve tanınmak için çalışma yapar. Tanınmayan devletler uluslararası toplum içerisinde özellikle patron devlet (dış destek elde etmek için), büyük güçler (ileri dönemlerde destek elde edebilmek için) ve uluslararası örgütler ile ilişkiler kurmaya çalışır.²⁴ Riegl ve Dobus'un derlediği çalışmada ise de facto devletler ile ilgili bölgesel dinamiklerin, uluslararası bağlamın ve kimlik boyutlarının öne çıkarılması gerektiğini belirtmektedir.²⁵ Farklı de facto devlet örneklerinin ele alındığı çalışmada de facto devletlerin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlere, kimlik ve self-determinasyon arasındaki ilişkiye, uluslararası sistemdeki aktörlerin çıkarlarının belirleyici olmasına ve bu yapıların iç siyasetini şekillendiren iç-dış bağlama dikkat çekilmektedir.²⁶

De facto-quasi-tanınmayan devlet literatüründeki genel yaklaşımlar yukarıda özetlendiği gibi gelişirken son dönemde bu alanın geldiği aşama ve değişimler ile ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Florea, "De Facto States in International Politics (1945–2011): A New Data Set" adlı makalesi ile *de facto* devletler hakkında veri seti

²³ Francis Owtram, "The Foreign Policies of Unrecognized States", **Unrecognized States in the International System**.

²⁴ Owtram, "The Foreign Policies of Unrecognized States".

²⁵ Martin Riegl and Bohumil Dobos, "Conclusion", Martin Riegl and Bohumil Dobos (eds.), **Unrecognized States and Secession in the 21st Century**, Cham: Springer, 2017, s. 224.

²⁶ Riegl and Dobos (eds.), *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*, s. 223.

oluşturmaya çalışmıştır.²⁷ Nicel veriler ile birlikte alandaki nitel yaklaşımları birlikte irdelemeye çalışan makalede *de facto* devlet tanımı yeniden yapılmaktadır. Florea'ya göre *de facto* devlet; tanınmış bir ülke sınırları içerisinde yer alan, bu ülkeden ayrılma eğilimleri gösteren (ilan veya referandum), nüfusun üzerinde yaşadığı bölgeyi askeri olarak kontrol edebilen, hükümetlerin temel fonksiyonlarını yerine getiren, uluslararası tanınmaya sahip olmayan ve en az 24 ay varlığını sürdüren siyasi yapılarıdır.²⁸ *De facto* devletler alternatif otorite, isyancı gruplardan ayrılmaktadır. *De facto* devletler genel olarak egemen devletler gibi hareket ederken diğer gruplar ise mevcut hükümetleri değiştirip devirmeye yönelir. Florea'ya göre *de facto* devletler dört şekilde ortaya çıkmaktadır: İç mücadele ve self-determinasyon talebi sonucu (Irak Kürt Bölgesel Yönetimi), ayrılıkçılar ile devlet arasındaki çekişme sonucu (Transnistria), devletin çökmesi sonucu (Somaliland), dekolonizasyon sonucu (Batı Sahra). *De facto* devletlerin ortadan kalkması ise üç şekilde olmaktadır: Resmi devlet tarafından askeri yöntemler ile entegre veya absorbe edilmeleri, barışçıl yöntemler ile entegre edilmeleri (federasyon ve otonomi sözleşmeleri ile), tam egemen - bağımsız devlet olmaları (Güney Sudan).²⁹

Pegg, alandaki çalışmaların 20 yılını değerlendirdiği “Twenty Years of De Facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects” adlı çalışmasında ise *de facto* devletlerin “egemenlik anomali” literatürünün bir parçası olduğunu belirtmektedir.³⁰ Hem olgusal hem de teorik açıdan *de facto* devletler, uluslararası sistemdeki alternatif politik örgütlenmelerin nasıl ortaya çıktığı konusunda çok şey göstermiştir. Pegg, *de facto* devletlerin ulus-inşası, güvenlik ve demokrasi-meşruiyet sorunlarına eğildiklerine dikkat çekmektedir.³¹

Devlet-benzeri yapılar ve uluslararası sistemdeki yerini ele alan çalışmalar belirtildiği üzere gelişirken bu yapıların isimlendirilmesi ve tanımlanması konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Uluslararası ilişkiler teorileri *de facto* devletleri

²⁷ Adrian Florea, “De Facto States in International Politics (1945-2011): A New Data Set”, **International Interactions**, Vol. 40, No. 5, (2014).

²⁸ Florea, “De Facto States in International Politics (1945-2011): A New Data Set”.

²⁹ Florea, “De Facto States in International Politics (1945-2011): A New Data Set”.

³⁰ Scott Pegg, “Twenty Years of De Facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects”, **Oxford Research Encyclopedia of Politics**, (2017), Doi: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.516.

³¹ Pegg, “Twenty Years of De Facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects”.

konu edinmemektedir. Bu açıdan yapılacak kavramsallaştırma ve adlandırmanın niteleyici, kapsayıcı ve sınırlarının net olması gerekmektedir. Pegg'in genel yaklaşımı açıklayıcı olmak ile birlikte devlet benzeri yapıların “*de facto/de jure*” tanınması izlenimini öne çıkarmaktadır. Kolsto'nun kullandığı “quasi devlet” ifadesi kavram karışıklığına neden olabilmektedir. Geldenhuys diğer yaklaşımlara benzer şekilde bir tanımlama yaparken ancak kullandığı “tartışmalı devlet” ifadesi muğlaklıklara neden olabilmektedir. Caspersen'in “tanınmayan devlet” ifadesi devlet-benzeri yapıların isimlendirilmesi konusunda tanınma konusunu öne çıkarmaktadır. Ancak Caspersen'in yaptığı tanımlama açıklayıcı, içerici ve sınırları belirlenmiş olmaktadır. Gelineen noktada Pegg'in *de facto* devlet ismlendirmesi özgün olmak ile beraber Caspersen'in tanımlaması da açıklayıcı olmaktadır.

Literatürde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi

De facto-quasi-tanınmayan devletler ile ilgili teorik ve tarihsel yaklaşımlar literatürde yukarıda anlatıldığı gibi gelişirken farklı bölgelerde yer alan Somaliland, Tayvan, Güney Osetya, Abhazya gibi *de facto* devletler ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu entitelere benzer özellikler gösteren Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilgili farklı çalışmalar da bulunmaktadır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilgili çalışmaları; federal statü-tarihsel gelişim, *de facto* devlet-tanınmayan devlet olma ve bölgesel yönetimin sahip petrol-doğalgaz kaynakları çerçevesinde ele almak mümkündür.

Danilovich'in *Iraqi Federalism and the Kurds: Learning to Live Together* adlı çalışmasında federalizm çerçevesinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin statüsü ele alınmaktadır. Çalışma temel olarak merkezi yönetim ile bölgesel yönetim arasında uzlaşmazlıklara neden olan güvenlik güçleri, diplomasi, doğal kaynakların çıkarılıp satılması ve gelir paylaşımını odağına almaktadır.³² Bu konularda anahtar sözcükler peşmerge, bölgesel yönetimin uluslararası ilişkileri ve petrol kanunu olmaktadır. Çalışmada federal sistemin Irak'ın bütünlüğünü sürdürme amacıyla kurulduğu belirtilirken Kürt bölgesinin de devlet olma fonksiyonlarını yerine getirecek yapılara

³² Alex Danilovich, *Iraqi Federalism and the Kurds: Learning to Live Together*, London: Routledge, 2014.

sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı da federal sistemin Irak'ta bütünlüğü sağlayıp sağlayamayacağı sorusuna cevap aramak şeklinde tanımlanıyor. Genel olarak çalışmada yasal garantiler sağlandığı sürece Kürt bölgesi Irak'ın parçası olmaya devam edecek ve ayrılmak gibi bir gündeme sahip olmayacaktır. Son değerlendirmede ise bölge yönetiminin dış politika uygulamadığı ancak uluslararası ilişkilere sahip olduğu ileri sürülürken söz konusu durumun daha çok ulus-altı yapı ve bölgelerin uyguladığı “para-diplomasi” olarak tanımlanmasının uygun olduğu ifade edilmektedir.

Ahmed, *Iraqi Kurds and Nation-Building* adlı çalışmasında 2003 sonrası dönemde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin geldiği aşamayı panoramik olarak sunmaktadır.³³ Tarihsel olarak siyasi, ekonomik, diplomatik ve kültürel açıdan bölgesel yönetimin geçirdiği dönüşümü incelemektedir. Yine Ahmed, Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'tan çekilmesi ile Kürtlerin elde ettikleri statü nedeniyle kaygılandığını ancak bunu aşmanın bir yolu olarak Ortadoğu'daki güç dengelerine göre hareket ettiğini ve Arap Baharı'nın Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne olumlu etkide bulunduğunu ileri sürmektedir.

Bengio'nun *The Kurds of Iraq: Building a State within a State* çalışması ise rejiminin çöküşünden sonra otonom Kürt bölgesinin gelişmesini sağlayan dinamikleri ele almaktadır.³⁴ Bu dinamikleri de iç ve dış siyaset bağlamında incelemektedir. 2010'a kadar geçen sürede Irak Kürtlerini tarihsel bir çerçevede ele alan Bengio çalışmasında aynı zamanda otonom Kürt bölgesinin gelişmesinin Ortadoğu'ya olan etkilerine dikkat çekmektedir. Baas rejiminin Kürtlere karşı politikasını Pirus zaferi olarak niteleyen Bengio, uygulanan siyasetin Kürtleri Irak'a yabancılaştırdığını belirtmektedir. Özellikle bu dönemde Baas yönetimi komşuları ile sorun yaşadığında Kürtler de Bağdat'a karşı çıkmaktan geri durmamıştır. 2003 sonrası dönemde Irak'ta aslında iki uluslu yada federal bir devletin kurulması sonucu Kürt bölgesinin daha çok güç elde ettiğini ileri sürmektedir.³⁵

³³ Mohammed M. A. Ahmed, *Iraqi Kurds and Nation-Building*, New York: Palgrave Macmillan, 2012.

³⁴ Ofra Bengio, *The Kurds of Iraq: Building a State within a State*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2012.

³⁵ Bengio, *The Kurds of Iraq: Building a State within a State*.

Yine Danilovich'in derlediği *Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan* adlı çalışmada federalizm çerçevesinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin merkezi Bağdat hükümetinden ayrışma sürecini ele alınmaktadır. Çalışmanın farklı bölümlerinde bölgesel yönetimin federal statü deneyimi, self-determinasyon hakkı çerçevesinde taleplerde bulunması, küresel-bölgesel güçlerin tepkileri ve tanıma rejimi konusunda karşılaşacağı zorluklar ele alınmaktadır.³⁶

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni *de facto* devlet kavramı etrafında ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin tarihsel olarak geçirdiği aşamaları ve meşruiyet elde etme politikalarına odaklanmaktadır. Natali'nin *Kurdish Quasi-State: Development and Dependency in Post-Gulf War Iraq* adlı çalışması bu çalışmaların en önemlilerinden birini oluşturmaktadır. Natali, genel olarak dış yardımların Kürt quasi-devletinin oluşumuna etkisini incelemektedir.³⁷ Karlı ve karmaşık ticari ilişkiler sayesinde bölgesel yönetim, bölge devletleri arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisini oluşturmuştur. Natali'ye göre dış yardımlar ve kalkınma programları olmaksızın Irak Kürt Bölgesel Yönetimi iç egemenlik, meşruiyet ve statüsünü elde edemezdi. Dış yardımlar – neoliberal çerçevede -yardımdan çok kalkınma ve yeniden yapılandırma halini aldı. Kürtlerin özerkleşmesi arttıkça girişimci bir sınıf oluştu bu bölgesel yönetimin diğer ülkeler ile ticari ilişkilerini ilerletti. Irak ile olan asimetrik eko-politik ilişkiler Kürtlerin merkezi yönetimden taleplerinin artmasını sağlamıştır. Natali'ye göre Kürt bölgesine yapılan yardımlar da milliyetçiliği arttırmış ve bir iç egemenlik sağlamıştır. Kürt elitleri dış desteklerin de etkisi ile kurumsal bir yapı olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni kurmuştur.³⁸

Voller ise *The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood*'da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin *de facto* bir devlet olarak iç siyaset

³⁶ Alex Danilovich (ed.), **Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan**, Routledge, 2019.

³⁷ Denise Natali, **Kurdish Quasi-State: Development and Dependency in Post-Gulf War Iraq**, New York: Syracuse University Press, 2010.

³⁸ Natali, *Kurdish Quasi-State: Development and Dependency in Post-Gulf War Iraq*.

ve dış siyasetteki meşruiyet konularına odaklanmaktadır. Voller bölgesel yönetimi bir *de facto* devlet olarak nitelendirmeyi; belli sınırlara sahip olması, bayrak – ulusal marş gibi egemenlik sembollerine sahip olması, güvenlik güçleri ve işleyen bir hükümetin olmasına bağlamaktadır.³⁹ Voller *de facto* devletlerin uluslararası toplum nezdinde bir meşruiyet arayışı içerisinde olduğunu ve bunun nihai amacının ayrı bir devlet olma iradesini göstermek olduğunu ileri sürmektedir. Voller, Irak Kürtleri'nin tarihsel olarak Irak'ta bir mücadele içerisinde olduğunu ve bu durumu da uluslararası toplumun normları ile meşrulaştırmaya çalıştığını belirtmektedir. Voller, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin meşruiyet arayışı politikalarının yansımaları olarak iç siyasette demokratikleşme reformlarına uyulduğu söylemi, IŞİD ile mücadele ve güvenlik-ticaret konularında Türkiye ile işbirliği yapılmasını göstermektedir.⁴⁰ Yine Voller, diğer bir çalışması olan “Contested Sovereignty as an Opportunity: Understanding Democratic Transitions in Unrecognized States” makalesinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin tanınmayan devletlerin meşruiyet elde çabası olarak demokratik olma iddiasını ele almaktadır. Çalışmaya göre bölgesel yönetim, 1990'lardan itibaren içeride demokratik bir yapıyı inşa ettiğini belirterek bazı standartları sağlamış olduğunu göstermek ve uluslararası toplum nezdinde kabul görmeyi amaçlamaktadır.⁴¹

Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State* adlı çalışmasında Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni “quasi-devlet” ve “*de facto* devlet” literatürü ile incelemektedir. Robert Jackson, Max Weber, kurucu teori ile birlikte Kolsto ve ilan teorisini birleştirerek yeni bir teorik açılım yapmaya çalışmaktadır.⁴² Rafaat'e göre Jackson, Weber ve kurucu teori tanınan devletimsi yapıları açıklarken Kolsto ve ilan teorisi ise tanınmayan devletimsi yapıları anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu yaklaşımlar birbirinden ayrı olarak *de facto* devletleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle yaklaşımlar birbirini tamamlar şekilde yeniden

³⁹ Yaniv Voller, **The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood**, London: Routledge, 2014.

⁴⁰ Voller, *The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood*.

⁴¹ Yaniv Voller, “Contested Sovereignty as an Opportunity: Understanding Democratic Transitions in Unrecognized States”, **Democratization**, Vol. 22, No. 4, (2015).

⁴² Aram Rafaat, **Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State**, London: Routledge, 2018.

yorumlanmaktadır. Rafaat'a göre Irak'ta iki quasi yapı bulunmaktadır. Bunlardan biri Irak devleti olurken diğeri ise Irak Kürt Bölgesel Yönetimi olmaktadır. Rafaat Irak'ı tanınan quasi-devlet kategorisine yerleştirirken Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni de tanınmayan quasi-devlet olarak nitelendirmektedir.⁴³

Griffiths'in "Kurdistan's Independence and the International System of Sovereign States" adlı çalışmasında bölgesel yönetimin bağımsızlık arayışı ve uluslararası toplumda egemen bir devlet olma çabası sorunsallaştırılmaktadır.⁴⁴ Griffiths, uluslararası sistemin bir egemenlik kulübü olduğunu ve *de facto* devletlerin kolay bir biçimde bu kulübe dahil olmadığını ifade etmektedir. Çalışmada uluslararası sistemdeki "egemen-muhafazakar" ve "liberal" yaklaşımlara dikkat çekilerek bu iki yaklaşımın uluslararası sisteme hakim olması ile bağlantı kurulmaktadır. Mevcut durumda uluslararası sistemde "tutucu" bir tanıma rejimi bulunmaktadır. Ancak liberal müdahaleci yaklaşımlar ile uluslararası sistemde yeni devletler kendilerine yer bulabilmektedir. Bu nedenle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin geleceğine tek başına karar veremeyeceğini belirtir.⁴⁵

Jüde'nin "Contesting Borders? The Formation of Iraqi Kurdistan's De Facto State" isimli makalesinde bölgesel yönetimin *de facto* devlet olma durumunu etkileyen iç ve dış koşullar ele alınmaktadır.⁴⁶ Çalışmada bölgesel yönetimde partilerin uzlaşısı devlet-inşasında iç etmen olarak ele alınırken Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'nin bölgesel yönetim ile yakın ilişkileri dış etmen olarak incelenmektedir. Bu etmenler sonucunda bölgesel yönetimin Ortadoğu'da oluşturduğu etkiye de dikkat çekilmektedir.⁴⁷ Palani ve diğerlerinin yaptığı ortak çalışmalarda ise Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin *de facto* devlet olma çerçevesinde; geçirdiği aşamalar ile birlikte bir dizi gelişmeyi fırsat olarak görerek referandum

⁴³ Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*.

⁴⁴ Ryan D. Griffiths, "Kurdistan's Independence and the International System of Sovereign States", Alex Danilovich (ed.), **Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics**, London: Routledge, 2017.

⁴⁵ Griffiths, "Kurdistan's Independence and the International System of Sovereign States".

⁴⁶ Johannes Jüde, "Contesting Borders? The Formation of Iraqi Kurdistan's De Facto State", **International Affairs**, Vol. 93, No. 4, (2017).

⁴⁷ Jüde, "Contesting Borders? The Formation of Iraqi Kurdistan's De Facto State".

düzenlemesini⁴⁸, yine referandum düzenlemek için başvurduğu temel argümanları⁴⁹ ve merkezi hükümet ile olan ilişkilerinin tarihsel aşamaları⁵⁰ ele alınmaktadır. Bu çalışmalarda *de facto* devlet çerçevesinde bölgesel yönetimin temel politikalarına, meşruiyet çabasına ve siyasi elitlerin söylemlerine yer verilmiştir. Bölgesel yönetimin uluslararası meşruiyet için ilk dönemlerde işleyen istikrarlı-demokratik olmayı öne çıkardığı belirtilirken daha sonraki dönemlerde merkezi hükümetin mezhepçi siyasetini ve self-determinasyon ilkesini öne çıkardığı belirtilmektedir.⁵¹

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin petrol-doğalgaz kaynaklarının etkisine yönelen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar bölgesel yönetimin geleceği üzerinde kaynakların etkisine ve ilişkilerine odaklanmaktadır. Owtram'ın yazdığı "Oil, the Kurds, and the Drive for Independence: An Ace in the Hole or Joker in the Pack?" başlıklı çalışması da petrol ve doğalgaz kaynaklarının ayrı bir devlet olma yolunda Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni güçlendirdiği belirtilmektedir.⁵² Aslında petrolün bölge yönetiminin uluslararası profilini yükselttiği, güvenlik-askeri kapasitesini arttırdığı ve maddi refahını da ilerlettiği üzerinde duruluyor. Owtram, "doğal kaynakların bölge yönetiminin bağımsızlığı için bir destek ya da engel olduğu" sorusuna cevap aramaktadır. Çalışmada, petrol ve doğalgaz kaynaklarının bölge yönetiminin bağımsızlığı için - iç tartışmalar, yolsuzluk ve insan sermayesinin gelişmemesi nedeniyle- engel olduğu ileri sürülmektedir. Yaniv Voller, diğer bir çalışmada Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin egemenlik kullanma iddiası kapsamında bölgesel yönetimin petrol-doğalgaz kaynaklarını yönetme politikasını

⁴⁸ Kamaran Palani, Jaafar Khidir, Mark Dechesne and Edwin Bakker, "The Development of Kurdistan's De Facto Statehood: Kurdistan's September 2017 Referendum for Independence", **Third World Quarterly**, Vol. 40, No. 2, (2019).

⁴⁹ Kamaran Palani, Jaafar Khidir, Mark Dechesne ve Edwin Bakker, "Strategies to Gain International Recognition: Iraqi Kurdistan's September 2017" Referendum for Independence, **Ethnopolitics**, (2019), Doi: 10.1080/17449057.2019.1596467.

⁵⁰ Kamaran Palani, Jaafar Khidir, Mark Dechesne ve Edwin Bakker, "De Facto States Engagement with Parent States: Kurdistan's Engagement with the Iraqi Government", **British Journal of Middle Eastern Studies**, (2020), Doi: 10.1080/13530194.2020.1714429.

⁵¹ Palani, Khidir, Dechense ve Bakker, "Strategies to Gain International Recognition: Iraqi Kurdistan's September 2017" Referendum for Independence".

⁵² Francis Owtram, "Oil, the Kurds, and the Drive for Independence: An Ace in the Hole or Joker in the Pack?", **Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics**.

ele almaktadır. Çalışmada bölgesel yönetimin enerji kaynakları politikası ile uluslararası şirketleri çekerek meşruiyet elde etmeye çalıştığı belirtilmektedir.⁵³

Frappi, “The Energy Factor: Oil and State-Building in Iraqi Kurdistan” isimli çalışmasında enerji kaynaklarının bölgesel yönetimin devletleşme sürecine olan etkisini ele almaktadır.⁵⁴ Çalışmada kaynakları ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan bölgesel yönetimin sonraki dönemlerde karşılaştığı zorluklar tartışılmaktadır. Le Billon ise “Oil, Secession and the Future of Iraqi Federalism” adlı çalışmasında bölgesel yönetimin petrol kaynakları sayesinde farklı talep-isteklerinin olduğunu ve bunun da Irak’ın geleceği açısından olumsuzlukları beraberinde getirme ihtimaline dikkat çekmektedir.⁵⁵ Aynı çalışmada Güney Sudan’ın sahip olduğu kaynaklara dayanarak ayrı bir devlet olma yolun gittiğini ve ileri dönemlerde benzer sorunlar ile bölgesel yönetimin de karşılaşabileceğine dikkat çekilmektedir.

Mills ve Alhashemi’nin Brookings Enstitüsü için hazırladığı “Resource Regionalism in the Middle East and North Africa: Rich Lands, Neglected People” adlı raporda Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da bölgelerin doğal kaynak gelirlerinden dolayı son yıllarda artan memnuniyetsizliğine dikkat çekilmektedir.⁵⁶ 1970’lerde bölgedeki devletlerin yabancı firmalara karşı doğal kaynaklarını millileştirmesi “kaynak milliyetçiliği” olarak adlandırılırken devlet-altı bölgelerde ise yerel toplulukların kaynak gelirlerinden daha fazla gelir talebi ise “kaynak bölgeselciliği” olarak adlandırılmaktadır. Ulusal kimlik ve uyumun zayıf olduğu ülkelerde yerel toplulukların siyasi ve ekonomik huzursuzluklarını gidermek için kaynak milliyetçiliğinin daha dar bir kapsamda uygulanması kaynak bölgeselciliği olmaktadır. Kaynak bölgeselciliği ayrılmaya götürmese bile devlet-altı bölge sakinlerinin kendilerini ayrı bir ulus olarak görmelerine neden olabilmektedir. Çalışmada Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki kaynak bölgeselciliğine farklı örnekler

⁵³ Yaniv Voller, “Kurdish Oil Politics in Iraq: Contested Sovereignty and Unilateralism”, **Middle East Policy**, Vol. 20, No. 1, (2013).

⁵⁴ Carlo Frappi, “The Energy Factor: Oil and State-Building in Iraqi Kurdistan”, Stefano M. Torelli (ed.), **Kurdistan: An Invisible Nation**, Milano: ISPI, 2016.

⁵⁵ Philippe Le Billon, “Oil, Secession and the Future of Iraqi Federalism”, **Middle East Policy**, Vol. 22, No. 1, (2015).

⁵⁶ Robin Mills and Fatema Alhashemi, “Resource Regionalism in the Middle East and North Africa: Rich Lands, Neglected People”, **Brookings Doha Center Analysis Paper**, No. 20, 2018.

verilirken Irak'tan Kürt Bölgesel Yönetimi ve Basra örnek olay olarak incelenmektedir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin bir özel otonom bir bölge olarak yabancı şirketler ile anlaşmalar imzalaması sonucu ayrılma taleplerinin olduğu ve kaynak bölgeselciliği konusunda ekstrem bir örnek olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁷

Wahab ise doktora çalışmasında Irak'ta petrol kaynaklarının genel olarak ülkedeki ekonomik kırılganlığa ve şiddetli çatışmalara olan etkisini ele almaktadır. 2005 sonrasında hazırlanan anayasanın ülkede “petro-federalizm” oluşturduğuna dikkat çekilmektedir.⁵⁸ Teoride petrol federalizminin merkezi gücü yayarak ulus-altı hükümetlere refah sağlaması amaçlanmaktadır. Fakat Irak'ta ise durumun farklı bir yönde ilerleyerek patronaj ilişkilerine dönüştüğü belirtilmektedir. Wahab çalışmada Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni “petro-bölge” şeklinde niteleyerek petrol kaynaklarının bölge yönetimine devlet gibi davranma imkanı sağladığına dikkat çekmektedir. Dış temsilcilikler, petrol satışı ve ikili anlaşmalar bunun göstergesi sayılır.⁵⁹ Fakat Wahab'a göre bölgenin petrole bağımlılığı, diğer petrole bağımlı ülkelerde olduğu gibi kurumsal kapasite ve ekonomik şeffaflık konularında ilerlemesini engellemiştir.

Yapılan literatür incelemesinin gösterdiği üzere Irak Kürt Bölgesel Yönetimi üzerine yapılan çalışmalar federal statü, *de facto* devlet olma ve enerji kaynaklarının yönetilmesine yoğunlaşmıştır. *De facto* devlet olma ile ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak gelişen tarihsel süreç ve meşruiyet politikası üzerine yapılmıştır. Petrol-doğalgaz kaynakları üzerine yapılan çalışmalar ise bu kaynakların devletleşme sürecine olan etkisi, egemenlik çerçevesinde kullanımı ve farklı taleplerin ortaya çıkmasına neden olmasına odaklanmıştır. Burada sözü edilen farklı çalışmalara rağmen Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin bir *de facto* devlet olarak stratejik konumu ve doğal kaynaklarının uluslararası sistemdeki yerini nasıl etkilediğine ilişkin kapsamlı ve nitelikli çalışmalar yeterli sayıda bulunmamaktadır. Yine bölgesel yönetimin kurumsal yapısındaki aktörlerin dış ilişkilerinin belirlenmesindeki etkisini

⁵⁷ Mills and Alhashemi, “Resource Regionalism in the Middle East and North Africa: Rich Lands, Neglected People”.

⁵⁸ Bilal A. Wahab, “Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks And Stability. Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent Of Isis”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, George Mason University, 2015).

⁵⁹ Wahab, “Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks And Stability. Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent Of Isis”.

ve dış ilişkilerdeki kurumsallaşmayı ele alan çalışmalar da sınırlı düzeydedir. Bu nedenle bu tez akademik yazındaki söz konusu eksiklikleri gidermeyi, farklı bir kavramsal çerçeve ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni uluslararası sistemde konumlandırmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Literatür incelemesinin gösterdiği üzere *de facto* devletlerin uluslararası sistem için önemleri stratejik-coğrafi konum ile doğal kaynak faktörleri ile ilişkilendirilmektedir.⁶⁰ Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin konumu ve doğal kaynaklarının uluslararası sistem ve toplum ile ilişkilerine olan etkisini ele alan çalışmalar literatürde yeterince bulunmamaktadır. Daha önce belirtildiği üzere çalışmanın temel sorusu “*Bir de facto devlet örneği olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin stratejik konumu, kurumsallaşma süreci ve doğal kaynakları uluslararası sistem ve toplum ile ilişkilerini nasıl etkilemektedir?*” şeklindedir. Bu temel soru ve ifade edilen alt sorulardan hareketle 2003 sonrası dönemde bölgesel yönetimin uluslararası sistem ve toplum nezdinde izlediği politikalar, küresel-bölgesel güçler ile ilişkileri ve petrol-doğalgaz kaynaklarını yönetme iddiasının ilişkilerine etkisi bu çalışmada tartışılacaktır. Yine çalışmada bölgesel yönetimin dış ilişkilerinde takip ettiği politika-amaçları ile birlikte egemenliği kapsamında gördüğü enerji kaynaklarını kullanma politikasının sınırlılıkları Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası statüsü açısından değerlendirilecektir.

Belirtilen çerçevede bu çalışmada ileri sürdüğüm temel argümanlar şu şekildedir:

- *Irak Kürt Bölgesel Yönetimi bir de facto devlet örneği olarak dış ilişkiler kurarak egemenlik tesis edebildiğini gösterme politikasını izlemektedir.*
- *Uluslararası toplum nezdinde meşruiyet elde etme politikası kapsamında güvenli/istikrarlı olma, demokratik-çoğulcu olma, IŞİD ile mücadele ve merkezi hükümet ile ihtilaflarını öne çıkarmaktadır.*

⁶⁰ Harvey and Stansfield, “Sovereignty, Secessionism, and Political Economy”, s. 23.

- *Stratejik-coğrafi konumundan dolayı Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, uluslararası sistem aktörleri ile siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler kurmaktadır. Uluslararası sistem aktörlerinin doğrudan ve dolaylı politikaları Irak Kürt Bölgesel Yönetimi üzerinde etkili olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve İran ile ilişkilerinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, bir de facto devlet örneği olarak siyasi, ekonomik ve askeri kapasitesinden dolayı belirleyici konumda değildir.*
- *Irak Kürt Bölgesel Yönetimi egemenlik çerçevesinde petrol-doğalgaz kaynaklarını yönetme iddiasında bulunarak bu kaynaklarını dış ilişkilerinde kullanma politikası izlemektedir. Bölgesel yönetimin söz konusu kaynakları küresel ve bölgesel güçler ile kurduğu ilişkilere farklı boyutlar katmak ile birlikte bu politikanın sınırlılıkları bulunmaktadır.*

Çalışma, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni bir *de facto* devlet örneği olarak ele alacaktır. Robert K. Yin, örnek olay çalışmalarını; çağdaşı olunan ve araştırmanın üzerinde kontrolünün olmadığı olay ve olguları “Nasıl?” ve “Neden?” soruları ile inceleyen çalışmalar şeklinde nitelendirmektedir.⁶¹ Örnek olay çalışmaları ele aldıkları olay ve olguları gerçek dünyadaki bağlamı içerisinde incelemeye çalışır. Bu bakımdan örnek olay çalışmaları bütüncül ve anlamlı bir karakteristik yakalamayı amaçlamaktadır.⁶² Bu karakteristiği yakalama boyutuyla örnek olay çalışmaları analitik genelleme amacı taşır. Hazırlanan bu doktora çalışması da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni daha önce ifade edilen temel araştırma sorusu ve alt sorular etrafında bir örnek olay olarak inceleyecektir. Böylece Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası sistem ve toplumdaki konumu stratejik-coğrafi konumu ve petrol-doğalgaz bağlamında tartışılacaktır. Egemenlik kavramından yola çıkacak olan çalışma Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin *de facto* devlet karakteristiği bağlamı üzerine oturmaktadır. Literatürde üzerinde durulduğu üzere *de facto* devletlerin kavramsallaştırılmaları konusunda zorluklar bulunmaktadır. Uluslararası İlişkiler teorilerinin yine *de facto* devletleri inceleme konusu yapmadığı görülmektedir. Bu nedenle nitel yöntem ile yazılan bu tezde eklektik bir kavramsallaştırma benimsenmiştir. İsimlendirme ve tanımlama konusunda farklı yaklaşımlar sentezlenerek *de facto* devletlere açıklayıcılık kazandırılması amaçlanmıştır. *De facto* devlet örneği olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni bütüncül ve anlamlı bir bağlama

⁶¹ Robert K. Yin, *Case Study Research: Design and Methods*, 3rd Edition, London: Sage Publications, 2003.

⁶² Yin, *Case Study Research: Design and Methods*.

oturtmayı amaçlayan bu çalışma diğer *de facto* devlet örnekleri ile olan benzerliklerine yer verecektir. Yine bu bakımdan çalışmada Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin başta Somaliland, Tayvan ve Güney Osetya gibi *de facto* devletler ile benzeştiği yönleri ile bağlar kurulacaktır. Petrol kaynaklarına dayalı bir devlet olarak bağımsızlık ilan eden Güney Sudan ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin benzerliklerine de yer verilecektir. Böylece kavramsallaştırmanın yanında bütüncül ve anlamlı bir analitik çerçevede belli sınırlılıklar içerisinde karşılaştırmalara yer verilmiş olacaktır.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni *de facto* devlet kavramsallaştırması çerçevesinde bir aktör olarak ele alınacağı bu çalışmada devlet ve egemenliği arasındaki ilişkiyi daha da kristalize hale getirmek için bu iki kavramı tanımlamak ve aralarındaki bağlantıyı kurmak gerekmektedir. Uluslararası toplum açısından bakıldığında ise devlet olma şartlarını düzenleyen en önemli metinlerden biri "1933 Montevideo Devletlerin Hak ve Sorumluluklarına İlişkin Sözleşme"dir. Sözleşmeye göre devlet olabilmenin temel şartları; daimi bir nüfusa sahip olması, belli bir bölgede egemenlik kurması, işleyen hükümet ve diğer devletler ile ilişki kurabilme kapasitesine sahip olma şeklinde sıralanmıştır. Uluslararası toplum açısından devlet olmanın temel şartları konusunda kesin kurallar olmamakla birlikte başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası örgütler tarafından bazı standartların sağlanması gereklilik olarak görülmüştür. İnsan haklarının korunması, azınlık haklarının güvence altına alınması, ülkede güvenliğin sağlanması, ülke içinde meşruiyetin elde edilmiş olması ve temel hizmetlerin sağlanması bu ilkelere bazılarısıdır.

Görüldüğü üzere ortaya çıkan sonuç iç ve uluslararası siyasette devlet ile egemenliği arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Bu nedenle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin egemenlik kurma-kullanma süreçlerini anlamak için Krasner'in egemenlik sınıflandırmasına gitmekte yarar bulunmaktadır. Krasner, egemenlik kavramının dört farklı anlamının olduğunu belirtmektedir.⁶³ İç egemenlik; devlet içerisinde kamu otoritesinin kurulmasını ve bu otoritenin etkili kontrolünü ifade eder. Karşılıklı bağımlılığa dayalı egemenlik; bilgi, düşünce, mal, sermaye ve

⁶³ Stephen D. Krasner, *Sovereignty-Organized Hypocrisy*, Princeton: Princeton University Press, 1999.

insanların sınır ötesi hareketlerini kontrol etme kapasitesidir. Uluslararası yasal egemenlik; uluslararası hukuka göre eşit devlet benzer yapıların karşılıklı anlamda birbirlerini tanımalarını belirtmektedir. Son olarak Krasner'in sınıflandırmasına göre Westphalia egemenliği; dış aktörlerin içişlerine müdahale etmemesini anlatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin iç egemenliği sağlamış olduğu ancak uluslararası toplum nezdinde tanınmamış olmasından dolayı uluslararası yasal egemenliğe sahip olmadığı görülmektedir.

De facto-tanınmayan devlet-quasi devlet literatürünün de gösterdiği üzere bu tür yapılar fiili bir durum oluşturduklarından dolayı farklı kavramsallaştırma ve isimlendirmeler bulunmaktadır. Bu bakımdan yapılacak kavramsallaştırma ve adlandırmanın niteleyici, kapsayıcı ve sınırlarının net olması önem kazanmaktadır. Kavramsallaştırma ve yaklaşımlara bakıldığında Pegg'in genel yaklaşımı açıklayıcı olmak ile birlikte devlet benzeri yapıların "*de facto/de jure*" tanınması izlenimini öne çıkarmaktadır. Kolsto'nun kullandığı "quasi devlet" ifadesi kavram karışıklığına neden olabilmektedir. Geldenhuys diğer yaklaşımlara benzer şekilde bir tanımlama yaparken ancak kullandığı "tartışmalı devlet" ifadesi muğlaklıklara neden olabilmektedir. Caspersen'in "tanınmayan devlet" ifadesi devlet-benzeri yapıların isimlendirilmesi konusunda tanınma konusunu öne çıkarmaktadır. Ancak Caspersen'in yaptığı tanımlama açıklayıcı, içerici ve sınırları belirlenmiş olmaktadır. Geline aşamada Pegg'in "*de facto* devlet" isimlendirmesi özgün olmak ile beraber Caspersen'in tanımlaması da açıklayıcı olmaktadır. Bu nedenle çalışmanın kavramsal çerçevesinde bu tartışmalara yer verilecektir. Bu tartışmalar sonuncunda çalışmada Pegg'in "*de facto* devlet"⁶⁴ isimlendirmesi ve Caspersen'in "tanınmayan devlet" tanımlaması⁶⁵ eklektik bir kavramsallaştırma ile esas alınacaktır.

Bölgesel yönetimin dış ilişkileri *de facto* devletlerin ilişkileri çerçevesinde bu çalışmada incelenecektir. Stratejik-coğrafi konumu Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası sistem ve toplum aktörleri ile ilişkilerini etkilemektedir. Caspersen'e göre *de facto* devletler uluslararası toplum nezdinde meşruiyet elde

⁶⁴ Pegg, *International Society and De Facto States*.

⁶⁵ Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*.

edebilmek için politikalar izlemektedir.⁶⁶ 2003 sonrası dönemde kurumsal-resmi bir statü kazanan bölgesel yönetim uluslararası toplum ve sistem aktörleri ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Örneğin; Palani ve diğerlerine göre bölgesel yönetim *de facto* devlet olma çerçevesinde istikrarlı olma, Irak'taki mezhep temelli siyaseti ve self-determinasyon ilkesini meşruiyet politikası olarak izlemektedir.⁶⁷ Ancak bu çalışma, bu konuda farklılaşarak bölgesel yönetimin; istikrarlı-güvenli olma argümanını, demokratik-çoğulcu olma söylemini, IŞİD ile mücadeleyi ve merkezi hükümet ile olan tartışmalı konuları öne çıkararak uluslararası toplum nezdinde meşruiyet/kabul politikası izlediğini vurgulayacaktır.

Yine Ortadoğu bölgesinde yer alması nedeniyle bölgesel yönetimin küresel ve bölgesel güçler ile olan ilişkileri önem arz etmektedir. Hinnebusch ve Ehteshami'ye göre bölgedeki dinamikler büyük güçler ile bölgesel güçler arasındaki ilişkiden etkilenmektedir.⁶⁸ Bu nedenle bölgesel yönetimin Ortadoğu'da siyasi, ekonomik ve askeri olarak etkin olan Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkileri ele alınacaktır. Nitekim çalışmada dikkat çekileceği üzere bölgesel yönetimin geldiği aşamada Amerika Birleşik Devletleri'nin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Yine bölgesel güç olarak bölgedeki dinamikleri etkileyebilen, bölgesel yönetim üzerinde siyasi, ekonomik ve askeri olarak etkide bulunabilen Türkiye ve İran'ın bölgesel yönetim ile ilişkileri incelenecektir. Çalışmada bölgesel yönetimin ilişkileri incelenirken söz konusu ülkelerin seçilmesinde bu ülkeler ile bölgesel yönetim arasındaki ilişkilerin yoğunluğu göz önünde bulundurulmuştur.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin petrol-doğalgaz kaynaklarını yönetme talebi ise bu çalışmada *de facto* devlet olma çerçevesinde Mills ve Alhashemi'nin "kaynak bölgeselciliği"⁶⁹ yaklaşımı ile bağdaştırılıp tartışılacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere Mills ve Alhashemi'ye göre Irak Kürt Bölgesel Yönetimi özel otonom bir bölge olarak yabancı şirketler ile anlaşmalar imzalaması sonucu farklı talepler ile

⁶⁶ Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*.

⁶⁷ Palani, Khidir, Dechense and Bakker, "Strategies to Gain International Recognition: Iraqi Kurdistan's September 2017 Referendum for Independence".

⁶⁸ Raymond Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami, "Foreign Policymaking in the Middle East: Complex Realism", Louise Fawcett (ed.), **International Relations of the Middle East**, Oxford: Oxford University Press, 2016.

⁶⁹ Mills and Alhashemi, "Resource Regionalism in the Middle East and North Africa: Rich Lands, Neglected People".

yolunda ilerleyerek kaynak bölgeselciliği konusunda ileri düzeyde bir örnek sergilemektedir. Yine çalışmada petrol-doğalgaz kaynakları politikasının küresel-bölgesel güçler ile olan ilişkilerine etkisi ele alınacaktır.

Çalışmada *de facto* devlet örnekleri olarak Somaliland, Güney Osetya ve Tayvan'a yer verilmiştir. Bu yapılara örnek olarak yer verilmesinde farklı nedenler bulunmaktadır. Öncelikli olarak literatürde *de facto* devletlerin anlaşılmasını kolaylaştıracak kapsamlı tipolojiler bulunmamaktadır. Bu nedenle her bir *de facto* devlet örneğinin birbirinden farklı karakteristiği bulunmaktadır. Somaliland örneği coğrafi bakımdan Afrika Boynuzu'nda yer alarak güvenlik ve istikrarı ile öne çıkmaktadır. Güney Osetya da Kafkasya bölgesinde uluslararası sistemin önemli güçlerinden Rusya'nın *patron state* (patron devlet) desteğini alarak varlığını sürdürmektedir. Tayvan ise sınırlı tanınma elde etmiş bir örnek olarak farklı bir yerde durmaktadır. Coğrafi konumundan dolayı Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki rekabetin bir unsuru olmak ile birlikte yüksek bir ekonomik profil sergileme çabası içerisindedir. Çalışmada böylece sözü edilen *de facto* devlet örnekleri ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi arasındaki benzerliklere yer verilecektir. Bu açıdan daha önce de belirtildiği üzere kısmi karşılaştırmalar da çalışmada yer alacaktır.

Çalışmada saha araştırması kapsamında bölgesel yönetimin siyasi ve yönetici elitleri ile yapılan görüşmelerdeki görüş ve yorumlara yer verilecektir. Aynı zamanda bölgesel yönetim ile ticari ve ekonomik ilişkileri olan iş çevreleri ile yapılan görüşmelerdeki değerlendirmeler de çalışmada yer alacaktır. Görüşme yapılan kişilerin belirlenmesinde; bölgesel yönetimdeki idari-siyasi konumları, bölgesel yönetim ile içerisinde bulundukları ilişkilerin niteliği/kapsamı ve erişilebilir olmaları ölçütleri dikkate alınmıştır. Yapılan görüşmelerde bölgesel yönetimin; kurumsal yapısı, mevcut durumu, dış ilişkileri, ticari-ekonomik faaliyetleri ve geleceği ele alınmıştır. Teorik yaklaşımın yanında saha araştırmasından elde edilen ampirik bilgilerin tezde yer alması literatüre önemli katkılarda bulunacaktır. Görüşmeler ve ampirik gözlemler kapsamında 2019 yılının Nisan ayında bölgesel yönetime ziyarette bulunulmuştur. Ancak planlanan ve daha uzun süreli olacak ziyaret tüm dünyayı

etkisi altına alan Covid-19 salgını nedeniyle yapılamamış, bu nedenle görüşmelerin bir bölümü çevrimiçi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada saha araştırması kapsamında yapılan görüşmelerin yer alması çalışmanın literatüre sağladığı en önemli katkılardan birini oluşturmaktadır. Dil yeterliliğine sahip olunması ve bölgeye erişim nedeniyle yapılan görüşmelerden elde edilen görüş ve değerlendirmelere çalışmada yer verilmesi ile konunun daha anlaşılır olması amaçlanmıştır. Yapılan görüşmeler tezin ilgili bölümlerinde kullanılmak üzere tarafımda Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışma kapsamında görüşme yapılan kişiler ile ilgili bilgilerin gizliliğinin sağlanması için çeşitli önlemler alınmıştır. Görüşmeler görüşme yapılan kişilerin izni ve bilgisi dahilinde kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen bilgi, not, kayıt ve kayıtların transkripsiyonu şifreli bir ortamda koruma altına alınmıştır. Görüşme yapılan kişilerin isimleri ve ünvanları izin ve bilgileri dahilinde çalışmada kullanılmıştır.

Tezde birincil kaynakların kullanılmasına özen gösterilmiş, bu nedenle U.S. Congress'in (Amerika Birleşik Devletleri Kongresi) 113, 114, 115 ve 116. döneminde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne yapmayı kararlaştırdığı askeri, ekonomik ve insani yardım düzenlemelerine tezde yer verilmiştir. Ayrıca yine bu çerçevede tezde, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilişkileri çerçevesinde Türkiye'de oluşan gündem ve tepkileri aktarmak amacıyla *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları*'ndan yararlanılmıştır.

Bunlara ilave olarak çalışmada Anadolu Ajansı, Hürriyet, BBC, Reuters, IRNA, Rudaw ve K24 gibi haber kaynaklarından yararlanılmıştır. Yine çalışmada başta düşünce kuruluşları olmak üzere farklı kuruluşların yayınladıkları raporlar kaynak olarak kullanılmıştır.

Irak'ta 2005 yılında kabul edilen anayasaya göre ülkedeki Kürt bölgesi federal bir bölge olarak kabul edilmiştir. Federal bölge kendisini İngilizce'de "Kurdistan Regional Government" şeklinde ifade etmektedir. Uluslararası akademik literatürde de aynı ifade kullanılmaktadır. Türkiye'de ise Dışişleri Bakanlığı resmi olarak "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi" ifadesini kullanmaktadır. Bu çalışma da

Türkiye’de resmi olarak kullanılan “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi” ifadesini kullanacaktır. Belirtilen ifade uzun olduğu için bazen “bölgesel yönetim” ifadesi de yer alacaktır. Irak’taki federal hükümet için ise “merkezi hükümet” ifadesi kullanılacaktır.

Özetlemek gerekirse; Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin uluslararası sistem ve toplum ile ilişkilerini stratejik konumu ve doğal kaynakları üzerine ele alan çalışmalar sınırlı düzeydedir. Yapılan çalışmalar da konuyu bütünlüklü ve kapsayıcı bir açıdan ele almamaktadır. Bu bakımdan bu tez çalışması Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin belirtilen stratejik-coğrafi konum ve petrol-doğalgaz kaynakları faktörlerini beraber ele alarak dış ilişkilerini sorunsallaştırmaktadır. Bu bağlamda çalışmada bölgesel yönetimin bu dönemde kabul/meşruiyet elde etme politikası ele alınmıştır. Bu politika ile birlikte Ortadoğu’da siyasi-ekonomik-askeri politikaları ile bölgesel yönetime etki eden küresel güçlerden Amerika Birleşik Devletleri ve komşuları olan bölgesel güçlerden Türkiye ve İran ile olan ilişkilerine yer verilmiştir. Bu çalışmanın kapsamını aştığından dolayı diğer küresel ve bölgesel aktörler ile olan ilişkilere yer verilmemiştir.

Çalışmanın Planı

Bu tez çalışması giriş ve sonuç bölümleri dışında dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde *de facto* devletlerin kavramsallaştırılması yer alacaktır. Kavramsal tartışmalar sonunda bu çalışmada benimsenen isimlendirme ve tanımlama üzerinde durulacaktır. Aynı bölümde *de facto* devletlerin uluslararası sistem açısından önemi ele alınacaktır. Yine uluslararası hukuk ve toplum açısından *de facto* devletlerin yeri ve önemi incelenecektir. *De facto* devletlerin gelecekları ve Uluslararası İlişkiler teorilerindeki yeri bu bölümde tartışılacaktır. Bölümün sonunda Somaliland, Güney Osetya ve Tayvan’a yer verilerek karşılaştırmalı bir bakış açısıyla *de facto* devletlerin anlaşılır kılınması amaçlanacaktır.

İkinci bölümde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin *de facto* devlet karakteristiğı göstermesinde etkili olan tarihsel arkaplan incelenecektir. Birinci Dünya Savaşı’ndan

sonra Irak devletinin kurulması sürecinde Irak Kürtleri'nin talepleri ele alındıktan sonra cumhuriyet ve Baas rejimi dönemlerinde merkezi hükümetler ile olan gerilim ve tartışmalarına yer verilecektir. 1991 Körfez Savaşı ile başlayan ve 2003'ten sonra Baas rejiminin devrilmesi gelişen sürecin bölgesel yönetimi mevcut duruma getirdiği aşamalar bu bölümde ele alınacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümü Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış ilişkilerine odaklanacaktır. Bölgesel yönetimin kurumsal yapısı incelendikten bu yapıdaki aktörlerin dış ilişkilerin belirlenmesindeki etkinliği ele alınacaktır. Daha sonra *de facto* devlet olarak bölgesel yönetimin uluslararası toplum nezdinde kabul/meşruiyet elde etme politikası incelenecektir. Yine bu bölümde bölgesel yönetimin Ortadoğu'daki konumu nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve İran ile olan ilişkilerine yer verilecektir. Bölümün sonunda ise bölgesel yönetimin 2017 yılında düzenlediği referandum ve etkileri tartışılacaktır.

Bölgesel yönetimin petrol-doğalgaz kaynaklarının ilişkilerine ve geleceğine etkisi dördüncü bölümde ele alınacaktır. *De facto* devletlerin uluslararası sistemdeki konumunu etkileyen bir faktör olarak doğal kaynaklara sahip olmasının “kaynak bölgeselciliği” şeklinde tezahür etmesi temelinde bölgesel yönetimin petrol-doğalgaz kaynaklarını yönetme politikası tartışılacaktır. Bölgesel yönetimin bu kaynaklarının hukuki durumu, enerji politikası, kaynakların küresel-bölgesel güçler ile olan ilişkilerine etkisi bölümde incelenecektir. Yine bu bölümde petrol-doğalgaz kaynaklarının kaynak bereketi ve kaynak laneti ikileminde bölgesel yönetime katkılarına değinildikten sonra dış ilişkilerinde enerji kaynaklarının sağladığı imkan ve sınırlılıklara yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. 1. Devlet ve Egemenlik Nedir?

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler literatüründe genişçe yer alan kavram ve olgulardan biri olan devlete ilişkin tartışmalar eski çağlara kadar gitmektedir. Devlete dair görüş ve yaklaşımlar Platon'dan başlayarak Orta Çağ'da devam etmiş Hobbes, Locke, Rousseau, Marx ve Weber ile yakın döneme taşınmıştır. Tarihsel ve felsefi kökenleri kadar başta Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Karşılaştırmalı Siyaset gibi sosyal bilim disiplinleri içerisinde önemli bir yer tutan devlete dair birçok tanım ve yaklaşım bulunmaktadır. Modern devletin nitelik ve özelliklerine ilişkin temel yaklaşımlardan birinin öncüsü Weber olmuştur. Weber, devleti ülke sınırları içerisinde fiziksel gücü kullanma meşruiyeti tekeli elinde bulunduran insan topluluğu olarak görmektedir.⁷⁰ Bu bakımdan Weber devlet ile şiddet kullanımı arasında yakın bir ilişkinin olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda ülkeselliği de devletin önemli karakteristiklerinden biri olarak görmektedir. Weber'e göre devlet, meşru otoritesi ile fiziksel güç kullanım hakkını kurumlara ve bireylere yükler. Böylece devlet, şiddet kullanım hakkının nihai kaynağı olmaktadır.⁷¹

Charles Tilly de Weberyen yaklaşımı takip ederek tarihsel ve sosyal bağlama oturttuğu devlet formasyon sürecini zor kullanma tekeli ile özdeşleştirir.⁷² Tilly'e göre devlet, şiddet tekeli elinde bulundurmak yoluyla dışarıda diğer devlet ve tehlike unsurlarına karşı içeride ise otoritesine karşı gelen ve gelebilecek

⁷⁰ Max Weber, **From Max Weber: Essays in Sociology**, H. H. Geert and C. Wright Mills (eds.), London: Rouledge, 2009, s. 111.

⁷¹ Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, s. 111.

⁷² Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer and Theda Skocpol (eds.), **Bringing the State Back in**, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 172.

tehditlere karşı koyabileceğini göstererek devlet olma hüviyetini ispatlamış olur.⁷³ Tilly, devletin örgütlü şiddet kullanımı ile dört farklı aktiviteyi yerine getirdiğini belirtmektedir.⁷⁴ Devlet, *savaş yapımı* ile daha önce belirtildiği üzere dışarıdan gelebilecek rakiplerini bertaraf ederken *devlet yapımı* ile içerideki rakiplerini etkisiz hale getirir. *Koruma* ile işbirliği içerisinde olduğu müşterilerinin güvenliğini sağlamış olur. *Çıkarma* (yağma, haraç, bürokratik vergilendirme gibi) ile de diğer üç aktiviteyi sürdürmesini sağlayan araçları/kaynakları elde etmiş olur. Bu dört aktivite etkileşim içerisinde olarak devletin devamını sağlamış olur.⁷⁵

Heywood'a göre ise devlet; belli sınırlar içerisinde devamlı kurumları aracılığı ile egemenliğini yürüten siyasal yapıdır.⁷⁶ Devletin temel özelliklerini de egemen olması, kurumlarının kamusal alanda işlemesi, belli bir düzeyde meşruiyet sahibi olması, otoritesini kurma araçlarına sahip olması ve belli bir coğrafi bölgede işlevlerini yürütmesi olarak sıralamaktadır. Christopher Pierson ise modern devletin niteliklerini; şiddet kullanma tekeli, belli bir bölgede egemenlik kurma, meşruiyeti anayasallığa dayandırarak kişiler üstü iktidar kurma, işlevlerini bürokrasi yoluyla yerine getirme, nüfusu ile vatandaşlık bağı kurma ve vergilendirme olarak belirtmektedir.⁷⁷ Tanım ve özelliklerinden anlaşılacağı üzere bir devletin en önemli amacı egemenliğini kurmasıdır. Yine Heywood'a göre egemenlik basit anlamda mutlak ve sınırsız güç anlamına gelmekle beraber farklı açılardan ele alınabilir. Genel olarak bakıldığında egemenlik; yasa yapımında, toplumu siyasal açıdan yönlendirmede, sınırlar içerisinde ve diğer devletler ile ilişkilerde en üst otorite olmayı ifade eder.⁷⁸ Devlet bu egemenliğini kurmayı ve uygulamayı da kurumları aracılığı ile yapar. Kurumlar da kamusal alanda bürokrasi, ordu, polis, mahkeme, ekonomi ve daha birçok alanda fonksiyonlarını yerine getirmeye çalışmaktadır.

David Held, modern devletin tarihselliğini imparatorluklardan başlatarak feodalizm, mutlakıyetçi devletler ile devam ettirip nihai olarak ulus-devletler ile

⁷³ Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", s. 174.

⁷⁴ Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", s. 181.

⁷⁵ Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", s. 181.

⁷⁶ Andrew Heywood, **Politics**, New York: Palgrave Macmillan, 2013.

⁷⁷ Christopher Pierson, **The Modern State**, London: Routledge, 2004, s. 7-26.

⁷⁸ Andrew Heywood, **Key Concepts in Politics**, New York: Palgrave Macmillan, 2000.

sonlandırmaktadır.⁷⁹ Özellikle Avrupa’da Westphalia düzeni ile ulus-devletler sisteminin temelleri oluşturulması sonucunda devletler ve egemenliklerinin belli normlara tabi tutulması konunun uluslararası ilişkiler bağlamına da taşındığını göstermektedir. Westfalya düzeninin devletler arası ilişkilerde getirdiği en önemli normlar iç işlerine müdahale edilmemesi ve egemenliğe saygı duyulması olmuştur. Bu nedenle 17. yüzyıldan itibaren ile birlikte uluslararası siyasetin en temel ilkelerinden biri egemenlik olmuştur.⁸⁰ Daha önce belirtildiği üzere egemenlik basit anlamıyla sınırsız güç ve otoriteyi ifade ederken Plano ve Olton’a göre devletin sınırları içerisinde karar alma ve bu kararları uygulayabilme otoritesidir.⁸¹ Martin Wight, egemenliği iç egemenlik ve dış egemenlik olarak ayırmaktadır.⁸² Wight’a göre iç egemenlik “içeride (hukuki) düzenleme yapma konusunda en üst otorite” olmayı ifade ederken “siyasi ve hukuki olarak bir üst otoriteden bağımsız olmak” ise dış egemenlik olmaktadır.⁸³

Burada görüleceği üzere “egemenlik” üzerinde tartışmaların olduğu ve karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Egemenlik kavramı verili ve sabit olmadığından dolayı kavramın bağlamsallaştırılması gerekmektedir. Bu nedenle kavramın tarihsel bağlamda bugüne kadar ulaşmasında önemli kılan şartları-olabilirliğini anlamak için kavramın kökeni ortaya çıkarılmalıdır. Böylece Jens Bartelson da Nietzsche ve Foucault’dan hareketle egemenlik kavramının soykütüğünü sunmaktadır. Bartelson, egemenlik kavramını resim-çerçeve ilişkisine benzer bir yapıya sahip olduğunu belirterek ne resmin ne de çerçevenin parçası olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁴ Yani egemenlik de içeri ve dışarı ayrımını “sınır” üzerinden yaparak bir bileşim sunmaktadır. Böylece egemenlik kavramında içeriği ve dışarıyı ayıran “sınır”, otonom bir analiz nesnesi olmaktan çok bu sınırın nasıl çizildiği ve etkilerinin ne olduğu ile ele alınmalıdır.

⁷⁹ David Held, “The Development of the Modern State”, Stuart Hall ve Bram Gieben (ed.), **Formations of Modernity**, Oxford: Polity Press, 1992, s. 79-87.

⁸⁰ Peter Lamb ve Fiona Robertson Snape, **Historical Dictionary of International Relations**, Lanham: Rowman&Littlefield, 2016, s. 250.

⁸¹ Jack C. Plano ve Roy Olton, **The International Relations Dictionary**, California: ABC-Clio, 1988, s. 276.

⁸² Martin Wight, **Systems of State**, Leicester: Leicester University Press, 1977, s. 129.

⁸³ Wight, *Systems of State*, s. 130.

⁸⁴ Jens Bartelson, **The Genealogy of Sovereignty**, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 49.

Bartelson, egemenlik ile ilgili söylemsel oluşumları üç katmanlı dönemselleştirme ile ele almaktadır.⁸⁵ Rönesans döneminde Hristiyan teolojisi ışığında egemenlik “Tanrı’nın yeryüzündeki temsilciliği” olarak ifadesini bulmaktadır. İlerleyen dönemlerde yönetici “proto-egemenlik” ile Tanrı’nın temsilcisi olmaktan çok rasyonel-politik varlık olarak görülmektedir. Devletler bu dönemde Hristiyan dünyanın bir parçası olarak diğer heterojen dünyadan kendilerini ayırıstırırlar. Yani her bir devlet diğer devletlerden ayrı olarak o dönemdeki “egemenlik düzeninin” tek başına parçası olmazlar. Macchiavelli ve Thomas More gibi düşünürler bu dönemde ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Klasik dönem devletlerin bireysel olarak egemenliklerinin olduğu ancak uluslararası sistemin olmadığı bir dönemdir. Bu dönemde egemenlik hem kutsallaştırılmakla beraber otorite kişiselleştirilmiştir. Devletler ise kişilerden arındırılmış otoritenin soyut sembolü olmuştur. Devletin idaresi; klasik diplomasi (istihbarat toplanması ve dışarıdaki güçler ile müzakere), içeride feodal-dini çatışmaları bitirmek ve güvenliği dışarıdan gelecek tehditlere karşı arttırmak şeklinde kurulmuştur. Modern dönemde ise egemenlik ve uluslararası sistem birlikte evrilmiştir.⁸⁷ Egemen otorite kişilerden bağımsız olarak “rasyonel insanların” genel iradesi olarak anlam bulmuştur. Devlet yönetici ile değil “ulus” ile özdeşleşmiş ve uluslararası siyaset otonom bir nesne olmuştur. Egemenlik böylece devletleri bir araya getirerek organize olmalarını sağlamıştır. Uluslararası sistemin en önemli varlıklarından birinin güçler dengesinin olması sistemin egemenlik ile organize olduğunu göstermektedir.⁸⁸

Bartelson’un egemenlik kavramının soykütüğünü yapması ile ortaya çıkan sonuç modern dönemde uluslararası sistemde devlet olarak varolmanın temel şartı egemenlik kurup kullanmak olmaktadır. Modern dönemde uluslararası sistem, Birleşmiş Milletler’e üye devletlerden oluşmaktadır. Birleşmiş Milletler Şartı’na göre örgüt, eşit egemen devletlerin eşitliğine dayanır. Üye devletler de diğer devletlerin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığına karşı güç kullanmaktan geri durur.⁸⁹

⁸⁵ Bartelson, *The Genealogy of Sovereignty*, s. 84.

⁸⁶ Bartelson, *The Genealogy of Sovereignty*, s. 89.

⁸⁷ Bartelson, *The Genealogy of Sovereignty*, s. 184.

⁸⁸ Bartelson, *The Genealogy of Sovereignty*, s. 199-227.

⁸⁹ **Charter of United Nations**, San Fransisco: 1945.

Robert Jackson'un da dikkat çektiği üzere modern dönemde siyasal-legal otorite açısından devlet egemenliği en yaygın düşünce olmuştur.⁹⁰ Dünyada tek bir egemen devlet yoktur ve çok sayıda egemen devlet bulunmaktadır. Sınırların içi içişleri olarak adlandırılırken sınırların dışı ise dışişleri olarak ifade edilmektedir. Jackson'a göre devletlerin egemenliği Janus-yüzlüdür: Sınırları içerisindeki nüfusa karşı egemenlik ve dışarıdaki devletlere karşı egemenlik.⁹¹ Devletin sınırları içerisinde en yüksek otorite olması ve dışarıya karşı bağımsız olması egemenliğin iki yüzüne de sahip olduğunu göstermektedir. Bunun için Jackson, Isaiah Berlin'in "negatif-pozitif özgürlük" kavramı ile bir analogi kurarak egemenlik kavramını anlamaya çalışır.⁹² Negatif egemenlik böylece dışarıdan müdahaleye karşı özgür olmayı anlatır. Yani Vestfalya düzeni ile birlikte devletlerin içişlerine müdahale edilmemesi negatif egemenliğin özünü oluşturur.⁹³ Pozitif egemenlik ise devletlerin dışardan müdahaleye kapalı olması ile birlikte vatandaşlarına hizmet ve refah sağlamasıdır. Yani bir devletin içeride sosyo-ekonomik, teknoloji ve normatif politikalar ile yaşam standartlarını yükseltmesidir.⁹⁴ Devletlerin kapasitesi, altyapısı ve hizmet sağlaması pozitif egemenliği ilgilendirir.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren küreselleşme süreçlerinin hızlanması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte coğrafi uzaklıklar önemsiz hale gelmiş, ideolojik farklılıklar azalmış ve sınır-ötesi hareketler artmıştır. Bu durum da ulus-devletlerin egemenliği konusunda yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş'ın da bitmesiyle dünyanın birçok bölgesinde devletler otorite ve kontrol kaybı yaşamakla birlikte ulus-devletler de farklı alanlar da kapasitelerini arttırma imkanı da elde etmeye başlamıştır. Sermaye, mal, hizmetler ile birlikte insanların da teknolojik gelişmeler sonucu dünya çapında hareketliliğinin artması egemenliklerin yeni formlarını gündeme getirmiştir. Avrupa Birliği gibi egemenliğin devrini temel alan entegrasyona dayalı yapılanmalar görülürken devlet kapasitesinin

⁹⁰ Robert H. Jackson, **Sovereignty**, Cambridge: Polity Press, 2007, s. 7.

⁹¹ Jackson, *Sovereignty*, s. 11.

⁹² Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and Third World*, s. 26.

⁹³ Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and Third World*, s. 27.

⁹⁴ Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and Third World*, s. 29.

azalması -yetersiz kalması- nedeniyle başarısız ve çökmüş devletler de ortaya çıkmıştır.

Devletlerin egemenliği, burada tartışıldığı üzere, geline nokta karmaşık ve girift bir hal almıştır. Bu nedenle egemenlik kavramını daha somut hale getirmek için Krasner'in egemenlik sınıflandırmasını temel almak daha açıklayıcı olacaktır. Krasner egemenliği dört farklı anlamda sınıflandırmaktadır. Bunlar; uluslararası yasal egemenlik, Westphalian egemenlik, yerel egemenlik ve karşılıklı bağımlı egemenliktir.⁹⁵

Uluslararası yasal egemenlik devletlerin karşılıklı birbirini tanınması –yani uluslararası sistemde siyasal entitenin statüsü- ile ilgilidir. Devletlerin karşılıklı olarak birbirini tanınması, diplomatik misyonlarının olması, uluslararası bir örgütün üyesi olması konuları uluslararası yasal egemenliği ilgilendirir. Devletler için uluslararası sistem nezdinde tanınma elde etmiş olmak çok önemlidir. Çünkü tanınmış bir devlet olmak normatif ve maddi kaynaklara ulaşmakta kolaylık sağlar. Krasner'e göre tanınmış bir devlet olmak uluslararası arenada kabul görmenin belgesidir.⁹⁶ Tanınma ile anlaşmalar imzalanabilir ve ilişkiler ileri düzeye taşınabilir. Tanınma elde etmemiş olmak ticari ve diplomatik ilişkiler kurulmayacağı anlamına gelmez. Fakat tanınma belirsizliği ortadan kaldırır ve özellikle şirketlerin yatırım yapmasını kolaylaştırır.⁹⁷ Bazı devletler tanınma elde etmemesine rağmen uluslararası toplum ile ilişki kurabilmektedir. Tayvan, Hong Kong ve Somaliland bu durumun tipik örneğini oluşturur.

Westfalyen egemenliğin dayandığı iki temel ilke; ülkesellik ve dış aktörlerin işlerine müdahale edememesidir. Bu uluslararası siyasette temel normlardan biri olmasına rağmen ihlal edilebilmektedir. Bu ihlal bazen devletlerin daveti bazen de zorlama yoluyla olmaktadır. Örneğin; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi üye devletlerin iç hukuk yargılamalarına müdahale edebilmektedir. Ekonomi ve finans alanında kurulmuş uluslararası örgütler devletlerin mali ve ekonomik yapılarına

⁹⁵ Krasner, *Sovereignty - Organized Hypocrisy*, s. 3.

⁹⁶ Krasner, *Sovereignty - Organized Hypocrisy*, s. 16.

⁹⁷ Krasner, *Sovereignty - Organized Hypocrisy*, s. 16.

müdahale etmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte insan haklarının ihlali nedeniyle devletlere insani müdahalede bulunuldu.⁹⁸

Yerel egemenlik ise devletin sınırları içerisinde nihai otoritesini etkin bir biçimde iktidarını kullanmasıdır.⁹⁹ Egemenliğin felsefi ve entelektüel tarihi genel olarak yerel egemenlik ile ilgilenir. Bodin ve Hobbes'un yaklaşımlarından bugüne kadar gelindiğinde siyasi otorite ve birey/toplum ile ilişkisi yerel egemenliği ilgilendirir. Bu iktidar tek elde toplanabileceği gibi farklı biçimlerde paylaşılabilir. Yerel egemenliğin biçimi parlamenter olabileceği gibi başkanlık ya da krallık biçiminde de olabilir. Soğuk Savaş sonrası dönemde devlet kapasitesinin artırılması, devlet-inşa süreçleri, hizmetleri sunabilmesi yerel egemenliğin diğer boyutlarını oluşturur.

Karşılıklı bağımlı egemenlik devletlerin sınır hareketlerini kontrol edebilme kapasitesidir. Yani devletin otoritesinden çok kontrolünü ilgilendirir. Yapılan tartışmalardan bazıları bu kontrolün kalkması egemenlik kaybının olup olmayacağı üzerinedir. Bu kontrolün kalkması yerel egemenliğin aşınmasını beraberinde getirebilir. Küreselleşme süreçleri karşılıklı bağımlı egemenlikte sınır hareketlerinin kontrolünü esnetmiştir.¹⁰⁰

Krasner'e göre uluslararası yasal egemenlik ve Westphalian egemenlik otorite ve meşruiyeti ilgilendirir. Her ikisinin birbirinden farklı uygunluk mantığı bulunur. Yasal egemenlik için temel kural devletlerin birbirini tanımasıdır. Westphalian egemenlik için temel kural ise *de facto* veya *de jure* anlamda devletin dışardan müdahaleye kapalı olmasıdır. Yerel egemenlik hem otorite hem de kontrol ile ilgilidir. Karşılıklı bağımlı egemenlik sadece kontrol ile ilgilenir. Uluslararası yasal egemenlik ve Westphalian egemenlik uygunluk mantığına (norm ve kuralların kabulü) göre işleyerek devletlerin birbirini tanıması ve dış otorite müdahalesinden özgür olmayı temel alır. Fakat uluslararası sistemde sonuç mantığı (çıkar temeli) baskın geldiği için bu egemenlik türü ihlal edilebilmektedir. Devletler bu egemenlik

⁹⁸ Krasner, *Sovereignty - Organized Hypocrisy*, s. 22.

⁹⁹ Krasner, *Sovereignty - Organized Hypocrisy*, s. 12.

¹⁰⁰ Krasner, *Sovereignty - Organized Hypocrisy*, s. 13.

türlerinden hepsine sahip olabileceği gibi sadece birkaç tanesine de sahip olabilir.¹⁰¹ Kapasitesi sınırlı çökmüş bir devlet uluslararası yasal egemenliğe sahip olmasına rağmen yerel egemenliğini kuramamıştır. Tayvan gibi uluslararası tanınma elde edememiş bir devlet Westfalyen ve yerel egemenliğe sahip olabilmektedir. Dolayısıyla tek tip bir egemenlik kullanımından veya sahipliğinden bahsetmek güçtür.

1. 2. *De Facto* Devletleri Kavramsallaştırmak

Soğuk Savaş dönemi ve sonrası dönemde dünyanın birçok bölgesinde iç egemenliği kuran ancak dış egemenliğe sahip olmayan devlet-benzeri yapılar ortaya çıkmıştır. Abhazya, Biafra, Güney Osetya, Kosova, Bougainville, Filistin, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Dağlık Karabağ, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Krajina, Somaliland, Tayvan ve Transnistria bu tür yapıların en önemli örneklerini oluşturmaktadır.¹⁰² Bu tür siyasi yapıları tanımlama, kavramsallaştırma ve isimlendirme açısından tartışmalar bulunmaktadır. Bir kavramın en önemli özellikleri; açıklayıcı, niteleyici, kuşatıcı ve ayırt edici olmasıdır. Bu açıdan uluslararası sistemdeki devlet benzeri yapıları bir olgu olarak ele alıp kavramsallaştırmak önemli olduğu kadar zorlayıcı da olmaktadır. Bakıldığında olgunun ampirik anlamda Soğuk Savaş sonrası dönemde daha da belirginleşmesi ve konuya ilginin sınırlı kalması kavramsallaştırma, teorileştirme ve kategorilendirme problemine neden olmuştur.

Uluslararası sistemde devletlerin egemen bir devlet olarak tanınması dış egemenliğe-yani Krasner'in dikkat çektiği uluslararası yasal egemenlik- sahip olması ile mümkündür. Daha önce belirtildiği üzere Robert Jackson, Üçüncü Dünya'da başarısız ve zayıf devletleri tanımlamak için negatif ve pozitif egemenlik kavramlarını kullanmaktadır. Üçüncü Dünya'da devletlerin birçoğu negatif egemenliğe sahipken pozitif egemenliği sağlayamamaktadır. Jackson'a göre eski

¹⁰¹ Krasner, *Sovereignty - Organized Hypocrisy*, s. 4.

¹⁰² Devlet-benzeri bu yapıların bazıları varlığını sürdürürken bazılarının da farklı nedenlerden dolayı varlıkları sona ermiştir. Yakın dönemde ise Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri (Ukrayna) *de facto* devlet olarak kabul edilebilecek iki örneği oluşturmaktadır. Yalnız bu iki örnek ile ilgili farklı tartışmalar da bulunmaktadır.

koloniler bağımsızlıklarını elde ettikten sonra diğer devletler ile bir noktada eşit oldular ve bu eşitliği yasal devlet olma ile sağladılar.¹⁰³ Ampirik anlamda devlet olma şartlarından olan nüfuslarına hizmet sunma, kurumsal otoriteyi sağlama temel hakları koruma ve sosyo-ekonomik refah sağlama konusunda zorluk yaşamalarına rağmen uluslararası sistemde yasal devlet olarak kabul görmektedirler. Bu nedenle Jackson bu devletlere “quasi-devlet” adını vermektedir. Jackson’un yaklaşımı daha çok sömürgecilik sonrası Üçüncü Dünya ülkelerinin egemenliklerini sorunsallaştırırken uluslararası sistemde Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan iç egemenliğini sağlayan fakat dış egemenliğe sahip olmayan devlet-benzeri yapıları açıklayan Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi ve Karşılaştırmalı Siyaset alanında çeşitli teorik ve ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Her bir örnek kendine özgü dinamiklere ve geçmişe sahip olduğu için net bir kavramsallaştırma yapmak zorlaşmaktadır. Konu ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir kısmı tanımlama konusunda birbirine yakın yaklaşımlara sahip olduğundan dolayı devlet-benzeri yapıları farklı açılardan ele alan teorilerin sayısı sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle konuyla ilgili teorik yaklaşımların da sınıflandırılması da zorlaşmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere literatürde devlet benzeri yapılar ağırlıklı olarak; “*de facto* devlet” (Pegg, 1998; Bahcheli, Bartmann ve Srebnik, 2003), “devlet içinde devlet” (Spears ve King, 2004) “tanınmayan quasi-devlet” (Kolsto, 2006), “tartışmalı devlet” (Geldenhuys, 2009) ve “tanınmayan devlet” (Caspersen, 2012) şeklinde ifade edilmiştir.

Pegg, uluslararası sistemdeki devlet-benzeri yapıları “*de facto* devlet” biçiminde adlandırmaktadır. *De facto* devletler; belli bir bölgede, belli bir zaman diliminde örgütlü politik liderliğe ve nüfusuna hizmet sağlayabilme kapasitesine sahip siyasal yapılardır. Bu devletler kendilerinde diğer devletler ile ilişki kurabilme kapasitesini, anayasal bağımsızlık ve egemen devletler gibi yaygın uluslararası tanınma kapasitesi görür.¹⁰⁴ Yani sadece nüfus ve ülkesellik açısından değil aynı zamanda diğer devletler ile ilişkiler konusunda da kapasite sahibi olduklarını

¹⁰³ Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and Third World*, s. 21.

¹⁰⁴ Pegg, *International Society and De facto State*, s. 26.

göstermeye çalışırlar. Fakat bu yapılar uluslararası tanınma elde etmemiştir ve uluslararası toplum nezdinde meşruiyetleri tartışmalıdır.

Spears ise devlet benzeri yapıları “devlet içinde devlet” biçiminde tanımlamanın doğru olacağı düşüncesine sahiptir. Bir devletin resmi sınırları içerisinde bir bölgeyi kontrol eden, kurumsal yapıları ile vergileri toplayabilen, temel hizmetleri sağlayan ve uluslararası aktörler ile iş yapabilen yapılardır. Quasi devletlerin sahip olduğu “devlet içinde devletlerin” sahip olmadığı şey hukuki statü olmaktadır. Yani ampirik anlamda devlet olma şartlarını sağlarken resmi olarak tanınma elde edememişlerdir.¹⁰⁵

“Tanınmayan quasi-devlet” kavramı ile Kolsto, Jackson’un dış egemenliğe sahip fakat iç egemenliğe sahip olmayan devletleri tanımlamakta kullandığı “quasi-devlet” kavramını tersine çevirir. İç-pozitif egemenliğe sahip olmayan devletler için “başarısız” devlet ifadesinin daha uygun olacağını belirtir. Kolsto’ya göre genellikle tanınmayan quasi-devletler ile başarısız devletler aynı ülkede-bölgede yer aldıkları ve uluslararası siyasetin sorunlu bölgeleri olduğu için bu kavramsal karışıklığın önüne bu şekilde geçilebilir. Kolsto’nun tanınmayan quasi-devletler için kriterleri ise; bölgeyi kontrol edebilmeleri, bağımsız devletler gibi tanınma arayışı ve en az iki yıl varlıklarını sürdürmeleri olmaktadır.¹⁰⁶

Tartışmalara Geldenhuys, “tartışmalı devlet” ifadesi ile katılmaktadır. Geldenhuys’a göre bir varlık ördek gibi ses çıkarıyorsa ve yine ördek gibi yürüyorsa bu varlık ördek olmalıdır. Bu nedenle dünyanın farklı bölgelerinde bulunan devlet-benzeri yapılar devlet olma niteliklerini taşıdıkları için devlet olarak görülmelidir. Geldenhuys, “tartışmalı devlet” ile varlığını en az üç yıl sürdüren ve devlet özelliği gösteren yapıları incelemektedir. Fakat bu devletler uluslararası tanınma elde etmediklerinden dolayı “tartışmalı” anlamda devlet özelliği gösterirler.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Spears, “States within States: An Introduction to Their Empirical Attributes”, s. 16.

¹⁰⁶ Kolsto, “The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States”, s. 725.

¹⁰⁷ Geldenhuys, *Contested States in World Politics*, s. 28.

Yukarıda ele alınan temel yaklaşımlar incelendiğinde benzerlikler ile birlikte farklılıklar da ortaya çıkmaktadır. Pegg'in yaklaşımına göre iktidar boşluğu yapıları, organize olamamış siyasalar, yerel iktidarlar ve devletsiz durumlar *de facto* devlet olarak nitelendirilemez. Çünkü *de facto* devletler organize ve kontrol sahibi siyasal yapılardır. Paramiliter gruplardan kapasiteleri ve amaçları nedeniyle ayrılırlar. *De facto* devletler resmi olarak parçası oldukları devletlerden ayrılıp egemen devletler gibi tanınmak amacındadır. *De facto* devletler barışçıl ayrılık hareketlerinden (Quebec, Katalan Bölgesi gibi) ayrılır. *De facto* devletler uluslararası arenada diğer devlet-dışı aktörlerden meşruiyet açısından ayrılır. Örneğin; Tayvan'da birçok ülkenin temsilciliği bulunurken birçok ülkede de Tayvan'ın temsilciliği bulunmaktadır. *De facto* devletler uluslararası ilişkilerde daha çok kabul görürler. 1991 yılında Irak Kürtleri'nin "Güvenli Bölge" içinde yer alması BM Güvenlik Konseyi'nin kararı ile mümkün oldu. Yine Filistin Otoritesi'nin kabul görmesi benzer bir durumu gösterir.¹⁰⁸ Pegg'in tanımı öncelikli olarak ayrılmadan yola çıkmaktadır. Daha çok ayrılıkçı yapı düşüncesini temel almaktadır. Bahcheli ve arkadaşlarının çalışması ise birçok örneklere yer vermek ile beraber tanınmayan devletleri tanınma ve kabul için "beklemekte olan devletler" şeklinde nitelendirmektedir.¹⁰⁹

Spears tanımlamasında paramiliter grupların kontrolüne de yer vermektedir. Bu yapılar bir bölgeyi kontrol etmekle beraber güç kullanma tekeli de ellerinde bulundurmaktadır. Devlet içinde devletlerin meşruiyetleri ortak bir kimliğe sahip olmaya dayanmaktadır.¹¹⁰ Pegg daha çok dini-etnik savaşlar sonrası ortaya çıkan yapılara odaklanmaktadır. Bu nedenle Pegg, nihai amaçlarının bağımsızlık ve ayrılık olduğunu belirtirken Spears ise her zaman böyle bir amacın olmadığını ileri sürmektedir. Geldenhuys'un yaklaşımı Pegg ile benzerlik göstermekle beraber 3 yıllık bir devamlılık şartı araması ile muğlak bir ifade olan "tartışmalı devlet" ifadesini dolaşıma sokma çabası farklı olduğunu göstermektedir.

Pegg'in "*de facto* devlet" kavramı ve yaklaşımı açıklayıcı olmakla birlikte bu yapıların *de facto* anlamda tanınıp *de jure* tanınmaya sahip olmadıkları çağrışımı

¹⁰⁸ Pegg, *International Society and De facto State*, s. 28-42.

¹⁰⁹ Harvey ve Stansfield, "Sovereignty, Secessionism, and Political Economy", s. 14.

¹¹⁰ Spears, "States within States: An Introduction to Their Empirical Attributes", s. 22.

yapmaktadır. Geldenhuys'un tartışmalı devlet ifadesi muğlak ve karmaşık anlamlar üretebilmektedir. Öte yandan "quasi-devlet" ifadesi Jackson'un yaklaşımında "başarısız-kırılgan" devletleri anlatırken Kolsto'ya göre ise uluslararası tanınma elde edememiş devlet-benzeri yapıları ifade etmektedir ve bu durum kavram karmaşasına neden olabilmektedir.¹¹¹

Yakın dönemde Caspersen, "tanınmayan devletler" tanımlaması ile daha detaylı ve sınırları net belirlenmiş bir yaklaşım sergilemektedir. Caspersen'in tanımlaması; amaçları, içerideki fonksiyonları ve belli bir süre varlığını sürdürme şartlarını öne çıkarmasıyla farklılaşmaktadır. Caspersen'e göre tanınmayan devletler:

- *"de facto bağımsızlık elde etmiş,*
- *başkenti ve talep ettiği toprakların en az üçte ikisini kontrol eden,*
- *siyasal liderliğinin devlet kurumlarını inşa ettiği ve meşruiyetini göstermeye çalıştığı,*
- *referandum gibi doğrudan veya dolaylı yollar ile bağımsızlık talebini ifade eden,*
- *uluslararası hukuki tanınma elde edememiş*
- *en az iki yıl varlığını sürdüren yapılar"*¹¹²

olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere uluslararası sistem ve toplum içerisinde yer alan devlet-benzeri yapıların hukuki statüleri olmadığından dolayı kesin ve net tanımlama yapmak ve bir kategoriye yerleştirmek zor olmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan fiili durumdan hareketle birbirinden farklı ve politik amaçlara matuf tanımlamalar yapılabilmektedir. Bu nedenle diğer tanım ve kavramsallaştırmalar göz önüne alındığında Caspersen'in kavramsallaştırması daha niteleyici, kapsayıcı ve sınırları net olarak belirlenmiş özellikler göstermektedir.

Çalışmanın daha sonra ele aldığı Montevideo Deklerasyonu'na göre uluslararası hukukta devlet olarak kabul edilmek için; daimi nüfus, sınırları belli bir bölge, hükümet ve diğer devletler ile ilişkiler kurabilme kapasitesine sahip olma

¹¹¹ Geldenhuys, *Contested States in World Politics*, s. 27.

¹¹² Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, s. 11.

gibi şartlar göz önüne alındığında Caspersen'in yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Söz konusu şartlar çerçevesinde sınırları belli bölge, hükümet fonksiyonlarının icra edilmesi ve bağımsız devlet olabilmek için uluslararası sistem/toplum nezdinde ilişkiler kurarak irade beyanı Caspersen'in kavramsallaştırmasında yer almaktadır. Bununla beraber en az iki yıl gibi zaman kısıtını da dahil etmiş olması kavramsallaştırmayı daha da sınırlayıcı ve niteleyici kılmaktadır. Ancak "tanınmayan devlet" ifadesi ise söz konusu yapıların herhangi bir tanınma (*de facto* veya *de jure*) elde edemedikleri anlamını ortaya çıkarabildiği için bu çalışmada tercih edilmeyecektir.

Caspersen'in kavramsallaştırmasını Krasner'in egemenlik tanımı çerçevesinde yeniden ele almakta yarar bulunmaktadır. Buna göre *de facto* devletler iç egemenliği toprak kontrolü ve kurumları inşa ederek sağlamaya çalışmaktadır. *De jure* devletlerin bile Westphalian ve karşılıklı-bağımlı egemenliği küreselleşme çağında aşınıp dönüştüğünden dolayı *de facto* devletlerin bu egemenlikleri sağlaması kolay olmamaktadır. Son olarak *de facto* devletler uluslararası tanınma elde edemediklerinden dolayı uluslararası yasal egemenliğe sahip değildir.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi yukarıda belirtilen *de facto* devlet kavramsallaştırması ile ele alındığında üzerinde hak ve talepte bulunduğu toprakların çoğunluğunu kontrol etmektedir. Geçen süre zarfında devlet kurumlarını ve meşruiyetini inşa etme çabası içerisine girmiştir. Siyasal elitlerin söylemlerinde ve yapılan 2017 referandumunda bağımsızlık talebi bulunmaktadır. Geçen süre 1960'lara kadar götürüldüğünde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin *de facto* devlet gibi özellikler gösterdiği görülmektedir.

1. 3. *De Facto* Devletlerin Uluslararası Sistem İçin Önemi

Uluslararası sistem, "devletlerin birbirleriyle temas kurduğu ve bu devletlerin davranışlarının belli bir ölçüde birbirini etkilediği ilişkiler ağı"¹¹³ olmakla birlikte

¹¹³ Hedley Bull, *The Anarchical Society* London: Macmillan, 1977, s. 9-10.

“devletlerin yeterlilik ve kapasite dağılımının olduğu alan”¹¹⁴ olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında uluslararası sistem genel olarak belli bir seviyede kapasiteye sahip egemen devletlerin üye olduğu bir kulüp olarak görülmektedir. Pegg, *de facto* devletlerin nüfus, ülkesellik, hükümet, halk desteği ve kapasite konularında diğer egemen devletlerden farklarının olmadığını belirtmektedir. Bu devletlerin temel sorunu egemenlik kulübünde yer alabilmeleri için uluslararası tanınmaya sahip olamamalarından kaynaklanmaktadır.¹¹⁵ *De facto* devletler uluslararası sistemi değiştirmek yerine bağımsız bir devlet olarak sistemin üyesi olmak istemektedir. Bu yönleriyle tanınmayan devletler otonom bölgelerden, devlet içinde devletlerden ve diğer siyasal-paramiliter gruplardan ayrılmaktadır.¹¹⁶

De facto devletler uluslararası sistemde egemenlikleri bakımından bir anomali olarak görülmekle beraber birçok açıdan uluslararası sistemi ilgilendiren konumda yer almaktadır. *De facto* devletler, uluslararası sistem tarafından şekillenen ve sınırlanan siyasal yapılardır. Soğuk Savaş döneminde hem Amerika Birleşik Devletleri hem de Sovyetler Birliği kendilerine yakın rejimlere askeri yardımlarda bulunarak ayakta kalmalarını sağlamış ve içerideki tehditleri bertaraf etmelerini sağlamıştır. Bu ülkelerdeki elitler devlet-inşa ve kurum kurma süreçlerinde başarısız olmuşlardır. Aynı ülkelerde devlet-altı grup ve yapılar da dış desteklerden mahrum olmalarından dolayı bastırılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise demokrasi ve insan haklarına yapılan vurgunun artması ve ideolojik ayrışmaların sona ermesi etnik milliyetçi akımların imkan bularak güçlenmesine neden olmuştur. Bu nedenle *de facto* devletleri anlamada en önemli anahtar etno-milliyetçiliğin mobilizasyon gücüdür.¹¹⁷ Bu aradaki ilişkiyi çözmek *de facto* devletlerin uluslararası sistemdeki yerini anlamayı kolaylaştırır.

Harvey ve Stansfield’e göre *de facto* devletlerin uluslararası sistemdeki ekolojisi stratejik-coğrafi konumları ve sahip oldukları kaynaklardan etkilenmektedir.¹¹⁸ Daha önce belirtildiği üzere bu çalışmada sözü edilen iki boyut

¹¹⁴ Kenneth Waltz, *A Theory of International Politics*, Reading, Massachusetts: Addison- Wesley Publishing, 1979.

¹¹⁵ Pegg, *International Society and De facto State*, 49.

¹¹⁶ Caspersen ve Stansfield, “Introduction”, *Unrecognized States in the International System*, s. 3.

¹¹⁷ Caspersen ve Stansfield, “Introduction”, s. 2.

¹¹⁸ Harvey and Stansfield, “Sovereignty, Secessionism, and Political Economy”, s. 23.

temel alınarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi örneği ele alınmaktadır. Ortadoğu’da stratejik bir konuma sahip olan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi uluslararası sistem için önem arz etmektedir. Bölgesel dengelerin oluşmasında, IŞİD ile mücadelede ve sahip olduğu petrol-doğalgaz kaynaklarının dünya pazarlarına açılması uluslararası sistemin aktörlerinin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’ne olan ilgisini arttırmaktadır. Yine Kafkasya’da coğrafi konumları nedeniyle Abhazya ve Güney Osetya, Rusya’nın bölgedeki etkisi için önemli bir yere sahiptir. Buna karşın Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği bölgede Rusya’nın bu etkisini azaltmak için Abhazya ve Güney Osetya gibi *de facto* devletlere karşı Gürcistan’a destek vermektedir.

Küreselleşmenin uluslararası sistem üzerinde doğurduğu sonuçlar *de facto* devletlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Özellikle teknolojik gelişmelere yerinden yönetim anlayışlarının eklenmesi sonucunda merkezi devletler, sınırlarını ve egemen oldukları bölgelerdeki hareketleri kontrol etmek konusunda değişim yaşamaktadır. Yani küreselleşme dalgasının değiştirmiş olduğu egemenlik, sınır ve bölgesellik algısı *de facto* devletlerin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.¹¹⁹ Kingston ve Spears *de facto* devletlerin ortaya çıkışını zayıf-kırılgan devletlerin¹²⁰ ortaya çıkmaları ile bağdaştırmaktadır.¹²¹ Dini ve etnik kimliklere dayalı çatışma ve savaşlar başarısız devletleri olumsuz etkilemeye başlamıştır. Küreselleşmenin de etkisi ile zayıf devletler otorite, meşruiyet ve kapasite anlamında gerilemiştir. Somali örneğinde görüldüğü üzere devletin kapasitesi ve meşruiyeti zayıfladığından dolayı Somaliland *de facto* devlet olarak ortaya çıkmıştır. Genelde *de facto* devletler güvenlik tehditlerinin bir parçası olarak ele alınır. Başarısız devletlerde ortaya çıkan tanınmayan devletler iç savaş ve etnik temizlik gibi olumsuz olaylar ile

¹¹⁹ Pegg, *International Society and De facto State*.

¹²⁰ Uluslararası sistemde devlet olma gereklerini yerine getiremeyen, şiddet-anarşiye sürüklenmiş, vatandaşlarının temel haklarını koruyamayan ve nüfusuna temel hizmetleri sağlayamayan devletler başarısız devlet olarak nitelendirilmiştir. Konu ile ilgili bkz. Gerald B. Helman and Steven R. Ratner, “Saving Failed States”, **Foreign Policy**, No. 89, 1992-1993. Literatürde bu tür devletler “collapsed state” (çökmüş devlet), “weak state” (zayıf devlet), “failed state” (başarısız devlet) ve “fragile state” (kırılgan devlet) şeklinde ifade edilmiştir. Soğuk Savaş’ın bitmesi ile birlikte bu tür devletler genel olarak “başarısız devlet” şeklinde ifade edilirken bu ifade ve tanımlama 2000’li yılların başlarından itibaren yerini “kırılgan devlet”e bırakmıştır.

¹²¹ Kingston and Spears, “Conclusion”, **States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era**.

ilişkilendirilir. Bu durumun istisnasını 2003 sonrasında sosyal-politik ilerleme kaydeden Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile göreceli istikrar ve demokrasi deneyimine sahip Somaliland oluşturmaktadır.¹²²

Caspersen başka bir açıdan *de facto* devletlerin uluslararası sistemdeki yerini ele almaktadır. Caspersen'e göre *de facto* devletler daha çok küreselleşmenin bir ürünü olarak görülmelidir. Ulus-ötesi legal ya da illegal aktiviteler ile varlıklarını sürdürebilmektedirler. Diaspora katkısı, ulus-devletlerin otoritesinin dönüşüm geçirmesi ve teknolojik gelişmeler bunda çok etkili olmaktadır.¹²³ Bu nedenle tanınmayan devletler yeni bir devlet formu olarak görülebilir. Alışageldik devlet formunu tersyüz eden doğası ile dış egemenlik olmadan da devlet olunabileceğini göstermektedir. Fakat bu devletlerin nihai amacı bağımsız bir devlet halini alarak tanınma elde etmektir.¹²⁴

Self-determinasyon hakkının olması da *de facto* devletler için teşvik edici olmaktadır. Fakat önceki dönemlerde ampirik anlamda devlet kapasitesine sahip olmak tanınma için yeterliyken uluslararası toplumun tanıma rejiminin sert olması *de facto* devletlerin uluslararası tanınmaya sahip olamamasına ve varlıklarını mevcut şekilde devam etmelerine neden olmaktadır.¹²⁵ Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı üzere self-determinasyon/toprak bütünlüğü ilkelerinin oluşturduğu ikilem *de facto* devletlerin uluslararası sistemdeki konumunu ve geleceğini etkilemektedir. Sistemik düzeyde düzen ve istikrarın sağlanması için toprak bütünlüğü ilkesi çerçevesinde *de facto* devletlerin resmi-ana devlete yeniden entegre edilmesi amaçlanmaktadır. Ancak bu amaç gerçekleştirilmek istenirken çatışma-gerilimlerin ulaştığı aşama nedeniyle barışçıl yeniden-entegrasyon mümkün olmamaktadır. Hatta zorlamaya dayalı yeniden-entegrasyon süreçleri insan ölümleri ve bölgesel

¹²² Bu iki örneğin yanısıra Tayvan sadece güvenlik ve istikrar açısından değil aynı zamanda ekonomik gelişme açısından başarılı bir örnek olmaktadır. Bougainville de son dönemlerde göreceli barış ortamı ile dikkat çekmektedir. Ancak Dağlık Karabağ ve Filistin örneklerini güvenlik ve istikrar açısından başarılı bir yerde konumlandırmak zordur.

¹²³ Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, s. 119.

¹²⁴ Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, s. 120.

¹²⁵ Pegg, *International Society and De facto State*, s. 127.

istikrarsızlık gibi olumsuz sonuçlar üretebilmektedir.¹²⁶ Eritre'nin Etiyopya'ya entegrasyon süreci bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Öte yandan dış müdahaleler *de facto* devletlerin ortaya çıkmasını sağlayan nedenlerden birini oluşturmaktadır. Yapılan insani müdahaleler bu devletlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. 1991 yılındaki Körfez Savaşı sonrasında Irak'ta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile “Güvenli Bölge” oluşturulması Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin *de facto* devlet olmasında etkilidir. Yine uluslararası sistemdeki diğer devletlerin çıkarları da *de facto* devletlerin varlığında etkili olmaktadır. Türkiye patron devlet olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni desteklerken Rusya da Abhazya ve Güney Osetya'ya destek olmaktadır. Başka bir etmen olarak diğer *de facto* devletlerin varlığı bu devletler için örnek teşkil edebilmektedir. Böylece bir “gösterge etkisi” oluşturan *de facto* devletler dünyanın farklı bölgelerinde başka *de facto* devletlere örnek olabilmektedir.

De facto devletlere uluslararası sistem ve egemenlik ilişkisi açısından bakıldığında iç ve dış egemenlik arasındaki kısmi kopukluğu temsil ettikleri görülmektedir. Aynı zamanda uluslararası sistemdeki yerleşik güç paradigmasının ne ölçüde etkili olduğunu da anlamayı kolaylaştırmaktadır. Bugünün küresel dünyasında devletlerin egemenliği söylemi yakın dönemlerde aşınsa bile uluslararası sistemde tanınmış egemen bir devlet olmak önemlidir. Bu açıdan bakıldığında *de facto* devletler bir anomali olarak uluslararası sistemin parçası olmaktadır.¹²⁷

1. 4. Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Toplumda *De Facto* Devletler

1.4. 1. *De Facto* Devletlerin Uluslararası Hukukta Yeri: Toprak Bütünlüğü/Self-Determinasyon İkilemi ve Tanınma

De facto devletlerin hukuki tanınmaya sahip olmadığından dolayı uluslararası hukuk bakımından sorunlar ile karşılaşabilecekleri ilk bakışta

¹²⁶ Sebastian Relitz, “The Stabilisation Dilemma: Conceptualising International Responses to Secession and De facto States”, *East European Politics*, Vol. 35 No. 3, (2019), 311-331, s. 327.

¹²⁷ Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, s. 150.

düşünülmektedir. Fakat uluslararası hukuk teamüller çerçevesinde işlediği için bu sorunlar ortadan kalkabilmektedir. Uluslararası-ulusal hukuk düzenlemelerinde ve dava örneklerinde olduğu gibi tanınmayan hükümet ve devletler uluslararası hukuka tabi olmaktadır. Uluslararası hukukta devlet olma şartlarını belirleyen en önemli düzenleme 1933 tarihli Montevideo Devletlerin Hak ve Sorumlulukları Sözleşmesi'dir. Sözleşmeye göre devlet olabilmenin şartları; “daimi nüfus, sınırları belli bir bölge, hükümet ve diğer devletler ile ilişki kurma kapasitesine sahip olma” şeklinde sıralanmıştır. Egemenlik kavramı göz önüne alındığında devlet olma şartları egemenlik kurma-kullanma mekanizmaları üzerine oturmaktadır. Yani bir devletin egemenliğe sahip olduğunun göstergesi sınırları içerisinde; hükümetinin nüfusa hizmet üretmesi, devlet olma fonksiyonlarını yerine getirmesi, nihai otorite olması ve diğer devletler ile ilişkiler kurabilme kapasitesine sahip olmasıdır.

Devlet olabilmenin öncelikli şartlarından biri daimi bir nüfusa sahip olmasıdır. Bu nüfusun ortak bir kimliğe sahip olması şart olmamakla birlikte o ülkeye aidiyetinin olması önemlidir. Bu da devletlerdeki ulus inşası süreçlerinin bir parçasıdır. Bir devlette nüfusun nicelik az ya da çok olması devlet olma şartları açısından önemli değildir. Nüfusu 1,5 milyara yaklaşan Çin ile Pasifik'te 10 binli nüfusa sahip ada devletleri arasında nüfusa sahip olma şartları konusunda bir farklılık yoktur. Sınırları belli bir bölgeye sahip olması devlet olmanın şartlarından biridir. Sınırların belirgin olması bir devleti komşu olduğu diğer devletlerden ayırır. Sınırlar bir devlette hükümetin otorite ve kontrol mekanizmasının ulaşacağı yeri gösterir. Devletlerin sınırları sabit olmadığı için çeşitli nedenlerden dolayı değişebilir. Nüfusa benzer şekilde bir devletin topraklarının yüzölçümünün boyutları devlet olma şartlarını sağlamada önemli değildir. Toprak bütünlüğünün korunması uluslararası toplumun en önemli ilkelerinden biridir. Fakat ayrılıkçı hareketler ve self-determinasyon hakkı toprak bütünlüğü ilkesini farklı açılardan ele alınmasını gerektirmiştir. Bir ülkede devlet olma fonksiyonlarını yerine getirecek bir hükümetin olması devlet olma şartlarından biridir. Devlet işlerini yerine getirecek ve sınırlar içerisinde nüfusa hizmetler sunabilecek hükümetin olması bu nedenle önemlidir. Hükümetin hizmet sunması ve gerekli kapasiteye sahip olması meşruiyetinin temelini oluşturur. Son olarak diğer devletler ile ilişki kurabilmek devlet olmanın şartlarından

biridir. Bu ilişkilerde uluslararası tanınma elde etmiş olmak belirleyici olmaktadır. Martin Wight'ın dikkat çektiği üzere “sınırları içerisinde hukuk ve düzenleme yapma konusunda nihai otorite olma” egemen devlet olmanın şartlarından biridir.¹²⁸ Yani başka bir devletin hukukuna tabi olmamak bağımsız bir devlet olmak anlamı taşımaktadır. Fakat tanınma elde etmemiş olmak devlet olma kapasitesinden uzak olmayı ifade etmez. Tanınmamış bir devlet diğer devletler ile ilişkiler kurabilir.¹²⁹

Uluslararası hukukta *de facto* devletler ve benzer durumdaki ülkeler için ele alınabilecek düzenlemelerden biri de Amerika Birleşik Devletleri'nin 1965 tarihli İkinci Dış İlişkiler Kanunu'dur. Bu düzenlemeye göre devlet olarak tanınmayan ama devlet olma gereklerini (bölge, toprak, dış ilişkiler kurabilme) yerine getiren yapılar veya devlet olarak tanınmış fakat hükümeti tanınmayan yapılar uluslararası hukukta tanınan devletler ile aynı haklara sahiptir.¹³⁰ Buradan bakıldığında *de facto* devletler uluslararası hukukun yabancıları olduğu bir durum oluşturmamaktadır. Pegg'e göre yakın tarihte manda, sömürge, himaye edilen devletler bulunmaktaydı.¹³¹ Yani şu anki egemen devlet sistemi egemen devletler artık diğer yapılardan oluşmaktadır. Böyle bir sistemde *de facto* devletlerin statüsü diğer devletler ile eşit değildir. Ancak *de facto* devletler zaten bir ölçüde hukuki olarak kabul edilebilir seviyededir.¹³²

Fakat *de facto* devletlerin uluslararası hukuk açısından karşılaştığı en büyük dezavantaj tanınma elde edememiş olmaktır. Uluslararası toplumun toprak bütünlüğü ilkesine verdiği önem ile birlikte self-determinasyon hakkının kullanımı konusundaki tartışmada dengenin toprak bütünlüğünden yana olması *de facto* devletler için durumu zorlaştırmaktadır. Bu durum tutucu bir tanıma rejimi ile birlikte merkezi-egemen devletin rızasının alınmak istenmesi ile bağlantılıdır.¹³³

Self-determinasyon hakkı yirminci yüzyılın başlarından itibaren uluslararası siyasetin gündemine gelmiştir. Wilson ve Lenin gibi liderlerin dikkat çektiği self-

¹²⁸ Wight, *Systems of State*.

¹²⁹ Geldenhuys, *Contested States in World Politics*, s. 14

¹³⁰ **Restatement of Foreign Relations Law of the United States**, Section 107, 1965.

¹³¹ Pegg, *International Society and De facto State*, s. 192.

¹³² Pegg, *International Society and De facto State*, s. 192.

¹³³ Martin Riegl and Bohumil Doboš, “(Super)Power Rule: Comparative Analysis of Parent States”, **Unrecognized States and Secession in the 21st Century**.

determinasyon hakkı birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Özellikle barışçıl ve eşitlikçi bir dünya görüşünün yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Genel olarak iç ve dış self-determinasyon olarak ikiye ayrılmaktadır. İç self determinasyon bir topluluğun kültürel, sosyal, siyasal, dilsel ve dini haklarının korunmasını ifade ederken dış self-determinasyon ise temel hak ve özgürlükleri korunmayan ve ihlal edilen toplulukların sorunlarının çözümü olarak ayrılma hakkını ifade eder. İç self determinasyon hakkı ihlal edilmedikçe bir topluluğun dış self-determinasyon hakkının olmadığı kabul edilir.¹³⁴ Tarihsel olarak bakıldığında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemde önemli normlardan biri olarak kabul edilen self-determinasyon hakkı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği hakların başında gelmektedir. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi self-determinasyon hakkını açık bir şekilde tanımaktadır. 1960 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen 1514 sayılı karar ile sömürgelerin self-determinasyon hakkına dayanarak bağımsız devlet olmasının önü açılmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'dan ayrılmak isteyen topluluklar self-determinasyon hakkına dayanarak ayrılmıştır.

Yerkürenin farklı bölgelerinde self-determinasyon hakkına dayanarak bağımsızlık elde etmeye çalışan topluluklar bulunmaktadır. Bu hakkın hangi durumlarda meşru olacağı ve nasıl kullanılacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunun için yakın dönemde konuyla ilgili Sterio'nun yaklaşımını dikkate almakta yarar bulunmaktadır. Sterio, self-determinasyon hakkının; bastırılma, göreceli zayıf merkezi hükümet, uluslararası örgütlerin yönetimi altında olma ve büyük güçlerin desteği gibi dört durumda kullanılabileceğini belirtmektedir.¹³⁵ Ancak bu dört durum arasından en çok sonuncusu üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü büyük güçlerin desteği diğer üç durumu etkileyebilmekte ve değiştirebilmektedir. Büyük güçler sahip oldukları medya araçları sayesinde dünya gündemine etki edebilmektedir. Sağladıkları askeri ve lojistik destekler ile merkezi devletlerin

¹³⁴ Milena Sterio, **The Right to Self-Determination under International Law: "Selfistans", Secession, and the Rule of the Great Powers**, London: Routledge, 2013, s. 22.

¹³⁵ Sterio, *The Right to Self-Determination under International Law: "Selfistans", Secession, and the Rule of the Great Powers*, s. 60.

zayıflamasına neden olabilmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde veto yetkileri ile self-determinasyon hakkının sonucuna dolaylı olarak müdahale edebilmektedir. Son olarak da güçleri ve kapasiteleri nedeniyle büyük güçlerin toprak bütünlüğü self-determinasyon hakkı ile ihlal edilemediğinden dolayı büyük güçler bu hakkın kullanımını destekleyebilmektedir.¹³⁶ Bu nedenle self-determinasyon hakkı hukuki olmaktan çok politik bir nitelik taşımaktadır. Griffiths'e göre tanınma; bir devletin uluslararası ilişkiler ve hukukta statüsünü belirleyen en önemli şartlardan biridir. Krasner'in egemenlik tasnifinde bir devletin uluslararası yasal egemenlik sahibi olmasının ifadesidir. Bir devlet için tanınmış olmak büyük bir öneme sahiptir. Çünkü siyasi-ekonomik ilişkiler, uluslararası örgütlere üyelik ve anlaşmalar tanınmış devlet tarafından yerine getirilmektedir.

Tanınmanın uluslararası hukukta devlet olarak kabul edilme şartı olduğu konusunda ilan teorisi ve kurucu teori şeklinde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır.¹³⁷ İlan teorisine göre bir devletin hukuki olarak devlet olarak kabul edilmesinde tanınma şartı bulunmamaktadır. Devlet olma fonksiyonlarını yerine getiren yapılar bağımsızlık ilan edince tanınmış kabul edilir ve diğer resmi egemen devletler ile aynı statüye sahip olarak bir özne olur. Kurucu teori ise bir devletin devlet olarak kabul edilmesini tanınma şartına bağlar. Yani uluslararası hukuki tanınma elde etmiş olmak devlet olma şartlarından biri olarak görülür. Buradan hareketle *de facto* devletler; uluslararası hukukta ilan teorisine göre devlet olarak kabul edilirken kurucu teoriye göre devlet olma şartlarını sağlamamaktadır.

Devletler, *de facto* devletler ve ayrılıkçı bölgelerin oluşumunu engellemek için toprak bütünlüğü ilkesine vurgu yaparak bir politika uygulamaktadır. Bu nedenle resmi-merkezi devletlerin ayrılma karşıtı stratejisi dört temel üzerine oturur.¹³⁸ Bunlar; toprak üzerinde egemenlik iddiasını sürdürme, tanımayı engelleme, meşruiyet kazanmasını engelleme ve yasal yolları takip etmektir. Resmi-merkezi devletlerin

¹³⁶ Sterio, *The Right to Self-Determination under International Law: "Selfistans", Secession, and the Rule of the Great Powers*, s. 66.

¹³⁷ James Crawford, *The Creation of States in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 19.

¹³⁸ James Ker-Lindsay, "The Four Pillars of a Counter-Secession Foreign Policy: Lessons from Cyprus", D. Muro and E. Woertz (ed.), *Secession and Counter-Secession: An International Relations Perspective*, Barcelona: CIDOB, 2017, 85-89, s. 86.

ayrılmaya karşı çıkmakta kullandığı en önemli yöntem toprakları üzerinde egemenliğini sürdürerek yönetmeyi sürdürme çabasıdır. Diğer devletleri ayrılan bölgeyi tanıma konusunda engellemek önemli stratejilerden birini oluşturmaktadır. Ayrılıkçı bölgenin göreceli tanınmasını beraberinde getirebilecek olan meşruiyetin önüne geçmek de resmi-merkezi devletlerin önemli stratejilerinden biridir. Son olarak da uluslararası hukuk alanında kurulmuş örgüt ve platformları kullanmak yoluyla devletler, ayrılıkçılığın önüne geçmeye çalışmaktadırlar.¹³⁹

Daha önce de belirtildiği üzere *de facto* devletlerin başaramadığı şey tanınmış devlet statüsünü elde etmektir. Bu durumun da maliyeti *de facto* devletler için yüksek olmaktadır. Uluslararası yardım ve kredilere ulaşma konusunda *de facto* devletler sorunlar yaşayabilmektedir. Yabancı firmalar da yatırım konusunda temkinli davranmaktadır. Self-determinasyon - toprak bütünlüğü dengesinde sonuncu olanın ağır basması nedeniyle uluslararası sistemde tutucu ve sert bir tanıma rejimi bulunmaktadır. Yeni bir devletin tanınmasının beraberinde getirebileceği sorunlar (azınlıklar, sınırların belirlenmesi ve istikrarsızlık-güç dengesi) aktörler tarafından hesaba katılmaktadır. Tanıma da bu nedenle hukuki olmaktan öte politik eylem olmaktadır. Devletler çıkarları gereği bir devleti tanıma ya da tanımama doğrultusunda hareket edebilmektedir. Osterud'a göre ayrılma talebinde bulunan bir bölgenin bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi iki yöntem ile mümkün olabilir.¹⁴⁰ Bunlardan birincisi resmi-merkezi devletin ikna edilerek rızasının alınması şeklinde olmaktadır. Rızanın alınması mümkün değilse uluslararası toplumun resmi-merkezi devleti baskılamasını ya da bertaraf etmesini sağlayarak tanınma elde etmektir.¹⁴¹ Bu nedenle self-determinasyon hakkının kullanılmasında olduğu gibi uluslararası sistemdeki büyük güçlerin çıkarları tanıma konusunda belirleyici olmaktadır. Bu nedenle Riegl ve Doboš, geniş boyutlu bir uluslararası tanınmayı:

- “Resmi-merkezi devlet büyük güçlerin desteğini yitirmişse ve ayrılıkçı bölge kendi çapında bir güce sahip ise

¹³⁹ Ker-Lindsay, “The Four Pillars of a Counter-Secession Foreign Policy: Lessons from Cyprus”, s. 87-89.

¹⁴⁰ Oyvind Osterud, “The Narrow Gate: Entry to the Club of Sovereign States”, **Review of International Studies**, No. 23, (1997), 167–84.

¹⁴¹ Osterud, “The Narrow Gate: Entry to the Club of Sovereign States”.

- Yine resmi-merkezi devlet büyük güç desteğinden yoksun olmakla birlikte ayrılıkçı bölge büyük güçlerin desteğine sahip ise

- Süper güçler sorunu barışçıl yöntemler ile çözme arayışı ile birlikte resmi-merkezi devleti de destekliyorsa

- Süper güçler çıkarları gereği soruna ilgi duymuyorsa ve sorun bölgesel örgütlere havale edilmişse¹⁴²

gibi şartlara bağlamaktadır. Anlaşılacağı üzere bir devletin bağımsızlık talebiyle ayrılıp tanınması büyük güçlerin çıkarları ile şekillenmektedir. Belirtilen şartların sağlanması durumunda ile birlikte ayrılma uluslararası toplum tarafından meşru görülmektedir.

1.4. 2. Uluslararası Toplumun *De Facto* Devletler ile İlişkileri

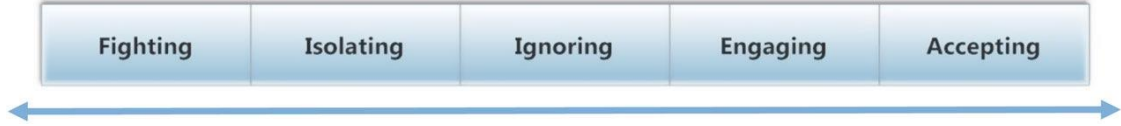
De facto devletlerin uluslararası toplum ile ilişkileri ele alınmayı gerektiren konular arasında bulunmaktadır. Bir devletin egemen bir yapı olarak uluslararası anlamda tanınıp kabul görmesinin somut hali Birleşmiş Milletler'e üye olması ve Genel Kurul'da temsil edilmesidir. Pegg'e göre uluslararası toplumun aktörleri farklı şekillerde *de facto* devletler ile ilişki kurmaktadır. Bu ilişki türünün ilkinde *de facto* devletlere ambargo ve yaptırımlar ile karşı çıkılır. İkincisinde *de facto* devletler yok sayılarak ilişki kurulmaz ve son olarak da sınırlı anlamda *de facto* devletlerin varlığı kabul edilerek ilişkiler kurulur.¹⁴³ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi ambargo ve yaptırımlar ile uluslararası toplum bu cumhuriyete karşı çıkmaktadır. Herhangi bir statüsünün olmaması uluslararası örgütler nezdinde de KKTC'nin zor durumda kalmasını beraberinde getirmektedir. Somaliland ise tanınmaması nedeniyle birçok ülke tarafından yok sayılmaktadır. Sınırlı tanımada ise; Tayvan örneğinde olduğu gibi *de facto* devletler resmi-hukuki olarak tanınmasa bile bu devletler ile siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirilmektedir. Relitz de Pegg'e benzer bir biçimde uluslararası toplumun *de facto* devletlere yönelik yaklaşımlarını savaşmak, izole etmek, görmezden gelmek, ilişkilenecek ve tanıyarak kabul etmek şeklinde sıralamaktadır.¹⁴⁴ Ama *de facto* devletlerin en çok tercih edeceği yaklaşım

¹⁴² Riegl ve Doboš, "(Super)Power Rule: Comparative Analysis of Parent States", s. 106.

¹⁴³ Pegg, *International Society and De facto State*, s. 177.

¹⁴⁴ Relitz, "The Stabilisation Dilemma: Conceptualising International Responses to Secession and De facto States", s. 321.

tanınarak kabul edilme olurken en az tercih edeceği resmi-merkezi devlet ile savaşılmaktadır.

Şekil 1: Uluslararası Toplumun *De facto* Devletlere Yönelik Yaklaşımı
(Savaşma, İzole Etme, Görmezden Gelme, İlişki Kurma, Kabul Etme)

Kaynak: Relitz, “The Stabilisation Dilemma: Conceptualising International Responses to Secession and *De facto* States”, **East European Politics**.

Mulaj, *de facto* devletler uluslararası toplumdaki aktörlerin (devletler ve uluslararası örgütler) eylem ve eylemsizliğine çok şey borçlu olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴⁵ Yabancı bir gücün desteği aktif bir eylem olurken görmezden gelme ise eylemsizlik olmaktadır. Böylece uluslararası aktörlerin eylemlerinin ya da eylemsizliğinin *de facto* devletlerin oluşmasında, devamlılığında ve ortadan kalkmasında etkisi bulunmaktadır. Fakat genellikle uluslararası örgütler bu devletler ile ilişkiler kurmakla birlikte ayrılıkçı eğilimleri güçlendirme konusunda kaygılar taşımaktadır.¹⁴⁶ *De facto* devletler siyasi, askeri ve ekonomik açıdan ayakta durabilmek için dışarıdan “patron devlet” desteğine sahip olabilmektedir. Bazı *de facto* devletlerin patron devlet desteği bulunurken bazıları da bu desteğe sahip değildir. Örneğin; Somaliland patron devlet tarafından desteklenmemektedir. Rusya patron devlet olarak Güney Osetya ve Abhazya’yı desteklerken Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de Türkiye tarafından desteklenmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti varlığını Türkiye’nin destekleri ile sürdürebilmekte ve ekonomik olarak

¹⁴⁵ Klejda Mulaj, “International Actions and the Making and Unmaking of Unrecognized States”, **Unrecognized States in the International System**, s. 43.

¹⁴⁶ Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, s. 65.

ayakta kalmaktadır. 2004 yılında Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyeliği için BM ve AB'nin hazırladığı birleşme planı referandum sonucunda -Rum kesimi tarafından- reddedilmiştir. Bu planın başarısız olması dolaylı olarak da olsa Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin *de facto* devlet olarak devam etmesinde katkısı olduğunu göstermektedir.¹⁴⁷ Doğrudan savaş dışında yöntemler ile *de facto* devlet durumu elde eden devletler daha az uluslararası izolasyon ile karşılaşır. Tayvan, Somaliland ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi bunun tipik örneklerini oluşturur. Ancak ABD'nin bu ülkelere sağladığı siyasi, ekonomik ve askeri desteği de göz ardı etmemek gerekmektedir.¹⁴⁸

De facto devletler uluslararası toplum ile ilişkilerini geliştirmek ve bu ilişkileri daha ileri düzeye taşımak için dış ilişkilerinde bir gündem takip etmeyi amaçlamaktadır. Bu politikayı uygulamak için dış temsilcilikler açılmaktadır. *De facto* devletlerin dış politikalarındaki en önemli amacı siyasi, ekonomik ve askeri olarak varlığını sürdürmektir. İkinci amaç dış yardımlar yoluyla maddi kaynakları elde edebilmektir. Üçüncü amaçları; Montevideo Deklarasyonu'nda yer alan diğer devletler ile ilişkiler kurabildiğini göstermektir. Son olarak da tanınma elde edebilmektir. Her türlü tanınma *de facto* devletlere siyasi ve ekonomik olarak katkıda bulunmaktadır.¹⁴⁹

Daha önce belirtildiği üzere *de facto* devletler tanınmadıklarından dolayı başta siyasi ve ekonomik ilişkiler olmak üzere birçok açıdan sorun yaşamaktadır. Bu nedenle *de facto* devletler uluslararası toplum nezdinde kabul görmek ve meşruiyet elde edebilmek için çaba içerisine girmektedir. Devlet inşası ve demokratikleşme yoluyla tanınma elde etme politikasının temel amacı *de facto* devletler için varlıklarını sürdürebilmektir. Bu devletlerin *de facto* varlığını sürdürebilmesi kurumlarını inşa etmesine, nüfusuna hizmet sunmasına ve gelir elde etmesine bağlıdır. Bu da devletin meşruiyetini sağlamasını kolaylaştırmaktadır. Kolonilerin bağımsızlığı sırasında self-determinasyon bir hak olarak görülürken

¹⁴⁷ Mulaj, "International Actions and the Making and Unmaking of Unrecognized States", s. 48.

¹⁴⁸ Caspersen, "State without Sovereignty: Imitating Democratic Statehood", **Unrecognized States in the International System**, s. 85.

¹⁴⁹ Francis Owtram, "The Foreign Policy of Unrecognized States", **Unrecognized States in the International System**, s. 136.

Soğuk Savaş sonrası dönemde self-determinasyon ve bağımsızlık için başka kriterler de aranmaya başlanmıştır. Demokrasi, insan hakları ve azınlık haklarının korunması bu kriterlerin başında gelmektedir. Avrupa Topluluğu'nun Badinter Komisyonu kararları Kosova'da "statüden önce standartlar" şartını gündeme getirmiştir.¹⁵⁰ *De facto* devletlerin yakın dönemde tanınmak için geliştirdikleri strateji uluslararası norm ve standartlara uyduklarını gösterme şeklindedir. Sadece temel hizmetleri sağlamakla kalmayıp uluslararası norm-değerlere bağlı olduklarını *de facto* belirtmektedir. Temel insan hakları ve azınlıkların korunması ile birlikte demokratik kurumları oluşturma çabası bu politikaların parçası olarak görülebilir. Yine bu konuda Tayvan, Somaliland ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi çaba sarfetmektedir. Demokrasi ve istikrar adası olarak görünmek tanınmayan devletlerin uluslararası toplum nezdindeki imajları için çok önemlidir. Yani *de facto* devletler hem içeride hem dışarıda meşruiyet elde edebilmek için belirgin biçimde demokratik ve çoğulcu olduklarını göstermeye çalışmaktadır.¹⁵¹

De facto devletlerin uluslararası toplum ile ilişkileri yukarıda belirtilen çerçevede gelişirken tanınma elde edememiş olma ve izole edilme durumları nedeniyle bu devletler hem içeride hem dışarıda farklı sorunlar ile karşılaşabilmektedir. Öncelikle *de facto* devletler siyasi ve ekonomik açıdan sorunlar ile karşılaşmaktadır. Uluslararası alanda siyasi ve ekonomik anlaşmalar yapamamaları dezavantajlar getirmektedir. Yine uluslararası örgütlerin yardım ve fonlarından yararlanmaları konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Yabancı yatırımcılar *de facto* devletlerin hukuki ve siyasi statülerinin belirsiz olmasından dolayı yatırım yapma konusunda isteksiz davranmaktadır. *De facto* devletler açısından durum böyle olunca ekonomik olarak patron devlete, diasporaya ve illegal aktivitelere bağımlılık artabilmektedir. Örneğin; Rusya'nın destekleri olmadan Abhazya'nın ayakta durma imkanı sınırlıdır. Bu nedenle *de facto* devletler bazen kukla devlet görüntüsü verebilmektedir. Bu faktörler göz önüne alındığında *de facto* devletler güvensizlik duygusu ile birlikte korku yaşamaktadır. Böyle bir korku ve güvensizlik duygusuna

¹⁵⁰ Caspersen, "The Pursuit of International Recognition After Kosovo", **Global Governance**, No. 21, (2015), 393-412, s. 395.

¹⁵¹ Matan Chorev, "Unrecognized States and Globalization", **Unrecognized States in the International System**, s. 32.

sahip *de facto* devletlerde ulusal kimlik daha da güçlenmektedir.¹⁵² *De facto* devletler uzun bir süre tanınma elde edemeyince demokratikleşme reformları konusunda isteksiz davranabilmektedir. Uluslararası tanınmayı bir türlü getirmeyen reformların yapılması gereksiz ve zor görülebilmektedir. Uluslararası normlara uymak yerine güçlü dostlara sahip olmak daha yararlı olabilmektedir. Bu nedenle demokratik ve çoğulcu bir yönetim yerine içine kapanan *de facto* devletler güvenlik ve dış tehdite dayanan varlığını sürdürme politikasına yönelebilmektedir.¹⁵³ Bu durumu post-Sovyet coğrafyadaki *de facto* devletlerde görmek mümkündür.

Yukarıda genel hatları ile ifade edilen sorunlar ile karşılaşan *de facto* devletlerin uluslararası toplum için gelecekte ne anlam taşıyacağı ve ilişkilerinin nasıl ilerleyeceği farklı tartışmalara neden olmaktadır. Spears'e göre *de facto* devletlerdeki siyasi elitler dış dünyayı ülkeyi yönetme kapasitesine sahip olduğuna ikna etmek için *de facto* devlet olma durumunu bir aşama olarak görmektedir.¹⁵⁴ Diğer açıdan ise bu yapılar elitlere ve liderlere refah kaynağı sağlayabilmektedir. Savaş ve kriz dönemleri bunun için önemli bir yere sahiptir. İç savaşları ve çatışmaları bitirmek için geçici bir çözüm üretebilmeleri nedeniyle *de facto* devletler, uluslararası topluma istikrar ve güvenlik açısından katkıda bulunmaktadır. Böylece devletlerin toprak bütünlüğü hukuki anlamda korunmakla birlikte fiili anlamda ise düzen ve istikrar sağlanmış olmaktadır. Şunu da eklemek gerekir ki *de facto* devletler bağımsız egemen devlet olarak kabul edildiği durumda uluslararası yasal egemenliğe sahip olarak bir statü elde edecektir. Böylece uluslararası sistem/toplum içerisindeki farklı aktörler ile resmi düzeyde siyasi, ekonomik, hukuki ve askeri ilişkiler kurabilecektir. Bu durum *de facto* devletler ile fiili durumlarında yararlanarak ilişki kuran aktörlerin hareket alanını kısıtlama potansiyeli taşımaktadır. Ortaya çıkabilecek böyle bir durumun önüne geçmek için farklı düzeydeki aktörler *de facto* devletlerin bağımsız ve tanınmış devlet statüsü elde etmesini istememektedir.

¹⁵² Mikulas Fabry, "Unrecognized States and National Identity", **Unrecognized States and Secession in the 21st Century**, s. 31.

¹⁵³ Caspersen, "State without Sovereignty: Imitating Democratic Statehood", s. 87.

¹⁵⁴ Spears, "States within States: An Introduction to Their Empirical Attributes", **States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era**, s. 28.

De facto devletleri tanımak belirtilen sorunlara kesin bir çözüm getirmemektedir. Bununla beraber bu devletleri izole etmek de çözüm sağlamamaktadır. Geline aşamada uluslararası toplumun *de facto* devletler ile ilişkilerini sürdürmesinde yarar bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin yanısıra USAID (Amerika Birleşik Devletleri), DFID (Birleşik Krallık) ve DANIDA (Danimarka) gibi uluslararası devlet-yardım kuruluşları *de facto* devletler ile ilgili proje ve programlar geliştirmektedir. Özellikle Somaliland ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi gibi *de facto* devletler bu kuruluşların sağladığı kalkınma ve proje yardımlarından yararlanmaktadır. *De facto* devletler ile kurulan bu ilişkiler “tanımadan ilişkilene politikası” olarak adlandırılmaktadır.¹⁵⁵ Bir bakıma bu ilişkiler tanıma öncesi bir giriş aşaması olarak görülebilir. Tanımadan ilişkilene politikası farklı şekillerde uygulanabilmektedir. Bu ilişki biçimi diplomasi, sağlık hizmetleri, eğitim, ticaret şeklinde olabilmektedir. Caspersen bu ilişki biçimlerini sert ilişkilene ve yumuşak ilişkilene biçiminde ikiye ayırmaktadır. Sert ilişkilene devlet kapasitesini arttıracak kurumların inşasına yönelik olurken yumuşak ilişkilene ise doğrudan devlet kapasitesini güçlendirmeye yönelik olmayan ilişkiler şeklinde olmaktadır.¹⁵⁶ *De facto* devletlerin uluslararası toplum ile kurduğu ilişkinin temelinde self-determinasyon ilkesi temelinde bağımsız devlet olarak tanınmak yatmaktadır. Merkezi-egemen devletler sınırları içerisindeki *de facto* devletlerin nüfusu ile ilişki kurarken toprak bütünlüğü koruma doğrultusunda *de facto* devletleri kendilerine yeniden entegre etme amacı taşır. Merkezi-egemen devletler sınırları içerisindeki *de facto* devletlerin yumuşak ilişkilene yoluyla ilişkiler kurmasına izin verirken sert ilişkilene biçimindeki ilişkilerine karşı çıkmaktadır.¹⁵⁷

Tanıma ve tanınma siyasi bir eylem olduğu için uluslararası aktörlerin güç ve çıkar algılamasına devletlerin tanınıp tanınmamasını belirlemektedir. Toprak bütünlüğü ve güvenlik açısından kontrol dışı bölgelerin ortaya çıkma ihtimali

¹⁵⁵ James Ker-Lindsay ve Eiki Berg, “Introduction: A Conceptual Framework for Engagement with *de facto* States”, **Ethnopolitics**, Vol. 17, No. 4, (2018), 335-342.

¹⁵⁶ Caspersen, “Recognition, Status Quo or Reintegration: Engagement with *de facto* States”, **Ethnopolitics**, Vol. 17, No. 4, (2018), 373-389, s. 377.

¹⁵⁷ Caspersen, “Recognition, Status Quo or Reintegration: Engagement with *de facto* States”, s. 387.

uluslararası sistemin güvenlik ve istikrarı için tehdit oluşturmaktadır.¹⁵⁸ Son tahlilde uluslararası aktörlerin -özellikle büyük güçler- siyasi ve ekonomik çıkarları toprak bütünlüğü ve self-determinasyon/ayrılma dengesini belirlemekte ve *de facto* devletlerin geleceklerini şekillendirmektedir.

1. 5. *De Facto* Devletlerin Gelecekleri ve Federalizm Seçeneği

De facto devletlerin uluslararası sistemde bir anomali olmalarından dolayı gelecekte varlıklarını sürdürmeleri ya da amaçlarına ulaşması konunun başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Pegg, *de facto* devletlerin akıbetlerini ve gelecekte geçirdikleri dönüşümleri; askeri olarak yenilgiye uğratılma, bağımsız-tanınmış devlet olma, *de facto* devlet olarak devam etme, alternatif statü ile devam etme ve federalizm gibi mekanizmalar ile ana-devlete entegre edilme biçiminde ele almaktadır.¹⁵⁹ *De facto* devletler Krajina ve Biafra örneklerinde olduğu gibi askeri olarak yenildikten sonra varlıkları sona erebilir. Bir başka *de facto* devlet olan Eritre, Etiyopya'dan ayrılarak bağımsız-tanınmış devlet olmuştur. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Somaliland ise *de facto* devlet olarak varlıklarını sürdürmektedir. Hong Kong, Filistin ve Tayvan ise özel bir statüye sahip olan *de facto* devletlerdir. Relitz de çalışmasında 1945 sonrasında ortaya çıkan 25 *de facto* devletin durumunu incelemiştir.¹⁶⁰ Buna göre 25 *de facto* devletten 3'ü tanınmış bağımsız devlet statüsünü elde ederken 4 tanesi barışçıl yöntemler ile resmi-ana devlete entegre edilmiş ve 8 tanesi de zor kullanılarak resmi-ana devlete entegre edilmiştir. Son olarak geriye kalan 10 *de facto* devlet ise konsolide olarak varlıklarını sürdürmektedir.¹⁶¹

Daha önce belirtildiği üzere *de facto* devletler genellikle uluslararası sistemdeki kırılgan-başarısız devletlerde ortaya çıkmaktadır. Kırılgan devletlerin siyaset, ekonomi ve güvenli alanlarındaki kapasite yetersizliği *de facto* devletlerin

¹⁵⁸ Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, s. 146.

¹⁵⁹ Pegg, *International Society and De facto State*, s. 204.

¹⁶⁰ Relitz, "The Stabilisation Dilemma: Conceptualising International Responses to Secession and De facto States", s. 316.

¹⁶¹ Relitz, "The Stabilisation Dilemma: Conceptualising International Responses to Secession and De facto States".

ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Fakat *de facto* devletler de resmi-egemen devletler gibi kırılgan-başarısız bir hal alabilir. *De facto* devletlerin başarısız olmasında -özellikle- kabilecilik, savaş-lordluğu, ideolojik bölünmeler ve ekonomik yetersizlikler önemli rol oynamaktadır.¹⁶² Kabilelerin çıkarlarının ulus-inşasının üstünde tutulması çatışmaları beraberinde getirerek *de facto* devletlerin başarısız olmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda silahlı güçler ile iktidar kurmak isteyen savaş-lordları arasındaki çatışmalar da bu devletlerin güvenliklerini olumsuz etkilemektedir. *De facto* devletlerin içinde farklı ideolojik gruplar bulunabilmektedir. Bu gruplar arasındaki rekabet ve gerilimler *de facto* devletlere negatif etkiye bulunmaktadır. Ekonomik üretim ve gelişmenin de sınırlı olması *de facto* devletlerin hizmet sağlamasını zorlaştırmakta ve başarısızlığı beraberinde getirebilmektedir.¹⁶³

Federalizm seçeneği *de facto* devletler için bir çözüm olabilmektedir. Federal mekanizma üzerinden Irak Kürt Bölgesel Yönetimi 2005 yılında Irak'a entegre edilmeye çalışılmıştır. Federal sistemlerin genel özellikleri; yazılı anayasa, merkezileşmeyi önleyecek mekanizmaların olması, yetki paylaşımı ve ulusal-bölgesel düzeyde kurumların varlığı olarak sıralanmaktadır.¹⁶⁴ Yazılı bir anayasanın olması bölgesel ve ulusal yönetimler arasındaki yetkilerin sınırlarını belirlemektedir. Federal sistemleri oluşturmada öncelik merkezileşmenin önüne geçilmek istenmesidir. Böylece yasama ve yürütme bölgesel hükümetlerin yetki alanları arasında yer alır. Bu nedenle federal sistemler ağırlıklı olarak dini-etnik-coğrafi farklılıkların derin olduğu, geniş coğrafyaya sahip ve merkezileşme politikalarının sorun oluşturduğu ülkelerde uygulanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında federalizm *de facto* devletlerin entegre edilmesinde bir çözüm olarak görülmektedir. Ancak bu seçeneğin ne ölçüde bir çözüm sağlayacağı farklı tartışmalara neden olmaktadır. 1950 yılından sonra Birleşmiş Milletler'in girişimiyle Eritre ve Etiyopya federal bir yönetim oluşturmuştur. Ancak ilerleyen sürede yaşanan sorunlar nedeniyle Eritre bağımsız

¹⁶² Huseyn Aliyev and Emil Aslan Souleimanov, "Why Do De Facto States Fail?", **Problems of Post-Communism**, Vol. 66, No. 3, (2019), 161-171, s. 163.

¹⁶³ Aliyev and Souleimanov, "Why Do De Facto States Fail?", s. 164-165.

¹⁶⁴ Daniel Elazar, **Exploring Federalism**, Alabama: The University of Alabama Press, 1991, s. 29.

bir devlet olmak istemiştir. 1993 yılında yapılan referandum sonrasında Eritre bağımsız bir devlet olmuş ve Birleşmiş Milletler'e kabul edilmiştir.

Erk ve Anderson'a göre paradoksal biçimde federal sistemler ayrılma talebini engelleyebileceği gibi bu talebin güçlenmesine de neden olabilmektedir. Burada kapasite-talep, kurumsal yapı ve sosyo-ekonomik faktörler etkili olmaktadır.¹⁶⁵ Yani federal yapı devletlerin toprak bütünlüğünü korumak için bir çözüm olabileceği gibi ayrılma yolunda bir adım da olabilmektedir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi örneğinde bu durumu değerlendirmekte yarar bulunmaktadır. 1960'lerden itibaren merkezi hükümet ile yaşanan sorunlar 1990'lara kadar devam etmiştir. 1991 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin "Güvenli Bölge" kararı ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin proto-yapısı oluşmuştur. Bu süreç ile birlikte 2003 yılında koalisyon güçlerinin müdahalesi sonucu Baas rejiminin tasfiyesi ile Irak'ta oluşturulan siyasi, ekonomik ve anayasal mimaride Kürtler federal mekanizma ile entegre edilmeye çalışılmıştır. Ancak o dönemde yapılan tartışmalarda bu statünün hem merkezi hükümet hem de bölge yönetimi tarafından istemsiz ve zorunlu şartlar nedeniyle sağlandığı görülmüştür. Özellikle Nuri el-Maliki hükümetleri dönemlerinde bölgesel yönetim ile merkezi hükümet arasında yaşanan gerilim ve uyuşmazlıklar Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin geçmişten gelen *de facto* devlet karakteristiğini devam ettirmesine neden olmuştur. Bölgesel yönetimin siyasal elitlerinin söylemleri ve 2017 yılındaki referandum bunun açık göstergesi olmuştur. Burada ortaya çıkan sonuç şöyle olmaktadır. Federal statü Irak Kürt Bölgesel Yönetimi tarafından bir geçiş aşaması olarak görülmektedir. Bu statü ile uluslararası toplumun mesafeli durduğu ayrılıkçılık görüntüsünden sıyrılarak küresel ve bölgesel aktörlerin tepkisinin önüne geçilmektedir. Nitekim Relitz de 1945 sonrasında ortaya çıkan *de facto* devletlerin durumunu ve akıbetlerini incelerken Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni de konsolide olan *de facto* devletler arasına almaktadır.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Jan Erk and Lawrence Anderson, "The Paradox of Federalism: Does Self- Rule Accommodate or Exacerbate Ethnic Divisions?", **Regional & Federal Studies**, Vol. 19, No. 2, (2009), 191-202, s. 196.

¹⁶⁶ Relitz, "The Stabilisation Dilemma: Conceptualising International Responses to Secession and De facto States", s. 314.

1. 6. Uluslararası İlişkiler Teorileri ve *De Facto* Devletler

Sayıları ve etkileri nedeniyle *de facto* devletler Uluslararası İlişkiler teorilerinde geniş biçimde ele alınan konular arasında yer almamaktadır. Bu nedenle *de facto* devletlerin etkisini uluslararası siyaset üzerine olan etkileri üzerinden ele almak gerekmektedir. *De facto* devletlere uluslararası sistem/toplumda neden oldukları değişiklikler ve meydana okumalar üzerinden bakmak yararlıdır. Çünkü devlet-dışı aktörler ve küreselleşme gibi olgular da uluslararası siyaset üzerinde etkilidir. Ancak *de facto* devletlerin sistem üzerindeki etkisi minimum düzeydedir. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere sistemi değiştirmek yerine bu kulübün üyesi olmak istemektedirler. Bu nedenle bu devletleri daha çoğul bir uluslararası sistemin parçası olarak görmek yararlı olacaktır.¹⁶⁷

Belirtildiği üzere ana-akım Uluslararası İlişkiler teorileri genellikle devlet-merkezli bir vurguya sahip oldukları için fiili durum oluşturan *de facto* devletleri analizlerine dahil etmezler ve bu fiili durumu açıklamakta yetersiz kalırlar. Bu nedenle ana-akım Uluslararası İlişkiler teorileri dezavantajlı bir konumda yer alırlar. Bu teorilerden olan realizm analizinin merkezine devleti almaktadır ve çıkarların uluslararası siyaseti şekillendirdiğini ileri sürmektedir. Uluslararası İlişkiler teorileri açısından bakıldığında realizmin belirsiz durumlarından dolayı *de facto* devletlere ilgi duymayacağı algısının olacağı düşünülürken detaylara bakıldığında realizmin farklı bir yerde olduğu görülecektir. Klasik realizmin herhangi bir hukuki ve normatif koşula bağlı olmadan siyasi perspektiften devlet olma ve devlet egemenliğini tanımlaması *de facto* devletlere açık kapı bırakmaktadır. *De facto* devletlerin ağırlıklı olarak kırılğan-başarısız devletlerde ortaya çıkmış olması klasik realizm açısından anarşik ve kaotik bir ortamda yeni bir düzen ve otorite kurma çabası olarak ele alınabilir.¹⁶⁸ Bu nedenle *de facto* devletlerin iç egemenlik, iktidar ve devletleşme yönünden politik yapılar olarak tanımlanmaları klasik realizm açısından anlamlı olabilmektedir.¹⁶⁹ Devletlere benzer yapılar olan tanınmayan

¹⁶⁷ Pegg, *International Society and De facto State*, s. 231.

¹⁶⁸ Lucas Knotter, "The De facto Sovereignty of Unrecognised States: Towards a Classical Realist Perspective?", *Ethnopolitics*, Vol. 18, No. 2, (2019), 119-138, s. 120.

¹⁶⁹ Knotter, "The de facto Sovereignty of Unrecognised States: Towards a Classical Realist Perspective?", s. 133.

devletlerin de güç ve güvenlik kaygılarının olduğu görülmektedir. Bu nedenle realist teori açısından *de facto* devletlerin resmi-egemen devletlerin gerisinde kaldığını söylemek zor olmaktadır. Başarısız-kırılgan devletler varlıklarını bir şekilde sürdürürken ve uluslararası toplum da bunun bir bakıma sigortası olurken *de facto* devletler böyle bir güvenceye sahip değildir. Realizm bu devletlerin içerisinde bulunduğu uluslararası sistemi ve dışsal faktörleri açıklamakta başarılı iken *de facto* devletlerin meydan okumalarını anlamakta yetersiz kalabilmektedir.

Liberalizm penceresinden bakıldığında ise uluslararası sistemde tüm devletler eşit ve egemen olarak kabul edilirken toprak bütünlüğünün korunması da belirleyici ilkelerin başında gelmektedir. Ancak insan haklarının korunması ve demokratik olmayan uygulamalar self-determinasyon hakkını liberalizm açısından gündeme getirmektedir. Yani insan hakları, demokrasi ve insani müdahale konularından dolayı *de facto* devletler, sınırlı da olsa liberal teorinin kapsama alanına girebilmektedir. Bunun dışında küreselleşme süreçlerinin devlet egemenliklerini değiştirip dönüştürmesi *de facto* devletlerin egemenlik açısından yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. İnşa ettikleri kurumlar ve uluslararası toplumdan aldıkları siyasi ve ekonomik destekler *de facto* devletlerin ayakta kalmasını sağlamaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında ise *de facto* devletler küresel ölçekte çok büyük anlamlar taşımamakla birlikte karşılıklı bağımlılık¹⁷⁰ temelinde uluslararası topluma entegre edilebilirler.

İnşacı teori ise devlet-dışı aktörlere analizlerinde doğrudan yer vermemektedir. Çünkü inşacı teorinin klasik kanadı devletlerin kimliklerin çıkarlarını şekillendirmede etkisine vurgu yaparken eleştirel kanat ise aktörlerin eylemlerinin yapıları nasıl inşa ettiğine odaklanır. *De facto* devletler inşacılar teori açısından sınırlı ve dolaylı bir konuyu oluşturmaktadır. İnşacı teori açısından devletleri meydana getiren tarihsel kökenleri olan grup kimlikleridir.¹⁷¹ Yani uluslaşma çabası ve uluslararası sistemde meşruiyet arayışı inşacı açıdan *de facto* devletleri önemli kılmaktadır. Uluslararası sistemde yapısal değişiklikler peşinde olmayan tanınmayan

¹⁷⁰ Robert O. Keohane, **Power and Interdependence**, London: Pearson, 2011.

¹⁷¹ Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

devletler sistemin istemsiz ürünleri olarak ortaya çıkmıştır. İnşacılığa göre ortak fikirler ve algılamalar dünyayı biçimlendirir.¹⁷² Algı ve fikirler özneler-arası biçimde inşa edildikten sonra norm ve ilkeleri meydana getirir. Bu nedenle egemenlik, sınırlar ve self-determinasyon gibi normlar değişebilir, yapısöküme uğrayabilir ve yeniden inşa edilebilir. Bu minvalde *de facto* devletler değişen ve yeniden inşa edilen normlar çerçevesinde ele alınabilir.

Genel olarak bakıldığında ana-akım Uluslararası İlişkiler teorileri *de facto* devletleri görmezden gelirler. Bu nedenle bu açıdan teorilerin eleştirisinin de yapılması gerekmektedir. Agnew’e göre klasik siyaset teorisinde devlet iki boyutu olan kurumları ve ülkeselliği ile ele alınmaktadır.¹⁷³ Bu nedenle ana-akım Uluslararası İlişkiler teorileri de ülkeselliği (toprak) egemenliğin sağlandığı alan olarak sabit görmektedir. Fakat ülkeselliğin sabit olarak algılanması sorunsallara neden olmaktadır. Çünkü küreselleşme süreçleri ve yaşanan gelişmeler coğrafya, ülkesellik ve sınır algısını dönüştürmektedir. Böylece ana-akım Uluslararası İlişkiler teorileri verili egemenlik anlayışı ile yola çıktıklarından dolayı “ülkesellik tuzağı”na düşmektedir.¹⁷⁴

Grzybowski ise uluslararası ilişkiler ve hukuk alanındaki devlet tanımlamalarının belirsiz olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁷⁵ Devletler sistemi verili bir yapı olmaktan ziyade pratikler ile şekillenir ve yeniden üretilir. Çünkü devletleri tanımlamak devletlerin tek başına var olmasını gerektirir. Yani devletler sistemi ve tek başlarına devletler birbirilerini karşılıklı olarak inşa ederler. Bu nedenle devlet olma hakkındaki tartışma ve yeniden-biçimlendirmeler devletler sisteminin Uluslararası İlişkiler teorisi ve pratiğinde yeniden üretilmesinde önemli rol oynamaktadır. Grzybowski’ye göre *de facto* devletler ile ilgili yapılan tanımlama ve

¹⁷² Wendt, *Social Theory of International Politics*.

¹⁷³ John Agnew, “The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory”, **Review of International Political Economy**, Vol. 1, No. 1, (1994), 53-80, s. 77.

¹⁷⁴ Agnew, “The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory”, s. 77.

¹⁷⁵ Janis Grzybowski, “The Paradox of State Identification: De facto States, Recognition, and the (Re-)production of the International”, **International Theory**, No. 11, (2019), 241–263, s. 241.

tartışmaların açığa çıkardığı durum devletler sisteminin hem kırılğan hem de güçlü olduğudur.¹⁷⁶

1. 7. *De Facto* Devlet Örnekleri

Çalışmanın bu bölümünde tartışıldığı üzere *de facto* devletler fiili ve politik durumlar oluşturmaları nedeniyle kavramsallaştırma konusunda bir uzlaş ve kategorizasyon sorununu beraberinde getirmektedir. Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi ve Karşılaştırmalı Siyaset disiplinleri bakımından bu devletlerin kavramsallaştırılması, tanımlanması ve sınıflandırılması içerisinde zorlukları barındırmaktadır. Belirtilen zorluklar geline aşamada bir “*de facto* devlet tipolojisi” oluşturmayı olanaklı kılmamaktadır. Bu nedenle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin *de facto* devlet tipleri arasında karakteristiği, yeri ve sınırları bakımında bir yerde konumlandırılması mümkün görünmemektedir. Çalışma da bu durumu gözeterek karakteristiği ön planda olan *de facto* devlet örneklerine yer vererek *de facto* olgusu ile birlikte Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’ni daha anlaşılır kılmayı amaçlamaktadır.

Bu bölümde *de facto* devlet örnekleri olarak Somaliland, Güney Osetya ve Tayvan’a yer verilecektir. *De facto* devletlerin somutlaştırılması için örnek olarak verilen *de facto* devletlerin incelenmesinde tanınma, istikrar, coğrafi konum, patron devlet desteği, ekonomik güç gibi etmenler göz önünde bulundurulmuştur. Somaliland örneği siyasi-ekonomik istikrarı ile ön plana çıkmakla beraber resmi-egemen devlet olarak kırılğan bir yapıya sahip olan Somali sınırları içerisinde yer almaktadır. Hiçbir devlet tarafından tanınmamış olması, patron devletinin olmaması ve güvenlik-istikrar bakımından uluslararası sistem için önem arzetmesi Somaliland’ın temel karakteristiklerini oluşturmaktadır. Güney Osetya ise Soğuk Savaş sonrası dönemde Kafkasya’da ortaya çıkan bir *de facto* devlet olması nedeniyle örnek olarak incelenmeyi gerektirmektedir. Patron devlet olan Rusya dışında tanınma elde etmemiş olması Güney Osetya’nın büyük güçler arasındaki ilişkinin yansıması olarak

¹⁷⁶ Grzybowski, “The Paradox of State Identification: De facto States, Recognition, and the (Re-)production of the International”, s. 260.

görülmelidir. Son örnek olan Tayvan ise *de facto* devlet örnekleri arasında kendine özgü yüksek profili ile dikkat çekmektedir. Sınırlı sayıda devlet tarafından tanınan Tayvan; coğrafi konumu ve ekonomik gücü ile uluslararası toplumda yüksek düzeyli bir profil sergilemektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Çin arasındaki siyasi ve ekonomik rekabetin unsuru olması nedeniyle uluslararası sistem açısından incelenmeyi gerektirmektedir.

1.7. 1. Somaliland

Somaliland en önemli *de facto* devlet örneklerinden birini oluşturmaktadır. Afrika Boynuzu'nda Somali'nin kuzey bölgesinde yer alan Somaliland'ın batısında Etiyopya ve kuzeyinde ise Cibuti bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 137 bin kilometrekarelik bir yüzölçüme sahip olan Somaliland'ın nüfusunun 5 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷⁷ Genel nüfusun üçte ikisi Isaaq kabilesine mensup iken geriye kalan nüfus farklı kabilelerden oluşmaktadır. Ülkenin ekonomisi ağırlıklı olarak diasporadaki kişilerin gönderdiği para ve canlı hayvan ihracatına dayanmaktadır.

Ülkenin bir entite halini alması ondokuzuncu yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. 1884'te İngiltere'nin kolonisi haline gelen bölge Somaliland, aynı dönemde Fransız kolonisi Cibuti, 1889'da ise İtalya'nın kolonisi ise Somali olmuştur. 1960'a kadar geçen sürede bu statüler devam ederken Birleşmiş Milletler gözetiminde Somali 1 Temmuz 1960 yılında bağımsızlığını elde ederken, Somaliland ise 26 Haziran - 1 Temmuz 1960 arasındaki 5 günlük sürede bağımsız bir devlet olmuştur. Somaliland bağımsız bir devlet olmayı hukuki olarak da bu 5 günlük süreye dayandırmaktadır.¹⁷⁸ Aynı yıl Somali ile Somaliland'ın ortak bir devlet oluşturması planlanmıştır. Somali tek taraflı olarak Birleşme Anlaşması'nı kabul etmiştir. Fakat Somali'nin kuzeyinde yer alan Somaliland'ın Isaaq kabilesi, askeri darbe ile başa geçen Muhammed Siad Barre'nin baskıcı, kabileci ve tek taraflı merkezileşme politikalarını kabul etmeyince savaş ve çatışmalar başlamıştır. 1981'de

¹⁷⁷“Somaliland: Member Profile” The Unrepresented Nations and Peoples Organization Report 2017, unpo.org/members/7916, (27 Eylül 2019).

¹⁷⁸ Pegg, *International Society and De facto State*, s. 87.

İngiltere’de Isaaq kabilesinin kurduğu Somali Ulusal Hareketi, Somali ile çatışmalara girmiştir. 1980’li yıllar Somali hükümeti ile Somali Ulusal Hareketi’nin savaşıyla geçmiştir. Somali Ulusal Hareketi önceki dönemlerde Somali ile ortak bir devlet ile devam etme amacını taşımıştır. Ancak yaşanan savaşlar sonrasında 1991 yılında aldığı karar ile Somaliland tek taraflı bağımsızlık ilan etmiştir. Somali anarşi, çatışmalar ve hastalıklar nedeniyle kırılğan-başarısız bir devlet örneği olurken Somaliland göreceli olarak istikrar ve demokrasinin hakim olduğu bir ülke profili göstermektedir. Somaliland’ın demokratik standartlara uyduğunu göstermesi uluslararası toplum nezdindeki meşruiyeti için önemlidir. Somaliland 2000’lerden itibaren meşru siyasi otoriteye isyan eden kabileden çok başarısız bir devletten ayrılmak isteyen bir *de facto* devlet olarak görülmeye başlanmıştır.¹⁷⁹

Somaliland yerel kültürel yönetim formları modern demokratik kurumları birleştirme konusunda başarılı bir örnek olarak gösterilmektedir.¹⁸⁰ Isaaq kabilesi dışındaki kabileleri de siyasal sisteme entegre etme yolunda adımlar atmıştır. Etnik temel yerine kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışı ile hareket edilmiştir. Böylece Somaliland Afrika’daki birçok egemen-hukuki devletten istikrar ve meşruiyet konusunda daha başarılı olmuştur. Özellikle Siad Barre yönetimindeki Somali ile yaşanan çatışmalar sonrası Somaliland geri dönülmez bir noktaya gelmiştir.¹⁸¹

Somaliland kurumlarını kurması ve normları sağlaması ile tanınma talebinde bulunmaktadır. Seçimleri adil ve demokratik bir biçimde yapma çabası, düzen ve istikrarı sağlama ile tanınmayı hak ettiğini göstermeye çalışmaktadır. Bunun ile beraber Afrika’da etkinlik gösteren El-Şebab gibi köktendinci akımlara ve korsanlığa karşı mücadelesini de tanınma elde etme çabası olarak görmek mümkündür.¹⁸² Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri’nin askeri kurumları Somaliland ile ilişkiler

¹⁷⁹ Matt Bryden, “State within a Failed State: Somaliland and the Challenge of International Recognition” **States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era**, s. 179.

¹⁸⁰ Henry Srebrnik, “Can Clans Form Nations? Somaliland in the Making”, **De Facto States - The Quest for Sovereignty**, s. 217.

¹⁸¹ Srebrnik, “Can Clans Form Nations? Somaliland in the Making”, s. 219.

¹⁸² Caspersen, “The Pursuit of International Recognition After Kosovo”, s. 400.

kurmak konusunda istekli davranırken Dışışleri Bakanlığı ise bu konuda mesafeli davranmıştır.¹⁸³

Somaliland'ın sınırlı da olsa uluslararası toplum ile ilişkileri bulunmaktadır. Ülkenin başkenti olan Hargeisa'ya az sayıda bile olsa uluslararası uçuşlar düzenlenmektedir. Birçok uluslararası heyet Somaliland'a ziyarette bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşlar, USAID ve DFID gibi yardım örgütleri Somaliland'a proje ve fon yardımıyla bulunmaktadır. Afrika Birliği ise kıtadaki ayrılıkçı hareketlere meşruiyet kazandıracağı endişesi ile Somaliland'ı bağımsız bir devlet olarak tanımamaktadır. Somali'de yıllardır süren yeniden-inşa ve kapasite artırma sürecinin boşa çıkabileceği gerekçesi ile Somaliland, uluslararası toplum tarafından tanınmamaktadır.¹⁸⁴ Somali ile Somaliland arasındaki sorunun çözümü için Birleşik Krallık ve Türkiye'de görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler; Dubai, Londra, Cibuti ve Türkiye'de devam etmiştir. Ancak karşılıklı güvensizlik ve suçlamalar sonuç alınmasını engellemiştir. Somaliland'ın tanınması bölge güçlerinin jeopolitik çıkarlarından etkilenmektedir. Afrika Birliği, Somali'yi ülkenin bütünüünün temsilcisi olarak görürken Mısır da Etiyopya'yı dengelemek için Somali'yi desteklemektedir. Etiyopya ise denizlere ulaşabilmek için Somaliland ile yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaktadır. Fakat Etiyopya sınırları içerisinde yer alan Ogaden bölgesindeki Somalili nüfusun isyan edeceği endişesi ile Somaliland'ı tanımamaktadır.¹⁸⁵ Somaliland'ın başarılı bir devletleşme sürecinde olması ile birlikte çıkarlarını doğrudan etkilememesi nedeniyle diğer uluslararası aktörler soruna müdahil olmamaktadır.

Somaliland'de 1950'li yıllardan 1990'a kadar geçen sürede petrol şirketleri faaliyette bulunmuştur. Fakat 1990'larda güvenlik sorunlarının artması ve oluşan istikrarsızlıklar nedeniyle şirketler faaliyetlerini durdurmuştur. Yakın dönemlerde yapılan araştırmalarda Somaliland'ın geniş petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olduğunun ortaya çıkması ile küçük ve orta büyüklükteki uluslararası petrol

¹⁸³“State Department: US not Moving to Recognize Somaliland”, 1 Kasım 2009, <https://www.voanews.com/archive/state-department-us-not-moving-recognize-somaliland>. (29 Nisan 2021).

¹⁸⁴ James Jeffrey, “Somaliland's Search for Place”, *Foreign Affairs*, 26 Mayıs 2016.

¹⁸⁵ Kateřina Rudincová, “The Right to Self-determination or Inviolability of Borders in the Horn of Africa? The African Union Approach” *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*, s. 199.

şirketleri faaliyetlere başlamıştır. Bu nedenden dolayı Somaliland'ın durumu ile ilgili uluslararası aktörlerin müdahil olması ihtimal dahilindedir. Yalnız bu aşamada Somaliland'ın tanınması ve kabul görmesi daha çok bölgesel güçlerin çıkar algılamasından etkilenmektedir. Somaliland *de facto* devletler arasında güvenlik-istikrar açısından öne çıkarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile benzerlikler göstermektedir.

1.7. 2. Güney Osetya

Güney Osetya, Gürcistan'ın kuzey kesimindeki Rusya sınırına yakın bölgede yer almaktadır. Yaklaşık olarak 4 bin kilometrekarelik yüzölçüme sahip ülkenin nüfusunun 55 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Osetyalılar ağırlıklı Rusya sınırları arasında kalan Kuzey Osetya'da toplanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Güney Osetya, Gürcistan sınırları içerisinde kalmıştır. Gürcüler ile Osetyalılar arasında kültürel yakınlık fazla olmasına rağmen Osetyalılar otonomi ve bağımsızlık talebinde bulunmuştur. Osetyalıların otonom bölgeden otonom cumhuriyete geçiş talebi reddedilirken Gürcistan hükümeti kamusal alanda Gürcüce'nin kullanılmasını yaygınlaştıracak adımlar atmıştır. Bunun üzerine Güney Osetya, Kuzey Osetya ile birleştiğini duyurmuş ve 1990'da parlamento seçimleri yapılmıştır. Aynı yıl Gürcistan, Güney Osetya'nın statüsünü ortadan kaldırmış ve askeri birlikleri Güney Osetya'ya göndermiştir. Yaşanan çatışmalar sonucunda ateşkes anlaşması imzalanmış ve müzakereler AGİK denetiminde sürmüştür.¹⁸⁶

Rusya ile Güney Osetya arasındaki ilişkilerin geçmişi Rusya'nın ondokuzuncu yüzyılda Kafkasya'yı işgal etmesine dayanmaktadır. Rusya Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgedeki nüfuzunu korumak ve arttırmak için *de facto* devletlerden yararlanmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle Rusya genel olarak *de facto* devletleri siyasi ve ekonomik olarak desteklemektedir. Rusya'nın bölgedeki *de facto* devletlere yönelik temel politikaları pasaport verme, askeri konuşlanma ve koruma

¹⁸⁶ Charles King, "The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States", *World Politics*, Vol. 53, No. 4, (2001), 524-552, s. 534.

sorumluluğu olmaktadır.¹⁸⁷ Güney Osetya nüfusunun ağırlıklı çoğunluğu Rusya vatandaşlığına sahip olduğundan dolayı Rusya pasaportu kullanmaktadır. Bu politika ile Rusya, Gürcistan'ın bölgedeki politikalarını boşa çıkarmayı amaçlamaktadır.¹⁸⁸ Para birimi olarak da Rus rublesinin geçerli olduğu Güney Osetya, ekonomik olarak Rusya'ya bağımlıdır. Bu desteğin yanısıra ülkenin ekonomisi yeraltı kaynakları ve illegal aktiviteler ile ayakta durabilmektedir.¹⁸⁹

Gürcistan, kaçakçılığı gerekçe göstererek Güney Osetya'da operasyonlar yapmıştır. Güney Osetya ise geçen süre zarfında birkaç referandum düzenlemiş ve bağımsız devlet olma isteğini uluslararası topluma duyurmuştur. 2008 yılında Gürcistan'ın Güney Osetya'yı işgal etme girişimi Rusya tarafından durdurulmuş ve beş günlük bir savaş sonrasında Batı'dan beklediği desteği göremeyen Gürcistan geri çekilmiştir. Avrupa Birliği arabuluculuğunda yapılan anlaşma sonucunda Rus birlikleri Gürcistan'dan geri çekilmiş ve Güney Osetya'ya konuşlanmıştır. Rusya bu politikasını vatandaşlarının haklarını koruma gerekçesine dayandırmıştır. Güney Osetya, Rusya tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır. Avrupa Birliği ve ABD'nin Kosova hamlesine karşı Rusya, Güney Osetya ile karşılık vermiştir.¹⁹⁰ Görüldüğü üzere Rusya, patron devlet olarak Güney Osetya'yı desteklemektedir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi, Avrupa Birliği ve UNDP Güney Osetya'nın Gürcistan'a entegre edilmesi savunmaktadır. Bu tutum Güney Osetya'nın *de facto* devlet olarak devam etmesine katkıda bulunmaktadır.¹⁹¹ Rusya genel olarak Güney Osetya'yı ilhak etme fikrine sıcak bakmamaktadır. Abhazya ile birlikte Gürcistan'a karşı bir araç gibi kullanmaktadır. Güney Osetya örneği *de facto* devletlerin durumunun, küresel ve bölgesel aktörlerin çıkarlarının kesişmesinden ve çatışmasından etkilendiğini göstermektedir.

¹⁸⁷ Emil Aslan Souleimanov, Eduard Abrahamyan and Huseyn Aliyev, "Unrecognized States as a Means of Coercive Diplomacy? Assessing the Role of Abkhazia and South Ossetia in Russia's Foreign Policy in the South Caucasus", **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. 18, No. 1, (2018), 73-86, s. 78.

¹⁸⁸ Toru Nagashima, "Russia's Passportization Policy toward Unrecognized Republics", **Problems of Post-Communism**, Vol. 66, No. 3, (2019), 186-199, s. 194.

¹⁸⁹ Geldenhuys, *Contested States in World Politics*, s. 86.

¹⁹⁰ Geldenhuys, *Contested States in World Politics*, s. 85.

¹⁹¹ Mulaj, "International Actions and the Making and Unmaking of Unrecognized States", s. 53.

1.7. 3. Tayvan

Tayvan, tanınma ve kabul görme açısından diğer *de facto* devletlerden ayrılmaktadır. Göreceli olarak uluslararası toplumda tanınırlık elde etmiş olması nedeniyle diğer *de facto* devletler gibi diplomatik izolasyon ile karşılaşmamaktadır. Çin'in güneyinde Güney Çin Denizi'nde bir ada ülkesi olan Tayvan'ın yüzölçümü yaklaşık 35 bin kilometrekaredir. Başkenti Taipei olan ülkenin nüfusu ise 23 milyon civarındadır.¹⁹²

Onyedinci yüzyılın sonlarına doğru Qing hanedanının hakimiyeti altına giren Tayvan, Çin'in 1895 yılında Japonya'ya yenilmesi sonucu Japonya'nın egemenliği altına girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın yenilmesi ile tekrar Çin egemenliği altına giren Tayvan'da milliyetçi gruplar yolsuzluk ve istikrarsızlık nedeniyle isyan etti. Çin'deki iç savaş döneminde Tayvan, Çin Cumhuriyeti olarak tanındı. Çin'de milliyetçi lider Chiang Kai-shek iç savaşta Mao Zedong liderliğindeki komünistlere yenilince Tayvan'a geçti ve ülkeyi otoriter bir biçimde 1975'e kadar yönetti. 1971'de Tayvan Birleşmiş Milletler üyeliğinden çıkarıldı. Pekin hükümetinin egemen olduğu Çin Halk Cumhuriyeti ülkenin tek temsilcisi olarak kabul edilerek Güvenlik Konseyi'nde daimi üye statüsünü elde etti.

1950'lerde başlayan sanayileşme Tayvan'ı dünya ekonomisinde önemli bir yere getirmiştir. Ekonomik başarısı Tayvan'ın Uzakdoğu'nun önemli ekonomik aktörlerinden biri olmasını sağlamıştır. Özellikle bilişim teknolojileri ve hizmet sektörü alanlarında görülen ilerleme 2018 sayısal verilerine göre Tayvan'ın yıllık; 590 milyar dolarlık Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve kişi başı 25 bin dolarlık gelire sahip olduğunu göstermektedir.¹⁹³

Daha önce belirtildiği üzere 1949 yılında Çin'de milliyetçi grup yenildikten sonra Tayvan'a geçerek Çin Cumhuriyeti olarak tüm Çin'i temsil ettiğini iddia etti. Buna karşın Komünist Parti liderliğindeki grup ise Pekin'de Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilan ederek Tayvan adası dahil olmak üzere Çin'in meşru temsilcisi

¹⁹²“Taiwan: Member Profile”, The Unrepresented Nations and Peoples Organization Report 2018, unpo.org/members/7916, (31 Aralık 2019).

¹⁹³“Taiwan”, https://www.taiwan.gov.tw/content_7.php, (31 Aralık 2019).

olduğunu ilan etmiştir. 1971 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler tarafından meşru ve tek temsilci olarak kabul edilmesinden sonra Tayvan göreceli olarak uluslararası toplum tarafından izole edildi. Ancak 2020 yılı itibarıyla 15 ülke Tayvan'ı bağımsız-egemen devlet olarak tanımaktadır. 50'ye yakın ülkenin de temsilciliği Tayvan'da bulunurken Tayvan'ın ise sayısal olarak 70 civarı ülkede 100'e yakın temsilciliği bulunmaktadır.¹⁹⁴ Tayvan'ın diğer devletlerde temsil edilmesi gayri-resmi büyükelçilik ve konsolosluk görevi gören "Taipei Temsil Ofisi" ve "Taipei Ekonomi ve Kültür Ofisi" üzerinden olmaktadır. Aynı zamanda Avrupa Birliği'nin Taipei'de Ekonomi ve Ticaret Ofisi bulunmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü, Asya Kalkınma Bankası ve Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu gibi uluslararası ve bölgesel örgütlere üyedir. Sözü edilen uluslararası ve bölgesel örgütlerin yanısıra Tayvan, Pasifik bölgesini ilgilendiren birçok deniz ve balıkçılık rejimi ve düzenlemesine taraf olmuştur.¹⁹⁵ Olimpiyatlara da katılması Tayvan sportif anlamda uluslararası kabul gördüğünün göstergesidir. Tayvan genel olarak uluslararası platformlarda "Taipei, China" adı altında kabul edilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Tayvan ile ilişkilerinin geçmişi 1928'e kadar gitmektedir. 1979'a kadar tanınmış devlet olarak kabul etti. Aynı yıl Tayvan ile olan resmi ilişkilerini kesmiş ancak Tayvan ile İlişkiler Kanunu'nu kabul ederek dolaylı yollardan Tayvan ile ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır. Her iki ülkenin karşılıklı olarak açtığı Tayvan Amerikan Enstitüsü ile Tayvan-Birleşik Devletler İlişkileri Konseyi fiili anlamda büyükelçilik fonksiyonunu yerine getirerek ilişkilerin önemli bir düzeyde tutulduğunun göstergesi olmaktadır.

Tayvan'ın uluslararası toplum nezdinde meşruiyet kazanmasının önemli boyutlarından biri de demokrasi ve insan hakları normlarına uyma çabası oluşturmaktadır. 1986'da sıkıyönetimin kaldırılması ile Demokratik İlerleme Partisi'nin kurulması, 1992'de meclis seçimlerinin 1996'da başkanlık seçiminin

¹⁹⁴"Embassies and Missions", Ministry of Foreign Affairs Republic of China (Taiwan), <https://www.mofa.gov.tw/en/OverseasOfficeLink.aspx?n=1A4D7D5A68ECF4B9&sms=A76B7230ADF29736>, (31 Aralık 2019).

¹⁹⁵ Kuan-Hsiung Wang, "Current International Legal Issues: Taiwan", Seokwoo Lee and Hee Eun Lee (ed.), *Asian Yearbook of International Law*, Vol. 23, (2017), 61-70, s. 65.

rekabetçi bir şekilde yapılması ve ilerleyen yıllarda Milliyetçi Parti ile Demokratik İlerleme Partisi arasında iktidarın el değiştirmiş olması demokratik bir sistemin oluştuğunun göstergesidir.¹⁹⁶ Gelineen noktada ülkede fiili olarak iki partili sistem işlemektedir. Milliyetçi Parti ile Demokratik İlerleme Partisi arasındaki rekabet ve görüş farklılıkları ülkedeki demokrasinin geldiği nokta açısından anlamlıdır. Öte yandan Dışişleri Bakanlığı öncülüğünde kurulan “Taiwan Foundation for Democracy” isimli kuruluş ile Tayvan’da demokrasinin ilerletilmesi ve insan haklarının korunması amaçlanmıştır. Aynı zamanda Freedom House’nin verilerine göre Tayvan, özgür ve demokratik ülkeler kategorisinde yer almaktadır.¹⁹⁷ Tayvan’ın uluslararası toplumda görünürlük kazanmak için yaptığı çalışmalarından biri de sağladığı dış kalkınma yardımlarıdır.¹⁹⁸ Bu politika doğrultusunda Uluslararası İşbirliği ve Kalkınma Fonu (TaiwanICDF), başta Tayvan ile yakın siyasi-ekonomik ilişkiler kuran ülkeler olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinde faaliyet göstermektedir. Yapılan dış yardımlar ağırlıklı olarak sağlık, eğitim, çevre ve bilgi-iletişim teknolojileri alanlarında yapılan projelere destek sağlamaktadır.¹⁹⁹

Tayvan’ın uluslararası sistem açısından önemi ekonomisinin yanında stratejik-coğrafi konumundan etkilenmektedir. Bu durumdan dolayı Tayvan, bölgesel hem de küresel anlamda Çin ile ilişkilerinde sorunlar ile karşılaşabilmektedir. Bağımsız-egemen devlet olma talebinin yanısıra Tayvan, Çin Halk Cumhuriyeti ile Doğu-Güney Çin Denizleri ve balıkçılık konularında uyuşmazlıklar yaşamaktadır.²⁰⁰ Patron devlet gibi hareket eden Amerika Birleşik Devletleri, Tayvan’a uluslararası sistem/toplum içerisinde siyasi, ekonomik ve askeri destek sağlamaktadır. Bu nedenle Tayvan, Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki rekabetin bir unsuru olmaktadır. Genel olarak Amerika Birleşik Devletleri Tayvan’ın Çin ile olan “Boğaz-

¹⁹⁶ Bruce J. Dickson, “The Quality of Democracy in Taiwan”, Wei-chin Lee (ed.), **Taiwan’s Political Re-Alignment and Diplomatic Challenges**, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, s. 35.

¹⁹⁷ “Freedom in the World 2019”, Freedom House Report, https://freedomhouse.org/sites/default/files/Feb2019_FH_FITW_2019_Report_ForWeb-compressed.pdf, (3 Ocak 2020).

¹⁹⁸ Colin Alexander, “Development Assistance and Communication: The Case of the Taiwan International Cooperation and Development Fund”, **Global Governance**, Vol. 21, No. 1, (2015), 119-139, s. 124.

¹⁹⁹ Alexander, “Development Assistance and Communication: The Case of the Taiwan International Cooperation and Development Fund”, s. 136.

²⁰⁰ Wang, “Current International Legal Issues: Taiwan”, s. 66.

Ötesi” ilişkilerinin kültürel ve ekonomik boyutunun gelişmesini desteklemektedir. Ancak Tayvan ekonomik bakımdan Çin’e bağımlı bir durumdadır. Öte yandan Çin’in artan askeri kapasitesi Amerika Birleşik Devletleri ile çatışma ihtimalini arttırmaktadır. Çin, bu bakımdan Amerika Birleşik Devletleri’nin Tayvan’a silah satışına karşı çıkmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nin silah satışı bölgede Çin’in yayılmacı politikalarına karşı bir denge unsuru olarak caydırıcı olmaktadır.²⁰¹ Yükselen bir güç olan Çin’in daha barışçıl olması için ABD’nin Tayvan’a yönelik güvenlik taahhütleri burada önem kazanmaktadır. Bu taahhüt ve desteklerin devam etmesi ya da sonlandırılması her iki “büyük güç” arasındaki ilişkinin ulaşacağı boyuttan etkilenmektedir.

Bu bölümde yer alan *de facto* devlet örneklerinin gösterdiği üzere bu entiteleri tipolojiye tabi tutmak ve kategorilendirmek zor olmaktadır. Somaliland; istikrarlı yapısı ve coğrafi konumu ile bölgesel dengelerde önemli bir unsur olması ile öne çıkmaktadır. Güney Osetya; patron devlet olan Rusya’nın desteği ile Kafkasya’daki küresel-bölgesel güç dengesinde önemli bir yer edinmektedir. Tayvan ise Pasifik’te Amerika Birleşik Devletleri ve Çin arasındaki rekabette önemli bir konum edinmek ile beraber ekonomik göstergeleriyle yüksek bir profil çizmesi ile farklılaşmaktadır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de güvenlik-istikrar vurgusu, Ortadoğu’daki dengeler açısından önemi ve petrol-doğalgaz kaynaklarına dayalı enerji politikası ile bir profil oluşturmaya çalışmaktadır.

²⁰¹ Yuan-kang Wang, “Rethinking US Security Commitment to Taiwan”, **Taiwan’s Political Re-Alignment and Diplomatic Challenges**, Cham: Palgrave Macmillan, 245-270, s. 261.

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ'NİN *DE FACTO* DEVLET OLMA SÜRECİNİN TARİHSEL ARKAPLANI

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin *de facto* devlet özelliği göstermesinde önemli bir tarihsel arkaplanı bulunmaktadır. Bu tarihsel geçmişe bakıldığında bölgesel yönetimin mevcut durumuna aşamalı olarak geldiği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde başlayan taleplerin başkaldırı olarak görülüp bastırılması Irak'ta Kürtler ile merkezi yönetimler arasında çatışma ve gerilimleri beraberinde getirmiştir. Burada üzerinde durulması gereken husus uluslararası siyasette yaşanan gelişmelerin Kürtlerin taleplerini ve siyasetlerini etkilemiş olduğudur. Nitekim bu durumu Soğuk Savaş ve sonrası dönemde belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı blokları arasındaki gerilim ve rekabetin Irak'a yansımış olması Kürtleri de bu dönemde etkilemiştir. Merkezi hükümetlerin karşısında yer alan güçlerden destek almaya çalışan Kürtler Irak'ta otonomi talebinde bulunmuştur. Soğuk Savaş'ın sonu ile eş zamanlı olan 1991 Körfez Savaşı *de facto* bölgenin oluşmasında önemli dönemeçlerden olmuştur. Yine 2003 yılında Baas rejiminin devrilmesi sonrasında federal bir statü edinen bölgesel yönetim Arap Baharı ve IŞİD ile mücadelenin etkilerinden faydalanmaya çalışmıştır.

2. 1. Irak Devleti Kurulurken Kürtler: İngiliz Manda Yönetimi ve Krallık Dönemleri (1920-1958)

Irak'ta Kürtlerin durumunu anlayabilmek için öncelikle Birinci Dünya Savaşı sonrası büyük güçlerin kolonyal etkisine ve bölgede yükselen milliyetçiliklere bakmak gerekmektedir. Kolonyal güçler çıkarları gereği bu dönemde Osmanlı etkisini azaltmak için yeni devletlerin kurulmasını sağlamış ve bu durum da milliyetçiliklerin etkisini arttırmıştır. Özellikle İngiltere ve Fransa bu dönemde etkili olan kolonyal

güçlerdir. İngiltere, Irak'ı manda yönetimi altına almış ve ilerleyen yıllarda kurulacak devletin temellerini atmıştır. Aynı dönemde Irak'ta yaşayan Kürtlerin ise devlet kurabilme-yönetme kapasitesine sahip olmadığı düşüncesi kolonyal güçlerde hakim olmuştur. Irak'taki Kürt bölgesinin kurulacak olan devletin tarım ihtiyacını karşılayacak bir bölge olarak kalması İngiltere'nin temel politikası olmuştur.

Yirminci yüzyılın başlarında Kürtler ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşamışlardır. 1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes Picot Anlaşması'na göre imparatorluğun Suriye ve Lübnan'daki toprakları Fransa'nın kontrolüne Musul, Basra ve Bağdat ise İngiltere'nin kontrolüne bırakılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorluğun dağılmasıyla Kürtler; yeni kurulan ulus-devletler olan Türkiye, Irak ve Suriye ile birlikte İran'ın sınırları içerisinde bölünmüşlerdir. 1918 yılında İngiltere Basra, Musul ve Bağdat'ı işgal etmiştir. Kerkük ve Musul'a İngiltere'nin ilgisi petrol kaynaklarına sahip olmasından kaynaklanmaktaydı. Irak devleti İngiltere tarafından, Hindistan'dan Akdeniz'e kadar olan ticaret yollarını kontrol etmek ve Kerkük'teki petrol kaynaklarını elde tutabilmek için kurulmuştur.²⁰² Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'nın bölgeden geri çekilmesi ile Şeyh Mahmud Berzenci, İngiltere ile görüşerek Süleymaniye ve çevresinde iktidar kurma çabası içerisinde olmuştur. Ancak Berzenci, İngiliz yönetimine karşı ayaklanmıştır.²⁰³ Irak'ın bağımsızlık ilanına kadar geçen sürede Şeyh Mahmud Berzenci ayaklanmaların birçoğuna öncülük etmiştir. Berzenci'yi destekleyen kadar desteklemeyen Kürt elit ve aşiret grupları da bulunmaktaydı.²⁰⁴ Tüm Kürtleri bir araya getirme politikasına sahip olan Şeyh Mahmud Berzenci'ye karşı İngiltere harekete geçmiştir.

Türkiye'nin Musul ve Kerkük bölgesine yönelik taleplerde bulunması nedeniyle İngiltere, sürgüne göndermiş olduğu Berzenci'nin Süleymaniye'ye geri dönmesine izin vermiştir. 1922'de Berzenci kendisini kral ilan etmiştir. Ancak 1924'te Berzenci'nin girişimleri, özellikle İngiltere'nin Kraliyet Hava Kuvvetleri

²⁰² David McDowall, **A Modern History of the Kurds**, New York: I.B. Tauris, 1996, s. 144-165.

²⁰³ Adeed Dawisha, **Iraq: A Political History**, Princeton: Princeton University Press, 2009, s. 56.

²⁰⁴ Edgar O'Ballance, **The Kurdish Struggle: 1920-94**, London: MacMillan Press, 1996.

sayesinde- Irak ve İran ordusu tarafından bastırılmıştır. McDowall'a göre Şeyh Mahmud, bağımsız bir devlet kurma isteğindedir ancak modern anlamda milliyetçi düşüncelere sahip olduğunu söylemek iddialı olacaktır.²⁰⁵ Çünkü kullandığı dil ve temel amaçları modern milliyetçilik düşüncesinden farklıydı. Dini bir retorik ile kişisel iktidarını uygulayabileceği bir beylik kurma amacındaydı.

Kürt bölgesinin geleceğinin nasıl olacağı konusu bilinmezliğini korurken İngiltere bu konuya kendisi açısından bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Ancak şunu da söylemek gerekir ki Birinci Dünya Savaşı'ndan Irak devletinin kuruluşuna kadar geçen sürede İngiltere'nin Kürtlere yönelik politikası net ve belirgin değildir.²⁰⁶ Bu nedenle Kürtler gelecekleri konusunda farklı arayışlar içerisinde olmuştur. Bazı gruplar ayrı-bağımsız bir devlet kurulmasını savunurken başka gruplar İngiltere kontrolü altında özerk bir bölge olmayı ya da Türkiye ile ortak hareket edilmesini ileri sürmüştür. Kerkük, Erbil ve Süleymaniye'nin birbirinden ayrı otonom hareket etme eğilimleriyle birlikte Kürt aşiretleri arasındaki ayrılıklar Kürtler açısından bağımsız veya otonom bir bölgenin oluşmasını engellemiştir. İngiltere'nin manda yönetimi altına giren Irak sınırları içerisinde ayrı bir entite olarak görülen Kürt bölgesi, belirtilen gerekçeler ile 1922'de yine İngiltere tarafından Irak ile birleştirilmiştir. Marr ve Al-Marashi'ye göre talepleri olan Kürtler, yeni Irak devletinin egemenliği altına girmiştir.²⁰⁷ Yalnız Irak'ta Kürtler, 1921 yılında hazırlanan Irak Geçici Anayasası'nda Araplar ile birlikte ülkenin ulusal gruplarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu dönemden itibaren güçlü ve merkezi bir Irak devletinin kurulması amaçlanmıştır. Şiiilerin olası isyan ve tepkilerine karşı İngiltere, Irak'ta Sünni Arapların iktidar olmasını desteklemiştir.

Öte yandan bu dönemde Osmanlı'dan kalan Musul ve Kerkük'ün geleceği ve statüsüne dair farklı tartışmalar cereyan etmiştir. Türkiye bu bölgelerde bir referandumun yapılmasını savunurken İngiltere ise Milletler Cemiyeti aracılığı ile bir sonuca ulaşılmasını ileri sürmüştür. 1924 yılının ortalarından itibaren Türkiye bu bölgelere yönelik askeri hareketi gündemine almıştır. Savaşın çıkma ihtimali

²⁰⁵ McDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 158.

²⁰⁶ Mahir A. Aziz, **Irak Kürtleri**, Zülal Kılıç (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, s. 93.

²⁰⁷ Phebe Marr and Ibrahim Al-Marashi, **The Modern History of Iraq**, Philadelphia: Westview Press, 2017, s. 63.

konuyu Milletler Cemiyeti'nin öncelikli gündemi haline getirmiştir. Komisyonlar yaptıkları incelemeler sonucunda bölgede ağırlıklı bir Kürt nüfus olmakla birlikte farklı etnik ve dini grupların olduğunu belirtmiştir. Milletler Cemiyeti yaptığı değerlendirme sonucunda daha önce Türkiye ile Irak arasında sınırı geçici olarak belirleyen Brüksel Hattı'nın güneyinin manda yönetimi altındaki Irak'a bırakılmıştır.²⁰⁸ Türkiye bu karara muhalefet ederek bölge üzerinde egemenlik iddiasında bulunmuştur. Bu nedenle İngiltere'yi ikna edebilmek için petrol gelirlerini paylaşma teklifinde bulunmuştur. Musul ve Kerkük'e dair temel kaygısı Türkiye ile bu vilayetlerin birleşmesi olan İngiltere, teklifi reddetmiş bu bölgelerin Irak'a dahil olmasını sağlamıştır. Nihai olarak Milletler Cemiyeti 1925 yılında aldığı kararın bağlayıcı olduğunu bildirmiş ve 1926 yılında Türkiye ve Britanya imzaladıkları Ankara Anlaşması ile kararı kabul etmiştir.

Etnik ve dini olarak homojen bir kompozisyona sahip olmayan manda yönetimi altındaki Irak'ta ülkeye bağlı vatandaşlık vurgulanmıştır. Kürtler, Irak'ta çoğunluğa sahip Şiiler'e karşı Sünni bir denge unsuru olarak sisteme entegre edilmeye çalışılmıştır.²⁰⁹ En sonunda yapılan düzenlemeler sonucu İngiltere'nin de etkisiyle Kürtler, belirtildiği üzere Irak'ın bir parçası olmak zorunda kalmış ve aynı dönemde Barzan bölgesindeki ayaklanmalar bastırılmıştır. Irak'ın 1932 yılında bağımsız devlet olmasından sonra Kürt meselesi Irak'ın içişlerindeki bir sorun olarak görülmüştür. Kürt milliyetçiliği ve talepleri Irak'ın toprak bütünlüğü için bir tehdit olarak algılanmıştır. Burada üzerinde durulduğu üzere Birinci Dünya Savaşı ile başlayan manda yönetimi döneminde devam ederek bağımsız devletin ilan edildiği döneme kadar geçen sürede Irak'ta Kürtler, manda yönetimi ve merkezi hükümet ile isyan ve gerilim içeren ilişkiler içerisinde olmuştur.

1930'ların başında Barzan bölgesinde patlak veren isyan Irak'ta Kürtlerin merkezi yönetime karşı hoşnutsuzluğunun bir ifadesi idi. Barzan bölgesi Irak'ın Türkiye'ye yakın sınırları ile İran arasında kalan alanı kaplamaktaydı. Barzan bölgesi esasında Barzan köyüne yakın yerleşim yerlerinde yer alan Kürt aşiretlerinin

²⁰⁸ McDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 145.

²⁰⁹ Toby Dodge, *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied*, New York: Columbia University Press, 2003, s. 13-14.

oluşturduğu birliği ifade etmekteydi. Kürtler arasında ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşmaya başlayan Nakşibendi tarikatının önemli merkezlerinden biri de Barzan bölgesi olmuştur. Tarikatın yine önemli isimlerinden biri olan Şeyh Abdusselam Barzani Osmanlı'nın İkinci Meşrutiyeti ilan etmesinden sonra bir dizi talepte bulunmuştur. Bu taleplerin başında Kürt bölgesinde Kürtçe'nin resmi dil olarak kabul edilmesi, eğitim dilinin Kürtçe olması, atanacak görevlilerin Kürtçe bilmesi, İslam hukukunun uygulanması ve vergilerin düzenlenmesi gelmektedir. Ancak 1914'te isyan ettiği gerekçesi ile Şeyh Abdusselam, Osmanlı tarafından Musul'da idam edilmiştir.²¹⁰ Irak devletinin bağımsız bir devlet olması ile birlikte otoritesini bu bölgede tesis etme çabası yine bir direnç ile karşılaşmıştır. Şeyh Abdusselam'ın kardeşi Şeyh Ahmed bölgesindeki bağlılarını toplayarak 1931'de merkezi yönetime karşı bir ayaklanma başlatmıştır. Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin desteği ile Irak ordusu bu ayaklanmayı bastırabilmiştir. Şeyh Ahmed ve ailesi mülteci olarak Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. 1936'nın başlarına kadar Barzan bölgesinden merkezi yönetime karşı isyan hareketleri olmuş ve bu isyanlar da bastırılmıştır. Burada ortaya çıkan sonuç ilk yıllarında Irak'ta merkezi yönetimin tek başına otorite kurma ve otoriteye karşı oluşan dirençlere karşı yetersiz kaldığı olmaktadır.²¹¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ayaklanmış olan Haşimi ailesinden Faysal'ın kral olması ile Irak'ta monarşi dönemi başlamıştır. Kral Faysal Irak'ta otoritesini kurabilmek için Kürtler ve Şiiler ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu dönemde Şeyh Mahmud Berzenci ve yanlıları Kürtler için özerk bölge talebinde bulunmuştur. Daha önce ifade edildiği üzere bu hareketler bastırılmıştır. Tripp'e göre Irak'ın bağımsız bir devlet olması Kürtler'in de taleplerini yükseltmelerine neden olmuştur.²¹² Kral Faysal'ın ölmesinden sonra oğlu Gazi kral olarak devletin başına geçmiştir. Irak'ta Haşimi ailesinin iktidarı 1958'e kadar devam etmiştir. Haşimi ailesi bu dönemde Irak'ta ulusal kimlik oluşturmaya çalışmış ve ülkede birliğin sembolü olmaya çalışmıştır. Özellikle Kral Gazi döneminden itibaren

²¹⁰ Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Banu Yalkut (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 475.

²¹¹ Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi**, İsmail Çekem ve Alper Duman (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 442.

²¹² Charles Tripp, **A History of Iraq**, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 64.

ülkede Arap milliyetçisi ve İngiltere karşıtı düşünceler güçlenmiştir. Fakat ilginç olan ise Irak'ta ulusal kimlik inşa etmeyi amaçlayan monarşiye karşı ülkedeki muhalefet ülkedeki farklı grupları birleştirerek ulusal kimlik düşüncesine kaynaklık etmekteydi.²¹³ Krallık döneminin Irak'ta en büyük etkisi Sünni ağırlıklı siyasi, idari ve ekonomik bir iktidarın kurulmuş olmasıydı. Yine bu dönemde Kürt ve Şii ağırlıklı bölgelere yönelik baskı ve şiddet politikası belirgin olmaya başlamıştır. Dışlayıcı ve şiddet içeren politikaların uygulanmaya başladığı bu dönemden itibaren Irak'ta ulusal birlik duygusu oluşturulamamış ve ilerleyen dönemlerde yaşanacak sorunların temelleri atılmıştır.²¹⁴

Milletler Cemiyeti, Irak'ın bağımsız olması ile merkezi yönetime etno-dinsel grupların haklarını tanıması tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak merkezi yönetim bu tavsiyeleri dikkate almamıştır. Kürtlerin toplumsal yapısı daha çok aşiret ve geniş ailelere mensup olmaya dayanmaktaydı. Bu nedenle kurulan yeni Irak devleti de bu yapıyı göz önünde bulundurmuştur. Yeni Irak devletinin kapasitesinin sınırlı olması Kürt aşiretlerinin yerleşik oldukları bölgelerde yarı-otonom bir durumda yaşamalarına imkan sağlamıştır. Bu nedenler göz önüne alındığında 1930'larda Irak'ta yaşanan Kürt isyanları merkezi hükümetin ekonomi ve eğitim alanındaki modernleşme reformlarının Kürt bölgesinde yetersiz kalması ile bağlantılıdır.²¹⁵ Irak'ta Kürtler'in geleneksel kesimlerine dayalı bağımsız devlet ve otonom bölge arayışları başarısız olunca Kürtler arasında geleneksel liderliklere dayalı milliyetçilik düşüncesi yerini 1920'lerin ortalarından itibaren sayıca sınırlı olan ama modernleşme reformları sayesinde eğitilmiş ve şehirli hale gelen kesimlere bırakmaya başlamıştır.²¹⁶

1930'ların başında Barzan bölgesindeki isyanlar nedeniyle Molla Mustafa Barzani Süleymaniye'ye sürgüne gönderilmişti. Ancak Mustafa Barzani burada milliyetçi gruplar ile işbirliği yaparak sürgünden kaçarak 1943'te İran üzerinden

²¹³ Liam Anderson ve Gareth Stansfield, **The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Division**, New York: Palgrave Macmillan, 2004, s. 19.

²¹⁴ Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*, s. 28.

²¹⁵ Dawisha, *Iraq: A Political History*, s. 256.

²¹⁶ McDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 176.

Barzan'a geçmeyi başarmıştır.²¹⁷ Yeni bir isyan hareketi başlatmaya çalışan Barzani'ye başbakan Nuri Said anlaşma çağrısında bulunmuştur. Bu çağrıya karşılık Molla Mustafa Barzani bir dizi talepte bulunmuştur. Bu talepler; nüfusunun çoğunluğunun Kürt olduğu bölgelerin bir eyalet olması, merkezi hükümet ve bürokraside Kürtlerin yer alması, Kürtçe'nin resmi dil kabul edilmesi ve rüşvet-görevini kötüye kullanmanın önlenmesi şeklinde olmuştur. Her iki taraf bir anlaşma sağlayabilmek için müzakerelerde bulundu. Ancak tarafların güven sorununu aşamaması nedeniyle anlaşma sağlanamamıştır.²¹⁸ 1945 yılında merkezi hükümetin ordusu Kürt bölgesine yönelik bir operasyon başlattı ve bunun sonucunda Molla Mustafa Barzani İran'a geçmek zorunda kaldı.

İkinci Dünya Savaşı itibariyle İngiltere'nin Irak'ta azalan nüfuzu Arap milliyetçiliğinin yayılmasına neden olmuştur. Buna ek olarak 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Kürtler arasında komünist ve sosyalist fikirlerin yayılması Kürt milliyetçiliğinin yayılmasında etkili olmuştur. Bu nedenlerden ötürü Kürtlerin geleneksel liderlikleri de otonom yapılarını kaybetmemek için önlemler almaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında de-kolonizasyon süreçleri ile birlikte İran'da 1946 yılında Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin de kurulmasıyla Irak'ta Kürtler arasında milliyetçi düşünceler daha kolay zemin bulmaya başlamıştır. Özellikle Süleymaniye'deki kentli Kürt kesimler ile birlikte daha kuzeyde yer alan geleneksel toplumsal yapıya sahip Kürtler arasında yakınlaşma artmıştır. Daha önce belirtildiği üzere 1920'lerin sonlarından itibaren Irak'ta Kürtlerin seküler, eğitilmiş ve şehirli kesimleri arasında milliyetçi düşünceler yayılmaya başlamıştır. Özellikle sol eğilimli olan bu milliyetçi grupların ilk dönemlerde Irak Komünist Partisi ile ilişkileri olmuş ancak izleyen yıllarda ayrı örgütlenmelere gidilmiştir. Bu grupların merkezi ise Süleymaniye olmuştur.

1944 yılında bu sol gruplar içerisinde daha milliyetçi ve popülist bir parti olan Hevi partisi kurulmuştur. Kerkük'te kurulan partinin lideri Refik Hilmi olmuştur. Partinin temel amacı Kürtlerin otonom bir statü elde etmesi olmuştur.

²¹⁷ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 447.

²¹⁸ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 457.

Kürt bölgesinin önemli şehirlerinde örgütlenen partinin sol eğilimleri ile birlikte aşiret yapısını da göz önünde bulundurmıştır. Bu nedenle Molla Mustafa Barzani'ye önemli bir rol atfetmiştir. Hevi partisinin gelişiminde de görüleceği üzere aşiret grupları ile kentli-eğitilmiş kesimler arasındaki hassas ilişki Irak'ta Kürt milliyetçiliği üzerinde etkili olmuştur.²¹⁹ Bu nedenle Hevi partisi ağırlıklı olarak üniversite öğrencileri, askerler ve toprak sahibi şeyh-ağalardan oluşmuştur. Kurulan bu partinin programında; Kürt aşiretlerinin birleştirilmesi, Kürt bölgesinin geleceği için siyasi yöntemlere başvurulması, diğer Kürt partileri ile ilişkilerin kurulması ve diğer devletlerin diplomatik temsilcileri ile temasa geçilmesi yer almıştır.²²⁰ Ancak Barzani'nin İran'a gitmek zorunda kalması ile 1946 yılında fesholan bu partinin yerine sol, ordu mensupları, kentli eşraf ile birlikte geleneksel aşiretlerin koalisyonundan oluşan Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) kurulmuştur. KDP dışında sol ve komünist partiler de ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Rifaat'a göre Kürtlerin geleneksel kesimleri açısından üç sonuç ortaya çıkmıştır.²²¹ Birincisi; KDP Kürtlerin kentli kesimleri ile geleneksel kesimlerini bir araya getirmiştir. İkincisi siyasal bir hareket olarak sadece geleneksel bağlılıkları değil aynı zamanda sosyo-ekonomik statüye sahip kişilere yer vermiştir. Üçüncüsü KDP bu politika ile aşiretlerin içişlerine müdahale etmekten kaçınmıştır. Bunların sonucunda milliyetçilik fikirleri kırsal bölgelere de yayılmıştır. Romano ise KDP'nin kuruluşunu Kürtlerdeki aşiretçiliğin milliyetçilik ile evlenmesi olarak nitelendirmektedir.²²² Bu nedenle Irak'ta Kürt elitlerinin ittifakı milliyetçiliğin sol eksenli işçi-köylü hareketi olmamasını beraberinde getirmiştir.

Daha önce belirtildiği üzere İran'da kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti de Irak Kürtleri üzerinde etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın müttefik güçler tarafından işgal edilmesi sonucu İran'da Kürtlerin ağırlıklı olduğu bölgeler üçe ayrılmıştır. Bu bölgelerden ikisi Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından kontrol

²¹⁹Gareth Stansfield, **İraç Kürdistan: Political Development and Emergent Democracy**, London: RoutledgeCurzon, 2004, s. 64.

²²⁰Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 463.

²²¹Rifaat, *Kürdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*.

²²²David Romano, **The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity**, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 188.

edilirken bu iki bölge arasında kalan son bölgede ise Kürtler hakimiyet kurmaya çalışmıştır. İngiltere bu esnada geleneksel olarak Ortadoğu'daki statükoyu koruma politikasını sürdürürken Sovyetler Birliği ise İran'da Kürtler ile yakın ilişkiler kurmaya yönelmiştir.²²³ Bu politikanın bir sonucu olarak daha önce belirtildiği üzere Sovyetler Birliği'nin desteği ile 1946'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti ilan edilmiştir. İlan edilen devlette Kadı Muhammed cumhurbaşkanı, Molla Mustafa Barzani de başkomutan olmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin aynı yıl İran'dan çekilmesi ile bu devlet yıkılmıştır. Kadı Muhammed idam edilirken Molla Mustafa Barzani de Sovyetler Birliği'ne gitmek zorunda kalmıştır.

Burada tartışıldığı üzere Irak'ta monarşinin zayıf olması nedeniyle devlet Kürtlerin yaşadığı bölgelere bu dönemde nüfuz etmekte zorlanmıştır. Bu da bir Irak ulusu inşa etme çabalarını boşa çıkarmıştır.²²⁴ 1920'lerden 1960'a kadar geçen dönemde Irak'ta Kürtlerin talepleri farklı biçim ve muhataplıklar üzerinden olmuştur. Zaman zaman İngiltere üzerinden, bazen de merkezi yönetim ile ilişkiler kurularak özerklik, otonomi ve bağımsızlık taleplerinde bulunulmuştur. 1940'larda Kürtler, silahlı isyanlardan çok siyasal örgütlenme yoluna gitmiştir. Bu dönemde Molla Mustafa Barzani'nin Irak Kürtleri arasında liderlik rolü önem kazanmıştır.

2. 2. Cumhuriyet ve Baas Rejimi Dönemleri: Kürtlerin Statü ve Otonomi Arayışı (1960-1975)

Krallık döneminde Kürtler bir bakıma *de facto* otonomi ile varlıklarını sürdürmüştür. Kontrol ettikleri bölge, siyasi liderliği üstlenen siyasi parti ve silahlı güçlerin varlığı bunun en önemli göstergesidir. Her ne kadar Irak merkezi hükümeti tarafından bastırılmaya çalışılsa da Kürtlerin kontrol ettiği bir bölge bulunmaktaydı. Geleneksel Otonom Yapılar kapsamında birçok Kürt aşireti silahlı güce sahipti. 1958'de krallığın bir darbe ile Irak'ta devrilmesi sonucu oluşan güç boşluğundan yararlanan Kürtler bölgelerinde daha da otonom hareket etmeye başlamıştır. Bu

²²³ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 479.

²²⁴ Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*.

dönemde merkezi yönetimde ordu siyasal iktidarı ve uygulamaları belirleyen aktör olmuştur.

1958 darbesinden sonra Kürt aşiretlerinin silahlı güçleri peşmerge adı altında birleştirilmiştir. Irak ordusunun kontrolü dışında olan bu silahlı gücü KDP ve Molla Mustafa Barzani yönetmiştir. Daha önce Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nde askeri gücün başkomutanlığını yapmış olan Molla Mustafa Barzani bu devletin ortadan kalkmasından sonra daha önce de belirtildiği gibi Sovyetler Birliği'ne sürgüne yollanmıştır. Barzani, Sovyetler Birliği'nde iken KDP'nin genel sekreterliğini kentli kesimin temsilcisi olan İbrahim Ahmed yürütmüştür. Ahmed ve ekibinin sol eğilimli görüşlere sahip olması nedeniyle partide milliyetçilik konusu belirleyici olmazken sınıf temelli politikalar ise daha öncelikli olmuştur. Bu nedenle Barzani'nin partinin başına geçtiği döneme kadar KDP, Irak'taki diğer muhalif ve sol gruplar ile uyumlu siyaset izlemiştir. Geleneksel aşiret liderliğinin yanısıra din adamlığı ve siyasi lider kimliklerine sahip olması Molla Mustafa Barzani'yi Kürtler arasında popüler ve karizmatik kılmıştır. Irak'ta yapılan yapılan darbe ile başa geçen askeri yönetim içerisinde farklı görüşler bulunmaktaydı. Abdurrahman Arif'in başını çektiği grup milliyetçi eğilimleri güçlü olmakla birlikte Mısır ile birlik oluşturma yanlısı iken Abdulkerim Kasım kanadı ise bu düşünceye mesafeli yaklaşmıştır. Bu nedenle Kürtler, Abdulkerim Kasım ile daha yakın ilişkiler kurmuş ve Mustafa Barzani'nin Sovyetler Birliği'nden dönmesine izin verilmiştir. Barzani liderliğindeki KDP, Irak'tan daha fazla otonomi talep etmesine rağmen bu talep Kasım tarafından reddedilmiştir. Kasım 1959 yılında iktidara gelince Kürtleri yanında tutabilmek için önemli yerlere Kürtleri atamıştır. 1960'ların başından itibaren Barzani diğer ülkeler ile diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği'ne giden Barzani yardım talebinde bulunmuştur. Sovyet yardımı ile silah ve lojistik kaynağı elde eden Barzani hem bölgesinde güçlenmiş ve bölgesinde gücü aşman merkezi hükümete karşı elini güçlendirmiştir.

KDP ve Barzani'nin güçlenmesine karşı Kasım, merkezi hükümete yakın Kürt aşiretlerini harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu dönemde KDP öncülüğünde Kürtler'in merkezi hükümetten temel talepleri olmuştur. Bu talepler; Kürtçe'nin resmi

dil olarak kabul edilmesi, Kürt güvenlik güçlerinin oluşturulması, idari-mali işlerde özerklik verilmesi ve petrol gelirlerinin Kürtler ile paylaşılması olmuştur. Aynı dönemde KDP içerisinde iki ayrı grup rekabet içerisinde olmuştur. Başını İbrahim Ahmed ve Celal Talabani'nin çektiği modern-şehirli grup merkezi hükümete karşı ayaklanmaya muhalefet etmiştir. Kasım yönetimi ile Kürtler arasındaki yakın ilişki sona ermiş ve 1961 yılında Barzani'ye bağlı peşmerge gücü Kasım yanlısı aşiretleri yenmiş ve merkezi hükümete bağlı güçleri kontrol ettiği bölgeden çıkarmıştır. Böylece KDP, Irak'ın Türkiye ve İran sınırları arasında kalan bölgeyi kontrol etmiştir. Duhok, Erbil, Süleymaniye ve Kerkük gibi şehirlerin büyük oranda kontrolü Kürtlere geçmiştir. KDP içerisindeki rekabet aslında Barzani ile partinin yönetim organı arasında cereyan etmekteydi. Öncelikli olarak düzenli askeri birliklerin oluşturulması konusunda sorunlar yaşanmıştır. Barzani'ye bağlı peşmergeler dağlık bölgelerde etkinlik göstermeye yatkın aşiret gücü görüntüsü verirken partinin merkez yönetime bağlı peşmergeler daha disiplinli olmuştur.²²⁵ Barzani Bahdinan, Çoman ve Revanduz gibi dağlık bölgelerde etkin iken KDP merkez yönetimi Süleymaniye, Kerkük ve Erbil gibi şehirlerde etkin olmuştur. 1965 yılında ise KDP içerisindeki modern grubu temsil eden İbrahim Ahmed ve Celal Talabani KDP'den ihraç edilmiştir.

1968 yılında Baas rejiminin başa geçtiği Irak'ta merkezi devletin gücü hem zayıf olmakla birlikte etkin de değildi. Aynı zamanda yönetim içerisindeki kişilerin rekabete girmiş olması Irak'ta yer alan Kürtler ile birlikte diğer muhalif grupların güçlenmesine neden olmuştur.²²⁶ Irak'ta iktidar olan Baas rejimi siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda pan-Arabizm ideolojisini benimsemiştir. Özellikle 1970'lerde Mısır'ın Enver Sedat döneminde İsrail ile anlaşması sonrası Arap milliyetçiliğinin taşıyıcılığını Irak üstlenmeye başlamıştır. Irak, farklı dini ve etnik grupları barındırdığı için milliyetçilik temelinde ideolojik bir şemsiye oluşturmaya çalışmıştır. Saddam Hüseyin'in liderliğindeki Baas Partisi her anlamda ülkede iktidarın yegane sahibi olmuştur.²²⁷ Böyle bir durumun olduğu Irak'ta, KDP gücünü konsolide ederek

²²⁵ Stansfield, *Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy*, s. 71.

²²⁶ Bengio, *The Kurds of Iraq: Building a State Within a State*, s. 28.

²²⁷ Marr and Al-Marashi, *The Modern History of Iraq*, s. 243.

bölgesinde kurumsallaşma yoluna gitmiştir. Irak merkezi hükümetinin siyasi ve kurumsal anlamda etkisinin minimize edildiği bu dönemde hukuki ve idari yapılar oluşturulmuştur.²²⁸ Toplumun farklı dini, etnik, sınıfsal kesimlerinden gelen üyelerin oluşturduğu bir konsey oluşturulmuştur. Bu konseyin temel görevi bölgede hukuki, siyasi, idari ve ekonomik düzenlemeleri yapmak olmuştur. *De facto* bir yapı olarak gelişen bölge silahlı gücünü arttırarak de güçlendirme yoluna gitmiştir. Uluslaşma yolunda ise harita, kitapların basımı, radyo istasyonu kurma ve ulusal marş seçimi gibi semboller oluşturulmuştur. Irak merkezi hükümeti bu dönemden itibaren bölgede otoritesini hakim kılamamıştır. Bu nedenle 1960'lı yıllarda merkezi hükümet ile KDP arasında çatışmalar yaşanmıştır. Baas rejimi Kürtler içerisindeki ayrılıklardan yararlanmak istemiştir. Ancak Kürtler bölgedeki kontrollerine devam etmiştir. 1958 yılında krallığın devrilmesinden Baas rejiminin mutlak anlamda Irak'ta iktidar olmasına kadar geçen süre içerisinde merkezi hükümetler Kürtleri entegre etmekte başarılı olamamıştır.²²⁹

Baas rejimi, Kürtlerin İran ile yakınlaşarak kontrolü kaybetmektense Kürtlere tavizler vermek zorunda kalmıştır.²³⁰ Bu nedenle 1970 yılındaki çatışmalardan istediği sonucu alamayan merkezi hükümet, Kürtler ile otonomi anlaşması imzalamıştır. Anlaşmada Irak'ın toprak bütünlüğü esasına dayanılarak, Irak devlet başkan yardımcılarında birinin Kürtlerden seçilmesi, petrol gelirlerinin orantısız olarak Kürt bölgesi ile paylaşılması, nüfus sayımının yapılarak Kürt ağırlıklı bölgelerin tespit edilmesi ve Kürtçe'nin Arapça ile birlikte resmi dil olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.²³¹ Yapılan anlaşmanın 4 yıl içerisinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür.

Mustafa Barzani de Amerika Birleşik Devletleri'nin destek olması durumunda Kerkük'teki petrol sahalarını kontrol edebileceklerini ve Amerikan şirketlerinin burada çalışabileceğini belirtmiştir. Bu girişim merkezi hükümet tarafından olumsuz karşılanmış ve otonomi anlaşmanın uygulanmasında yaşanan

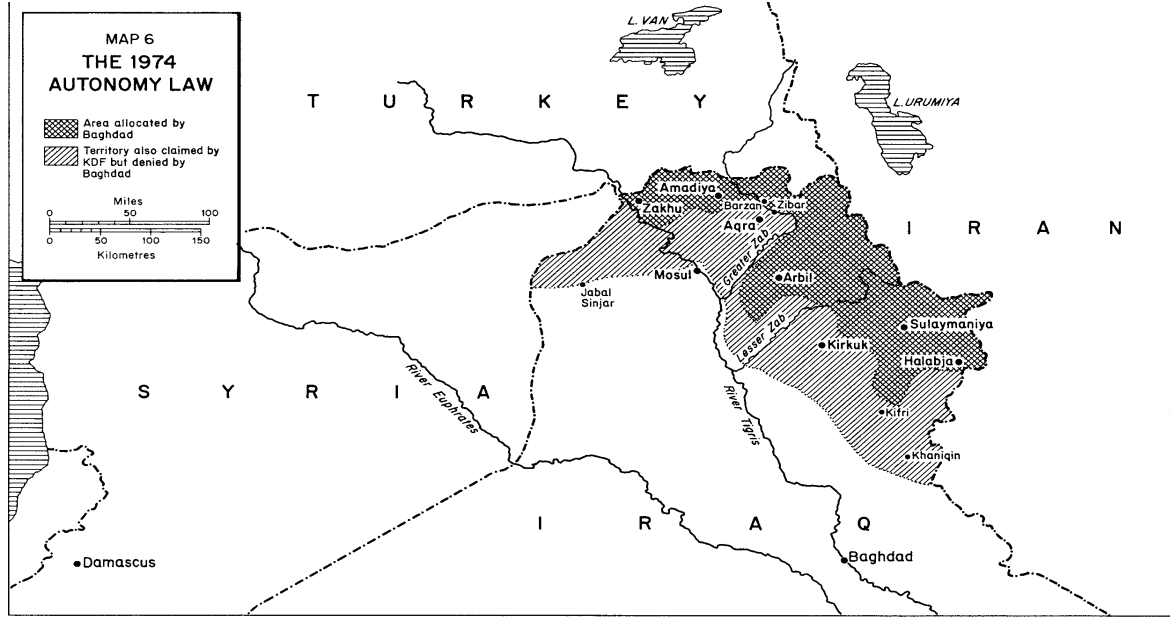
²²⁸ Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*, s. 90.

²²⁹ Anderson and Stansfield, *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Divisions*, s. 48.

²³⁰ Marr and Al-Marashi, *The Modern History of Iraq*, s. 222.

²³¹ Marr and Al-Marashi, *The Modern History of Iraq*, s. 222.

sorunlar 1972'den itibaren çatışmaların tekrarlanmasına neden olmuştur. Yaşanan çatışmanın nedeni ağırlıklı olarak petrol kaynakları bakımından zengin olan Kerkük ve statüsü ile ilgiliydi. 1974 yılında Irak'ta merkezi hükümet tarafından kabul edilen Otonomi Yasası ile Kürt bölgesinde özerk bir bölge oluşturulmuştur. Merkezi hükümetin tek taraflı olarak kabul ettiği bu yasaya göre özerk bölgenin başkenti

Harita 1: 1974 Otonomi Yasası ile Irak'ta Belirlenen Otonom Kürt Bölgesi ve Tartışmalı Bölgeler

Kaynak: McDowall, A Modern History of the Kurds.

Erbil olmuş ve yasama-yürütme organları oluşturulmuştur. Bu organların üyeleri eşit sayıda Baas rejimi yanlısı Kürtler ile diğer Kürt partilerin temsilcilerinden oluşmuştur. İlerleyen dönemlerde yasama organına yasa yapma, yerel gelenekleri ihya etme ve projeleri onaylama yetkileri verilmiştir. Kürtçe, Arapça'dan sonra ikinci resmi dil olarak kabul edilmiş ve bölgede eğitim dili olmuştur. Ancak sağlanan bu otonominin zayıf kaldığı yönler bulunmaktaydı. Rafaat'a göre merkezi hükümet tarafından tek-taraflı sağlanan otonomi Iraklı Kürtlerin en zayıf olduğu döneme denk gelmiştir.²³² Bu nedenle meşruiyet ve geçerlilik konusunda eksikler barındırmıştır. Aynı zamanda otonom bölgenin yasama ve yürütme organları güçsüz

²³² Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*, s. 132.

olmakla birlikte sıkı kontrol altında tutulmuştur. Bu açıdan sağlanan özerklik, kendini yönetmekten çok kültürel haklar ağırlıklı olmuştur. Iraklı Kürtlerin hak iddia ettiği Kerkük ve diğer tartışmalı bölgeler özerk bölge içerisine alınmamıştır.

1975'te yaşanan çatışmalar sonucu Kürtler geri çekilmek zorunda kalmış ve *de facto* devlet yapısı çökme durumuna gelmiştir. 1960'lardan 1975'e kadar geçen sürede Irak'ta Kürtlerin *de facto* bir yapı ile varlıklarını sürdürmeleri merkezi hükümetin zayıf olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Kürt otonom bölgesinin ayakta kalabilmesinde bu dönemde dış desteğin önemi büyüktür. 1961 yılında Sovyet yardımının yapılması Kürtlerin silahlı güç elde etmesinde önemli rol oynamıştır. Sovyetler Birliği, Irak Kürtleri'nin sorununu 1963 yılında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin gündemine getirmeye çalışmıştır.²³³ Aynı dönemden başlamak üzere 1975'e kadar geçen sürede İsrail, Irak'a karşı Kürtlere askeri, finansal ve lojistik destekte bulunmuştur. Sovyetler Birliği 1972'den 1975'e kadar geçen sürede Irak'a destekte bulunurken Amerika Birleşik Devletleri de Irak'a karşı 1972-75 döneminde Kürtlere destekte bulunmuştur. Böylece Iraklı Kürtlerin *de facto* yönetimi bu dönemde önemli gelişmeler yaşamıştır. Aynı dönemde Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail ile birlikte İran'ın da askeri ve lojistik destekleri Irak'ta Kürtlerin merkezi hükümete karşı güçlü olmasını sağlamıştır. İran'ın merkezi hükümete karşı Kürtleri desteklemesinin temel amacı bölgede Soğuk Savaş bağlamında ortaya çıkan milliyetçi-sosyalist Arap rejimlerine engel olmak ve Irak'ın bölgedeki etkisini sınırlamaktır. Bu dönemde İran ile merkezi Irak hükümeti arasında Şatt'ul-Arap su yolları sorunlardan birini teşkil etmekteydi. 1975 yılının Mart ayında Cezayir'de düzenlenen Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) toplantısında Saddam Hüseyin ile İran Şahı bir araya gelerek sınır uyuşmazlıklarını giderme konusunda anlaştı. Bunun üzerine İran, Irak'ta Kürtlere sağladığı desteği sonlandırmıştır. 1975'ten sonra Irak Kürtleri, merkezi hükümet karşısında askeri olarak yenilmiştir. Kürtler açısından böyle bir durumun ortaya çıkmasında İran'ın Irak merkezi hükümeti ile yaptığı Cezayir Anlaşması ve Amerika Birleşik Devletleri ile İsrail'in desteğini çekmesi etkili olmuştur. Bu dönemde hem büyük güçlerin hem

²³³ Voller, *The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood*, s. 51.

de bölgesel güçlerin merkezi Irak hükümeti ile olan ilişkilerinin durumu Irak Kürtleri'ne destek olmalarını etkilemiştir.²³⁴

2. 3. Baas Rejimi ve Kürtler: Merkezi Hükümetin Sert Politikası (1975-1990)

Irak Kürtleri 1975 yılından sonra merkezi hükümet karşısında yaşadığı başarısızlık nedeniyle daha dağlık ve kırsal bölgelere çekilmiştir. Bu dönemde Kürt bölgesinin varlığı düşük bir profil ile devam etmiştir. Kürt bölgesindeki silahlı gücü oluşturan peşmergelerin sayısı arttırılmaya çalışılırken Irak ordusu da bölgedeki asker sayısını 120 bin kişiye kadar çıkarmıştır. Peşmergeler ve Irak ordusu arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmaların olduğu dönemde merkezi hükümet daha fazla özerklik talebini önlemek amacıyla kırsal bölgelerdeki yerleşim yerlerini boşaltmıştır. Kürtler genel olarak bakıldığında Irak'ta aidiyet duyguları ve devletin imkanlarından yararlanma konusunda sorunlar yaşarken merkezi hükümetler ise Kürtler'e kültürel haklar vermeyi tercih etmiştir.

KDP öncülüğündeki Kürtler, 1975 yılında merkezi hükümet karşısında yenilince yeni arayışlar ve partileşmeler olmuştur. Celal Talabani liderliğinde Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) kurulmuştur. KYB içerisinde farklı sol grupları barındırmıştır. KYB'nin KDP'ye yönelik eleştirileri; feodal, geleneksel olmasının yanı sıra dış desteğe bağımlı olması olmuştur. KYB'nin etkin olduğu bölgeler ağırlıklı olarak Süleymaniye ve Kerkük'ten oluşuyordu. KDP ise 1975 yılında başlayan dağılma sürecini durdurmak için Molla Mustafa Barzani'nin oğulları İdris ve Mesut Barzani'nin girişimleriyle KDP Geçici Liderliği'ni kurmuştur. Öte yandan KDP içerisinde etkin bir konumda bulunan Sami Abdurrahman yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle KDP'den ayrılarak Kürdistan Halk Demokratik Partisi'ni kurmuştur. Bununla beraber Kürt Sosyalist Partisi ve Kürdistan İslami Hareketi de

²³⁴ Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*, s. 112.

kurulmuştur. Bu dönemden itibaren Irak'ta Kürt siyasetinin çoğullaşmasından söz etmek mümkündür.

Fakat Kürt siyasetinin ana aktörleri KDP ve KYB olmuştur. İki parti arasındaki rekabet ve gerilim ilerleyen yıllarda Kürtler'in geleceğine de etkide bulunmuştur.²³⁵ 1975'ten sonra KDP ve Barzani'nin yenilgiye uğramasından sonra Baas rejimi genelde Irak'ta ve özelde ise Kürtlere karşı sert politikalar izlemiştir. Baas yönetimi devleti ve ülkeyi bütünüyle Baaslaştırma politikası ile beraber Kürt bölgesindeki nüfusu da Araplaştırma siyasetini uygulamıştır.²³⁶

İran'da yapılan devrim ülkede ve bölgede güç boşluğunun oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle İran'da ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı bölgeler KDP'ye yakın silahlı güçlerin etkinlik alanı olmuştur. Irak Kürtleri bu bölgelerden lojistik ve siyasal destek almıştır. İran'ın bu dönemdeki rejim ihracı politikası Iraklı Şiiileri de etkilemiştir. Bu nedenle Ortadoğu'da Baas rejiminin Pan-Arabizm politikası ile İran'ın Pan-Şiizm rekabete girmiştir. İran da bu politikanın bir parçası olarak Iraklı Şiiileri Baas rejimine karşı ayaklandırmak istemiştir. 1980'de başlayan İran-İrak Savaşı'ndan dolayı Irak ordusunu İran cephesine yönlendirmiştir. Bu savaş, Kürtler için bir fırsat olmakla birlikte savaşın nihai bir sonucunun olmaması Kürtleri etkilemiştir. Peşmergeler savaştan dolayı oluşan boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Kürt bölgesindeki baskın gücü azaldığından dolayı Baas rejimi KYB ile yakınlaşmak istemiştir. Buna karşın KDP de İran ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Irak ordusunun bölgedeki gücü azaldıkça KDP ve KYB'ye bağlı peşmergelerin sayısı artmıştır. Aynı dönemde KDP ve KYB etkin oldukları bölgelerde altyapı hizmetleri sağlamaya çalışmıştır. Saddam Hüseyin yönetimi KYB'yi siyasi ve ekonomik anlamda destekleyerek İran ve KDP'yi zayıflatma amacında olmuştur. Ancak izleyen yıllarda Saddam Hüseyin'in KYB'nin desteğine ihtiyaç duymaması nedeniyle ilişkiler olumsuz seyretmeye başlamıştır. Baas rejiminin bu dönemdeki temel

²³⁵ Marr and Al-Marashi, *The Modern History of Iraq*, s. 236.

²³⁶ Aziz, *Irak Kürtleri*, s. 114.

politikası Kürt parti ve hareketlerini birbirine karşı kullanarak Kürt bölgesinde çatışmaların oluşmasını sağlamaktı.²³⁷

1987 yılında Kürt partileri İran'ın girişimleri ile Irak Kürdistan Cephesi adı altında birleşmiştir.²³⁸ Merkezi hükümete karşı Kürt partileri arasında birlik sağlamayı amaçlayan bu birlik başta KDP ve KYB olmak üzere diğer Kürt partilerini bir araya getirmiştir. Bu girişimler sonucunda birleştirilen peşmerge güçlerinin sayısı yaklaşık 20 bin civarında olmuştur. İran'ın da destekleri ile Irak'ın petrol endüstrisi hedef alınmıştır. Bunun üzerine Irak ordusu sert politikalara başvurmuş ve Kürt bölgesine operasyonlar düzenlemiştir. Daha önce de belirtildiği üzere Kürtler kimi zaman istekli kimi zaman da isteksiz biçimde İran-Irak Savaşı'nın tarafı olmuştur. 1988 yılının sonunda Irak ordusu tekrar Kürt bölgesinde etkinlik kurmuş ve Kürt partilerinin etkisi azalmıştır. Kürtler, İran-Irak Savaşı'nda taraf olmanın bedelini ağır biçimde ödemiştir. 1987-88 yıllarında merkezi Irak ordusu Enfal operasyonları yapmıştır. Sekiz aşamalı operasyonlar kapsamında kullanılan kimyasal silahlar nedeniyle binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Baas rejimi Kürt aşiretlerinden bir kısmını yanına çekerek de bölgeyi kontrol etmeyi amaçlamıştır. Rejimin yaptığı operasyonların amacı kırsal bölgeleri insansızlaştırmak ve siyasi-askeri olarak bölgenin tehdit olmasının önüne geçmektir. Yaşanan katliamlar nedeniyle Kürtler göç ederek mülteci durumuna düşmüştür. Bu dönemde Baas rejiminin Kürtlere karşı uyguladığı sert politikanın en büyük göstergesi kullanılan kimyasal silahlardır. Kimyasal silah saldırıları sonucu yaklaşık 4 bin köyün yıkılması, 500 bin kişinin yerinden edilmesi ve binlerce insan hayatını kaybetmesi Baas rejiminin politikasını görmek açısından önemlidir. Baas rejimi Ortadoğu'da güçlü, modern ve milliyetçi bir Irak ideali karşısında Kürtleri bir engel olarak görmekteydi. Rejim bu sert politikasını uyguladığı iki yıl boyunca uluslararası hukuk kural ve normlarını ihlal etmiştir.²³⁹

Bu dönemde İran'ın sağladığı destek Irak Kürtleri'nin güçlenmesinde etkili olmuştur. Özellikle Irak'ta Baas rejimini zayıflatmak için Şiiler ile birlikte Kürtler

²³⁷ Anderson and Stansfield, *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Divisions*, s. 169.

²³⁸ McDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 468.

²³⁹ Anderson ve Stansfield, *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Divisions*, s. 72.

de desteklenmiştir. KDP ve KYB arasındaki ayrılıkların minimize edilmesinde İran'ın büyük bir önemi bulunmaktadır. Ancak İran'ın Irak'ta Kürtlere sağladığı destek taktiksel olmuş ve Irak ile savaşın bitmesi ile sona ermiştir.²⁴⁰ Merkezi hükümet bu dönemde Kürt bölgesinde egemenlik kuramamıştır. Bölgesel güçlerden İran bu dönemde Irak'ın resmi sınırlarını geçmiş ve Irak Kürtleri'ne destek sağlamıştır. Yani Irak bu dönemde Kürt bölgesini kontrol edememiştir.

2. 4. 1991 Körfez Savaşı Sonrası: Irak'ta *De Facto* Kürt Bölgesi (1990-2003)

Irak'ta Kürt partileri Irak Kürdistan Cephesi adı altında birleşmişti. Saddam'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile cephe, oluşabilecek jeopolitik değişim üzerine hareket etmeyi planlamıştır.²⁴¹ 1991 Körfez Savaşı Iraklı Kürtlere fırsatların kapısını açmıştır. Ancak savaş başlamadan önce Kürtler, Batılı güçlerin Baas rejimine karşı ayaklanma çağrısına temkinli yaklaşmıştır.²⁴² Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliğinde BM kararı ile yapılan müdahale sonrasında Kürt grupları bölgelerinde kontrolü ele geçirmiştir. 1992 yılında kurulan Kürdistan Ulusal Meclisi ve Kürdistan Bölgesel Hükümeti tek taraflı federal bir bölge olduğunu ilan etmiştir. Bu dönemde bölgesel yönetim Bağdat'tan bağımsız şekilde *de facto* devlet gibi hareket etmiştir.

Bu dönemde merkezi hükümetinin kapasitesinin zayıf olması bölgesel yönetimin daha rahat hareket etmesini sağlamıştır. Özellikle Irak'ta Şiilerin yoğunlukta olduğu bölgelerin kontrolünün kaybedilmiş olması siyasal ve ekonomik zorlukları beraberinde getirmiştir. Bu durumda merkezi hükümet eş zamanlı olarak güneyde Şiiler, kuzeyde ise Kürtlerin zorlamaları ile karşılaşmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi nedeniyle uygulanan yaptırımlar uluslararası toplum nezdinde meşruiyetini olumsuz olmasını beraberinde getirmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı sonucu oluşturulan “Güvenli Bölge” ile merkezi

²⁴⁰ Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*

²⁴¹ Stansfield, *Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy*, s. 92.

²⁴² Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*, s. 204.

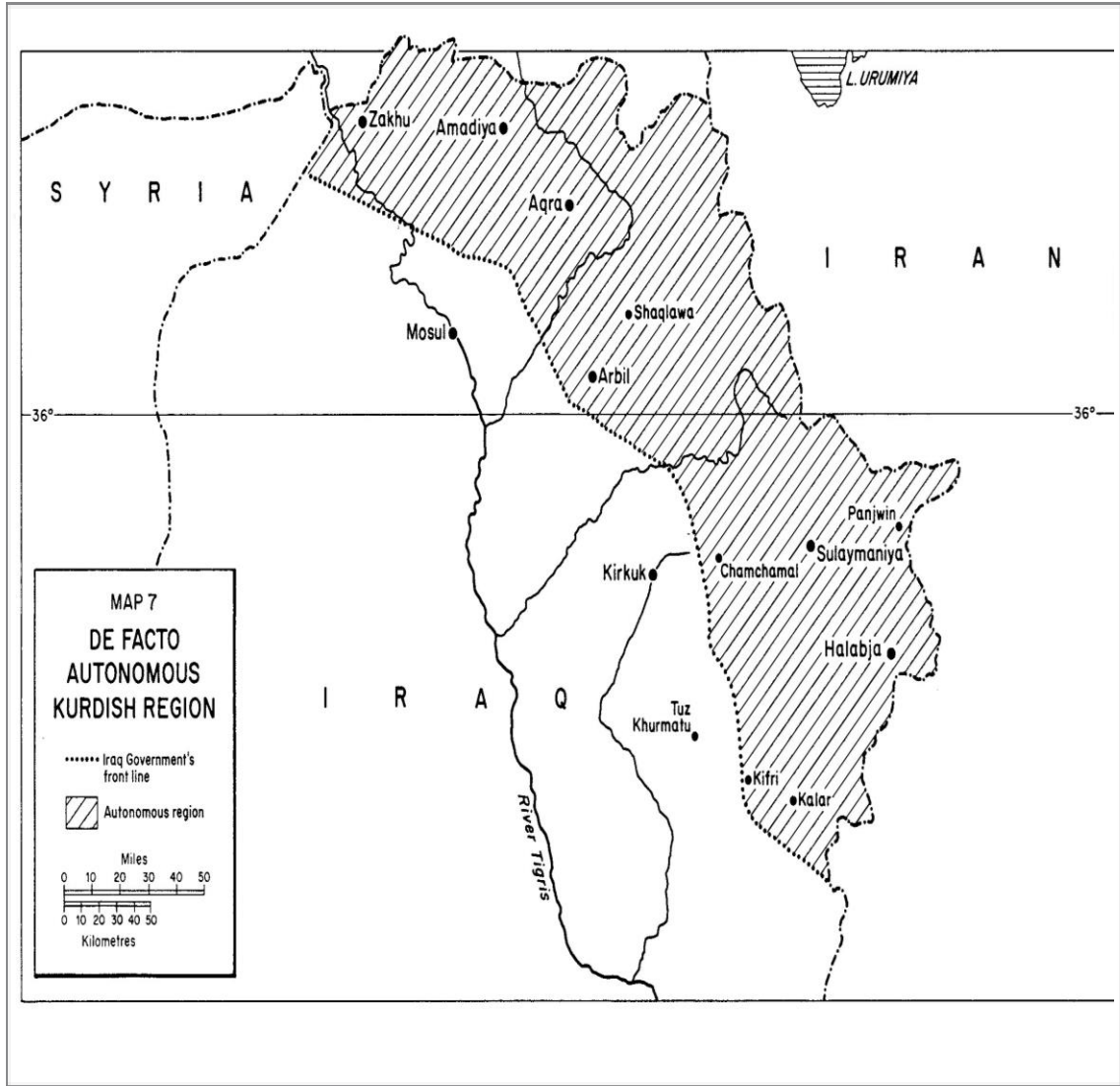
hükümet ile Kürtler arasındaki çatışmayı bir iç sorun olmaktan çıkarmıştır.²⁴³ Güvenli bölge kararı Kürt mültecilerin güvenlik ve istikrar sorunu olmasını engellemiştir. 687 sayılı karar ile Irak'ın kimyasal silahları satın alıp kullanmasının yasaklanması ile güç dengesi Kürtler lehine değişmiştir. Bu dönemde toplamda 100 bin kişilik peşmerge ve polis gücünün yanısıra bölgede ayrı bayrak, ulusal marş, müze, eğitim sistemi ve Kürtçe yayın yapan medya kurumları oluşturulmuştur.

Aynı dönemde merkezi hükümetin saldırıları nedeniyle binlerce Kürt hayatını kaybetmiştir. 688 sayılı karar ile kurulan güvenli bölge, merkezi hükümetin Kürt bölgesinde egemenliğini sınırlamıştır. Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası örgütler Kürtler lehine Irak'a müdahalede bulunmuştur. Bu durum Kürtler'in dış desteğe sahip olmalarının en önemli göstergesidir. Aynı dönemde uluslararası yardım kuruluşları da bölgeye insani yardım ile birlikte kalkınma ve proje yardımlarında bulunmuştur. 1991 yılında ilan edilen "Uçuşa Yasak Bölge" ile Irak'a müdahale eden müttefik güçler hava gücü ile Kürtleri merkezi hükümetin saldırılarına karşı güvenceye almıştır. Karara göre 36. paralelin kuzeyinde yer alan Erbil, Musul, Duhok ve Zaho'yu kapsayan bölgeye merkezi hükümetin uçuşları yasaklanmıştır. Bölge yönetiminin bu dönemde *de facto* devlet gibi hareket edebilmesinin önü "Uçuşa Yasak Bölge" ile açılmıştır. Bu gelişmelerin de etkisi ile *de facto* Kürt bölgesi oluşurken "ihtilafli bölgeler" olarak adlandırılan bölgeler yine merkezi hükümetin kontrolünde kalmıştır. *De facto* Kürt bölgesi Erbil, Süleymaniye ve Duhok olmak üzere üç vilayetten oluşmuştur. 1992 seçimlerinde Duhok'ta KDP, Süleymaniye'de KYB en yüksek oyu alırken Erbil'de ise her iki parti yaklaşık olarak aynı oranda oy almıştır. Seçimlerden sonra parlamentonun kurulması ile birlikte KDP ve KYB sırasıyla Erbil ve Süleymaniye'de ayrı idareler kurmuştur. Ancak izleyen yıllarda ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar iki parti arasında gerilim ve çatışmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle sınır ticaretinden elde edilen gelirin paylaşılması konusunda KDP ile KYB arasında anlaşmazlıklar bulunuyordu. Bu anlaşmazlıklar derinleşerek Kürt bölgesinde bir iç çatışma durumunu ortaya çıkarmıştır.²⁴⁴ Çatışma ortamında her iki partinin de Baas rejimi ile işbirliği yapma aşamasına gelmesi

²⁴³ "Resolution 688", **United Nations Security Council Resolutions**, 5 Nisan 1991.

²⁴⁴ Tripp, *A History of Iraq*, s. 272

yaşanan sorunların ciddiyetini göstermiştir. Genel olarak bu dönemde KDP Saddam Hüseyin ile KYB ise İran ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Yani bakıldığında 1991 Körfez Savaşı sonrasında Baas rejimi Kürt bölgesinde kontrolü sağlayamamış olsa bile Kürtler de rejimi doğrudan tehdit edebilecek bir güce ulaşamamıştır.²⁴⁵

Harita 2: 1991 Sonrası De Facto Kürt Bölgesi
Kaynak: McDowall, A History of Kurds

²⁴⁵ Anderson ve Stansfield, *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Divisions*, s. 101.

Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Türkiye taraflar arasında ateşkesi sağlayabilmek için arabuluculuk yapmıştır. Partiler arasında görüşmeler Amerika Birleşik Devletleri'nin girişimleri ile 1995 yılında başladı. İlk görüşmelerde sonuç alınamamıştır. Ancak 1997 yılının sonlarından itibaren iki parti arasındaki sorunlara çözüm üretmek için Şaklava ve Köysancak şehirlerinde farklı toplantılar yapılmıştır. Başta iki taraf arasındaki güvenin tesis edilmesi olmak üzere nihai ateşkesin sağlanması, kitle iletişim araçları üzerinden olumsuz propagandanın sonlandırılması, tutukluların serbest bırakılması, kamu hizmetlerinin sağlanmasında koordinasyon ve 986 sayılı BMGK kararının uygulanması gibi konularda uzlaşma sağlanmıştır.²⁴⁶ Nihai olarak 1998 yılında müttefik güçlerin katkısı ile rakip olan KDP ve KYB, Washington Anlaşması ile çatışmaları sona erdirmiştir. Merkezleri Erbil ve Süleymaniye olan iki ayrı hükümet kurulmuş ve sırasıyla Neçirvan Barzani ve Berham Salih başbakan olmuştur.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 986 sayılı kararı ile uygulamaya konan Petrol Karşılığı Gıda Programı, Irak nüfusunun temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır. Irak petrolünün belli bir seviyede ihraç edilmesi karşılığında gıda ve sağlık maddelerinin sağlanması kararlaştırılmıştır. Bu programın getirdiği en önemli sonuçlardan biri Kürtlerin merkezi hükümet ile bağlarının daha da zayıflamasıdır. Kürt bölgesindeki petrolün program kapsamında ihraç edilmesi *de facto* devlet olmasında etkili olmuştur. Ayrı bir bütçe oluşturan bölge yönetimi çok önemli bir gelir kaynağı elde etmiştir. Böylece Kürt bölgesinde yaşam standartları yükselmiş partiler arasındaki ilişkiler de normalleşmeye başlamıştır. Programda bölge yönetimi, ilişkilerini merkezi hükümet üzerinden değil doğrudan Birleşmiş Milletler kurumları ile kurmuştur. Partiler arasındaki çatışmaların sona ermesi ile uluslararası örgütler Kürt bölgesine yapılan yardımları arttırmıştır. Natali'ye göre 1991'den 2003'e kadar geçen sürede Kürt bölgesine yapılan yardımların miktarı 4 milyar doları bulmuştur.²⁴⁷ Söz konusu ilişkiler *de facto* devlet gibi hareket etmenin en önemli göstergelerinden biridir. Bengio'ya göre ise Kürtler 1991 sonrasında

²⁴⁶ Stansfield, *Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy*, s. 100.

²⁴⁷ Natali, *The Kurdish Quasi-State*, s. 233.

kurdukları *de facto* yönetim ile kendi bölgelerini yönetebildiklerini göstermiştir.²⁴⁸ “Hükümet”, “başbakan” ve “kabine” gibi ifadeler devletleşme sürecini hatırlatır şekilde siyasetin dilinde yer edinmiştir.

2. 5. Baas Rejimi Sonrası Yeni Irak: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Federal Statüsü ve Merkezi Hükümet ile Tartışmalı Konular

2003 öncesinde Amerika Birleşik Devletleri’nin girişimleri ile Şii ve Sünni Irak muhalefeti ile Kürtler arasında Saddam sonrası Irak’ın durumu ile ilgili müzakereler yapılmıştır. Iraklı Kürtler, Irak’ta güvence altına alınmış bir statüde ısrar etmiştir. Her ne kadar diğer muhalif gruplar tarafından Kürtlerin federal statü talebi ayrılık öncesi bir aşama olarak görülmüşse de bu konudaki nihai karar sonraki dönemlere bırakılmıştır. Kitle imha silahları ve uluslararası terörizme destek gerekçesi ile müdahale eden koalisyon güçleri Baas rejimini devirmiş ve Irak’ta yeni bir dönem başlamıştır. 2005 yılına kadar ülkede yönetimi Geçici Koalisyon Hükümeti ile Irak Geçici Hükümeti üstlenmiştir. Geçiş döneminde hükümet ve konseylerde yer alan Kürtler, Irak’taki pozisyonlarını güçlendirme çabası içerisinde olmuştur. Bu nedenle Irak’ta Kürtler ayrılıkçı bir izlenim oluşturmamak için tüm ülkenin Saddam Hüseyin’den özgürleştirilmesini desteklemiştir.²⁴⁹ Yeni dönemde Irak’ın siyasi ve idari yapısı için farklı talep ve öneriler olmuştur. Şiiler, nüfuslarının ağırlıkta olduğu bölgelerde etnik olmayan bölgesel bir yönetimi savunurken Sünniler ise adem-i merkezîyetçi ve federal sistem taleplerine karşı çıkmıştır.²⁵⁰ 2005 yılında kabul edilen anayasa ile Kürt bölgesi Irak Kürt Bölgesel Yönetimi adı altında resmi olarak federal statüde Irak’ın bir parçası olmuştur. Bölgesel yönetime yasama, yürütme ve yargı alanlarında yetkiler tanınmıştır. Merkezi hükümet ile tartışmalı durumlarda bölge yönetiminin üstünlüğü kabul edilmiştir. Yapılan tartışmalardan bir kısmı Kürt bölgesinin yeni yönetimle *de facto* devlet durumunun sona ererek Irak’a entegre olduğu yönündedir. Fakat 2003 sonrasında Irak Kürt Bölgesel Yönetimi *de*

²⁴⁸ Bengio, “Autonomy in Kurdistan in Historical Perspective, Brendan O’Leary, John McGarry and Khaled Salih (ed.), **The Future of Kurdistan in Iraq**, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005, s. 177.

²⁴⁹ Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*, s. 212.

²⁵⁰ Michael Gunter, **The Kurds Ascending**, New York: Palgrave Macmillan, 2008, s. 21.

facto devlet olarak otorite ve kontrolünü güçlendirmiş ve sınırları içerisinde egemenliğini kurmuştur. Zaten 1992'den beri yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerini yerine getiren bölge yönetimi resmi olarak bu alandaki faaliyetlerini federal statü altında sürdürmüştür. 2005 yılının sonunda Irak'ta yapılan seçimlerden sonra gelişen uzun müzakereler sonucunda Celal Talabani cumhurbaşkanı olmuş ve Nuri el-Maliki de başbakan olmuştur. Talabani'nin cumhurbaşkanı olması Irak'ta yeni kurulan düzende Kürtlerin etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Yeni dönemde Kerkük'ün statüsü ve geleceği bölgesel yönetim ile merkezi hükümet arasındaki sorunlardan biri olmuştur. Kerkük, Kürtler ile Araplar arasındaki tarihsel sorunlardan biridir. Baas rejimi döneminde Kürtler, Kerkük ve yakın bölgelerden çıkarılmış yerine Araplar yerleştirilmiştir. Rejimin 1970'lerden itibaren Kürtlerin üzerinde hak iddia ettiği Kerkük bölgesine yönelik politikası Araplaştırma yönünde olmuştur. Kerkük ve yakın bölgelerde yerinden edilmiş çok sayıda kişi bulunmaktadır. Bu nedenle bölgesel yönetim, uzlaşmazlıkların olduğu Kerkük, Musul, Selahaddin ve Diyala gibi şehirlerin içerisinde olduğu bölgenin kendi sınırları ve kontrolünde olması gerektiğini ileri sürmüştür. Irak'ta Baas rejimi sonrasında hazırlanan Geçici Anayasa'nın 58. maddesine göre zorunlu göç sonucu demografik yapısı değiştirilen bölgelerin nüfus, ekonomi ve etnik bağlılık açısından normalleşmesini kararlaştırılmıştır. Bu konuda bir uzlaşının olmaması durumunda Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'nin arabuluculuğuna başvurulması gerektiği de belirtilmiştir. Hazırlanan yeni anayasanın 140. maddesi Geçici Anayasa'nın 58. maddesi gereği uzlaşmazlığın olduğu bölgelerde nüfusun tespit edilerek bu bölgelerin statüsünü belirleyecek referandumun 31 Aralık 2007'e kadar yapılmasını karara bağlamıştır. Bu bölgeler genel olarak "tartışmalı bölgeler" şeklinde ifade edilmiştir. Ancak Irak'ta düzen ve istikrarın sağlanmadığı gerekçesi ile referandum ertelenmiştir.

Merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasında tartışmalara neden olan bir konuyu da petrolün çıkarılıp satılması oluşturmaktadır. 2005'ten önce açılan petrol sahalarındaki petrolün çıkarılıp satılmasında bölgesel yönetim ile merkezi hükümetin ortak olması karara bağlanmıştır. 2005'ten sonra açılan petrol sahalarından elde

edilen petrol ve gelirlerinin bölgesel yönetimin yetkisinde olduğu kararlaştırılmıştır. Bu nedenle bölgesel yönetim yeni petrol sahalarının gelirlerinin kendine ait olduğunu belirtirken Araplar ise bu gelirin tüm Irak'a ait olduğunu ileri sürmüştür.

2003 sonrası dönemde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde ulus-inşası süreci hız kazanmıştır. Okullarda okutulan kitaplarda bunun örneklerini görmek mümkündür. Eğitim kurumlarında Kürtçe yaygın olarak kullanılmıştır. Arapça dili ile eğitim yapılması minimum düzeye inmiştir. Baas rejiminin tasfiye edilmesinden sonra Irak'ta en organize silahlı güç peşmergeler olmuştur. 2005 yılında kabul edilen anayasa ile bölgesel yönetimin güvenlik güçlerine sahip olabilmesi resmiyet kazanmıştır. Peşmerge sayısını arttıran bölgesel yönetim bütçesinin büyük bir kısmını askeri harcamalara ayırmıştır. 2006 yılında KDP ve KYB aralarındaki ayrılıkları minimize edecek bir anlaşmaya varmış ve Kürt bölgesindeki Erbil ve Süleymaniye'de olan çift-başlı yönetim durumu ortadan kalkmıştır. Neçirvan Barzani bölgesel yönetimin başbakanı olmuştur. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin 2003'ten sonra merkezi Irak hükümetine göre siyasi-ekonomik istikrarı ve ulus-inşa süreci uluslararası toplum nezdinde kabul görmesini kolaylaştırmıştır.²⁵¹

2003 sonrası dönemde Irak'ta merkezi hükümetin iç egemenliği olumsuz etkilenmiştir. Baas yönetiminin devrilmesi güvenlik güçlerinin tasfiyesini beraberinde getirerek düzen ve istikrarın sağlanmasını zorlaştırmıştır. Şii ve Sünni gruplar arasında yaşanan gerilimler ülkede otoritenin kurulmasını zorlaştırmıştır. Bu durum merkezi hükümete bağlı güvenlik güçlerinin bölgesel yönetime müdahalesini sınırlandırmıştır. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri dışarıdan destekler sağlamıştır.

2003 sonrasında Kürtler Irak'ta kazançlı çıkmış ve federal yönetim mekanizmalarının önemli yerlerinde yer edinmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'tan çekilmesi ile Irak'taki dengeler değişmiştir. Mezhep eksenli ve otoriter yönetim anlayışının hakim olması ile birlikte Kürtlerin Bağdat yönetimi ile ilişkileri gerilmeye başlamıştır. Özellikle merkezi yönetimler ile ilgili Kürtlerin

²⁵¹ Ahmad, *Iraqi Kurds and Nation-Building*, s. 10.

hafızasında olumsuz bir geçmişin yer almış olması bu gerilimin artmasında etkili olmuştur. Kerkük'ün içerisinde bulunduğu tartışmalı bölgelerin geleceğinin anayasanın 140. maddesine göre referandum yapılması hükmü yerine getirilmemiştir. Bütçeden ayrılan payın bölgesel hükümete ödenmesi konusunda sorunlar yaşanmıştır. Özellikle anayasal düzenlemeler alanında belirsizliklerin olması Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin petrol-doğalgaz kaynakları konusunda yabancı enerji şirketleri ile anlaşmalar yapmasını sağlamıştır. Bölgesel yönetimin enerji kaynakları alanında attığı adımlar merkezi hükümetin tepkisini çekmiş ve yapılan anlaşmaların Bağdat'ın onayına sunulması talep edilmiştir. Bölgesel yönetimin bunu reddetmesi üzerine ilişkilerde gerilimler başlamıştır.

Maliki hükümeti dönemlerinde izlenen otoriter ve Şii-merkezli politikalar Sünni Araplar ve Kürtlerde güvensizlik duygusu oluşturmuştur. Baas iktidarı dönemine benzer bir şekilde Maliki hükümetleri döneminde izlenen temel politika Kürt bölgesini merkezi hükümete bağımlı kılarak siyasi ve ekonomik anlamda ilerlemesine engel olmak idi.²⁵² Arap Baharı ile birlikte bölgesel yönetimin Ortadoğu'da merkezi hükümetten farklı yönelimler içerisinde olması gerilimi arttırmıştır. Sünni olan başbakan yardımcısı Tarık El-Haşimi, hakkında tutuklama kararı çıkarılması nedeniyle Erbil'e kaçmak zorunda kalmıştır. 2014 yılının ortalarında IŞİD, merkezi hükümete bağlı güvenlik güçlerinin direnci ile karşılaşmadan Musul'u işgal etmiştir. Buradaki ağır silahları ele geçirmiş ve Kürt bölgesine saldırılar düzenlemiştir. Fakat bölgesel yönetim, uluslararası koalisyon güçleri ve komşu ülkelerin desteği sayesinde IŞİD tehlikesini bertaraf edebilmiştir. IŞİD ile mücadele Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası toplum nezdinde meşruiyetini ve destek görmesini arttırmıştır.

Bu bölümde anlatıldığı üzere bir ülkede devletin kırılma-başarısız olması ile birlikte sınırları içinde *de facto* devleti bulundurması ülkenin sistemindeki entegrasyon ve yönetim süreçlerini zorlaştırmaktadır.²⁵³ İki rakip gücün egemenlik iddiası ve iki ayrı devlet/ulus-inşa sürecinin olması her iki yapının birbirini karşılıklı

²⁵² Anwar Anaid, "Learning from History: Kurdish Nationalism and State-Building Efforts", **Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics**, s. 31.

²⁵³ Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*, s. 112.

retmesine neden olmaktadır. Daha önce de örnek olarak verildiği üzere Somali'nin kırılgan/başarısız bir devlet durumunda olması ile birlikte sınırları içerisinde Somaliland'ın *de facto* devlet gibi hareket etmesi bu durumu somutlaştırmaktadır. Aynı şekilde bu çalışmanın da odaklanmış olduğu üzere Irak'ta kırılgan devlet yapısına bağlı olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin *de facto* devletler şeklinde hareket etmesi bu durumu doğrulamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ'NİN DIŞ İLİŞKİLERİ: KURUMSAL YAPI, MEŞRUIYET/KABUL POLİTİKASI VE İLİŞKİLER

Bu bölümde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin *de facto* devlet olarak dış ilişkileri ele alınacaktır. Stansfield ve Harvey'in belirttiği üzere *de facto* devletlerin uluslararası sistem açısından öneminin bir boyutunu stratejik-coğrafi konumları oluşturmaktadır.²⁴⁵ Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de stratejik konumu nedeniyle uluslararası sistem aktörleri ile ilişkiler kurmakta ve uluslararası toplum nezdinde meşruiyet elde etme çabası içerisine girmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin kurumsal yapısı incelenecektir. Bölgesel yönetimin dış ilişkilerinin hangi bağlamda ve boyutlarda ele alınması gerektiğine yer verilecektir. Özellikle uluslararası toplum nezdinde meşruiyet arayışı bölgesel yönetimin *de facto* devlet olarak önemli bir özelliği olarak belirlenirken jeo-stratejik konumu nedeniyle sadece Ortadoğu için değil aynı zamanda küresel siyasette edindiği önem nedeniyle küresel güçlerden Amerika Birleşik Devletleri ve bölgesel güçlerden ise Türkiye ve İran ile kurduğu ilişkiler analiz edilecektir. Sonrasında ise bölgesel yönetimin 2017 yılında düzenlediği bağımsızlık referandumunun etkileri ele alınacaktır.

²⁴⁵ Harvey and Stansfield, "Sovereignty, Secessionism, and Political Economy", s. 23

3. 1. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Federal Statüsü, Devletleşme Süreci ve Kurumsal Yapısı

3.1. 1. Irak'ta Anayasal Yapı ve Federal Sistem

Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesinden sonra Irak'ta Geçici Koalisyon Yönetimi ülkenin idaresini ele almış ve 2004 yılının ortasında görevini Irak Yönetim Konseyi'ne devretmiştir. Hazırlanan “Geçici İdare Yasası” 2006 yılının ortalarına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu düzenlemenin temel amacı geçiş sürecini yönetmek, siyasi-idari yapının temellerini atmak ve Baas rejiminin nihai tasfiyesini sağlamak olmuştur. Yine yasaya göre Kürt bölgesindeki yönetimin meşru olduğu ve yeni kurulacak federal sistemde varlığını sürdüreceği belirtilmiştir.

2005 yılının Ekim ayında ise Irak'ta yeni anayasa kabul edilmiştir. Anayasaya göre devletin bağımsız, egemen ve federal devlet olduğu belirtilmiştir. 1968 yılından 2003'e kadar geçen Baas iktidarı döneminde siyasal sistem; seküler, üniter ve başkanlık sistemine dayalı idi. 2005 anayasası ile Irak; İslami, demokratik ve parlamenter sisteme geçmiştir. Kurulan yeni federal sistem hem “bir arada tutma” hem de “bir araya gelme” prensipleri üzerine oturtulmuştur.²⁵⁵ Kabul edilen Irak anayasası ile parlamenter cumhuriyet kurulmuştur. Sistemin yürütme organının başında cumhurbaşkanı ile kabine bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı ve iki yardımcısının sırasıyla; Kürt, Şii ve Sünni olması ve kabinenin ise parlamentonun çoğunluk kararı ile belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Anayasanın 4. maddesine göre Arapça ve Kürtçe'nin resmi dil olduğu ve Kürt bölgesindeki resmi kurumların her iki dili kullanacağı yer almaktadır. 116. maddeye göre Irak'ın başkent Bağdat, bölgeler ve bölgelere bağlı olmayan vilayetlerden oluştuğu belirtilmiştir. Anayasanın 117. maddesine göre Kürt bölgesi, kurum ve organları ile federal bir bölge olarak tanınmıştır. 119. maddeye göre talep olması halinde vilayetler, referanduma giderek bölgeler oluşturabilmektedir. Oluşturulan bölgelere bölgesel anayasa hazırlama imkanı tanınmış ve yasama-yürütme-yargı erklerini kullanma hakkı verilmiştir. 121. maddeye göre federal

²⁴⁶ Danilovich, **Iraqi Federalism and the Kurds**.

hükümlerin yetkisi dışında kalan konularda bölgesel yönetimlerin yaptığı düzenlemelerin federal anayasa ile çatışması durumunda bölgesel yönetimin yasalarını uygulamasına imkan tanınmıştır. Aynı maddeye göre devlet bütçesinden bölgesel yönetimlere kaynak aktarılması, bölgesel yönetimlerin büyükelçilik-misyonlar bünyesinde temsilcilik açabilmesi ve başta güvenlik gücü olmak üzere bölgelerin idari ihtiyaçlarını karşılaması kararlaştırılmıştır. Anayasada yer alan önemli düzenlemelerden biri de Kerkük'ü de içeren tartışmalı bölgeler ile ilgilidir. 140. maddeye göre bu bölgelerin nihai durumu için 31 Aralık 2007 tarihine kadar bir referandum düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

Anayasaya göre bölgesel yönetimin yetkilerini azaltacak anayasal değişiklikler, bölgesel yönetimin yasama organının ve yapılacak referandumda bölge sakinlerinin kabulü ile mümkündür. Yine yapılacak anayasa değişiklikleri meclisten geçtikten sonra referandum ile vilayetlerin onayına sunulur. 3 veya daha fazla vilayette 2/3 oranında ret oyu çıkması durumunda anayasa değişikliği kabul edilmemektedir.

3.1. 2. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Devletleşme Süreci, Kurumsal Yapısı ve Dış Politika Yapımında Aktörler

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni Caspersen'in kavramsallaştırması etrafında tekrar ele almakta yarar bulunmaktadır. Caspersen, tanınmayan devletleri; *de facto* bağımsızlık elde etmiş, başkenti olan ve talep ettiği toprakları büyük oranda kontrol eden, kurumlar kurup meşruiyet elde etmeye çalışan, bağımsızlık talebini ifade eden, tanınma elde edememiş ve varlığını en az iki yıl sürdüren yapılar şeklinde tanımlamaktadır.²⁵⁶ 2005 anayasasına göre kabul edilen Irak Kürt Bölgesel Yönetimi; coğrafi olarak Irak'ın kuzey kesiminde Türkiye, Suriye ve İran sınırları arasındaki bölgede yer almaktadır. Bölgenin yüzölçümünün yaklaşık olarak 40 bin kilometrekare olduğu ve nüfusunun ise 2018 verilerine göre 5,5 milyon civarında olduğu belirtilmektedir.²⁵⁷ Başkenti Erbil olan bölgesel yönetimin bayrağı ve ulusal marşı bulunmaktadır. Üzerinde hak talep ettiği bölgenin büyük oranda kontrolünü elinde

²⁴⁷ Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, s. 11.

²⁴⁸ **Kurdistan Regional Statistics Office**, Demografic Survey: Kurdistan Region of Iraq, 2018.

tutan bölgesel yönetim, kurumlarını kurarak iç ve dış siyasete yönelik meşruiyet elde etmeye çalışmaktadır. 2005 ve 2017 yılında düzenlenen referandumlar ile bağımsızlık talebi ifade edilmiş ancak *de jure* tanınma elde edilmemiştir. 1991 Körfez Savaşı ile birlikte başlayan süreç ele alındığında bölgesel yönetim uzun bir süredir varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

Federal sistemler, simetrik veya asimetrik bir şekilde olabilir. Simetrik federal sistemde her federal bölge eşit güce ve yetkiye sahip iken asimetrik federal sistemlerde ise bir federal bölgenin gücü ve yetkileri daha fazla olmaktadır.²⁵⁸ Irak'ta federal statüye sahip olan tek bölge Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'dir. Bu nedenle Irak'ta asimetrik-federal sistem işlemektedir. Federal bölgeler “bir araya gelerek” ya da “bir arada tutma” şeklinde federal sistemi oluştururlar. Irak'ta kurulan federal sistem her iki biçime de uymaktadır. 1991 sonrasında Kürt bölgesinin *de facto* bağımsızlığı “bir araya gelme” durumunu oluştururken Irak'ta toprak bütünlüğünü koruma çabası da sistemin “bir arada tutma” biçimi almasına neden olmuştur. 2003 yılında Baas rejiminin devrilmesinden sonra Kürtlerin önünde iki seçenek bulunmaktaydı. Bu seçenekler ayrılıp kendi yoluna devam etme ya da federal sütü ile Irak'ın parçası olarak kalma şeklindeydi. Bölgesel güçler ve uluslararası toplum genel olarak Irak'ın toprak bütünlüğünü korumak amacıyla bağımsız bir devlete karşı çıkmıştır. Kürt bölgesi denize açılmaması nedeniyle ekonomik açıdan komşulara bağımlı durumdaydı. Musul ve Kerkük gibi üzerinde tartışmaların olduğu bölgelerin Kürtlerin denetiminde olmaması bu dönemde ekonomik ve sembolik açıdan engel oluşturmuştur.²⁵⁹ Küresel ve bölgesel güçlerin de tepkisini çekmemek için Irak Kürtleri yollarına federal statü ile devam ederek ilk dönemlerde bağımsızlığa ilişkin taleplerde bulunmamıştır. Ancak 2005 yılında düzenledikleri referandum ile Irak Kürtleri bağımsız devlet olmaya ilişkin bir teminatı ellerinde tutmaya çalışmıştır. 2014'e kadar geçen sürede bölgesel yönetimin temel politikası; uluslararası güvenceye sahip olmak, potansiyel güvenlik tehditlerini

²⁴⁹Symmetrical Federalism, Asymmetrical Federalism, <https://definitions.uslegal.com/a/asymmetrical-federalism/>, (24 Haziran 2020).

²⁵⁰ Renad Mansour, “Rethinking Recognition: The Case of Iraqi Kurdistan”, *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, Vol. 3, No. 4, (2014), 1182–1194, s. 1184.

engellemek, merkezi hükümetten askeri ve ekonomik bağımsızlık elde etmek ve irredentist politikalarından uzak durarak komşuların tepkisini çekmemek olmuştur.²⁶⁰ Bölgesel yönetim hükümetinin sözcüsü Sefin Dizayi, yapılan görüşmede bölgesel yönetimin mevcut durumunun aşamalı bir süreçte gelişmesini şöyle ifade etmiştir:

“Irak Kürdistan Bölgesi bugüne aşama aşama geldi. 1920’lerden başlayan 1970’lerde otonomi ile devam eden ve bugüne gelen bir süreç. Dönemin siyaseti ve jeopolitik şartları bunu etkiledi... Kürt parti ve hareketlerinin uluslararası düzeyde önemli ilişkileri oldu. Devletlerin Irak merkezi hükümetleri ile çıkara dayalı ilişkileri vardı ancak Kürtler ile de ilişkiler kurdular.

1991 Körfez Savaşı önemli bir eşik oldu. İnsanlar sınırlara doğru göç dalgası oluşturunca uluslararası toplum siyasi ve insani olarak Irak’ta Kürtlere yönelmek zorunda kaldı. “No Fly-Zone” ve “Safe Haven” kararları alındı, tabi bu insani saikler ile alınan kararlardı. Ama Kürtlere dünyanın kapısı açılmış oldu. Her ne kadar insani motivasyonlar ile bu kapılar açılmış olsa da sonrasında siyasi ve güvenlik boyutu da oldu. O dönemdeki Bağdat yönetimi askeri olarak bölgeden çekilince boşluk oluştu. Kürt grup ve partileri bir karar aldı. Savaş ve açlık gibi çok büyük sorunlar olmasına rağmen o dönemde demokrasi ve hak talebi oldu. Bu da dünyada Irak Kürtleri’ne olan güveni arttırdı. 1992 yılında seçimler yapıldı. Tabi sonrasında parti ve gruplar arasında çatışma ve sorunlar yaşandı. Ama buna rağmen temel düzeyde demokrasi isteği gösterildi. Otonom bir bölge oluştu. Bölge parlamentosu karar alarak merkezi hükümet ile ilişkilerini federal düzeyde kuracağını duyurdu... Yine o dönemde Fransa, Almanya ve Birleşik Devletler gösterdikleri ilgi ve ilişkilerin kurulması ile Irak Kürtleri üzerinde etkili aktörler oldu. Komşu ülkelerin de unutulmayacak önemli katkıları oldu. Hem İran hem Türkiye birçok açıdan destek sağladı. Irak Kürdistan Bölgesi’nin bugün çok-boyutlu ilişkileri var. 2005’te kabul edilen yeni anayasa ile bölge siyasi ve hukuki bir statü kazandı. Böylece uluslararası düzeyde birçok heyet ve temsilci bölgeyi ziyaret etti.”²⁶¹

²⁵¹ Sara Salahaddin Mustafa, “KRG Survival in Iraq and in the Middle East: Non-Alignment and Sectarian Neutrality”, **Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan**, s. 94.

²⁶¹ Sefin Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği” konulu görüşme, Erbil: 26 Nisan 2019.

Harita 3: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ve Tartışmalı Bölgeler
Kaynak: Chapman, Security Forces of the Kurdistan Regional Government, 2009

Mevcut sisteme göre Irak, 15 vilayete sahip merkezi-Irak ile 3 vilayetin oluşturduğu (Erbil, Süleymaniye ve Duhok) Irak Kürt Bölgesel Yönetimi olmak üzere iki bölgeden oluşmaktadır. Anayasaya göre simetrik bir federal sistem kurulmasının önünde bir engel olmamakla birlikte mevcut durumda asimetrik bir federal sistem bulunmaktadır. Anayasa taslağı hazırlamasına rağmen geçen süre içerisinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, anayasasını kabul etmemiştir. Bu taslağa göre merkezi hükümet federal, demokratik, parlamenter ve çoğulcu sistemini devam

ettirdiği müddetçe Irak'ın federal bir bölgesi olarak yola devam edileceği belirtilmiştir. Bölgesel yönetim parlamento 2021 yılı itibariyle yeni bir anayasanın kabul edilmesi için çalışmalar yürütmektedir.²⁶²

Irak'ta kurulan yeni sistemde Kürtler kazanımlarını üst seviyede tutmaya çalışmıştır. Bunun için de bağımsız devlet olma pazarlık aracı olarak kullanılmıştır. Anayasadaki maddeler Kürtlere Montevideo Sözleşmesi'ndeki şartları elde etmelerine imkan tanımıştır. 121. madde kısacası Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne Kürt bölgesinde egemenlik kurma hakkı tanımıştır. Bölgesel yönetimin kendi güvenlik gücünü kurabilmesi yine egemenlik kullanımı kapsamında yer almaktadır. Anayasal değişikliklere karşı bölgesel yönetimin dolaylı olarak veto hakkına sahip olması yetkilerinin gücünü göstermesi açısından önemlidir. Krasner'in egemenlik sınıflandırmasına göre bakıldığında bu dönemde bölgesel yönetim; yerel egemenliğini kurmaya çalışmış ve uluslararası yasal egemenliği öncelikli gündemi haline getirmemiştir. Mansour'a göre bölgesel yönetimlere temsilcilik açabilme hakkı tanınması ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi yabancı ülkelerde temsilcilikler açmış ve bu temsilcilikler *de facto* elçilik görevi görmüştür.²⁶³ Örneğin; bölgesel yönetimin Washington ve Londra temsilcilikleri aktif olmaya çalışmaktadır. Bölgesel yönetim *de facto* devletleşme sürecini önceleyerek *de jure* tanınmayı kısa vadede ertelemiştir. Böylece bölgesel yönetim, "tanınmamaya rağmen devletleşme" politikası uygulamış ve bağımsızlığı pazarlık aracı haline getirmiştir.

Daha önce belirtildiği üzere 1991 Körfez Savaşı ertesinde Birleşmiş Milletler ve uluslararası toplumun aldığı kararlar sonucu Kürt bölgesi *de facto*-otonom bir bölge haline gelmiştir. Bu açıdan bölgesel yönetimin kurumsallaşma süreci bu tarihe kadar gitmektedir. 1992 yılında yapılan seçimler ile meclis ve bölgesel hükümet kurulmuştur. 2005 sonrasında ise Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin

²⁶²“Parlamentoya Kurdistanê ji bo Nivîsandina Destûrê li Benda Nêrîna Aliyan e”, 17 Mayıs 2021, <https://www.kurdistan24.net/kmr/story/52559-Parlamentoya-Kurdistan%C3%AA-ji-bo-niv%C3%AEsandina-dest%C3%BBr%C3%AA-li-benda-n%C3%AAr%C3%AEa-aliyan-e>, (23 Mayıs 2021).

²⁶³ Mansour, “Rethinking Recognition: The Case of Iraqi Kurdistan”, s. 1187.

organları *parleman* (parlamento), *serokatî* (başkanlık) ve *hikumeta heremê* (bölgesel hükümet) şeklinde oluşturulmuştur.

Bölgesel yönetim parlamentosu 111 üyeden oluşmaktadır. 100 üye kapalı liste ve nisbi sistem yöntemi ile seçilirken geriye kalan 11 sandalye ise dini-etnik azınlık gruplarına ayrılmıştır. Parlamento seçimleri dört yılda bir yapılmaktadır. Parlamentonun görevleri; yasa taslaklarını hazırlamak, yasalar çıkarmak, hükümetin politikalarını denetlemek, başbakan adayını belirlemek ve gündem konularını tartışmaktır.²⁶⁴ Parlamenteoya parlamento sözcüsü başkanlık eder. Parlamento sözcüsü, bölgesel yönetimin siyasal-idari yapısı içerisinde başkan ve başbakan ile birlikte en yüksek düzeydeki yetkililerden biridir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde parlamento için seçimler en son 2018 yılında yapılmıştır. Kürt bölgesinde KDP ve KYB'nin etkinlik alanlarına dayalı olan ikili yapı partilerin vardığı uzlaşısı ile 2005 sonrasında aşılmıştır. Bu durum ile uluslararası toplum aktörlerine birliktelik mesajı verilmek istenmiştir. Her iki partinin etkin olduğu bölgeler seçim sonuçlarında ortaya çıkmış olsa bile kurumsal anlamda ikili yapı ortadan kalkmıştır. Goran²⁶⁵ hareketinin de sonraki seçimlerde başarılı bir sonuç elde etmiş olması iki-partili iktidar paylaşımını değiştirmiştir. Yapılan seçimler sonucu birinci parti olan KDP, diğer partiler ile koalisyon kurarak bölgeyi yönetmeye çalışmıştır.²⁶⁶

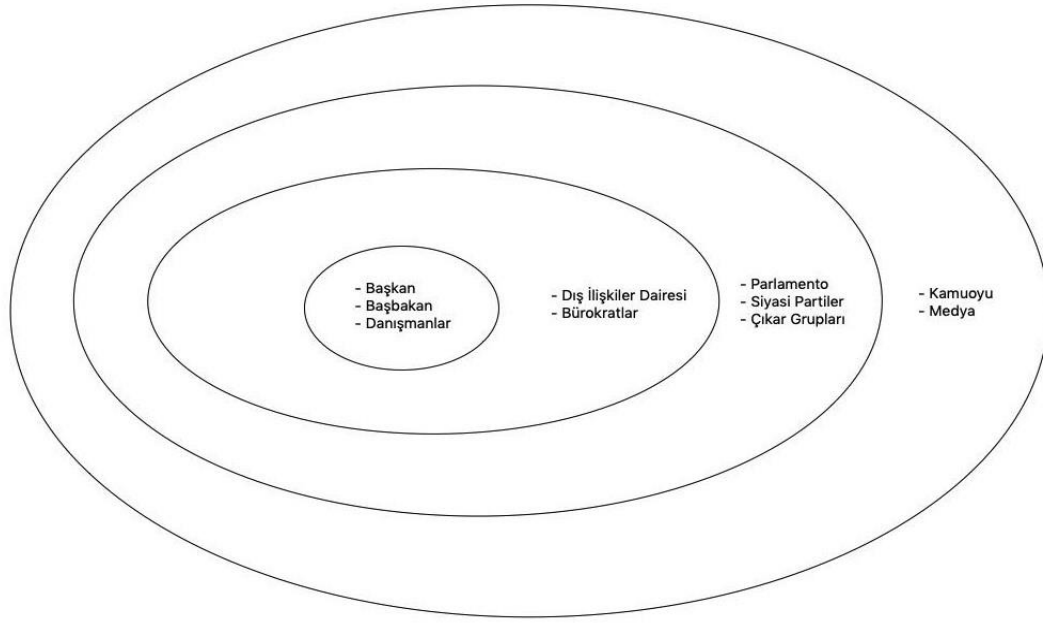
Bölgesel yönetimin yürütme organının başında başkan bulunmaktadır. Başkanının halk tarafından seçilmesi öngörülmüş olmak ile beraber başkanın seçim yöntemi şartlara bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. 2005 yılında başkan olan Mesut Barzani'yi parlamento seçerken 2009 yılında ise halk oylaması yöntemi ile başkan olmuştur. Dönemlere göre cumhurbaşkanının görev süresi uzatılmaktadır. Son olarak 2015 yılında görev süresi iki yıl uzatılan Mesut Barzani, 2017 referandumu sonrası başkanlığı bırakmıştır. 2019 yılında parlamento tarafından Neçirvan Barzani başkanlığa seçilmiştir. Başkanın görevleri; ulusal-uluslararası seviyede bölge halkını

²⁶⁴ **The Kurdistan Parliament-Iraq Rules of Procedure**, 2018.

²⁶⁵ Goran Hareketi 2009 yılında KYB'nin eski yöneticilerinden Noşirvan Mustafa tarafından kurulmuştur. Süleymaniye bölgesinde etkin olan hareket 2009 ve 2013 seçimlerinde önemli bir başarı göstermiştir. Hareket aynı başarıyı 2018 seçimlerinde gösterememiştir.

²⁶⁶ Ahmed, *Iraqi Kurds and Nation-Building*.

temsil etmek, yüksek düzey atamalara onay vermek ve parlamentonun yaptığı yasa ve düzenlemeleri onaylamaktır.²⁶⁷ Başkanlığın idari yapısını *Dîwan* (divan) oluşturur. Divan; başkanlık, başbakanlık ve parlamento arasındaki koordinasyon ve iletişimi sağlar.

Şekil 1: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde Dış İlişkilerinin Belirlenmesinde Aktörler

Bölgesel yönetimde icra ve hizmet sağlama organı olan hükümetin başında başbakan bulunmaktadır. Parlamentoda seçimler sonucunda en yüksek oyu alan parti tarafından belirlenen başbakan adayı bölgesel yönetim başkanının onayına sunulur. Başkanın onayını aldıktan sonra başbakan, kabineyi kurmakla görevlendirilir. Kabine oluşturulduktan sonra hükümet parlamento onayına sunulur. Parlamentodan onay alan hükümet göreve başlar. Kabine; başbakan ve başbakan yardımcısının yanısıra 21 bakan, kabine divan başkanı ve hükümet sözcüsünden oluşmaktadır.

²⁶⁷ Kurdistan Regional Government - Department of Foreign Relations, <http://dfr.gov.krd/?l=12> , (23 Mart 2020).

Bölgesel hükümetin bünyesinde daireler ve kurullar bulunmaktadır.²⁶⁸ Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin kabul ettiği bir anayasanın olmaması ile birlikte partilere dayalı siyasal sistemden dolayı güçlü kurumlara sahip olduğunu söylemek zordur. Partiler arası anlaşmalar, yasama faaliyetleri, kararnameler, yürütme kararları ve kabine bildirileri üzerine oturan siyasal sistem bulunmaktadır.²⁶⁹ Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış politikasının belirlenip uygulanmasında temel aktörler bulunmaktadır. Mustafa, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış politika yapım süreci ve aktörlerini “gücün merkeze doğru yoğunlaştığı bir çember” şeklinde tanımlamaktadır.²⁷⁰ Çemberin merkezinden çevreye doğru gittikçe dış politika yapım sürecindeki etkinlik azalmaktadır. Bu çemberin merkezinde devlet başkanı, başbakan ve danışmanlar yer almaktadır. Merkezin etrafındaki ikinci halkada düşük seviyeli bürokratlar bulunmaktadır. Çemberin üçüncü halkasında siyasi partiler, parlamento ve çıkar grupları yer almaktadır. Bölgesel yönetim parlamentosunun idari yetkilileri de “dış ilişkiler konusunda parlamentonun politikaları gözlemlediğini, parlamentonun dış ilişkiler komitesinin olduğunu ve diğer ülke parlamentoları ile ilişkilerin olduğunu” belirtmiştir.²⁷¹ Son halkada ise kamuoyu ve medya yer almaktadır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış politika yapım ve uygulama sürecinde devletlerin kompleks bürokrasisinden söz etmek zordur.²⁷² Genel olarak cumhurbaşkanı, başbakan ve diplomatik elitler dış politika ve stratejisini belirlemede etkili olmaktadır. Bu bakımdan kurulan Dış İlişkiler Dairesi dış ilişkilerin yürütülmesinde ve yönetilmesinde ikincil bir rol oynamaktadır. Cumhurbaşkanı ve başbakana eşlik eden delegasyon doğrudan bu merciler tarafından atanmaktadır.²⁷³ Irak Kürt Bölgesel Yönetimi hükümetlerinde bakanlık yapmış olan Muhammed İhsan, bölgesel yönetimin dış ilişkilerinde karar-alma ve uygulama sürecine ilişkin şu görüşleri paylaşmaktadır:

²⁶⁸ Kurdistan Regional Government, <https://gov.krd/english/government/>, (23 Mart 2020).

²⁶⁹ Alexander Danilovich, “Iraqi Federalism”, *Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics*, s. 55.

²⁷⁰ Sara Salahaddin Mustafa, “KRG Survival in Iraq and in the Middle East: Non-Alignment and Sectarian Neutrality”, s. 92.

²⁷¹ Sardar Hassan, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Parlamentosu Uluslararası İlişkiler ve Protokol Ofisi Müdürü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Kurumsal Yapısı ve Dış İlişkileri” konulu görüşme, Erbil: 25 Nisan 2019.

²⁷² Sara Salahaddin Mustafa, “KRG Survival in Iraq and in the Middle East: Non-Alignment and Sectarian Neutrality”, s. 92.

²⁷³ Sara Salahaddin Mustafa, “KRG Survival in Iraq and in the Middle East: Non-Alignment and Sectarian Neutrality”, s. 92.

“Karar-alma ve uygulama süreci konusunda uzun bir geçmişimiz yok. 2003 öncesi dönemde farklı devlet ve aktörler ile ilişkilerimiz vardı. Bu ilişkilerin olması 2003 sonrası dönemde avantajlar sağladı. Bölgesel yönetimin yöneticileri ve kurulan Dış İlişkiler Dairesi ilişkilerin kurulmasında etkili. 2003 öncesinde ilişkiler daha çok istihbarat birimleri ve askeri unsurlar üzerinden oluyordu. Ama 2003 sonrasında ise devletler ile resmi ilişkiler kurulmaya başlandı. Gizli ve üstü örtülü ilişkiler yerini daha açık ve bilinen ilişkilere bıraktı. Birçok örnek verilebilir. Bölgesel yönetimin başkanı ve başbakanı birçok defa diğer devletler liderleri ile resmi görüşmeler yaptı ve ziyaretler oldu. Ama 2003 öncesinde bu ilişkiler yoktu. Gizli ve bilinmeyen ilişkiler vardı. Uluslararası ve bölgesel düzeyde ilişkilerin biçimi 2003 sonrasında değişti.

Siyasi istikrarsızlıklar ve coğrafi olarak farklılıklar olabiliyor. Siyasi parti ve hareketler dış ilişkilerini farklı biçimde kurabiliyor. Hatta bazen parti içindeki gruplaşmalar bu ilişkileri etkileyebiliyor.”²⁷⁴

Buradan anlaşılabacağı üzere bölgesel yönetimin dış ilişkilerinde egemen-resmi devletler düzeyinde kurumsal ve gelişmiş bir karar alma-uygulama süreci bulunmamaktadır. Bölgesel yönetimin siyasi-idari üst yönetimi karar ve ilişki süreçlerinde etkin olmaktadır. Siyasi parti ve grupların da birbirinden farklı ilişkileri olabilmektedir. 2003 öncesinde ilişkiler gizli-üstü kapalı, istihbarat ve askeri unsurlar üzerinden işleyen dış ilişkiler sonraki dönemde daha açık-bilinen, resmi, siyasi ve ekonomik boyutları da olan bir şekil almıştır. Bölgesel yönetim resmi-egemen bir devlet statüsünde olmadığından dolayı dış ilişkilerinde sınırlılıklar ile karşılaşmaktadır. Bölgesel yönetimin Washington temsilcisi Bayan Sami Abdurahman, bu duruma şöyle dikkat çekmektedir:

“Bölgesel yönetim mevcut statüsünden dolayı egemen devletler gibi hareket edemiyor. İlişkilerimiz, diplomatik erişimimiz ve ticari ilişkilerimiz sınırlı oluyor. Mesela buradaki hükümet ile ticari-ekonomik anlaşmalar imzalayamıyoruz. Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olamıyoruz. Bunun için federal hükümetin onayı gerekli. Yani bu konularda ciddi sınırlamalar var. Biz de elimizden geleni yapmaya çalışıyoruz. Başkanımız diğer devlet başkanı ve yetkilileri ile yakın ilişki halinde. Başbakanımız da aynı şekilde.”²⁷⁵

Yukarıda aktarıldığı üzere bölgesel yönetimin statüsü dış ilişkilerinin siyasi ve ekonomik boyutunu etkilemektedir. Bu nedenle merkezi hükümetin hukuki ve

²⁷⁴ Muhammed İhsan, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Eski Devlet Bakanı, King’s College of London Öğretim Üyesi- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Kurumsal Yapısı ve Dış İlişkilerinin Önemi”, Çevrimiçi Görüşme, 22 Şubat 2021.

²⁷⁵ Bayan Sami Abdurahman, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Washington Temsilcisi- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Temsilcilikleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkileri” konulu görüşme, Çevrimiçi Görüşme, 4 Mart 2021.

siyasi tutumu etkili olmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere tanınmış olmak devletlere siyasi, hukuki ve ekonomik avantajlar sağlamaktadır. Resmi ve tanınmış bir statünün olmaması bu avantajların elde edilmesinde sorunlara neden olabilmektedir.

3.1.3. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Dış İlişkiler Dairesi ve Temsilcilikler

Bağımsız ve tanınmış tüm devletlerin dış ilişkilerini yürüten ve düzenleyen birimleri bulunmaktadır. Bu birimler “Dışişleri Bakanlığı”, “Devlet Ofisi” ya da “Dış İlişkiler Ofisi” olarak adlandırılmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında ilk defa Fransa’da 1589 yılında dış ilişkiler sekreterliği kurulmuştur. Daha sonra 1782’de Britanya, 1789’da Amerika Birleşik Devletleri ve ondokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra Çin, Japonya ve Osmanlı Türkiye’si bu birimleri kurmuştur.²⁷⁶ Genel olarak bu bakanlıkta çalışabilmek için iyi düzeyde eğitim almış olmak ve sosyo-ekonomik arkaplanı iyi olma şartları aranmıştır.

Dışişleri Bakanlıkları’nın en önemli görevi yurtdışındaki temsilciliklere personel gönderip temsili sağlamaktır. Bunun yanısıra dış politikanın yapım ve uygulama sürecinde bakanlık en önemli rolü oynamaktadır. Bakanlıklar içerisinde coğrafi, fonksiyonel-tematik sorunlar, araştırma-analiz, politika planlama birimleri dış politikanın yapımı ve icrasında yer almaktadır.²⁷⁷ Yabancı devlet temsilcileri ile ilişkiler kurup muhatap olmak ve ülkeye gelen resmi heyetler ile ilgilenmek bakanlığın başlıca görevleri arasında yer alır.

De facto devletlerin de dış ilişkilerini yürütmek için kurdukları Dışişleri Bakanlığı veya benzeri birimler bulunmaktadır.²⁷⁸ Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de dış ilişkiler kurmak amacıyla 2006 yılında Dış İlişkiler Dairesi’ni (Department of Foreign Relations) kurmuştur. Dış İlişkiler Dairesi, bölgesel yönetim hükümetinin bir parçası olmakla beraber bir bakanlık statüsünde değildir. Ancak birimin başında bulunan yetkili bakan statüsündedir. Dış İlişkiler Dairesi’nin başlıca sorumlulukları:

²⁷⁶ G. R. Berridge, **Diplomacy: Theory and Practice**, London: Palgrave Macmillan, 2010, s. 6.

²⁷⁷ Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*, s. 15.

²⁷⁸ Owtram, “The Foreign Policy of Unrecognized States”, s. 128.

“- uluslararası toplum ile ikili ilişkileri güçlendirmek,
- ticaret-yatırım-turizm alanlarında ilerleme sağlamak,
- bölgenin dış temsilciliklerini yönlendirmek,
- bölgedeki diplomatik misyonlar ile irtibat kurmak,
- bölgenin imajını güçlendirecek faaliyetler yapmak
- bölgesel yönetimin kurumlarının uluslararası toplum ile bağlantılarını sağlamak”
olarak belirtilmiştir.

Dairenin temel amaçları ise:

“- bölgenin ve vatandaşlarının çıkarlarını ilerletip korumak,
- uluslararası toplum ve komşu devletler ile siyasi-ekonomik ilişkileri geliştirmek,
- barış-istikrar-ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmak,
- bölge vatandaşlarına etkin konsolosluk-hukuk hizmeti sağlamak,”
şeklinde sıralanmıştır.²⁷⁹

Bölgesel yönetim, Dış İlişkiler Dairesi ile dış ilişkilerinde kurumsal bir yapı oluşturmayı amaçlamıştır. Ancak dış ilişkilerdeki kurumsallaşmanın sınırlı olduğuna Abdurrahman şöyle dikkat çekmektedir:

“Bölgesel yönetimin ilişkilerinin kurumsallaşması konusunda kat etmemiz gereken bir yol var. Egemen devletlerin dış ilişkilerindeki kurumsallaşmanın gerisindeyiz. Hatta Quebec ve Katalan bölgesi bu konuda bizden çok daha ileri bir düzeyde. 1990’lardan beri temsilcilikler açtı bölgesel yönetim. Ancak o dönemde bölgesel yönetimde iki ayrı idare vardı ve dış temsilcilikler farklı siyasi partilerin yönettiği idari yönetimlerin temsilcilikleriydi. 2005’ten sonra bölgesel yönetim federal bölge statüsünü elde edince ilişkiler de daha kurumsal hale geldi. Şu an 14 ülkede temsilcilik var ve bulundukları ülkeler bu temsilcilikler ile geçmişe oranla daha resmi ilişkiler kuruyor. Yani bu konuda yeniyiz. 2003 öncesinde olan ilişkiler de önemli ama kurumsal yönü çok zayıftı. 2005 sonrasında daha profesyonel ve kurumsal hale geldi ilişkiler. 2005 sonrasında Londra temsilcisi iken de çok çaba

²⁷⁹“The Kurdistan Regional Government Department of Foreign Relations”, <http://dfr.gov.krd/p/p.aspx?p=25&l=12&s=010000&r=332>, (24 Mart 2020).

harcadım. Oradaki hükümet ve yetkilileri yakın ilişkiler kurmaya çalıştık. İlginç olan şeydi: Dış İlişkiler Dairesi 2006 yılında kuruldu, ben ise 2005 yılında Londra temsilcisi olarak atanmışım ve benden önce de 1990'larda temsilciler vardı. Yani bakıldığında kurumsal olarak egemen devletlerin kurumsallaşmasının gerisindeyiz diyebilirim.”²⁸⁰

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin 13 ülke ve Avrupa Birliği'nde temsilciliği bulunmaktadır.²⁸¹ Bu ülkeler; Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Avusturya, Birleşik Krallık, Fransa, İran, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Polonya ve Rusya'dır. Belirli ülkelerde temsilcilik açılması Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin bu ülkeler ile siyasi-ekonomik ilişkileri geliştirmek ile beraber diaspora varlığından kaynaklanmaktadır. Açılan temsilciliklerin temel görevi bölgesel yönetimin siyasal, ekonomik, kültürel alanlarda bilinirliğini artırarak ilgileri çekmektir.²⁸² Temsilcilikler vize vermenin yanı sıra idari-hukuki işlemleri de gerçekleştirmektedir. Tayvan ve Somaliland örneklerinde olduğu gibi Irak Kürt Bölgesel Yönetimi açtığı temsilcilikler ile dış ilişkilerini yürütmeye çalışmaktadır. Bölgesel yönetimin merkezi hükümetten ayrı bir vize uygulaması da bulunmaktadır. Yine Abdurahman, temsilcilik ve çalışanlarının diplomatik statüsünün olmadığını ancak siyasi anlamda kabul gördüklerini şöyle ifade etmektedir:

“Washington'daki temsilcilik olarak diplomatik bir statümüz yok. Bu biraz da Erbil ve Bağdat arasındaki ilişkiler ile ilgili. Irak anayasası bölgelere yurtdışında temsilcilik açma hakkı tanıyor. Fakat diplomatik bir statümüz yok. Burada kar amacı gütmeyen bir kuruluş niteliğindeyiz. Bu şekilde bir onaya sahibiz. Diğer ülkelerdeki temsilcilikler de benzer durumda. Birleşik Devletler'de “Foreign Agents Registration Act” düzenlemesi bulunuyor. Yasaya göre yabancı bir hükümet veya devlet adına temsil ve faaliyette bulunmak isteyen kuruluşlar Adalet Bakanlığı'ndan onay almak zorunda. Biz de bölgesel yönetimin temsilcisi olarak bakanlıktan onay aldık. Quebec ve Katalan bölgesinin de durumu bizimle benzer şekilde. Siyasi ve fiili açıdan baktığınızda ise kabul görmüş durumdayız. Bölgesel yönetimin meşru temsilcisiyiz. Kurumlar, yetkililer ve medya organları ile görüştüğümüzde bölgesel yönetimin temsilciliğini muhatap aldıklarını biliyorlar. Bölgesel yönetimin görüşlerini ve

²⁸⁰ Abdurahman, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Temsilcilikleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkileri” konulu görüşme.

²⁸¹ Kurdistan Regional Government - Department of Foreign Relations, <http://dfr.gov.krd/?l=12>, (23 Mart 2020).

²⁸² “The Kurdistan Regional Government Department of Foreign Relations”, <http://dfr.gov.krd/p/p.aspx?p=25&l=12&s=010000&r=332>, (24 Mart 2020).

mesajlarını almış olduklarının farkındalar. Biz de onlardan aldığımız mesajları Erbil'e iletiyoruz."²⁸³

Dış İlişkiler Dairesi, bölgesel yönetimin dış temsilciliklerde çalışanlara sınırlı bir diplomatik nezaket kuralları eğitimi de vermektedir. Mansour'a göre bu durum dolaylı olarak diplomasi kulübünün parçası olma isteğini yansıtmaktadır.²⁸⁴ Bölgesel yönetim, dış ilişkilerini aynı zamanda içeride yerel nüfusa karşı bir meşruiyet göstergesi olarak sunmaktadır. Bu da ulus-inşa sürecini etkilemektedir. Farklı ülkelerde açılan temsilcilikler ile bölgesel yönetim egemenlik kurma-kullanma, kabul görme ve meşruiyet elde etme politikasını uygulamaktadır. Bölgesel yönetim diplomatik ilişkilerini devletleşme yolunda bir aşama olarak görmektedir. Kurulan ilişkiler devlet-inşa sürecine, kapasite arttırımına, meşruiyet sağlamaya ve kabul görmeye katkıda bulunmaktadır. Böylece Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, merkezi hükümete bağımlı kalma durumunun önüne geçme politikasını uyguladığını söylemek mümkündür.

3.1. 4. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde Bulunan Yabancı Ülke Konsoloslukları ve Temsilcilikler

Konsolosluklar bulundukları ülkelerde idari işlem ve hizmet sunma amacı taşımaktadır.²⁸⁵ Kendi ülke vatandaşlarının karşılaşılabileceği zorluk ve sorunları aşmada konsolosluklar görev almaktadır. Bulundukları bölge ile genel bilgi sağlamak konsoloslukların görevleri arasındadır. Konsoloslukların temel görevlerinden biri de ülkelere gelecek kişilere izin-vize vermeleridir. Özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri göçmen ve sığınmacıların öncelikli tercihi olmaktadır. Bu durumun oluşturabileceği istikrarsızlık ve güvensizliğin önüne geçmek için vize uygulamasına gidilmektedir.²⁸⁶ Ülkeler arası etkileşim ve ekonomik faaliyetler arttığından dolayı yakın dönemlerde konsoloslukların sayısı artmıştır. Genel olarak konsolosluklar kendi ülke vatandaşlarına koruma-destek hizmeti sağlarken bulundukları ülke

²⁸³ Abdurahman, "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Temsilcilikleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkileri" konulu görüşme.

²⁸⁴ Mansour, "In Pursuit of Friends: The Kurdistan Region's Foreign Affairs and Diplomacy", s. 458.

²⁸⁵ Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*, s. 132.

²⁸⁶ Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*, s. 133.

vatandaşlarına da vize hizmeti vermektedir. Bir ülkenin başka bir ülkede birden fazla konsoloslugu varsa konsoloslukların görevlerini yerine getirebilmesi için ülke yetki bölgelerine ayrılmaktadır.²⁸⁷ Konsolosluk çalışanlarının diplomatik servislerden farklı olarak diplomatik bağışıklıkları bulunmaktadır. Bu bağışıklık sadece görevleri ile ilgili çalışmalarında geçerlidir.

Tanınmamış ya da *de facto* devletlerde konsolosluk açmak bu ülkeler ile ilişki kurmanın yollarından biridir.²⁸⁸ 1960-1963 yılları arasında Katanga'nın başkenti Elisabethville'de başta İngiltere olmak üzere birçok ülkenin konsoloslugu bulunmaktaydı. Filistin ile ilişkiler kurmak amacıyla 9 ülke Kudüs'te konsolosluk açmıştır. Yine Tayvan ve Somaliland örneklerinde olduğu gibi birçok ülke Erbil'de diplomatik misyon açmıştır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin başkenti Erbil'de 19 ülkenin başkonsoloslugu, 5 ülkenin konsoloslugu, 3 ülkenin elçilik ofisi, 2 ülkenin ticaret ofisi ve 6 ülkenin de fahri konsoloslugu bulunmaktadır.²⁸⁹ İran'ın Erbil dışında Süleymaniye'de de başkonsoloslugu faaliyet göstermektedir. Aynı zamanda Erbil'de Birleşmiş Milletler Irak Misyonu'nun temsilciliği, Avrupa Birliği Delegasyonu'nun irtibat ofisi ve Kızılhaç'ın bölgesel ofisi yer almaktadır. Yine Japonya ve Güney Kore Kalkınma Ajansları'nın Erbil'de temsilciliği bulunmaktadır. Bu açıdan bölgesel yönetimin diplomatik izolasyona tabi tutulduğunu söylemek zor olmaktadır. Yine Dizayi, yabancı ülke misyonlarının bulunmasını ve diğer ülkelerde temsilciliklerinin olmasını bölgesel yönetim açısından önemini şu biçimde ifade etmektedir:

*“Konsoloslukların olması bizim için çok önemli. Yani siyasi bir anlamı var. Bu gösteriyor ki bu devletler bizim ile yakın ilişkiler geliştirmek amacındalar. Siyasi, ekonomik ve kültürel olarak bizim için aynı zamanda bir garanti sağlıyor... Bizim de temsilciliklerimizin olması çok önemli. Böylece başta siyasi olmak üzere ekonomik ve kültürel anlamda sesimizi duyurabiliyoruz.”*²⁹⁰

²⁸⁷ Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*, s. 136.

²⁸⁸ Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*, s. 216.

²⁸⁹ “Foreign Representations in the Kurdistan Region”, Department of Foreign Relations, <https://gov.krd/dfr-en/foreign-representation/>, (29 Nisan 2021)

²⁹⁰ Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği” konulu görüşme.

Ülke	Temsil Düzeyi
Almanya	Başkonsolosluk
Amerika Birleşik Devletleri	Başkonsolosluk
Avusturya	Ticaret Ofisi
Belarus	Fahri Konsolosluk
Birleşik Arap Emirlikleri	Başkonsolosluk
Birleşik Krallık	Başkonsolosluk
Brezilya	Fahri Konsolosluk
Bulgaristan	Ticaret Ofisi
Çekya	Başkonsolosluk
Çin	Başkonsolosluk
Danimarka	Fahri Konsolosluk
Filistin	Başkonsolosluk
Fransa	Başkonsolosluk
Güney Kore	Konsolosluk
Hindistan	Başkonsolosluk
Hollanda	Başkonsolosluk
İran	Başkonsolosluk (Erbil - Süleymaniye)
İsveç	Elçilik Ofisi
İspanya	Fahri Konsolosluk
İtalya	Konsolosluk
Japonya	Elçilik Ofisi
Kanada	Elçilik Ofisi
Kuveyt	Başkonsolosluk
Macaristan	Başkonsolosluk

Mısır	Konsolosluk
Polonya	Konsolosluk
Romanya	Konsolosluk
Rusya	Başkonsolosluk
Slovakya	Fahri Konsolosluk
Sri Lanka	Fahri Konsolosluk
Sudan	Başkonsolosluk
Suudi Arabistan	Başkonsolosluk
Türkiye	Başkonsolosluk
Ürdün	Başkonsolosluk
Yunanistan	Başkonsolosluk

Tablo 1: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde Bulunan Yabancı Ülke Misyonları
Kaynak: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Dış İlişkiler Dairesi

Yukarıda belirtildiği üzere Irak Kürt Bölgesel Yönetimi *de facto* devlet olma yolunda adımlar atmıştır. Montevideo Kriterleri'ne göre bölgesel yönetim; sınırları olan bir bölge, bölge içinde nüfus, yine bölge içerisinde görevlerini icra etmeye çalışan bir hükümete sahiptir. Son kriter olan diğer devletler ile ilişki kurma kapasitesine sahip olma konusunda ise bölgesel yönetim etkin olmaya çalışmaktadır.

3. 2. Paradiplomasiden Protodiplomasiye Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Dış İlişkilerini Anlamlandırmak

Resmi-egemen devletler sınırları içerisinde yer alan devlet-altı aktörlerin dış ilişkiler kurması konusunda çekincelere sahiptir. Devlet-altı bölge ve hükümetlerin uluslararası alandaki faaliyetleri ulusal egemenlik ve bütünlüğe bir tehdit olarak görülür. Ancak küreselleşme süreçlerinin etkili olduğu dünyada resmi-

egemen devletlerin uluslararası ilişkilerdeki yeri ve rolü de dönüşüme uğramaktadır. İç-dış siyaset ayrımının silikleşmesi devletlerin egemenliğini değişime zorlamaktadır. Bu nedenle devlet-altı bölge ve hükümetler de uluslararası alandaki faaliyetleri artmaktadır. Şehirlerin, devlet-altı hükümet ve bölgelerin uluslararası alanda kurdukları ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilere paradiplomasi adı verilmektedir. Paradiplomasiyi geleneksel diplomasiden ayıran temel özellikleri; spesifik, bir amaca yönelik, fırsat ve deneyimlere dayalı olmasıdır. Yani devlet-altı bölge ve hükümetler küreselleşmenin sunduğu fırsat ve imkanları kullanma çabası içerisinde. Özellikle küresel pazarlara açılma ve erişme açısından paradiplomasi önemli bir rol oynar.²⁹¹

Özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesi ve küreselleşme süreçlerinin gelişmesi sonucunda devlet-üstü ve devlet-altı entegrasyon süreçleri de ilerlemiştir. Avrupa Birliği gibi ulus-üstü entegrasyon süreçleri aynı zamanda ulus-altı, federal ve yerel yönetim formlarını da güçlendirmiştir. Aynı zamanda NAFTA ve ASEAN gibi bölgesel entegrasyon formları da ulus-altı yönetimlerin karar-alma/uygulama süreçlerinde katılımını ve yetkilerini genişletmektedir. Bu nedenle devlet-altı hükümet ve yerel yönetimlerin uluslararası alandaki görünürlüğü küreselleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme etkileşiminin üstüne oturmaktadır.²⁹² Ancak devlet-altı diplomasi literatürü Uluslararası İlişkiler alanında ana-akım bir konu haline gelmemekle birlikte birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Küreselleşme süreçleri sonucunda ticaret, yatırım, altyapı, kaynaklar ve insan haklarının önem kazanarak bu diplomasi türünü yaygın hale getirmiştir. Paradiplomasi devlet-altı hükümet ve yönetimlerin faaliyeti olduğu için geleneksel diplomasiden ayrılmaktadır. Paradiplomasi “düşük düzeyli politikalar” çerçevesinde ele alınırken geleneksel diplomasi “yüksek düzey politikalar” ile ilgilenmektedir. Paradiplomasi nihai olarak

²⁹¹ Michael Keating, “Regions and International Affairs: Motives, Opportunities and Strategies”, Francisco Aldecoa and Michael Keating (ed.), **Paradiplomacy in Action: The Foreign Relations of Subnational Governments**, London: Routledge, 1999, s. 12.

²⁹² Brian Hocking, “Patrolling the ‘Frontier’: Globalization, Localization and the ‘Actorness’ of Non-Central Governments”, **Paradiplomacy in Action: The Foreign Relations of Subnational Governments**.

devlet-altı hükümetlerin vatandaşlarına daha iyi hizmet ve refah sağlamada kullandığı bir araçtır.²⁹³

Cornago ise paradiplomasiyi; devlet-altı hükümetlerin uluslararası alanda resmi ve gayri-resmi ilişki kurmak yoluyla kamu-özel yapılar ile kurduğu sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkiler şeklinde tanımlamaktadır.²⁹⁴ Etno-politik sorunlar Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin en önemli konularından biri haline gelmiştir. Önceki dönemlerde devletlerin iç sorunları olarak görülen etnik sorunlar yeni dönemde uluslararası gündem halini almıştır. Böylece etnik gruplar daha çok dikkat çekebilmek için sorunlarını dünyanın gündemine taşımayı amaçlamıştır. Bölgeselleşme ve yerelleşme dinamikleri sınır-ötesi etkileşimleri arttırarak entegrasyonun ileri boyuta taşınmasını sağlamaktadır. Sözü edilen etkileşim ve ilişki süreçleri güvenlik ve barışın inşasına da katkıda bulunmaktadır. Yani farklı devletlerin bölgeleri arasındaki ekonomik ve kültürel etkileşim, etno-politik sorunların önüne geçerek uluslararası ve bölgesel güvenliğe yönelik tehditlere engel olmaktadır.²⁹⁵ Küresel dünyada kaçakçılık, göç, doğal kaynaklar ve çevresel sorunlar yerel düzeyde işbirliği yapmayı gerektirmektedir.

Paradiplomasi yukarıda ifade edildiği üzere yapıcı ve barışçıl amaçlar doğrultusunda yapıldığı gibi daha farklı politikaların aracı da olabilmektedir. Uluslararası alanda tanınma ve kabul görmek isteyen devlet-altı yapılar paradiplomasi yapabilir. Bu nedenle meşruiyeti arttırmanın bir yolu da paradiplomasi yapmak olmaktadır.²⁹⁶ Öte yandan paradiplomasi merkezi hükümetler ve resmi-egemen devletlere karşı bir koz olarak da kullanılabilir. Devlet-altı hükümet ve yapılar uluslararası temsilcilikler açarak, temsilciliklere ev sahipliği yaparak, uluslararası anlaşmalar imzalayarak ve çok-terafli işbirliklerini geliştirerek resmi-

²⁹³ Rodrigo Tavares, **Paradiplomacy: Cities and States as Global Players**, New York: Oxford University Press, 2016, s. 111-112.

²⁹⁴ Noe Cornago, "Diplomacy and Paradiplomacy in the Redefinition of International Security: Dimensions of Conflict and Co-operation", **Paradiplomacy in Action: The Foreign Relations of Subnational Governments**, s. 40.

²⁹⁵ Cornago, "Diplomacy and Paradiplomacy in the Redefinition of International Security: Dimensions of Conflict and Co-operation", s. 48.

²⁹⁶ Cornago, "On the Normalization of Sub-State Diplomacy", David Crikemans (ed.), **Regional Sub-State Diplomacy Today**, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2010, s. 28.

egemen devletlerin diplomatik sistemlerinin temel yapısını aşındırabilmektedir.²⁹⁷ Bu durum Rusya vs. Tataristan, Quebec vs. Kanada ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi vs. Irak şeklindeki ikili ihtilaflara neden olabilmektedir. Tataristan, Tatar kimliğini yerelde milliyetçileri yatıştırmak ve Moskova'ya karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmaktadır. Tataristan egemenlik sahibi olduğunu göstermek için Dış İlişkiler Ofisi'ni kurarak uluslararası arenada tanınırlık elde etmek için çaba harcamaktadır. Bunun için de yabancı devlet başkanları ile toplantılar düzenlemekte ve uluslararası örgütlerin temsilcileri ile ilişkiler kurarak kimlik paradiplomasisi yapmaktadır. Yani Tataristan, çıkar ve kimliğini bağdaştırarak paradiplomasiyi daha çok bir araç olarak kullanmaktadır.²⁹⁸

Kuznetsov ise paradiplomasiinin farklı boyutlarına dikkat çeker.²⁹⁹ Ulusal anayasalarda legal olarak tanınmış bir yetki alanı olarak paradiplomasi faaliyetlerinde bulunulabilir. Federal sistemlerde, federal bölgeler paradiplomasi yapabilir. Çok uluslu ülkelerde bölgelerin milliyetçilik temelindeki taleplerinin bir bölümü paradiplomasi ile ifade edilmektedir. Ulus-altı hükümet ve sivil toplum kuruluşları paradiplomasi faaliyetinde bulunarak ulusal hükümetlerin bu alandaki tekeli dönüştürebilmektedir. Küreselleşme ve bölgeselleşme süreçlerinin etkileşimi de paradiplomasiyi etkin kılmaktadır. Küresel ekonomide artan ticari ve finansal alışverişler de paradiplomasiinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bölgesel hükümetler güvenlik ve jeopolitik sorunlar nedeniyle uluslararası meselelere müdahil olabilmektedir. Son olarak bölgesel hükümetler ve *de facto* devletler amaçlarına ulaşabilmek için paradiplomasi faaliyetlerinde bulunabilmektedir.³⁰⁰

Ancak *de facto* devletlerin ya da devlet altı hükümetlerin ileri düzey dış ilişkilerini sadece paradiplomasi çerçevesinde ele almak tartışmalara neden olmaktadır. Paradiplomasi farklı nedenlerden dolayı proto-diplomasi şeklini alabilmektedir. Resmi anlamda egemen olmayan ülkesel yapılar uluslararası destek

²⁹⁷Cornago, "Perforated Sovereignities, Agonistic Pluralism and the Durability of (Para)diplomacy", **Regional Sub-State Diplomacy Today**, s. 94.

²⁹⁸ Elena Albina, "The External Relations of Tatarstan: In Pursuit of Sovereignty, or Playing the Sub-Nationalist Card?", **Regional Sub-State Diplomacy Today**, s. 124.

²⁹⁹ Alexander S. Kuznetsov, **Theory and Practice of Paradiplomacy: Subnational Governments in International Affairs**, London: Routledge, 2015, s. 50.

³⁰⁰ Kuznetsov, *Theory and Practice of Paradiplomacy: Subnational Governments in International Affairs*, s. 51.

alabilmek için proto-diplomasi uygulayabilmektedir. Proto-diplomasi, merkezi olmayan bir yönetimin diğer uluslar ile ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler kurarak daha fazla otonomi ya da bağımsızlık talep eden bir siyasi yapı olma iddiasını gösterdiği eylemlerdir. Paradiplomasi genel olarak legal çerçevede ulus-altı hükümetlerin faaliyeti olarak görülürken proto-diplomasi toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak görülebilmektedir. Paradiplomasi, daha çok işbirliği temelinde anayasal dayanağı olan farklı düzeylerdeki yönetimlerin faaliyeti iken proto-diplomasi ise merkezi hükümetler ile ciddi sorun ve gerilimler yaşayan devlet-altı bölge ve hükümetlerin uyguladığı diplomasıdır.³⁰¹ Proto-diplomasiyi Quebec, Tataristan, Güney Osetya, Somaliland ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi gibi devlet-altı bölge ve *de facto* devletlerin dış ilişkilerinde görmek mümkündür. Proto-diplomasiyi bu devletlerin ilerleyen aşamalarda dış ilişkilerini geliştirme ön çalışmaları şeklinde tanımlamak uygun olacaktır. Duchahék'e göre proto-diplomasi bölgesel yönetimlerin uluslararası topluma mesaj vermek için yaptığı aktivitelerdir.³⁰²

Irak'ta Kürtlerin uluslararası aktörler ile temasının başlangıcı Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar gitmektedir. Şeyh Mahmut Berzenci, yereldeki ağırlığını kullanarak İngiltere ile ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Yine Soğuk Savaş dönemi koşullarında Molla Mustafa Barzani 1950 ve 1960'larda sürgüne gittiği Sovyetler Birliği ile ve 1970'lerin başında ise Baas rejimine karşı destek sağlayan Amerika Birleşik Devletleri, İran ve İsrail ile ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. 1991 yılında Amerika Birleşik Devletleri-Fransa-İngiltere koalisyonunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne "Güvenli Bölge" kararı aldırması uluslararası ilişkiler açısından önemli bir aşamayı göstermiştir. Birçok devlet ve uluslararası örgüt Irak'ta Kürtler ile yakın ilişkiler kurmuştur. Ancak iç bölünmeler bu ilişkilerin ilerletilmesine engel olmuştur.³⁰³

³⁰¹ Cornago, "Paradiplomacy and Protodiplomacy", Gordon Martel (ed.), **The Encyclopedia of Diplomacy**, John Wiley&Sons, 2018, s. 5.

³⁰² I. Duchahék, **The Territorial Dimension of the Politics: Within, Among and Across Nations**, Boulder: Westview Press, 1986, s. 248.

³⁰³ Renad Mansour, "In Pursuit of Friends: The Kurdistan Region's Foreign Affairs and Diplomacy", Gareth Stansfield and Mohammed Shareef (ed.), **The Kurdish Question Revisited**, New York: Oxford University Press: 2017, s. 452.

Daha önce belirtildiği üzere merkezi hükümetler ve resmi-egemen devletler, devlet-altı hükümet ve *de facto* devletlerin dış dünya ile yoğun ilişki kurmalarını olumlu karşılamazlar. *De facto* devletlerin dış ilişkilerindeki en önemli amacı; siyasi, ekonomik ve askeri olarak varlığını sürdürmektir.³⁰⁴ Her türlü “tanınma” tanınmayan devletlere siyasi ve ekonomik olarak katkıda bulunmaktadır. İkinci amaç dış yardımlar yoluyla maddi kaynakları elde edebilmektir. Üçüncü amaçları; Montevideo Deklarasyonu’nda yer alan diğer devletler ile ilişkiler kurabilme şartını sağladığını göstermektir. Son olarak da tanınma elde edebilmektir. *De facto* devletlerin temsilcilikleri vize verme, ticari ilişkiler kurma ve tanınma elde etme politikasını sürdürme amacı ile kurulur.³⁰⁵ Dizayi, bölgesel yönetimin dış ilişkilerinde temel amacının varlığını sürdürme olduğunu şu şekilde belirtmektedir:

*“Zor bir coğrafyada yaşıyoruz. Egemen-resmi bir devlet olmadığımız için tehlike ve tehditler ile karşılaşabiliyoruz. Varlığımız ve bunu sürdürmemiz çok hassas dengeler üzerine kurulu. Tehdit ve tehlike bazen IŞİD olabiliyor bazen ambargolar bazen de başka şeyler...”*³⁰⁶

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi belirtilen amaçları gerçekleştirmek için dış dünya ile ilişkiler kurmakta ve temsilcilikler açmaktadır. Ancak bölgesel yönetimin kurduğu bu ilişkilerin nasıl ele alınması gerektiği konusunda tartışmalar bulunmaktadır. 2012 öncesi dönemde bu ilişkiler genel olarak federal hükümetlerin kurduğu ilişkiler paradiplomasi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu nedenle bölgesel yönetimin dış ilişkiler kurup kuramayacağı yönünde tartışmalar olmuştur. Bölgesel yönetim paradiplomasi temelinde olsa bile bu ilişkilerini meşrulaştırma yoluna gittiği görülmektedir. Mohammed ve Owtram bu dönemdeki gelişmeler ışığında Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin dış ilişkilerini paradiplomasi olarak nitelendirmektedir.³⁰⁷ Irak Kürt Bölgesel Yönetimi dış ilişkileri ile ilgili için üç çıkarsama öne çıkmaktadır.³⁰⁸ Birincisi, 2003 öncesi dönemde Kürt bölgesinin dış ilişkilerinin olduğudur. Yapılan

³⁰⁴ Owtram, “The Foreign Policy of Unrecognized States”, s. 136.

³⁰⁵ Owtram, “The Foreign Policy of Unrecognized States”, s. 136.

³⁰⁶ Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği” konulu görüşme.

³⁰⁷ Herish Khali Mohammed and Francis Owtram, “Paradiplomacy of Regional Governments in International Relations: The Foreign Relations of the Kurdistan Regional Government (2003 – 2010)”, **Iran and the Caucasus**, No. 18, (2014), 65-84, s. 71.

³⁰⁸ Mohammed and Owtram, “Paradiplomacy of Regional Governments in International Relations: The Foreign Relations of the Kurdistan Regional Government (2003 – 2010)”.

ikinci yorum; anayasanın dış politikanın uygulama sürecinden söz etmemesinden dolayı bölgesel yönetimin dış ilişkilerini sürdürebileceği yönündedir. Üçüncü yorum ise anayasanın bölgelere kültür, ekonomi ve kalkınma alanlarında ilişkileri ilerletmek için dış temsilcilik açma hakkı tanıdığı şeklindedir.³⁰⁹

Yalnız 2012 öncesine kadar geçen sürede Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış ilişkilerini paradiplomasi olarak nitelemek mümkün iken sonraki dönemlerde yaşanan gelişmeler bu ilişkilerin proto-diplomasiye evrildiğini göstermektedir. Nuri el-Maliki hükümetinin uygulamaları, bölgesel yönetimin federal bütçeden aldığı payın sorun olması, Kürt bölgesindeki petrolün çıkarılıp satılması konusunda uzlaşmazlıklar ve Kerkük'ü içeren "tartışmalı bölgeler" konusunda çözüme ulaşılamaması merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasındaki temel ihtilafları oluşturmuştur. Bu anlaşmazlıkların üzerine Ortadoğu'da Arap Baharı olarak ifade edilen olayların bölgesel düzeyde siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan neden olduğu değişimler Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış ilişkilerine de etki etmiştir. Sadece Irak'ta değil aynı zamanda Ortadoğu genelinde kimlik ve mezhep siyasetinin etkin olması ile bölgesel yönetim, merkezi hükümet ile farklı yönelimler içerisinde olmuştur. Ortadoğu'da güvenlik ve jeopolitik konularında yaşanan istikrarsızlıklar Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış ilişkilerini farklı bir perspektiften incelemeye yöneltmiştir. 2014 yılının ortalarında IŞİD'in Suriye ve Irak topraklarının bir bölümünde etkin olduktan sonra Erbil'e yönelmesi bölgesel yönetimin güvenlik ve istikrar algısını değiştirerek dış ilişkilerini yeni bir aşamaya taşımıştır. Son olarak 2017 yılında düzenlenen referandum ve destek arayışı ilişkilerin proto-diplomasi olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bölgesel yönetimin proto-diplomasi yapmasının arkasında yatan temel faktörler; devletleşme sürecinin bir aşamaya gelmiş olması, Arap Baharı ile birlikte bölgede oluşan istikrarsızlıklar, IŞİD ile mücadelenin sağladığı meşruiyet ve merkezi hükümet ile yaşanan gerilimler şeklinde ifade edilebilir.

³⁰⁹ Mohammed and Owtram, "Paradiplomacy of Regional Governments in International Relations: The Foreign Relations of the Kurdistan Regional Government (2003 – 2010)".

3. 3. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Dış İlişkilerinde Meşruiyet/Kabul Görme Politikası

Bu bölümde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin güvenlik/istikrar söylemi, demokratik/çoğulcu olma politikası, IŞİD ile mücadele ve merkezi hükümet ile uyuşmazlıklar çerçevesinde uluslararası toplum nezdinde meşruiyet elde etme ve kabul görme politikası ele alınacaktır. Çalışmanın önceki bölümlerinde belirtildiği üzere uluslararası toplumun *de facto* devletler ile ilişkileri; savaşma, izole etme, görmezden gelme, ilişki kurma ve kabul etme şeklinde olmaktadır.³¹⁰ *De facto* devletler de nihai olarak kabul görerek “egemenlik kulübü”nde yer alma amacına sahiptir. Bu amaca ulaşmak için meşruiyet artırıcı politikalar takip edilmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin güvenliği için düzen ve istikrar vurgusu yapılmıştır. Uluslararası toplum ise bazı norm ve standartların içselleştirilmesini temel almıştır. Bu açıdan *de facto* devletler tanınmak ve kabul görmek için “statüden önce standartlar”ı sağlayarak amaçlarına ulaşmak istemektedir. *De facto* devletlerin istikrar ve demokrasi adası olarak görünme çabası buradan kaynaklanmaktadır. Genel olarak *de facto* devletler, kırılğan-başarısız devletlerde ortaya çıktığı için bu devletler ile ilişkilendirilirler. Kırılğan devletler, güvenlik-istikrar sorunu oluşturmaları nedeniyle uluslararası sistem açısından tehdit olarak görülebilmektedir. *De facto* devletler de bu durumdan yararlanarak istikrar ve güven ortamı oluşturdıklarını ileri sürmektedir. *De facto* devletlerden biri olan Somaliland, Somali ile karşılaştırıldığında güvenlik ve istikrarı tesis etmenin üzerinde durarak meşruiyet elde etmeye çalışmaktadır.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de “Öteki Irak” ifadesi ile Irak’tan farklılaştığını ileri sürmektedir.³¹¹ Merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasında en başından beri genel bir güvensizlik söz konusu olmuştur. Bu güvensizlik bölgesel yönetim merkezi hükümetten ayrı bir aktör olarak davranmasına neden olmuştur. Bu güvensizliğe Ortadoğu’daki istikrarsızlıklar ve güvenlik sorunları eklenince bölgesel

³¹⁰ Relitz, “The Stabilisation Dilemma: Conceptualising International Responses to Secession and De facto States”, s. 321.

³¹¹ Jeremy Jimenez and Peter Kabachnik, “The Other Iraq: Exploring Iraqi Kurdistan”, **Focus on Geography**, Vol. 55, No. 2, 2012.

yönetim bağımsız bir aktör olma yolunda adımlar atmaya çalışmıştır. Bölgesel yönetim, öncelikli olarak Irak'ın kırılğan devlet yapısına bağlı olarak güvenlik/istikrar söylemini, demokratik/çoğulcu olmayı, IŞİD ile mücadeleyi ve merkezi hükümet ile ihtilaflarını meşruiyet elde etme politikası olarak kullanmaktadır. Bu nedenle merkezi hükümet kontrolündeki Irak'ın istikrarsız bir yapıya sahip olduğunu belirten bölgesel yönetim, ilk dönemlerde norm ve standartları sağladığını gösterme çabası ile uluslararası toplum nezdinde meşruiyet arayışı içerisinde olmuştur. Sonraki dönemlerde ise IŞİD ile mücadele ve merkezi hükümet ile yaşanan sorunları uluslararası toplum nezdinde bir fırsat olarak görmüştür. Kısacası bölgesel yönetim; 2003'ten 2014 yılına kadar geçen dönemde daha çok istikrar/güvenlik söylemi ve demokratik-çoğulcu olma politikasını ön planda tutarken 2014'ten sonra ise IŞİD ile mücadele ve merkezi hükümet ile yaşanan sorunları öne çıkarmıştır.

3.3. 1. Irak'ın Kırılğan Devlet Yapısı ve Güvenlik/İstikrar Söylemi

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Irak'ın kırılğan bir yapıya sahip olduğunu öne sürerek uluslararası toplum nezdinde meşruiyet artırma politikasına başvurmuştur. Kırılğan devlet³¹²; sınırları içerisinde kontrol/güvenliği sağlayamayan ve temel kamu hizmetlerini sunamayan hükümetlerin olduğu devletleri tanımlamaktadır.³¹³ Başka bir ifade ile “pozitif egemenlik” kuramamış devletlerin kırılğan yapıya sahip olduğu belirtilir. Bir devletin kırılğan olup olmadığı konusunda farklı yaklaşım, metodoloji ve tartışmalar bulunmaktadır. Merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan ve birçok kurum-kuruluştan destek alan *The Fund for Peace* (Barış Fonu) her yıl *Fragile States Index* (Kırılğan Devletler İndeksi) hazırlamaktadır. İndeks ülkelerdeki siyasal, ekonomik, sosyal ve uyum-bağımlılık göstergeleriyle ülkeleri değerlendirmektedir. 2019 verilerine göre Irak kırılğanlık düzeyi bakımından 13. sırada yer almaktadır.³¹⁴ Kırılğan devletler genel olarak uluslararası güvenliğe ve komşulara karşı bir güvenlik tehdidi olarak görülürler. Hukuk ve güvenlik

³¹² Kırılğan devlet, İngilizce'de *fragile state* şeklinde ifade edilmektedir.

³¹³ Seth D. Kaplan, **Fixing Fragile States: A New Paradigm for Development**, Connecticut: Greenwood, 2008, s. 5.

³¹⁴ “Global Data”, Fragile State Index, <https://fragilestatesindex.org/data/>, (19 Mart 2020).

sistemlerinin işlememesi illegal yapıların zemin bulmasına neden olabilmektedir. Şiddet ve insani kriz ortamının oluşması suçluların ve radikal unsurların güçlenmesini beraberinde getirebilmektedir.³¹⁵ Örneğin; Afganistan ve Irak'ın kırılğan yapısının El-Kaide gibi radikal örgütlere ortam oluşturduğu Amerika Birleşik Devletleri tarafından ileri sürülmüştür. Aynı zamanda devletlerin kırılğan olması siyasi-ekonomik sorunları beraberinde getirerek yoksulluk ve istikrarsızlığa neden olmaktadır. Irak'ta devlet yapısının kırılğan olmasının temel nedenlerini; mezhep siyaseti, dış aktörlerin etkisine açık olma, güvenlik sorunları, iyi yönetişimin olmaması ve temel altyapı hizmetleri konusunda eksiklerin olması şeklinde sıralamak mümkündür.

Baas rejimi döneminde zor kullanımına dayalı totaliter yönetim ülkede devlet otoritesini sürdürmüştür. 2003 yılında koalisyon güçlerinin müdahalesinden sonra Irak'ta yeni bir sistem kurulmaya çalışılmıştır. Baas rejimi döneminde kamu sektöründe istihdam edilmek için parti üyesi olma şartı aranmıştır. Bu nedenden ötürü Baas rejimi tasfiye edilmiş ve eski rejim yanlısı kişiler görevlerinden alındıktan sonra işlerine son verilmiştir. Irak'ta kurulan yeni sistemde Şiiler nüfusun çoğunluğunu oluşturduğundan dolayı iktidar olmuştur. Kürtler elde ettikleri federal statü ile bölgelerinde farklı bir sürece girmiştir. Sünniler ise -özellikle Şiiler karşısında azınlık olma durumu- yeni kurulan sistemden dışlandıklarını düşünmüştür. Amerika Birleşik Devletleri güçleri başta Felluce olmak üzere birçok yerde Sünni direnişi ile karşılaşmıştır. Bu nedenle dini ve etnik anlamda bölünmüş olan Irak'ta devlet/ulus inşa sürecinin başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Kürt bölgesi dışında kalan bölgelerde bombalı saldırılar olmuştur. Ülkede her geçen gün mezhebe dayalı şiddet seviyesini arttırmıştır. Uluslararası yardım ve petrol satışından elde edilen gelirler güvenlik, sağlık ve diğer altyapı hizmetlerine harcanmamıştır.³¹⁶ Haddad, Irak'ta 2003-2018 arası dönemdeki mezhep siyasetini iki döngü içerisinde ele almaktadır.³¹⁷ Her bir döngü; mevzilenme, iç savaş ve geri çekilme şeklinde

³¹⁵ Kaplan, *Fixing Fragile States: A New Paradigm for Development*, s. 2.

³¹⁶ Zaid Al-Ali, *The Struggle for Iraq's Future*, New Haven: Yale University Press, 2014.

³¹⁷ Fanar Haddad, "From Existential Struggle to Political Banality: The Politics of Sect in Post-2003 Iraq", *The Review of Faith & International Affairs*, Vol. 18, No. 1, (2020), 70-86, s. 72.

işlemiştir. Birinci döngü 2003-2010 yılları arasını kapsarken ikinci döngü 2011-2018 yılları arasını içermektedir. Bu dönemler Irak iç siyaseti kadar Ortadoğu siyasetinden de etkilenmiştir.³¹⁸

Irak'ta 1920'lerden itibaren bir Irak ulusu inşa edilmeye çalışılmıştır. Modernleşme süreci ile birlikte aşiretlerin etkisi azalmaya başlamış ve nüfus kentlerde yoğunlaşmaya başlamıştır. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Araplar arasında mezhep ayrılıklarını önemsizleştirecek “Iraklı olma” kimlik ve aidiyetinin güçlenmesi amaçlanmıştır. Özellikle Baas Partisi iktidarı ile birlikte bu politika doğrultusunda muhalif gruplar bastırılmaya çalışılmıştır.³¹⁹ Bu politika Şii ve Kürt grupların Irak'ın siyasal, ekonomik ve kültürel sisteminden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Rejimin devrilmesinden sonra kurulan yeni sistemde Şiiler belirleyici olmuştur. Böylece ülkedeki Sünniler de dışlanmışlık hissi yaşamıştır. İktidara gelen Maliki hükümetleri de mezhep eksenli politikalar izleyerek ülkedeki bölünmüşlüğü derinleşmesine neden olmuştur. Etnik ve mezhep kimliğine dayalı kota sisteminin ülkede kurumsallaştırılması sorunlara çözüm olmamıştır. Bu da Irak'ta mezhepler arası siyasi, ekonomik ve askeri gerilimlerin artmasını beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan koşullar mezhep ayrılıkları ile yolsuzlukların birbirini beslemesine imkan sağlamıştır.³²⁰ Mezhep ayrılıkları ülkede istikrarsızlık ve düzenin kurulamaması sonucunu doğurmuştur. Bengio'ya göre ifade edilen yapısal sorunlar ile birlikte tarihsel süreç içerisinde Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yanlış politikaları Irak'taki durumu olumsuz etkilemiştir.³²¹

Koalisyon güçlerinin müdahalesinin getirdiği en önemli sonuçlardan biri de Irak'ta İran'ın nüfuzunun artmış olmasıdır. İran 2003 sonrası dönemde hem siyasi hem de askeri anlamda ülkede etkisini arttırmıştır. Irak'ta nüfusun Şii ağırlıklı olması İran'ın işlerini kolaylaştırmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin ülkedeki etkisini sınırlandırmak için birçok parti ve grup ile yakın ilişkiler kurmuştur.

³¹⁸ Haddad, “From Existential Struggle to Political Banality: The Politics of Sect in Post-2003 Iraq”, s. 72.

³¹⁹ Tareq Y. Ismael and Jacqueline S. Ismael, **Iraq in the Twenty-First Century: Regime Change and the Making of a Failed State**, London: Routledge, 2015, s. 84.

³²⁰ Ismael and Ismael, *Iraq in the Twenty-First Century: Regime Change and the Making of a Failed State*, s. 93.

³²¹ Ofra Bengio, “Contextualizing the Kurdish National Project: The Failed Iraqi Nation-State Thesis”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, (2018), Doi: 10.1080/13530194.2018.1430532.

Hükümetlerin ve koalisyonların kurulmasında İran'ın önemli bir rol oynadığını görmek mümkündür. Özellikle Amerikan güçlerine karşı Şii isyancı faaliyetlerinin İran tarafından desteklendiği belirtilmiştir.³²² İran'ın Ortadoğu'daki operasyonel gücü olan Kudüs Gücü, Irak'ta etki alanını genişletmiştir. Bedir Gücü ve diğer paramiliter Şii gruplar İran tarafından desteklenmiş ve Irak'ta devletin “şiddet kullanım tekeli”ni aşındırmıştır.

İŞİD'in Irak'ın önemli bir bölümünü işgal etmesi üzerine Şiiğin Irak'taki önemli manevi liderlerinden Ayetullah Ali el-Sistani Selefi-cihatçılığa karşı mücadele için bir fetva yayınlamıştır.³²³ Bu mücadeleye katılmak isteyenler resmi güvenlik güçleri yerine paramiliter gruplara katılmıştır. Bu gruplar Haşdi Şabi adı altında birleşmiştir. Haşdi Şabi, siyasi ve ekonomik bağlantıları ile Irak'ta önemli bir aktör haline gelmiştir.³²⁴ 2016 yılında İbadi hükümeti döneminde yapılan düzenleme ile örgüt bağımsız bir askeri oluşum olarak Irak silahlı güçlerinin parçası haline getirilmiştir. Örgütün önemli liderlerinden Ebu Mehdi el-Mühendis, devletin bir kurumu haline gelmesi ile örgütün meşruiyet kazanmasını amaçlamış ve aynı zamanda örgütü hükümetin komuta etme yapısından uzak tutmuştur. Böylece Haşdi Şabi meşruiyet elde etmekle kalmamış aynı zamanda siyasi ve ekonomik avantajlar da elde etmiştir.³²⁵ Örgüt, 2018 yılındaki seçimlere Fetih Koalisyonu'nu desteklemiştir. Koalisyon seçimler sonucunda ikinci olarak parlamentoda 47 sandalye elde etmiştir. 150 bin civarında personele sahip Haşdi Şabi, siyasi nüfuzunu da arttırarak 2019 yılında Irak bütçesinden 2.2 milyar dolarlık pay almıştır.³²⁶ Örgütün İran ile ilişkisi değişkenlik gösterebilmektedir. Finansal ve askeri destek durumunda İran ile yakın ilişkiler kurulmaktadır. Ancak bu desteklere ihtiyaç olmadığı zamanlarda ise mesafeli ilişkiler sürdürülmektedir.³²⁷

³²² Ismael and Ismael, *Iraq in the Twenty-First Century: Regime Change and the Making of a Failed State*, s. 99.

³²³ **Hybrid Actors: Armed Groups and State Fragmentation in the Middle East**, New York: The Century Foundation Press, 2019, s. 23

³²⁴ *Hybrid Actors: Armed Groups and State Fragmentation in the Middle East*, s. 23.

³²⁵ *Hybrid Actors: Armed Groups and State Fragmentation in the Middle East*, s. 31.

³²⁶ Michael Knights, Hamdi Malik, and Aymenn Jawad Al-Tamim, **Honored, not Contained: The Future of Iraq's Popular Mobilization Forces**, The Washington Institute for Near East Policy, Washington 2020.

³²⁷ *Hybrid Actors: Armed Groups and State Fragmentation in the Middle East*, s. 38.

2011 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'tan çekilmesi ile birlikte Irak'ta güç boşluğu oluşmuştur. Önceki dönemlerden itibaren nüfuzunu arttıran İran, bu çekilmeyi lehine kullanmaya çalışmıştır. Bu durum Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ta başarısız olduğunu göstermektedir. Ülkede Batı-yanlısı siyasal ve ekonomik sistem oluşturulması hedeflenirken iktidara gelen hükümetler daha çok İran yanlısı eğilim içerisine girmiştir. Irak'ta Şiilerin merkezinde olduğu devlet-inşa süreci gelişmiştir ve iktidarın Şiilerin elinde olması normalleşmiştir.³²⁸ Geline nokta Irak dışarıdan müdahaleye açık bir ülke haline gelmiştir. Özellikle ülkenin İran ve Amerika Birleşik Devletleri'nin rekabet alanı haline gelmesi siyasi, ekonomik ve askeri anlamda istikrarın sağlanmasına engel olmuştur.³²⁹ İhsan, Irak'ta genel olarak kırılmalı ve ayrışmanın boyutlarını şu şekilde ifade etmektedir:

“Federal düzeyde hukuki mercilerde görev aldım. Ülke o kadar fragmente durumda ki aralarında 100 kilometre bulunan şehirler bile ayrılmış durumda. Kerbela ve Anbar şehirleri arasındaki ayrışma gibi. Bu şehirlerin yönetimleri arasındaki uyuşmazlıkların sonlanması için müzakereci olarak bulundum. Bu iki şehir arasındaki sorunları çözmek iki devlet arasındaki sorunları çözmekten daha zor. Basra ve Nasiriyye şehirleri petrol kaynaklarının bulunduğu şehirler. Bu şehirlere giderken korumalar eşliğinde gittik. Ayrışma ve bölünme yüksek düzeyde. Ülkede mezhepçilik hakim durumda.”³³⁰

Yine 2019 yılında *National Democratic Institute*'nin (Ulusal Demokratik Enstitü) yaptığı araştırmaya katılanların %75'ine göre ülke kötü bir yönde ilerlemektedir.³³¹ Böyle bir durumun olması ülkede hoşnutsuzluğun yüksek bir seviyede olduğunu ve ülkenin geleceği konusunda iyimser olunmadığını göstermektedir. Yine araştırmaya göre Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile merkezi hükümet arasındaki ilişkilerin iyiye gideceğini söyleyenlerin oranı Kürt bölgesinde %25, Irak'ın geriye kalan bölgelerinde ise %48 civarındadır. IŞİD tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra 2019 yılının son aylarında ülkenin belirli yerlerinde protesto hareketleri ortaya çıkmıştır. Protesto hareketlerinin amacı dini-etnik kota sistemi ve kamu kaynaklarının kötüye kullanılmasının bitirilmesi olmuştur.³³² Siyasal

³²⁸ Haddad, *From Existential Struggle to Political Banality: The Politics of Sect in Post-2003 Iraq*, s. 80.

³²⁹ Ismael and Ismael, *Iraq in the Twenty-First Century: Regime Change and the Making of a Failed State*, s. 102.

³³⁰ İhsan, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Kurumsal Yapısı ve Dış İlişkilerinin Önemi” konulu görüşme.

³³¹ **Improved Social Cohesion, but Iraqis Remain Dissatisfied with Government**, National Democratic Institute, July 2019.

³³² Renad Mansour, “Iraq protests: What's behind the anger?”, 7 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-49960677>, (22 Mart 2020).

elitlerin kaynakların dağıtılmasında etkili olması istihdam olanaklarını ülkede etkilemektedir. Siyasetçilerin özel sektör ile yapılan anlaşmalarda etkili olması yolsuzluk ve işsizlik konularında etkili olmaktadır. 2011, 2015 ve 2018 yıllarında bir seri kitlesel gösteriler olmuş ve protestoların temel amacı yolsuzluk ile bütünleşmiş siyasal sistemin kökten bir biçimde reforma tabi tutulması olmuştur. Yine 2018 yılındaki protestolarda göstericiler ile siyasal parti yanlısı gruplar arasında şiddetli çatışmalar gerçekleşmiş ve ülke güvenlik açısından da istikrarsız olmaya başlamıştır.³³³

Altyapı hizmetlerinin sağlanması konusunda Irak'ta yine sorunlar yaşanmıştır. Temiz içme suyuna erişim sınırlı düzeyde kalmıştır. Elektriğin üretilmesi ve verilmesi önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Yaz mevsiminde havaların sıcak ve kışın ise soğuk olması nedeniyle ülkenin elektrik enerjisi ihtiyacı artmaktadır. 2020 yılı itibarıyla Irak'ta konut ve işyerlerine gün içerisinde sınırlı düzeyde elektrik verilebilmektedir. Günlük elektrik ihtiyacı jeneratörlerden sağlanmaktadır.

Yukarıda belirtilen güvenlik ve istikrar sorunlarına sahip olan Irak ile karşılaştırıldığında Irak Kürt Bölgesel Yönetimi kendisini farklılaştırmakta ve bu durumu meşruiyet arttırma politikası olarak kullanmaktadır. Bunun temel nedeni ise güçlü bir güvenlik aygıtına sahip olmasından kaynaklanmaktadır.³³⁴ Genel olarak federal sistemlerde federal bölgelerin ayrı bir ordu ve güvenlik gücü oluşturduğu görülmez. Temel seviyede polis gücünün kurulmasına izin verilerek merkezi yönetim ile ilişkinin risk altına alınması engellenir. Irak Anayasası'nın 121. maddesi de bölgelerin güvenlik gücü oluşturmaya imkan vermektedir. Önceki dönemlerden beri Iraklı Kürtler'in silahlı gücü olan peşmergeler yeni dönemde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin güvenlik aygıtı olarak devam etmiştir. Peşmerge gücünün yanısıra bölgesel yönetimin sahip olduğu iç güvenlik birimleri de bulunmaktadır.³³⁵ KDP ve

³³³Toby Dodge, "Corruption Continues to Destabilize Iraq", 1 Ekim 2019, <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/corruption-continues-destabilize-iraq>, (Erişim: 22 Mart 2020).

³³⁴ Danilovich, *Iraqi Federalism and the Kurds*, s. 66.

³³⁵ Dennis, Chapman, *Security Forces of the Kurdistan Regional Government*, US Army War College, 2009, s. 181-206.

KYB'ye bağılı ayrı peşmerge güçleri olmakla birlikte bu güçler bir bakanlık altında toplanmaya çalışılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı'nın 2009 raporlarına göre peşmerge sayısının 120 bin³³⁶ civarında olduğu, bu rakamın yine IŞİD ile mücadele ve sonrasında 150 bin ile 200 bin³³⁷ arasında olduğu tahmin edilmektedir. Peşmerge gücünün Irak ulusal ordusuna entegre edilmesi konusunda merkezi hükümet ve bölgesel yönetim arasında çalışmalar yapılmış ama bir sonuca ulaşamamıştır. Amerika Birleşik Devletleri, 2016 yılından itibaren Peşmerge Bakanlığı'na bağılı güçlerin maaşlarının ödenmesi için aylık 17 milyon dolarlık ekonomik yardımda bulunmuştur.³³⁸ İlerleyen yıllar içerisinde peşmerge gücünün askeri kapasitesi arttırılmıştır.³³⁹ Ancak bu durum ilerleyen zaman içerisinde merkezi hükümet ile gerilimlerin artmasını beraberinde getirmiştir. Maliki hükümetinin kurduğu Dicle Ordusu tartışmalı bölgelerin yakınlarına doğru ilerlemiştir. Bunun üzerine bölgesel yönetim de peşmerge güçlerini bu bölgelere sevk etmiştir. Karşılıklı olarak oluşan güvensizlik durumu ilişkilerin olumsuz bir biçimde seyretmesine neden olmuştur.

Baas rejimi sonrası dönemin ilk yıllarından itibaren Irak'ın birçok bölgesinde çatışmalar ve bombalı saldırılar meydana gelirken Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde güvenlik sorunu oluşturabilecek olaylar göreceli olarak sınırlı düzeyde kalmıştır. Özellikle Ortadoğu'da artan mezhep siyaseti ve çatışmaları nedeniyle bölgesel yönetim varlığını sürdürebilmek için mezhepsel olarak tarafsızlık politikası izlemiştir.³⁴⁰ Bu nedenle sürekli olarak "istikrar adası" olduğu vurgusu bulunmaktadır. Böylece bölgesel yönetim içeride egemenlik tesis edip kullanabilme kapasitesine sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır. Saddam sonrası Irak'ta oluşan yeni siyasal-idari yapıda oluşan mezhepçi kutuplaşma ülkede Kürtlerin barışçıl olduklarını ve bölgelerinin güvenli olduğunu göstermiştir.³⁴¹ 2021 yılının Şubat ayında içerisinde

³³⁶ Chapman, *Security Forces of the Kurdistan Regional Government*, s. 112.

³³⁷ Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*, s. 172.

³³⁸ Bilal Wahab, "Divisions in Iraqi Kurdistan Are Costing the United States a Reliable Partner", 24 Temmuz 2020, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/divisions-iraqi-kurdistan-are-costing-united-states-reliable-partner>, (30 Nisan 2021).

³³⁹ Danilovich, *Iraqi Federalism and the Kurds*, s. 76.

³⁴⁰ Sara Salahaddin Mustafa, "KRG Survival in Iraq and in the Middle East: Non-Alignment and Sectarian Neutrality", s. 95.

³⁴¹ Ahmed, *Iraqi Kurds and Nation-Building*, s. 48.

Amerikan askeri üssünün bulunduğu Erbil Uluslararası Havaalanı'na roket saldırısı düzenlenmiştir. Bu saldırıya birçok ülke tepki göstermiş ve Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya ortak bir bildiri ile olayı kınamıştır.³⁴² Yine Dizayi, bölgesel yönetimin istikrarlı ve güvenli olmaya dayalı meşruiyet iddiasını şu şekilde ifade etmektedir:

*“Baas sonrası dönemde Şiiler ve Sünniler arasında yaşanan çatışmalarda yine bölge güvenli oldu. İnsani ve siyasi olarak pozitif bir puan oldu bölgesel yönetim için. Dini azınlıklar da burada güven ile yaşıyorlar. Hem Hristiyanlar hem Yezidiler... Suriye Savaşı ile buraya göçmenler geldi. 1,8 milyon insan buraya göç etti. Bölgesel yönetimin nüfusu yaklaşık %30 arttı. Kapıları kapatmadık. Hala 1,4 milyon insan burada. Bu da önemli oldu imaj açısından.”*³⁴³

Bölgenin göreceli olarak güvenli ve istikrarlı olması Irak'ın orta ve güney bölgelerinden ayrışmasını sağlamıştır. Erbil'de birçok ülkenin diplomatik misyonunun bulunması bunun bir sonucu olarak görülebilir. Aynı zamanda bölgesel yönetim bu avantajını kullanarak yabancı yatırımcıları çekmeyi amaçlamıştır. Bu politika bir bakıma amacına ulaşmış ve çok sayıda yabancı yatırımcı bölgeye gelmiştir. Vergi muafiyetlerinin olması ve ekonomiye doğrudan müdahale olmamasından dolayı Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, yabancı yatırımcılar için bir cazibe merkezi olmaya çalışmıştır. Yine altyapı hizmetlerinin göreceli olarak iyi olması etkili olmuştur. Merkezi Diyarbakır'da bulunan ve tekstil sektöründe faaliyet gösteren Jiber Grup'un yönetim kurulu başkanı İhsan Oğurlu, bölgesel yönetim ve Irak pazarına yönelmelerini şöyle açıklamaktadır:

“Irak Kürdistan Bölgesi'ne yönelmemizin birkaç nedeni var. Birincisi coğrafi olarak yakın olması. Dünyanın her yerinde coğrafi olarak yakın yerlere ihracat yapılır. İkinci neden kültürel ve dini anlamda sorun yaşamıyor olmamız. Üçüncü neden bu bölgede üretimin olmaması. Dördüncüsü ise Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkelerden birinin Irak olması... Bölge üretim için cazip bir yer değil. Maliyetler yüksek orada. Yaklaşık 50 çalışmamız var. Her bir çalışanın yaklaşık 800 dolarlık bir maliyeti var. Irak genelinde yapılan üretim maliyeti sonucu diğer üreticiler ile rekabete giremezsiniz. Üretim altyapısı gelişmiş değil. Yani bizim açımızdan üretim için değil ama ürün satmak için cazip bir pazar... Irak genelinde 11 mağazamız var. Bunların 9 tanesi Kürt bölgesinde. Kürt bölgesi dışında 2 yeni mağaza açma planımız var. Irak

³⁴² “Amerika û 4 Welatên Ewropê Têkildarî Êrişê Ser Hewlêrê Daxuyaniyeke Hevbeş Dan”, 17 Şubat 2021, <https://www.rudaw.net/kurmanci/world/170220212>, (23 Şubat 2021).

³⁴³ Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği” konulu görüşme.

geneli ile 3 milyon dolarlık ticari ilişkilerimiz var. Bunu 10 milyon dolara çıkarmayı düşünüyoruz... Erbil’de çok sayıda otel bulunuyor. Erbil’deki otel sayısı Türkiye’deki birkaç şehrin toplam otel sayısından fazla. 8 yıl önce Erbil’e gittiğimizde 17 otel dolaştık ama yer bulamadık. Tabi o dönemde çok sayıda Arap turist geliyordu.

Ortadoğu’da birçok ülkeye ihracat yapıyoruz. Ürdün ve Katar gibi... Ortadoğu’da hiçbir yer güvenli değil. Ama Ortadoğu’da en güvenli bölgenin Kürt bölgesi olduğunu düşünüyorum. Tabi orada da riskler ve sorunlar olabiliyor. Biz bu riskleri dağıtmaya ve bölmeye çalışıyoruz. 15 yıldır orası ile ilişkilerimiz bulunuyor. Birçok yerden güvenli olduğunu söyleyebilirim.”³⁴⁴

Bölgesel yönetimin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası 2007 yılında yılında yaklaşık 8 milyar dolar civarında iken bu rakam 2016 yılında 30 milyar dolara yaklaşmıştır.³⁴⁵ Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Irak bütçesi ve petrolden elde ettiği gelirlerin bir bölümünü yol, havaalanı ve kamu yatırımlarına harcayarak icra fonksiyonunu yerine getirebildiğini göstermeye çalışmıştır.³⁴⁶ Özellikle hizmet sektöründe görülen gelişmeler Kürt bölgesindeki ekonomik faaliyetleri arttırmıştır. Ünlü markaların yer aldığı alışveriş merkezleri açılmıştır. Otel zincirleri faaliyet göstermeye başlamış ve farklı kültürlerle ait restoranlar yaygınlık kazanmıştır. Kullanıma açılan Erbil Havaalanı, dünyanın önemli kentlerinden karşılıklı uçuşlara ev sahipliği yapmaktadır. Bir *de facto* devlet olarak bölgesel yönetimin Tayvan’ın ekonomik gelişmişliğine benzer bir doğrultuda hareket ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Yine bölgesel yönetim yöneticileri Dünya Ekonomik Forumu’na düzenli olarak katılarak profilini görünür kılmak istemiştir. Bölgesel yönetimin ekonomi konusunda merkezi hükümetten ayrışma politikası da dikkat çeken durumlardan birini oluşturmaktadır. Dizayi bölgesel yönetimin ekonomi politikasının farklılığına şu şekilde dikkat çekmek istemektedir:

“Ekonomi konusunda merkezi hükümetten farklılaşıyoruz. Bağdat’ta Baas döneminin etkisi ile devlet-kontrollü ekonomi anlayışı hakim. Biz serbest piyasa yanlısıyız. Ekonomimizin güçlü olmasını ve bağımlı olmamasını istiyoruz. Sermaye akışının olmasını ve yatırımların artması ile bölgenin güçlü bir pazar olması bizim için çok önemli”³⁴⁷

³⁴⁴ İhsan Oğurlu, -Jiber Grup Yönetim Kurulu Başkanı- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile Ticari ve Ekonomik İlişkiler” konulu görüşme, Diyarbakır: 5 Şubat 2021.

³⁴⁵ GDP, Kurdistan Region Statistics Office, <http://www.krso.net/Default.aspx?page=list&c=gdp>, (6 Ocak 2021).

³⁴⁶ Ahmed, *Iraqi Kurds and Nation-Building*, s. 49.

³⁴⁷ Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği” konulu görüşme.

Bölgesel yönetimin Planlama Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu “2020 Gelecek Vizyonu” bölgenin içeriye ve dış dünyaya verdiği mesajları içermektedir. Bölgesel yönetim öncelikli olarak özgürlük, sağlık, refah ve güvenlik alanlarında gelişmeler kaydettiğini ve bu gelişmelerin devam edeceğini belirtmektedir. Başta sağlık olmak üzere eğitim, istihdam, temel altyapı hizmetlerini sağlayarak etkin bir yönetim sergileyeceğini vaat olarak sunmaktadır. Bölgesel yönetim, sosyo-ekonomik statüsü farkı gözetmeksizin toplumdaki herkesin potansiyelini gerçekleştirebildiği imkanlar sunduğunu belirtmektedir.³⁴⁸ Ancak Oğurlu, bölgesel yönetimde faaliyet göstermenin idari ve kültürel anlamda özel durumlarının olabileceğine şöyle dikkat çekmektedir:

“Biz doğrudan bürokratik engeller ile karşılaşmıyoruz. Tabi bu bizim ticari ilişkilerimizin kapsamı ve içeriği ile ilgili. Sadece çalışanlarımız için güvenlik birimlerinden izin almak zorundayız. Güvenlik birimlerinden izin aldıktan sonra personel çalıştırabiliyoruz. Ticaret yapmak için izin süreçleri oluyor. Tabi biz gerekli altyapıyı hazırladığımız için sorun olmuyor. Yalnız Kürt bölgesinde vergilendirme sistemi olmadığı için yönetimin resmi gelirlerinde başka sorunlar olabiliyor. Yeni bir vergi sistemi getiriyorlar. Biz de sisteme uyacağız.

Kürt bölgesindeki insanların çok çalışkan olduğunu söyleyemeyiz. Çok rahatlar. Üretim olmadığı için yatırımcı ve üretici için çok cazip bir yer. Orası ile ben bizzat özel ilgileniyorum. Çünkü oranın kendine özgü bir yapısı ve ticari kültürü var.”³⁴⁹

2019 yılının Haziran ayında bölgesel yönetimin başkanı olarak seçilen Neçirvan Barzani, göreve başlama konuşmasında siyaset, ekonomi ve güvenlik alanlarında istikrar vurgusunda bulunmaya çalışmıştır. Barzani'nin bu vurgusu ifadelerine şu şekilde yansımıştır:

“Kürdistan bölgesi, bölgenin ve uluslararası toplumun görünür ve etkin bir parçası olduğunu gösterdi. Aynı zamanda bölgede istikrar ve ekonomik-siyasi dengelerin korunmasında önemli rolü olduğunu gösterdi.

...Birçok ülkede ve küresel düzeyde siyasi-sosyal farklılıkların yaşandığı bir dönemi yaşıyoruz. Bizim toplumumuz da özgürlük, kalkınma ve refah talep ediyor.

³⁴⁸ Kurdistan Region of Iraq 2020: A Vision for the Future, Ministry of Planning, 2013.

³⁴⁹ Oğurlu, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile Ticari ve Ekonomik İlişkiler” konulu görüşme.

Diğer milletler gibi biz de siyasi, ekonomik ve ideolojik mücadelelerden azade değiliz.

...Gelin, birlikte ortak geleceğimiz için ortak çözümler bulalım”³⁵⁰

Bölgesel yönetim temel altyapı hizmetlerini sağlama konusunda olumlu gelişmeler kaydettiğini ileri sürmektedir. Irak geneli ile karşılaştırıldığında daha yüksek oranların ortaya çıktığı belirtilmektedir. 2018 verilerine göre eğitim yaşına gelmiş çocukların okula başlama oranı %94 civarındadır. 15-24 yaş grubu okuryazarlık oranı %96 olarak verilmiştir. Bebek ölüm oranları Irak genelinde %23 iken bölgede %15 olarak gösterilmektedir. Nüfusun temiz suya erişimi %99 oranında iken elektrik kullanımı ise %100 şeklinde verilmiştir.³⁵¹

3.3. 2. Demokratik-Çoğulcu Olma Politikası

Irak'ta yeni dönemde kurulan merkezi hükümetler vatandaşlarının yaşam standartlarını yükseltmekte başarılı olamamıştır. Bu başarısızlık hükümetlerin meşruiyet üretememesine neden olmuştur. Dini-etnik bölünmeler, beraberinde güvenlik ve demokrasi sorunlarını getirmiş ve hak-özgürlük ihlalleri yaygın hale gelmiştir. 2005 yılındaki genel seçimler Sünniler tarafından boykot edilmiş ve 275 sandalyeli Irak parlamentosunda Şii ağırlıklı Birleşik Irak İttifakı 140, Kürt listesi 75 ve tüm Iraklıları temsil iddiasına sahip Allavi listesi ise 40 sandalye kazanmıştır. 2006 yılında başbakan olan Nuri el-Maliki öncelikli olarak güçlenme politikasına yönelmiştir. Aile fertleri ve partiden kendisine yakın kişilerden oluşan iktidar merkezi oluşturmaya çalışmıştır. Devlet içerisinde nüfuz alanını genişleten Maliki kabineyi devre dışı bırakarak askeri ve sivil yetkilileri kendisine bağlama yoluna gitmiştir.³⁵² 2010 yılında yapılan seçimlerden sonra uzun bir süre hükümet kurulamamıştır. Ancak yapılan görüşme ve müzakerelerden sonra Maliki tekrar başbakan olmuştur. Bu dönemde Maliki yönetiminin otoriter eğilimleri güçlenmiştir. Kürtler, Sünniler ve mesafeli davranan Şiiler görevlerinden alınmıştır. Maliki

³⁵⁰“Serokê Herêma Kurdistanê Nechirvan Barzanî: Tevaya Gotara Destbikarbûnê”, <https://president.gov.krd/kmr/president-nechirvan-barzani-inauguration-speech-in-full/>, (27 Mart 2020).

³⁵¹ Kurdistan Region 2014-2018 Indicators, **Kurdistan Region Statistics Office**, 2019.

³⁵² Toby Dodge, “State and Society in Iraq Ten Years after Regime Change: The Rise of a New Authoritarianism”, **International Affairs**, Vol. 89, No.2, (2013).

dönemindeki merkezileşme ve otoriterleşme politikaları ters etki oluşturarak Kürtlerin ve Sünnilerin merkezi hükümetten uzaklaşmalarına neden olmuştur.³⁵³

Baas rejimi döneminde yaşanan savaşlar ve müdahaleler ile Irak'ta devlet kurumları zayıflamaya başlamıştı. Rejimin tasfiyesi ile birlikte kurumların ortadan kalkması ve çalışanların da işine son verilmesi idari kapasitenin düşmesine neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, sivil ve askeri kurumları yeniden kurmak için milyarlarca dolar harcamasına rağmen istediği sonucu alamamıştır.³⁵⁴ Yine Saddam sonrası dönemde ordunun lağvedilmesi ülkenin güvenliğinin sağlanmasını temel öncelik haline getirmiştir. Özellikle Maliki hükümetleri dönemlerinde savunma-güvenlik harcamaları dış güvenlikten çok iç güvenliğe ayrılmıştır. Irak Özel Operasyonlar Gücü ile muhalifler baskı altına alınmıştır. Bu güç sayesinde 2011, 2012 ve 2013 yılındaki protesto hareketleri bastırılmıştır.³⁵⁵

Saddam sonrası Irak'ta asker-sivil ilişkilerinin gidişatı ülkede demokratik ve çoğulcu yönetimin etkili olmasında olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Maliki yönetimi bir dizi uygulama ile güvenlik sektörü üzerinde kontrol kurmaya çalışmıştır. Oluşturulan bölgesel komuta merkezine kendisine bağlı kişileri atamıştır. Yapılan atamaların çoğu parlamentonun onayına sunulmamıştır. Böylece İçişleri ve Savunma Bakanlıkları da devre-dışı bırakılmıştır.³⁵⁶ Bu birimlere talimatlar komuta yapısı içerisinde değil doğrudan kişisel bağlantılar ile ulaştırılmıştır. Güvenlik zaafiyetleri nedeniyle yaşanan sorunlardan Maliki'nin atadığı kişiler sorumlu tutulmamıştır. 2014 yılında Musul'un işgal edilmesinden Maliki ve dönemin yöneticileri sorumlu tutulmuştur. Maliki'ye bağlı oluşturulan Başkomutanlık Ofisi lağvedilmiştir. Haydar el-İbadi döneminde orduda reformlar yapılmaya çalışılmış ve profesyonelleşme konusunda kararlar alınmıştır.³⁵⁷

³⁵³ Dylan O'Driscoll, "Autonomy Impaired: Centralisation, Authoritarianism and the Failing Iraqi State", *Ethnopolitics*, (2015), Doi:10.1080/17449057.2015.1086126.

³⁵⁴ Dodge, "State and Society in Iraq Ten Years after Regime Change: The Rise of a New Authoritarianism", s. 253.

³⁵⁵ Dodge, "State and Society in Iraq Ten Years after Regime Change: The Rise of a New Authoritarianism", s. 256.

³⁵⁶ Florence Gaub, *An Unhappy Marriage: Civil-Military Relations in Post-Saddam Iraq*, Carnegie Middle East Center, 2016.

³⁵⁷ Gaub, *An Unhappy Marriage: Civil-Military Relations in Post-Saddam Iraq*.

Bölgesel yönetim özellikle Saddam rejimi dönemindeki hak ihlallerini ve yapılan operasyonları uluslararası topluma nezdinde bir meşruiyet zemini olarak görmüştür. Nitekim 1991 Körfez Savaşı sonrasında başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası toplumun aktörlerin dikkati çekilmek istenmiştir. “Uçuşa Yasak Bölge” ve “Güvenli Bölge”nin ilan edilmesi ile Kürt bölgesinde *de facto* bir idarenin kurulabilmesinin önü açılmıştır. Uluslararası yardım kuruluşları Kürt bölgesine yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Natali’ye göre yapılan kalkınma yardımlarının temel amacı; bölgedeki kurumların oluşmasını sağlayarak kapasite arttırımına yönelmektir.³⁵⁸ Buna bağlı olarak insan hakları, dini özgürlükler ve kadın haklarının ilerletilmesi amaçlanmıştır. Demokratikleşme süreçleri *de facto* devletlerde devletleşme süreci ile bağlantılıdır. Çünkü bu süreçler sayesinde sadece uluslararası alanda meşruiyet elde edilmez aynı zamanda içeride siyasi otoritenin kurulmasına da katkı sağlanır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nde de siyasi elitler bu süreci kendi çıkarları ile Kürt bölgesinin çıkarlarını bağdaştırarak ilerletmeye çalışmıştır.³⁵⁹ Nitekim İhsan, bu konuda şöyle bir açıklama yapmaktadır:

*“Bölgesel yönetimin merkezi hükümet ile olan ilişkileri konusunda 7 yıl görev yaptım. Varılan uzlaşılar kısa-vadeli oldu ve yapılacak anlaşmalar da kısa-dönemli olacak. İlişkiler daha da karmaşık hal alacak. Her seçim sonrası ilişkiler daha da kötüye gidiyor. Evet ülkede federal sistem var ama ülkeye federal bir zihniyet hakim değil. Irak’ta demokrasiden söz ediliyor ama demokrat değiller. Bölgesel yönetim ile merkezi hükümet arasında bir çatışmanın çıkmasını beklemiyorum... Merkezi hükümetin kötü yönetiminden dolayı ekonomi kötüye gidiyor. Bu bizi de etkiliyor.”*³⁶⁰

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Baas sonrası dönemde Maliki hükümetlerinin özetlenen otoriter ve anti-demokratik politikalarını lehine kullanma çabası içerisinde olmuştur. Bunu da genel olarak çok-partili siyasal yapı ve insan haklarına dayandırmıştır. Geçmişten gelen siyasi partilerin varlığı ve demokratik olma iddiası ileri sürülmüştür. Bölgede düzenli olarak seçimler yapılmaktadır. Uluslararası gözlemcilere göre bu seçimler genel olarak adil ve demokratik bir biçimde düzenlenmiştir.³⁶¹ Siyasal alanda KDP ve KYB’nin ağırlığı olsa bile Goran ve

³⁵⁸ Natali, *Kurdish Quasi-State*, s. 75.

³⁵⁹ Benjamin Macqueen, “Democratization, Elections and the ‘De Facto State Dilemma’: Iraq’s Kurdistan Regional Government”, *Cooperation and Conflict*, (2015), Doi: 10.1177/0010836715585174.

³⁶⁰ İhsan, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Kurumsal Yapısı ve Dış İlişkilerinin Önemi” konulu görüşme.

³⁶¹ Voller, *The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood*.

İslamcı partiler de parlamentoda temsil gücüne sahiptir. Kürt bölgesindeki dini-etnik azınlıklara parlamento ve kabinede ayrılmış kota bulunmaktadır. 111 üyeli parlamentoda 11 sandalye azınlık grupları olan Türkmen, Asuri ve Ermenilere ayrılmıştır. Kürtçe ve Arapça'nın yanısıra bulundukları bölgelerdeki nüfuslarına göre Türkmençe, Süryanice ve Ermenice Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde resmi dil olarak kabul edilmiştir. Azınlık gruplarının kendi dillerinde eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmalarına olanak tanınmıştır. Vakıf ve Dini İşler Bakanlığı'nda Hristiyanlık ve Yezidilik ile ilgilenen birimler yer almaktadır. Dizayi, bölgesel yönetimin demokratik-çoğulcu olma söyleminin meşruiyet sağlama politikasına olan etkisini şöyle ifade etmektedir:

“Dış dünyanın kapılarının Irak Kürtleri'ne açılması önemli. Böylece dünya Irak Kürtleri'ni daha iyi tanımaya başladı. Irak Kürdistan Bölgesi'nin “marketing”ini yapma imkanını elde ettik. Kendimizi sadece siyasi ve güvenlik konularında değil aynı zamanda ekonomik, entelektüel ve kültürel olarak tanıtmaya olanağımız oluştu. Farklı dini ve etnik renklerimizi ve çoğulculuğumuzu gösterebildik. Tarihi, kültürel ve turistik mekanlarımızı gösterebiliyoruz.”³⁶²

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, kadın hakları konusunda geçmiş dönemlere göre kaydettiği gelişmeleri de ön planda tutmaktadır. Önceki dönemlerde bölgede kadınlara yönelik cinayet, şiddet ve bastırılma olayları yaşanmıştır.³⁶³ Bölgesel yönetim de bu olumsuzluklar ile mücadele ederek kadın haklarında ilerlemeler olduğunu belirtmiştir. Kadınların bölgede olumsuzluklar yaşamaması için düzenlemelerin yapıldığı ve bölgesel yönetimin kadın haklarının koruyacağı vurgulanmıştır.³⁶⁴ Bölgede kadınların siyasal alandaki temsilinin ön planda tutulması hak ve özgürlükler açısından meşruiyet arttırıcı bir politika olmaktadır. %30 kadın üye kotasının olduğu parlamentonun başkanı ve kabinenin 3 üyesi kadınlardan oluşmaktadır. Bölgesel yönetim parlamentosu başkanı Rewas Faiq Hussein demokrasi vurgusunu şöyle yapmaktadır:

³⁶² Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği” konulu görüşme.

³⁶³ Minoo Alina, **Honor and Violence against Women in Iraqi Kurdistan**, London: Palgrave Macmillan, 2013, s. 32.

³⁶⁴“Mesrûr Barzanî: Hikûmet dê Mafê Jinan Biparêze” 25 Kasım 2019, <https://www.rudaw.net/kurmanci/kurdistan/2511201913>, (28 Mart 2020).

“Güçlü parlamenter demokrasiyi inşa etmek ve demokratik kültürü ilerletmek zaman gerektiriyor. Temel amacımız demokrasiyi güçlendirmek, refah oluşturmak ve Kürdistan’daki herkese demokratik haklar vererek potansiyelimizi gerçekleştirmektir. Bunun için demokrasimizi güçlendirecek yasama faaliyetlerinde bulunuyoruz. Siyasi partiler, sivil toplum, basın özgürlüğü ve toplantı özgürlüğü ile ilgili yasaları öncü demokrasilerin standartları ile uyumlu hale getirmek istiyoruz.”³⁶⁵

Basın ve medya özgürlüğü alanında atılan adımlar da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin demokratik olma konusunda kullandığı argümanlardan birini oluşturmaktadır. 2007 yılında kabul edilen Basın Yasası ile basın-medya özgürlüğü konusunda ilerlemeler sağlanmıştır.³⁶⁶ İlerleyen zaman zarfında basın özgürlüğü konusunda gelişmeler yaşanmıştır. Ancak bu ilerlemeler basının istediği her bilgiye erişebildiği düzeyde değildir.³⁶⁷ Bölgede farklı görüş ve eğilimlere sahip medya kuruluşları bulunmaktadır. KDP’ye yakın Rudaw ve K24, KYB’ye yakın Kurdsat, Goran Hareketi ile bağlantılı KNN ve İslamcı partilere yakın bir çizgiye sahip Speda kanalları yayıncılık faaliyetinde bulunmaktadır. Bu kuruluşlar televizyon, radyo ve internet üzerinden yayın yaparak bölgedeki siyasi, ekonomik ve kültürel olayları aktarmaya çalışmıştır.

Yukarıda ele alındığı üzere bölgesel yönetim, demokratik-çoğulcu olma çabasını bir meşruiyet elde etme politikası olarak izlemektedir. Ancak bu söylem ve politikanın iç siyasette parti ve gruplar tarafından bir araç olarak kullanıldığına ilişkin eleştiriler de bulunmaktadır.³⁶⁸ Bu eleştiriler ile birlikte bulunduğu coğrafyada göreceli olarak demokrasinin ilkelerine uyduğunu göstermeye çalışan bölgesel yönetim bunu hem içeride hem de dışarıda meşruiyet politikası olarak kullanmaktadır.

³⁶⁵ Brand Kurdistan Region of Iraq, <https://brandkri.com/wp-content/uploads/2021/01/BrandKRI-1.pdf>, (30 Nisan 2021).

³⁶⁶ Voller, *The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood*, s. 135.

³⁶⁷ Murad Hakeem, “The Reality of Civil Society in Kurdistan Region”, Gülistan Gürbey, Sabine Hofmann and Ferhad Ibrahim Seyder (ed.), *Between State and Non-State: Politics and Society in Kurdistan-Iraq and Palestine*, New York: Palgrave Macmillan, 2017, s. 155.

³⁶⁸ Farhad Hassan Abdullah and Hawra Hasan Hama, “Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Iraqi Kurdistan”, *Contemporary Review of the Middle East*, Vol. 7, No. 4, (2012), s. 393

3.3. 3. IŞİD ile Mücadele

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin meşruiyet arayışının önemli ayaklarından birini de terörle mücadele oluşturmaktadır. 11 Eylül sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğündeki Terörle Savaş yaklaşımı Kürt parti ve grupları üzerinde de etkili olmuştur. El-Kaide ve Taliban bağlantılı olan Ensar el-İslam örgütü Kürt bölgesinde faaliyetlerde bulunmuştur. Amerikan Özel Kuvvetleri'nin yardımı ile bu örgüt etkisiz hale getirilmiştir.³⁶⁹ 2006 yılında bölgesel yönetim Terörle Mücadele Yasası'nı kabul etmiştir. Bu yasanın çıkarılmasındaki temel amaç terör ile mücadelede çaba sarfetmek ve merkezi hükümetten farklı olarak önlemler alabildiğini göstermek olmuştur.³⁷⁰ Irak'ta terör olaylarının etkisinin yüksek olması ülkenin düzeni için olumsuzluklar oluşturmaktadır. *Institute for Economics and Peace*'nin (Ekonomi ve Barış Çalışmaları Enstitüsü) hazırladığı *Küresel Terörizm İndeksi* terörizmin ülkeler üzerindeki etkisini incelemektedir. İndekste Irak, 2019 ve öncesi verilerine göre terörden etkilenen ülkeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır.³⁷¹ Ülkenin terörizmden etkilenemesinin çok farklı nedenleri bulunmaktadır. Özellikle 2003 sonrası dönemde siyasi-ekonomik bölüşüm sisteminden dışlandığını düşünen Baas rejimi yanlıları ile bazı Sünni grup ve aşiretler şiddet eylemlerine yönelmiştir.

Koalisyon güçlerinin müdahalesinden sonra Irak'ta El-Kaide örgütü radikal Sünni unsurları da içerisine katarak saldırılar düzenlemiştir. 2006 yılında El-Kaide'den ayrılan bir grup Irak İslam Devleti örgütünü kurmuştur. Bu örgüt, Arap Baharı olayları ile Suriye ve Irak'ta devlet otoritesinin aşınmasını fırsat olarak görmüş ve IŞİD (Irak Şam İslam Devleti) ismini almıştır. Örgütün temel düşüncesi, İslam dininin literal bir yorumunu yapan Selefi-Cihatçılığa dayanmaktadır. IŞİD'in lideri Ebu Bekir El-Bağdadi kendisini halife ilan ederek Müslüman dünyanın temsilcisi olduğunu duyurmuştur. Örgüt hilafet ilanından sonra etkin olduğu bölgelerde insanları itaat etme ve savaşma arasında bir seçim yapmaya zorlamıştır. Irak ve Suriye'de birçok Sünni İslamcı grubun örgütün otoritesine boyun eğmesi

³⁶⁹ Voller, *The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood*, s. 129.

³⁷⁰ Voller, *The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood*, s. 130.

³⁷¹ **Global Terrorism Index 2019**, Institute for Economics and Peace, 2019.

ile bazı bölgeler örgütün kontrolü altına girmiştir. Bu açıdan bakıldığında IŞİD, devlet olma ve egemenlik iddiasına sahip olmuştur. Yani IŞİD faaliyetleri ile hem örgüt hem de devlet-benzeri otorite kurmayı birleştirmiştir. Bundan dolayı hibrit aktör olarak nitelemek mümkündür.³⁷² IŞİD etkinlik kurduğu bölgelerde okullar açmış, kendi hukuk sistemini uygulamaya koymuş, vergi toplamış ve ordu kurmaya çalışmıştır. Bir devletin temel fonksiyonlarını yerine getirmeye çalışmıştır.

Irak'ta Maliki hükümetlerinin Sünniler üzerinde meşruiyet ve otorite kuramaması bu örgütün güçlenmesine neden olmuştur. Eski Baas rejimi mensupları ve yanlıları da bu örgüte katılarak ülkede organize olmasını kolaylaştırmıştır. IŞİD dünyanın birçok bölgesinden cihatçıyı bünyesine katarak Suriye ve Irak'ta savaşmıştır. Örgüt insanlık dışı ve katliam boyutunda eylemleri ile Amerika Birleşik Devletleri ve İran'ı hedef almakla beraber Irak ve Suriye'deki sosyal yapıya meydan okumuştur.³⁷³ Bu nedenle her iki ülkedeki Müslüman olmayan azınlıklar örgütün şiddetli terör eylemlerine maruz kalmıştır. 2014 yılının ortalarında Musul'un IŞİD tarafından işgal edilmesi ile ülkede güvenlik aparatının güçsüz olduğu ortaya çıkmıştır.

IŞİD'in Halep'in doğusundan başlayarak Deyrezor ve Rakka'yı ele geçirdikten sonra Irak topraklarına yönelmiştir. 2014 yılının ortalarında IŞİD, merkezi hükümete bağlı güvenlik güçlerinin direnci ile karşılaşmadan Musul'u işgal etmiştir. Buradaki ağır silahları ele geçirmiştir. Örgütün Irak'ın orta ve güney bölgelerine yönelmesi beklenirken Kürt bölgesine yönelmiştir. Kerkük'ün batı bölgesini aldıktan sonra IŞİD'in Erbil'e yönelmesi Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin merkezi hükümetin fonksiyonlarını yerine getiremediği iddialarını güçlendirmiştir. Erbil'e yakın bölgelere kadar ilerleyen örgüt Hristiyan ve Yezidileri de hedef almıştır. IŞİD tehdidinin büyüdüğünü gören dönemin bölgesel yönetim başkanı Mesut Barzani, merkezi hükümetten yardım talebinde bulunmuştur. 7 Ağustos 2014'te Amerika Birleşik Devletleri öncülüğündeki hava gücü IŞİD'i Erbil'e ulaşmadan bombalamıştır.

³⁷² *Hybrid Actors: Armed Groups and State Fragmentation in the Middle East*, s. 106.

³⁷³ Ismael and Ismael, *Iraq in the Twenty-First Century: Regime Change and the Making of a Failed State*, s. 226.

IŞİD saldırıları karşısında bölgesel yönetimin askeri gücünün yetersiz kaldığı görülmüştür. Eğitim, mühimmat ve strateji konusunda eksikliklerin olması IŞİD'in ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Bölgesel yönetim de bu konuda silah ve ekipman satın alma konusunda zorluklar ile karşılaştıklarını ileri sürmüştür.³⁷⁴ IŞİD'in saldırıları üzerine Amerika Birleşik Devletleri, askeri konularda yardımcı olmaları için 129 askeri danışmanını Erbil'e göndermiştir.³⁷⁵ Birçok Avrupa ülkesi de silah ve güvenlik sistemi yardımıyla bulunmuştur. Bu dönemde yapılan en büyük katkı ise Amerika Birleşik Devletleri'nin ilerleyişini devam ettiren IŞİD'e karşı hava saldırıları olmuştur. Bu saldırılar ile birlikte bölgesel yönetimin güçleri IŞİD'in işgal ettiği bölgelerde kontrolü sağlamıştır. Bölgesel yönetim bunu bir kaldıraç olarak kurulacak merkezi hükümete karşı kullanmıştır. Stratejik öneminden dolayı bölgesel yönetimin sınırları içerisinde Amerika'nın askeri üsleri bulunmaktadır. Musul'un alınmasında bölgesel yönetim önemli bir rol oynamıştır. Birçok devlet bölgesel yönetimin askeri gücünü eğitmek için program hazırlamıştır. Amerikan Kongresi, 2015 yılından itibaren Savunma Bakanlığı'nı yetkilendirme kapsamında IŞİD tehdidine karşı bölgesel yönetimin peşmergelerine destek verilmesini kararlaştırmıştır.³⁷⁶ Bölgesel yönetim, uluslararası koalisyon güçleri ve komşu ülkelerin desteği sayesinde IŞİD tehlikesini bertaraf edebilmiştir.

IŞİD ile mücadele Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası toplum nezdindeki meşruiyet ve desteğini arttırmıştır.³⁷⁷ Dizayi, bölgesel yönetimin IŞİD ile mücadele kapsamında meşruiyet politikasının etkisini şu biçimde aktarmaktadır:

*“Yani siyasi, ekonomik, güvenlik ve insani boyutları ile dünya ile önemli ilişkiler var. Özellikle IŞİD ile mücadele kapsamında devlet başkanı, başbakan ve bakan düzeyinde önemli ziyaretler oldu bölgesel yönetime. Bu ilişkiler gösterdi ki bölge güvenli bir yer. Bu bizim için övünülecek bir şey.”*³⁷⁸

³⁷⁴ Benjamin Isakhan, “The Iraqi Kurdish Response to the “Islamic State”: Political Leverage in Times of Crisis”, **The Kurdish Question Revisited**, s. 443.

³⁷⁵ “Iraq: US Sends More Military Advisers to Kurdistan”, 13 Ağustos 2014, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-28767183>, (30 Nisan 2021).

³⁷⁶ **S. 1356, 114th Congress**, “National Defense Authorization Act for Fiscal Year, 2016”, 25 Kasım 2015. **H.R. 5515, 115th Congress**, “John S. McCain National Defense Authorization Act for Fiscal Year, 2019”, 13 Ağustos 2018. **S. 1790, 116th Congress**, “National Defense Authorization Act for Fiscal Year, 2020”, 11 Haziran 2019.

³⁷⁷ Anaid, *Learning from History: Kurdish Nationalism and State-Building Efforts*.

³⁷⁸ Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği” konulu görüşme.

Fakat IŞİD ile mücadele bölgesel yönetimi ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. Yaşanan istikrarsızlık bölgesel yönetimde faaliyet gösteren birçok şirketin faaliyetini durdurmasına ve ekonomik faaliyetlerin aksamasına neden olmuştur.

IŞİD ile mücadele kapsamında ve daha öncesinde bölgesel yönetim her yıl düzenlenen Münih Güvenlik Konferansı'na katılım göstermiştir.³⁷⁹ Bu katılım bölgesel yönetimin meşruiyet ve kabul görme politikasının önemini göstermiştir.

3.3. 4. Merkezi Hükümet ile Tartışmalı Konular: Tartışmalı Bölgeler, Kerkük ve Bütçe Payı

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin meşruiyet elde etme politikasının bir ayağını da merkezi yönetim ile yaşadığı ihtilaflar oluşturmaktadır. Bu ihtilaflar genel olarak Kerkük'ü de içeren tartışmalı bölgelerin geleceği ve bütçe payı ile ilgilidir. Bölgesel yönetim 2017 referandumundan önce merkezi hükümet ile yaşanan hukuki sorunları bir rapor olarak yayınlamıştır.³⁸⁰ Kerkük, tarihsel ve kültürel geçmişi ile Irak'ın önemli şehirlerinden biridir. Sadece doğal kaynakları ile değil aynı zamanda doğası ve tarıma elverişli topraklarıyla öne çıkan coğrafi özelliklere sahiptir. Bu nedenle kentte bulunan etnik gruplar kent üzerinde hak iddia etmektedir. Söz konusu iddialar büyük oranda Kerkük ve çevresindeki zengin petrol kaynaklarını kontrol etmeye dayanmaktadır. 1920'lerde kurulan devlette Irak'ın çok-kültürlü ve çok-dilli yapı göz ardı edilerek devletin temel ideolojisi geçen sürede Pan-Arabizm oldu. Araplar dışındaki kimlikler anayasal kabul görmemiştir.

Kerkük'te zengin petrol yatakları ilk defa 1929'da keşfedilirken bu petrol 1934'te çıkarılıp satılmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren Kerkük, Irak'ın önemli ekonomik merkezlerinden biri olmaya başlamış ve Arap nüfusun kente göçü teşvik

³⁷⁹ “Mesrûr Barzanî Qurbanîdana Pêşmerge û Gefên DAIŞê Dibe Konferansa Asayîşê ya Munchenê”, 13 Şubat 2020, <https://www.kurdistan24.net/kmr/story/43542-Mesr%C3%BB-Br-Barzan%C3%AE-qurban%C3%AEdana-P%C3%AA%C5%9Fmerge-%C3%BB-gef%C3%AA-Dai%C5%9E%C3%AA-dibe-Konferansa-Asay%C5%9F%C3%AA-ya-Munchen%C3%AA>, (24 Haziran 2020).

³⁸⁰ The Constitutional Case for Kurdistan's Independence & a Record of the Violation of Iraq's Constitution by Successive Iraqi Prime Ministers and Ministers, the Council of Representatives, the Shura Council, the Judiciary and the Army, http://cabinet.gov.krd/uploads/documents/2017/Constitutional_violations_Sept_24_2017.pdf, (22 Mart 2020).

edilmiştir.³⁸¹ Sonradan kente yerleşenler varsıl bir yaşam sürerken kentin yerleşik halkı düşük refahlı bir yaşam sürmeye başlamıştır. İlerleyen dönemlerde bölgenin demografisinin de değiştirilmesi 1960'lı yıllara denk gelmektedir. Araplaştırma politikası çerçevesinde birçok faaliyette bulunuldu. İhsan'a göre etnik temizliğe ulaşacak düzeyde uygulamalar görülürken Araplaştırma politikası genel olarak yerinden etme ve ordunun güç kullanmasına dayanmıştır.³⁸² Bu kapsamda Kerkük'e Arap nüfusun göç etmesi politika olarak benimsenmiştir. Uygulanan politikalar ile sadece Kürt nüfus değil aynı zamanda Türkmen ve Hristiyan nüfusun da azaltma çabaları olmuştur. 1957 yılı sayımına göre Araplar, Kerkük'te nüfusun %28'ini oluştururken 1977 sayımına göre bu oran %38, 1997'de ise %72 olmuştur.³⁸³

Kerkük, Irak'ta Kürtler için sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda sembolik bir anlam da taşımaktadır.³⁸⁴ Tarihsel olarak Kürtlerin Kerkük bölgesinde çoğunluk oldukları ve merkezi yönetimlerin bu bölgelerin nüfus yapısını değiştirdiğini ileri sürülmektedir. Kerkük, Kürt siyasetçilerin söyleminde “Kürtlerin Kudüs'ü” ve Kürt bölgesinin “kalbi” olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle Kerkük'ün Kürt kontrolünde olmasına siyasal-ekonomik avantajların ötesinde psikolojik-duygusal anlamlar yüklenmiştir.

Baas sonrası dönemde Kerkük ve tartışmalı bölgelerin geleceğinin anayasanın 140. maddesine göre 2007 yılı sonuna kadar tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre ilk aşamada Kerkük ve tartışmalı bölgelerin nüfus kompozisyonu normalleştirilmesi planlanmıştır. Daha sonra nüfus sayımının yapılması ve en son aşamada ise referandum ile geleceğinin belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak prosedürler belirtildiği gibi yerine getirilmemiş ve bu bölgelerin durumu belirsizlik içinde kalmıştır.³⁸⁵ Sünnilerin 2005 yılında Irak'ta seçimleri boykot etmesi üzerine Kürtler, Kerkük ve Musul il meclislerinde kontrolü ele almıştır. Bölgesel yönetim ise tartışmalı bölgelerin bir kısmını kontrolü altına

³⁸¹ Liam Anderson and Gareth Stansfield, **Crisis in Kirkuk**, Pennsylvania: University of Pennsylvania, 2009, s. 32.

³⁸² Mohammed Ihsan, “Arabization as Genocide: The Case of the Disputed Territories in Iraq”, **The Kurdish Question Revisited**, s. 376.

³⁸³ Anderson and Stansfield, *Crisis in Kirkuk*, s. 43.

³⁸⁴ Anderson and Stansfield, *Crisis in Kirkuk*, s. 73.

³⁸⁵ Liam Anderson, “The Disputed Territories of Northern Iraq”, Michael M. Gunter (ed.), **Routledge Handbook on the Kurds**, London: Routledge, 2019.

almaya çalışmıştır. Bunun üzerine bölgesel yönetim peşmergeleri ile merkezi yönetime bağlı güçler karşı karşıya gelmiştir. Amerikan ordusunun arabuluculuğunda ortak kontrol noktaları ve devriyeler oluşturulmuştur.

IŞİD'in Musul'u ele geçirmesinden sonra Irak Silahlı Güçleri bölgeyi terk etmiş ve güvenlik boşluğu oluşmuştur. Bu boşluğu dolduran bölgesel yönetim güçleri IŞİD'in yenilmesinden sonra tartışmalı bölgelerde kontrolü ele almıştır. Kerkük vilayetinin 3'te 2'si ve bölgedeki petrol tesisleri Kürt kontrolüne girmiştir. IŞİD'e müdahale etme konusunda tereddüt eden Batılı güçlerin desteğini alan Kürtler, meşruiyet ve kontrol konusunda ilerlemeler kaydetmiştir. Bu gelişmeler üzerine bölgesel yönetim başkanı Mesut Barzani de 140. madde ile ilgili olarak sorunun bittiğini ve tartışmaların yapılmayacağını söylemiştir. Ancak IŞİD tehdidi ortadan kaldırıldıktan İran'a yakın paramiliter gruplar tartışmalı bölgelere yakın yerlerde konuşlanmıştır. Bu durum bölgesel yönetimin tehdit algısını arttırmıştır.³⁸⁶ Kerkük il meclisi, referanduma haftalar kala bölgesel yönetimin referandumuna katılacağını duyurmuştur. Kentin birçok yerine bölgesel yönetimin bayrakları asılmıştır. Ancak 2017 referandumundan sonra Haşdi Şabi ve İran yanlısı paramiliter grupların desteğini de alan merkezi hükümet güçleri, bölgesel yönetim ile düşük düzeyli çatışmalara girmiştir.³⁸⁷ Bu çatışmalar sonucu Kerkük ve tartışmalı bölgeler merkezi hükümetin denetimine girmiştir. Böylece Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, IŞİD saldırıları sonrasında kontrolü altına aldığı tartışmalı bölgelerin büyük bir kısmını kaybetmiştir.

Bölgesel yönetim ile merkezi hükümet arasındaki gerilimlerden birini de bütçe payı oluşturmuştur. Anayasaya göre bölgesel yönetime nüfus oranına göre %17'lik pay ayrılmıştır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin petrol şirketleri ile anlaşmalar imzalaması ve petrol ihraç etmesi üzerine merkezi hükümet bütçe ödemesini durdurmuştur. Dönemin bölgesel yönetim başkanı merkezi hükümetin bu

³⁸⁶ Denise Natali, "The Kurdish Quasi-State: Leveraging Political Limbo", *The Washington Quarterly*, Vol. 38, No. 2, (2015), s. 144.

³⁸⁷ "Haşdi Şabi Desteğindeki Irak Ordusu Kerkük'te", 16 Ekim 2017, <https://www.amerikaninsesi.com/a/hasdi-sabi-destekli-irak-ordusu-kerkuk-te/4072258.html>, (24 Haziran 2020).

adımının “kimyasal silah kullanımı kadar kötü” olduğunu belirtmiştir.³⁸⁸ Bütçe kesintileri ve petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle bölgesel yönetimin gelirleri azalmış ve maaşları ödeyemeyecek duruma gelmiştir. 2017 referandumundan sonra ise bölgesel yönetim ile merkezi hükümet arasında bütçe konusunda müzakereler ile sonuç alınmaya çalışılmıştır. En sonunda 2021 yılında Irak Meclisi, bütçeyi onaylayarak bölgesel yönetime %12,6’lık payın verilmesini kararlaştırmıştır.³⁸⁹

3. 4. Uluslararası ve Bölgesel Dinamikler Açısından Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin İlişkileri: Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve İran

Çalışmanın üzerinde durduğu üzere *de facto* devletlerin stratejik konumları uluslararası sistem açısından önemlerini ve ilişkilerini etkilemektedir. *De facto* devletlerin uluslararası sistem aktörleri ile ilişkilerinde temel amacı ve önceliği; siyasi, ekonomik ve askeri olarak varlığını sürdürebilmek daha sonrasında ise tanınmış bir devlet olarak kabul görmektir.³⁹⁰ Uluslararası sistemdeki güç dağılımı *de facto* devletlerin ilişkilerini şekillendirmekle birlikte sınırlandırabilmektedir. Bu bakımdan siyasi, ekonomik ve askeri kapasiteleri göz önüne alındığında *de facto* devletlerin uluslararası sistem aktörleri ile ilişkilerindeki belirleyicilikleri sınırlı düzeydedir.³⁹¹ Somaliland de bir *de facto* devlet olarak Afrika Boynuzu bölgesinde önemli bir konum edindiği için uluslararası sistemin büyük ve bölgesel güçlerinin politikalarında önemli bir yer edinmektedir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri ile Somaliland arasındaki ilişkilerde olumlu bir seyir bulunmaktadır. Bunun temel nedenleri; Somaliland’ın aşırılıkçı örgütler ile birlikte deniz korsanlığına karşı mücadelesi ve göreceli olarak işleyen demokratik bir sisteme sahip olmasıdır.³⁹² Cibuti ve Etiyopya da güvenlik konularında Somaliland ile yakın ilişkiler

³⁸⁸ “President Barzani: Baghdad’s Budget Freeze As Bad As Gassing of Halabja”, 6 Ekim 2014, rudaw.net/english/kurdistan/060420142, (6 Nisan 2020).

³⁸⁹ “Irak Meclisi, Bağdat-Erbil Arasındaki Anlaşmazlık Nedeniyle Aylarca Sürüncemede Kalan 2021 Bütçesini Onayladı”, 31 Mart 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irak-meclisi-bagdat-erbil-arasindaki-anlasmazlik-nedeniyle-aylarca-suruncemede-kalan-2021-butcesini-onayladi/2194609>, (8 Nisan 2021).

³⁹⁰ Owtram, “Foreign Policy of Unrecognized States”, s. 136.

³⁹¹ Eiki Berg and Kristel Vits, “Quest for Survival and Recognition: Insights into the Foreign Policy Endeavors of the Post-Soviet De Facto States”, *Ethnopolitics*, Vol. 17, No. 4, (2018), 390-407, s. 394.

³⁹² Eiki Berg and Scott Pegg, “Scrutinizing a Policy of “Engagement without Recognition”: US Requests for Diplomatic Actions with De Facto States”, *Foreign Policy Analysis*, (2016), Doi: 10.1093/fpa/orw044.

kurmaktadır. Denizlere açılma konusunda Somaliland'ın limanlarını kullanma politikasının yanısıra Mısır ile bölgesel rekabetinden dolayı Etiyopya, Somaliland ile yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaktadır. Bu politikalar ile birlikte Etiyopya, toprak bütünlüğünün korunması ilkesi ve bölgede irredantist hareketlerin güçlenmesi ihtimaline karşı Somaliland'ı resmi olarak tanımamaktadır. Somaliland'ın diplomatik anlamda ağırlığı ve pozisyonu Etiyopya'nın politikasını değiştirme ihtimalini düşük seviyede olduğunu göstermektedir.³⁹³

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi; Türkiye, İran ve Suriye ile komşu olması nedeniyle Ortadoğu'da bölgesel dengeler açısından coğrafi açıdan önemli bir konum edinmektedir Irak'ta Baas rejiminin devrilmesi ve Arap Baharı sonrası gelişmeler bölgesel yönetimin önemini daha da arttırmıştır. Bu nedenle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin büyük güçlerden olan Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu'da komşusu olarak iki önemli bölgesel güçlerden Türkiye ve İran ile ilişkileri ele alınmayı gerektirmektedir. Bölgesel yönetimin sözü edilen aktörler ile olan ilişkileri siyasi ve ekonomik durumunu etkilemekle beraber ilerleyen dönemlerde akıbetini de belirleme açısından önemlidir. Abdurahman da bölgesel yönetimin dış ilişkilerinde komşular ve Birleşik Devletler'in önemine ilişkin şöyle bir açıklama yapmaktadır:

*“İlişkilerimizde komşular çok önemli. Türkiye, İran, Körfez ülkeleri ve Ürdün. Siyaset, güvenlik ve ticaret açısından bu ülkelere önem veriyoruz. Tabi komşular dışında Birleşik Devletler'i başa koymamız gerekiyor. İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve Rusya yine çok önemli bizim için. Çin de önemli ama bizim açımızdan oyuna yeni giren bir aktör. Yani Batı ittifakı ile olan ilişkilerimiz bizim için çok önemli ve belirleyici.”*³⁹⁴

Hinnebusch ve Ehteshami'ye göre Ortadoğu'da yer alan devletlerin dış politikaları küresel ve bölgesel düzeyde çevresel şartlardan etkilenmektedir.³⁹⁵ Küresel düzeyde büyük güçler; bölge devletlerinin kaynaklara erişiminde ve bölge devletlerini sınırlamada belirleyici olmaktadır. Bölge devletleri bu bakımdan sistemik anlamda ortaya çıkan durumlara göre sınırlamalardan kaçınmaya çalışabilir. Diğer

³⁹³ Katerina Rudinocova, “Ethiopian Foreign Policy in the Horn of Africa: Informal Relations with Somaliland and Their Possible Future Development”, *Politeja*, No. 42, (2016), 213-227, s. 223.

³⁹⁴ Abdurahman, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Temsilcilikleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkileri” konulu görüşme.

³⁹⁵ Hinnebusch and Ehteshami, “Foreign Policymaking in the Middle East: Complex Realism”, s. 240.

bir politika olarak bölgesel güçler; büyük güçleri içeren merkez ile bölge devletlerini içeren çevre arasındaki ilişkiyi kendi lehlerine çevirme politikasına gidebilirler. Yani son kertede uluslararası sistemdeki büyük güçlerin etkisi bölge devletlerinin politikalarını etkilemektedir.³⁹⁶ Bölgesel düzeyde ise çevresel şartlar ikili bir karakter sergilemektedir. Devletler sistemi ile konvansiyonel anlamda tehditler oluşurken devlet-ötesi/devlet-altı hareketler ile devletlerin meşruiyetleri için tehditler oluşabilmektedir.³⁹⁷ Bu nedenle bölge devletleri devlet ötesi ve devlet altı hareketlerin tehdit olmasının önüne geçmeyi politika olarak belirleyebilmektedir.

Yukarıda çerçvelendiği üzere Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilişkileri -özellikle- Amerika Birleşik Devletleri'nin genel Ortadoğu politikalarından etkilenmektedir. Washington ve Ankara yönetimlerinin bölgedeki politikaları açısından sağladığı siyasi, ekonomik ve askeri destekler Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni önemli bir aktör haline getirmiştir.³⁹⁸ Ancak Türkiye ve İran'ın da sınırları içerisinde önemli bir Kürt nüfusa sahip olması bu iki bölgesel gücün devlet-ötesi/devlet-altı hareketlerden güvenlik tehditleri algılamalarına neden olabilmektedir. Bu bağlamda her iki gücün Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile olan ilişkileri önemini arttırmıştır. Bununla beraber uluslararası sistemdeki güç dağılımı nedeniyle büyük ve bölgesel güçler ile olan ilişkilerinde bölgesel yönetimin belirleyiciliği sınırlı düzeydedir.

3.4. 1. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler

De facto devletlerin uluslararası sistemde büyük güçler ile olan ilişkileri önem arz etmektedir. Tanınmamış olmaları nedeniyle *de facto* devletler ile büyük güçler arasında ilişkilerin olmayacağı düşünülürken farklı nedenlerden dolayı farklı biçimlerde ilişkiler kurulabilmektedir.³⁹⁹ ABD'nin *de facto* devletler ile ilişkilerinde aynı durum görülmektedir. ABD resmi-merkezi devletlerin kaygılarını dikkate almak

³⁹⁶ Raymond Hinnebusch, **The International Politics of the Middle East**, Manchester: Manchester University Press, 2003, s. 92.

³⁹⁷ Hinnebusch and Ehteshami, *Foreign Policymaking in the Middle East: Complex Realism*, s. 240.

³⁹⁸ Jüde, "Contesting Borders? The Formation of Iraqi Kurdistan's De Facto State", s. 863.

³⁹⁹ Berg and Scott, "Scrutinizing a Policy of "Engagement without Recognition": US Requests for Diplomatic Actions with De Facto States".

birlikte *de facto* devletler ile ilişkilerinde bu kaygılar belirleyici olmamaktadır. Stratejik algılama ve çıkarlar bu ilişkilerde daha büyük rol oynamaktadır.⁴⁰⁰

Birleşik Devletler, Irak Kürtleri ile ilişkilerinde araçsal motivasyonlar ile hareket ederek stratejik ve ekonomik çıkarlarını önde tutmuştur. Yine Amerika Birleşik Devletleri'nin idealist motivasyonlarında da araçsal motivasyonlar etkili olmuştur.⁴⁰¹ Görüleceği üzere 1970'lerde Birleşik Devletler bölgedeki amaçları için Kürtlerden yararlanmaya çalışmıştır. Yani ilişkilerin geçmişine bakıldığında Irak Kürtleri stratejik bir faktör haline geldiğinde Birleşik Devletler bundan yararlanmaya çalışmıştır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne doğrudan destek veren bir patron devlet bulunmamaktadır. Yalnız Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu politikalarında Irak Kürtleri önemli bir yer edinmiştir. Bölgesel yönetimin geldiği aşamada Amerika Birleşik Devletleri'nin bölge politikalarının doğrudan ve dolaylı etkisi olmuştur. Soğuk Savaş dönemi, 1991 Körfez Savaşı, Irak'ta Baas rejiminin devrilmesi ve IŞİD ile mücadele kapsamında bölgesel yönetim, Birleşik Devletler'in Ortadoğu politikalarında önemli bir yer edinmiştir. Bu açıdan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Birleşik Devletler ile olan siyasi, ekonomik ve askeri ilişkileri varlığını sürdürmesini ve bölge dengelerinde önemli bir pozisyonda olmasını etkilemiştir. Abdurrahman, bölgesel yönetimin Birleşik Devletler ile olan ilişkilerin önemini şu biçimde ifade etmektedir:

*“Geniş ve stratejik açıdan Birleşik Devletler ile iyi ilişkilere sahip olmak istiyoruz. Bu ilişkilerin devamlı, derinleşen ve genişleyen bir durum alması bizim için önemli. İyi ilişkilerimiz var. Birleşik Devletler'den birçok lider ve siyasetçi bölgesel yönetimi ziyaret etti ve bölgesel yönetim liderliği de birçok kere Washington'a geldi. Erbil'de Amerikan konsolosluğu var ve Washington'da temsilciliğimiz bulunuyor. 2014 sonrasına baktığınızda ise ilişkilerimiz askeri ağırlıklı. Terörle mücadele ve IŞİD ile Mücadele Koalisyonu bu ilişkilerin odak noktasında yer aldı. Bu odak noktası bizim için kritik ve esaslı öneme sahip. Ama ekonomik ve kültürel açıdan ilişkilerimizi genişletmek istiyoruz. Farklı alanlardan karşılıklı ziyaretlerin olmasına ve değişim programlarına önem veriyoruz.”*⁴⁰²

⁴⁰⁰ Berg and Scott, “Scrutinizing a Policy of “Engagement without Recognition”: US Requests for Diplomatic Actions with De Facto States”.

⁴⁰¹ Alex Danilovich and Paula Pineda, “Kurdish Interests and US Foreign Policy in the Middle East”, **Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan**, s. 211.

⁴⁰² Abdurrahman, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Temsilcilikleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri” konulu görüşme.

Öncelikli olarak ilişkilerin seyrine tarihsel açıdan bakmakta yarar bulunmaktadır. 1930'lardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri ile Irak arasında diplomatik ilişkiler bulunmaktadır. Ancak bu ilişkilerde Amerika ilişkilerini ve çıkarlarını Araplara göre belirlemiştir. Irak'ta Kürtlerin merkezi yönetim ile uzlaşarak sorunlarına çözüm üretmesini desteklemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'da dolaylı olarak Kürtler ile ilgilenmesinin geçmişi 1950'lere kadar gitmektedir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarında bu bir Amerikan-Kürt ilişkileri halini almamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisinin temel amacı; Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'yu domine etmesinin önüne geçerek doğal kaynakları ve jeopolitik kontrolü sağlamak olmuştur.⁴⁰³

Mahabad Cumhuriyeti'nin de Sovyet-Kürt işbirliği ile kurulmuş olması Birleşik Devletler ile Kürtlerin çıkarlarını bu dönemde farklılaştırmıştır. Kürtler, bu dönemde Sovyetler Birliği yanlısı olarak kabul edilmiştir. Mahabad Cumhuriyeti'nin yıkılması üzerine Molla Mustafa Barzani'nin Tahran'daki Amerikan büyükelçiliğine yaptığı iltica talebi de reddedilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Kürtler ile bu dönem ilişkisindeki temel çıkarımlar; Kürtlere ilişkin şüphe ve öngörülemezlik algısından dolayı sınırlı ilişki kurmuş olması, Sovyetler yanlısı bir tutum almaları ve İran'ı tercih etmesi olmaktadır.⁴⁰⁴

Eisenhower dönemindeki Amerikan Dış Politikası'nın Ortadoğu'daki temel amacı bölgesel istikrarı korumak ve komünizm tehdidini bertaraf ederek yayılmasını engellemek olmuştur.⁴⁰⁵ Bu nedenle aynı dönemde Birleşik Devletler-Kürt ilişkilerini bölgesel ve uluslararası dengeler belirlemiştir. Irak'ta monarşinin beklenmedik bir şekilde askeri bir darbe ile devrilmesi sonucu Irak'ta Kürtler güçlenmiş ve Molla Mustafa Barzani Sovyetler Birliği'nden dönmüştür.

Kennedy ve Johnson dönemlerinde Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu'da yine istikrarı önceleyerek bölgede İsrail'in güvenliğini koruma politikasını takip

⁴⁰³ Marianna Charountaki, **The Kurds and US Foreign Policy: International Relations in the Middle East since 1945**, London: Routledge, 2011, s. 127.

⁴⁰⁴ Charountaki, *The Kurds and US Foreign Policy: International Relations in the Middle East since 1945*, s. 128.

⁴⁰⁵ Peter L. Hahn, "Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957", **Presidential Studies Quarterly**, No. 36, (2006), s. 39.

etmiştir. Komünizmin yanısıra Arap milliyetçiliği ile de karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır.⁴⁰⁶ 1968 yılında Irak'ta iktidara gelen Baas rejimi ile yakın ilişkileri olmamasına rağmen Birleşik Devletler, Bağdat-Kürt gerilimine müdahale etmeme politikasını sürdürmüştür. Ancak Irak'ta merkezi hükümetin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması Birleşik Devletler'in Irak'ta Kürtler ile ilişki kurmaya yöneltmiştir.⁴⁰⁷ Ancak bu ilişkiler daha çok bölgedeki denge ve istikrar ile ilgili gelişmeler etkisi ile kurulmuştur. İran'ın Baas rejimi ile Pan-Arabizm politikası ve Basra Körfezi'ndeki petrol kaynakları nedeniyle bölgede rakip haline gelmiş olması Irak'ta Kürtleri bir denge unsuru haline getirmiştir. Bu duruma Baas rejiminin Sovyet yanlısı politikası eklenince Amerika Birleşik Devletleri açısından Irak'ta Kürtler önem kazanmıştır. Iraklı Kürtler bu politika kapsamında 1969 yılında maddi yardım almıştır.⁴⁰⁸ Birleşik Devletler, Irak'ta Kürtlerin otonomi talep etmesini istemiştir.

Nixon döneminde Birleşik Devletler'in Ortadoğu politikası çıkarlar çerçevesinde çevreleme politikası olmuştur. Bu çevreleme politikası sadece Sovyetler Birliği'nin değil aynı zamanda Basra Körfezi'ndeki siyasi-ekonomik çıkarlar nedeniyle Irak'ın da önünü kesmeyi amaçlamıştır. Nixon döneminin bölgedeki temel politikası, Twin Pillar (İkiz Sütun) Doktrini ile bölgesel güçler olan İran ve Suudi Arabistan'a dayanarak bölgede istikrarı kendi lehine korumak olmuştur. Aynı zamanda Baas rejimine karşı devlet-dışı bir aktör olarak Irak Kürtleri ile ilişkiler kurmuştur.⁴⁰⁹ Sovyetler Birliği'nin İran ve Irak üzerindeki etkisinin sınırlandırılması çerçevesinde Birleşik Devletler ile Iraklı Kürtler arasındaki ilişkiler farklı bir aşamaya geçmiştir. Yine Sovyetler'in Kürtleri içerecek şekilde Irak'ta bir hükümetin kurulması tavsiyesi üzerine KDP'den İdris Barzani ve Mahmud Osman, Tahran'a davet edilmiştir. Amerikalı görevliler ile yapılan görüşmede Kürtlere yardım ve desteklerin sağlanacağı bildirilmiştir. Bu yardımların İsrail ve İran üzerinden

⁴⁰⁶ Arlene Lazarowitz, "Different Approaches to a Regional Search for Balance: The Johnson Administration, the State Department, and the Middle East, 1964-1967", **Diplomatic History**, Vol. 32 No. 1, (2008), 25-54, s. 26.

⁴⁰⁷ Charountaki, *The Kurds and US Foreign Policy: International relations in the Middle East since 1945*, s. 132.

⁴⁰⁸ Charountaki, *The Kurds and US Foreign Policy: International Relations in the Middle East since 1945*, s. 135.

⁴⁰⁹ Gary Sick, "The United States in the Persian Gulf: From Twin Pillars to Dual Containment", David W. Welsch and Mark L. Haas (eds.), **The Middle East and the United States: History, Politics and Ideology**, New York: Routledge, 2018, s. 239.

yapılması kararlaştırılmıştır. İlk aşamada yaklaşık 16 milyon dolarlık bir yardım yapılmıştır.⁴¹⁰

Yalnız bu dönemde Birleşik Devletler ile Iraklı Kürtler arasındaki yakın ilişkiler gizli ve kısa ömürlü olmuştur. 1975 yılında Irak ile İran arasında imzalanan Cezayir Anlaşması ile Amerika Birleşik Devletleri ve İran, Irak'ta Kürtlere yaptığı desteği sonlandırmıştır. OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) Cezayir'deki toplantısında dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in girişimi ile İran ve Irak anlaşmıştır. Anlaşma ile Şattülarap su yolları üzerindeki sınır anlaşmazlığı giderilmiş ve bunun karşılığında İran Irak'ta Kürtlere sağladığı desteği kesmiştir.

Carter döneminde yine Amerika Birleşik Devletleri'nin önceliği Basra Körfezi'ni kontrol altında tutmak ve bölgede istikrarı sürdürmek olmuştur. Bu nedenle komünizm yanında İran'da gerçekleşen devrim ile Şiiliğin güçlenmesi Birleşik Devletler tarafından bir tehdit olarak görülmüştür. Bu nedenle İran ve Irak'ın birbirini dengelemesi temel politikalardan olmuştur. 1980-88 yılları arasındaki İran-Irak Savaşı'nda Irak yanlısı bir politika takip etmiş olsa bile Amerika Birleşik Devletleri, İran ile gizli ilişkilerini sürdürmüş ve silah satışında bulunmuştur.⁴¹¹ Irak'ın bölgesel dengeler açısından zayıflaması istenmediği için Iraklı Kürtlere destek verilmemiştir. Irak'ta otonomi talepleri istikrarsızlığa neden olacağı gerekçesi ile olumsuz karşılanmıştır. Bu politika 1991 Körfez Savaşı'na kadar sürdürülmüştür.⁴¹²

Birleşik Devletler'in 1991 Körfez Savaşı'na kadar geçen sürede Irak'ta Kürtler lehine attığı adımlardan biri Saddam rejiminin ülkede Kürtlere karşı kimyasal silah kullanması üzerine olmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararı üzerine Amerika Birleşik Devletleri de rejime karşı yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Amerikan Kongresi'nden geçen yasa ile yaptırımlar uygulanırken

⁴¹⁰ Charountaki, *The Kurds and US Foreign Policy: International Relations in the Middle East since 1945*, s. 137.

⁴¹¹ Sick, "The United States in the Persian Gulf: From Twin Pillars to Dual Containment", s. 241.

⁴¹² Charountaki, *The Kurds and US Foreign Policy: International Relations in the Middle East since 1945*, s. 142.

merkezi yönetim ile ekonomik ilişkilerin sürdürülmesine dikkat edilmiştir. Bu politikada İran'ı Irak ile çevreleme politikası etkili olmuştur.

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte uluslararası sistemde çift-kutuplu güç dengesi değişmiş ve Amerika Birleşik Devletleri tek-kutuplu dünya düzeninin belirleyicisi olmuştur. Dönemin Amerikan Başkanı George Bush, Yeni Dünya Düzeni'ne Doğru başlıklı konuşmasında Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin değiştiğine dikkat çekerek Birleşik Devletler'in üstünlüğünü vurgulamıştır.⁴¹³ Konuşmada Saddam Hüseyin rejiminin saldırgan politikalarına karşı Birleşik Devletler'in demokrasi ve özgürlük için üzerine düşen görevi yerine getirmeye çalıştığı belirtilmiştir. Bu doğrultuda yeni bir düzen rüyası ve prensipleri için tüm dünyaya hizmet ettiklerini söylemiştir. Savaş ile birlikte Irak'ta Kürtler ayaklanmış ve rejimin saldırıları karşısında insanlar Türkiye ve İran sınırına kitlesel olarak yönelmeye başlamıştır. Birleşik Devletler, Saddam karşıtı politikasının sonucu olarak Irak'ta Kürtler ile resmi ve açık ilişkileri başlatmıştır.⁴¹⁴

Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararına dayandırılarak İngiltere, Türkiye ve Fransa'nın da desteği ile Irak'ta "Güvenli Bölge" oluşturulmuştur. Oluşturulan bölgede Kürt nüfusun Saddam rejimi saldırılarına karşı korunması sağlanarak komşu ülkelere kitlesel göçlerinin önüne geçilmiştir. Böylece bölgede oluşabilecek istikrarsızlıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yine "Uçuşa Yasak Bölge" ilanı ile rejimin hava saldırılarına karşı Kürtler, korumaya alınmıştır. Bu uygulamalar sonrasında Irak Kürtleri'ne insani yardımlar yapılmış ve *de facto* Kürt bölgesi oluşmuştur. Böylece Irak Kürtleri, bölgesel ve küresel güçler ile etkileşime girmeye başlamıştır. Shareef'e göre Amerika Birleşik Devletleri'nin bu ilişkileri kurması bilinçli değil tesadüfi bir biçimde olmuştur.⁴¹⁵ 1991 sonrasında alınan kararlar ve düzenlenen operasyonlar Irak'ta Kürtlerin lehine işlemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin temel politikası insani krizi önlemek olmuştur. Huzur Operasyonu düzenleyen Amerikalı askeri

⁴¹³ "President Bush – Toward a New World Order", **Current Policy**, No: 1298, United States Department of State Bureau of Public Affairs, 1990.

⁴¹⁴ Charountaki, *The Kurds and US Foreign Policy: International Relations in the Middle East since 1945*, s. 168.

⁴¹⁵ Mohammed Shareef, "A Paradigm Shift in US-Kurdistan Region Relations Post-2014: The Evolution to a Strategic Partnership", **The Kurdish Question Revisited**, s. 465.

yetkililer temel amaçlarının insani bir krizi önlemek olduğunu belirtmiştir. İzleyen yıllarda Kürt bölgesi *de facto* bir bölge haline gelmiş ve Amerika Birleşik Devletleri ile açık bir ilişki içerisine girmiştir. Koalisyon gücü kapsamında Birleşik Devletler'in askeri varlığının yanısıra USAID birimi de Zaho'da yer almıştır.⁴¹⁶

1991 Körfez Savaşı'ndan sonra Birleşik Devletler'in Irak'a yönelik politikası, rejimin muhalifler tarafından devrilmesi ve ülkenin toprak bütünlüğünün korunması olmuştur. Bu nedenle Kürtlerin Irak muhalefeti ile hareket etmesi teşvik edilmiştir. Kürt bölgesinde partiler arası çatışma ve uyuşmazlıklar Birleşik Devletler'in Irak politikası açısından olumsuzluklar oluşturmuştur. Clinton döneminde Ortadoğu'ya yönelik temel politika önceki dönemlere benzer şekilde İran ve Irak'ın birbirini dengeleyerek bölgesel istikrarının sürmesi ve petrol zengini Körfez ülkelerinin korunması olmuştur.⁴¹⁷ Bu nedenle Irak'ta Kürt partileri arasındaki çatışmaların sona erdirilmesi ve Saddam rejiminin bölgesel istikrar için tehdit olmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Birleşik Devletler, bu doğrultuda KDP ile KYB arasındaki çatışmaları sona erdirmek amacıyla 1998'de tarafları bir araya getirerek Washington Anlaşması ile uzlaşmayı sağlamıştır.

Yine Clinton döneminde kongrenin onayıyla Irak'ta rejim değişikliği temel politika olmuştur. Bu politika Saddam rejiminin kitle imha silahlarına sahip olmasının bölge istikrarına tehdit olduğuna dayandırılmıştır. Irak Kürtleri'nin de bu kapsamda desteklenmesi ilişkilerin stratejik bir boyut almasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Dışişleri Bakanlığı'nda gayri-resmi Kürt masası oluşturulmuştur.⁴¹⁸

George W. Bush'un başkan olması ile Birleşik Devletler'in dış politikasında değişiklikler olmuştur. Önceki dönemlerde sınırlı askeri müdahaleler ve caydırıcılığa dayalı uluslararası sistemin istikrarını korumayı önceleyen dış politikaya yeni

⁴¹⁶ Natali, *The Kurdish Quasi-State*, s. 30.

⁴¹⁷ Sick, "The United States in the Persian Gulf: From Twin Pillars to Dual Containment", s. 245.

⁴¹⁸ Charountaki, *The Kurds and US Foreign Policy: International Relations in the Middle East since 1945*, s. 189.

dönemde *preventive war*⁴¹⁹ (önleyici savaş) anlayışı hakim olmuştur.⁴²⁰ 11 Eylül saldırılarında El-Kaide'yi destekleyen Afganistan'daki Taliban yönetimine karşı başlatılan savaş ile dış politikanın ilk adımları atılmıştır. Haklı savaş yaklaşımı çerçevesinde Birleşik Devletler'in dünyada liberal ve özgürlükçü değerlere karşı oluşacak saldırı ve tehditlerin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Benimsenen yeni politika, terörizm ile mücadele kapsamında teröre destek olan ülkelerde rejim değişikliğini esas almıştır.⁴²¹ 29 Ocak 2002 tarihinde George W. Bush konuşmasında Irak, İran ve Kuzey Kore'yi "şer eksen" olarak tanımlayarak bu ülkelerin dünya barışı ve güvenliğine tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Birleşik Devletler, Saddam rejimini terörizme destek olmak ve kimyasal silah bulundurmak ile suçlamıştır.

2002 yılının ortalarından itibaren Irak'a müdahale edilmesi dış politikanın en önemli önceliği haline gelmiştir. Bu nedenle Amerikalı yetkililer ülkenin geleceği ve Baas sonrası yapı için Kürt partileri ve diğer rejim muhalifleri görüşmeler yapmıştır. 2003 yılının Mart ayında Birleşik Devletler öncülüğünde koalisyon güçleri Irak'a müdahale etmiştir. Nisan ayının ortalarına doğru Baas rejimi devrilmiş ve ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Bu savaşın amacının Saddam yönetiminden özgürleştirme olduğu belirtilmiştir. Aynı yılın Haziran ayında kurulan Geçici Koalisyon Hükümeti yönetimi ele almış ve 2004 yılının ortalarına kadar ülkeyi yönetmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1843 sayılı kararına göre bu hükümet meşru sayılmış ve Irak üzerindeki yaptırımlar kaldırılmıştır. 2005 yılında kabul edilen anayasa ile yeni bir sistem kurulmuştur. Birleşik Devletler başından beri ülkenin toprak bütünlüğü çerçevesinde demokratik-liberal değerlere dayalı bir sistemin kurulmasını savunmuştur. Yine bu politika dahilinde ülkede federal sistemin kurulması kabul edilmiştir.

⁴¹⁹ Preventive War, Birleşik Devletler'in George W. Bush döneminde terörizm ve bağlantılı devletlerin kendisi ve müttefiklerine karşı kitle imha silahları kullanmasını ve tehdit oluşturmalarını engellemek için benimsediği doktrini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. David Luban, "Preventive War", *Philosophy&Public Affairs*, Vol. 32, No. 3, (2004), 207-248.

⁴²⁰ Francois Heisbourg, "A Work in Progress: The Bush Doctrine and Its Consequences", *The Washington Quarterly*, Vol.26, No. 2, (2003), 75-88, s. 75.

⁴²¹ Bülent Sarper Ağır, "Bush Doktrini: Küresel bir Hegemonik İstikrar Arayışı mı?", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 3, No. 12, (2006), 71-100, s. 86.

Savaşta ve savaş sonrası dönemde Birleşik Devletler'in Irak'ta en önemli müttefiği Kürtler olmuştur. Bu durumda Türkiye'nin müdahalede yer almayı reddetmesi de etkili etmenlerden biridir. 1990'ların başından itibaren Birleşik Devletler ve Irak Kürtleri arasında başlayan açık ve resmi ilişkiler yeni bir aşamaya geçmiştir. Birleşik Devletler, bölgesel istikrarın önemli ayaklarından biri olan Irak'ın toprak bütünlüğü için Kürtlere ihtiyaç duyarken Kürtler de bölgelerini koruma altına almak için Birleşik Devletler'e ihtiyaç duymuştur.⁴²²

2003 sonrasında kurulan yeni sistemde Kürtlerin federal statü elde etmesi desteklenmiştir. 2005 yılının Ekim ayında bölgesel yönetimin başkanı Mesut Barzani, Beyaz Saray'da dönemin başkanı George W. Bush tarafından kabul edilmiştir. Bu tarihte ilk defa Kürt bir liderin Amerikan başkanı tarafından kabul edilmesi anlamına gelmekteydi.⁴²³ Federal sistemin kabul edilmesi ile birlikte Irak Kürt Bölgesel Yönetimi legallik kazanmış ve Amerika Birleşik Devletleri de devlet-altı bir yapı/*de facto* devlet ile ilişki kurarken daha rahat olmuştur. Bu ilişki dünyanın süper-gücü ile Ortadoğu'da küçük devlet-benzeri bir yapı arasındaki ilişki şeklinde ifade edilebilir. Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerini federal Irak yapısı altındaki bir bölgeyi muhatap alma biçiminde kurmuştur. Yine bu politika kapsamında 2011 yılında Birleşik Devletler Erbil'de başkonsolosluk açmıştır.

Obama döneminde Amerikan Dış Politikası'nın öncelikleri değişmiştir. Bu politika önceki dönemlerde olumsuz etki bırakan müdahaleciliği minimum düzeye indirmeyi temel almıştır. Dünya siyaseti ve ekonomisinde güç odağının Asya-Pasifik'e kaymaya başlaması ile birlikte Ortadoğu'nun dış politikadaki önceliği sona ermiştir. Çin'in yükselişinin sınırlandırılması küresel öncelik olmuştur.⁴²⁴ Bu nedenle Ortadoğu ve Müslüman dünya ile ilişkilerde istikrarın sağlanması amaçlanmıştır. Obama, 2009 yılının Haziran ayında Kahire'de yaptığı konuşmada Müslüman dünyaya ilişkilerde yeni bir başlangıç yapma çağrısında bulunmuştur.⁴²⁵ Böylece

⁴²² Charountaki, *The Kurds and US Foreign Policy: International Relations in the Middle East since 1945*, s. 234.

⁴²³ Shareef, "A Paradigm Shift in US-Kurdistan Region Relations Post-2014: The Evolution to a Strategic Partnership", 465.

⁴²⁴ Jeffrey Goldberg, "The Obama Doctrine", *The Atlantic*, April 2016.

⁴²⁵ "The President's Speech in Cairo: A New Beginning", 4 Haziran 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/presidents-speech-cairo-a-new-beginning>, (2 Nisan 2020).

Obama dönemi dış politikası farklı bir çerçeve ile Ortadoğu'da hareket etmiştir. Önceki dönemlerde yoğun yapılan deniz-aşırı askeri faaliyetler maliyetlerinden dolayı asgari seviyeye indirilmiştir. Birleşik Devletler'in Irak ve Afganistan'daki askeri varlığı bu bağlamda azaltılmaya çalışılmıştır. Ortadoğu'da istikrar ve güç dengesinin sağlanabilmesi için Türkiye, İran ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçler arasındaki rekabete alan açılması amaçlanmıştır. Bu nedenle İran'ın nükleer kapasitesinin kontrol altına alınarak uluslararası sisteme tehdit olmasının önüne geçilmek istenmiştir. Yine Birleşik Devletler, Arap Baharı sonrasında İran'ın bölge çapında nüfuzunu arttırmasını yadsıyarak askeri ve finansal yük-maliyetlerini azaltmaya çalışmıştır.⁴²⁶

Irak'tan geri çekilme politikasının bir sonucu olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ülkede bir denge unsuru olarak görülmüştür. Ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve İran'ın artan nüfuzunu sınırlama politikası bölgesel yönetimi stratejik açıdan önemli bir yerde konumlandırmıştır. Aynı zamanda bölgede istikrar ve güç dağılımını bölgesel güçlerin birbirini dengelemesi üzerine kuran politikası ile Birleşik Devletler, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni de bu dengenin bir unsuru olarak görmüştür. Özellikle Türkiye ile İran arasındaki rekabetin Suriye dışında Irak'ta da bir yansıması olarak her iki aktör bölgesel yönetim üzerindeki etkisini siyasi ve ekonomik olarak arttırmak istemiştir.

Obama döneminde Amerikan Dış Politikası'nın Asya-Pasifik bölgesini öncelemesi nedeniyle Ortadoğu'ya mesafeli davranma eğilimi güçlenmiştir. Bunun için de Irak'tan çekilme politikası önemli bir yer edinmiştir. Ancak Ortadoğu'ya mesafeli durma politikası bir ölçüde açığa düşen bir politika olmuştur. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'daki enerji kaynaklarına olan ihtiyacı devam etmiştir. İsrail'in güvenliğinin sağlanması da geleneksel Ortadoğu politikasının güvenlik boyutlarından birini oluşturmuştur. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin IŞİD ve benzeri örgütler ile mücadeledeki rolü kadar küresel enerji piyasasındaki yeri

⁴²⁶ Andreas Krieg, "Externalizing the Burden of War: The Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East", *International Affairs*, Vol. 92, No. 1, (2016), 97-113, s. 106.

de Amerika Birleşik Devletleri için önem kazanmıştır. İstikrarlı ve ucuz maliyetler nedeniyle bölgesel yönetim önemini arttırmıştır.⁴²⁷

Ancak Obama döneminde Irak politikası pragmatik çözümlere oturtulmuştur. Toprak bütünlüğünün korunması, istikrarın öncelenmesi ve olaylara pratik çözümler üretme çabası temel yaklaşım olmuştur. Bu önceliklerin olması Maliki hükümetinin güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Obama yönetiminin yine merkezi hükümeti incelemesi söz konusu olmuştur. Ancak geleneksel noktada istenilen sonuç elde edilememiştir. Mezhep çatışmalarının yoğunlaşması ve eski Baas mensuplarının cihatçılara destek vermesi bu başarısızlıkta etkili olmuştur.

2014 yılının Ekim ayında IŞİD'in Suriye'de Kürt nüfus ağırlıklı Kobani'ye yönelmesi üzerine Mesud Barzani, Birleşik Devletler öncülüğündeki IŞİD karşıtı koalisyon güçlerine yardım çağrısında bulunmuştur. Koalisyon güçleri IŞİD'e yönelik hava saldırıları düzenlemiştir.⁴²⁸ 2015 yılının Mayıs ayında Mesut Barzani, Amerika'ya gitmiştir. İlerleyen ilişkiler ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, kaybedilmemesi gereken bir müttefik olduğunu göstermeye çalışmıştır. 2015 yılında Amerikan Kongresi'nin yaptığı düzenlemeler ile KDP ve KYB'nin isyancı grup olarak görülmesinin de önüne geçilmiştir.⁴²⁹ 2014 yılının Ağustos ayında IŞİD saldırılarına karşı Batı dünyası harekete geçmiştir. Böyle bir harekete geçmede Batı-yanlısı, demokratik, seküler ve ekonomik refah içerisindeki bölgesel yönetimin düşmemesi gerektiği etkili olmuştur. Bu dönemden sonra Amerika Birleşik Devletleri ciddi bir seviyede mühimmat yardımıyla bulunmuştur. 2015 yılının Mart ayında kabul edilen 1654 sayılı tasarıya göre Iraklı Kürtler'in "Amerika Birleşik Devletleri'nin güvenilir ve istikrarlı partneri" olduğu belirtilmiştir.⁴³⁰ Kongrede Irak Kürtleri lehine kabul edilen tasarılar iki-partinin uzlaşısıyla olmuştur. Ancak Cumhuriyetçiler genel olarak Obama döneminin "dengeyi gözetme ve İran'ın

⁴²⁷ Shareef, "A Paradigm Shift in US-Kurdistan Region Relations Post-2014: The Evolution to a Strategic Partnership", s. 466.

⁴²⁸ "IŞİD Karşıtı Bombardıman Yoğunlaşıyor", 15 Ekim 2014, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141014_kobani_bombardiman, (22 Nisan 2020).

⁴²⁹ H.R. 3979, 113th Congress, "Carl Levin and Howard P. "Buck" McKeon National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2015", 19 Aralık 2014.

⁴³⁰ Shareef, "A Paradigm Shift in US-Kurdistan Region Relations Post-2014: The Evolution to a Strategic Partnership", s. 473.

Irak'taki nüfuzunu kırma" politikasını eleştirmiştir. IŞİD ile mücadelede Birleşik Devletler, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nden yararlanmakla birlikte merkezi yönetim karşısında güçlenmesini istememiştir.⁴³¹

Trump dönemi dış politikasında da Ortadoğu önemli bir yer edinmiştir. Belirlenen Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne göre bölgede İran'ın artan nüfuzu ile birlikte cihatçı örgütler, devletlerin çökmesi ve sosyo-ekonomik durgunluk sorun olarak görülmüştür.⁴³² İran, Birleşik Devletler'in bu dönemde çıkarları için tehdit algılamasında önemli bir yerde konumlandırılmıştır. Bu nedenle bu tehdidi bertaraf etmek için bölgedeki müttefikler ile işbirliği yapılacağı vurgulanmıştır.⁴³³ Yine 2017 yılında Birleşik Devletler'in Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile silah satış anlaşması imzalaması İran'ı bölgede çevreleme politikasının bir parçası olmaktadır. 2018 yılında Trump yönetiminin nükleer anlaşmadan çekilmesi ve sonrasında İran'a yaptırımlar uygulamaya başlaması bölge politikalarının sonraki aşamasını oluşturmuştur. Trump dönemi Ortadoğu politikasını bu minvalde ele almakta yarar bulunmaktadır. 2017 yılından itibaren Dışişleri Bakanlığı'nın Irak'a sağlayacağı finansal yardımlar kapsamında bölgesel yönetime de anayasa çerçevesinde bu yardımların verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴³⁴ Yine 2020 ve 2021 yılında Amerikan Kongresi bakanlığın bölgesel yönetime ekonomik ve insani yardım sağlamasını kararlaştırmıştır.⁴³⁵

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne doğrudan destek sağlayan bir patron devlet bulunmamaktadır. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'daki siyasi, ekonomik ve askeri etkisi bölgesel yönetimi de etkilemiştir. Bu nedenle bölgesel yönetim Birleşik Devletler ile olan ilişkilere büyük bir önem vermektedir. Bölgesel yönetimin temsilcisi Abdurahman, Birleşik Devletler ile ilişkilere verilen önem ve temsilciliğin faaliyetlerine ilişkin şu bilgileri vermektedir:

⁴³¹ David Romano, Rikar Hussein and Stephen Rowe, "The United States and the Kurds of Iraq: Strange Allies", **Between State and Non-State: Politics and Society in Kurdistan-Iraq and Palestine**, s. 188.

⁴³² **National Security Strategy of the United States of America**, The White House, 2017.

⁴³³ *National Security Strategy of the United States of America*.

⁴³⁴ **H.R. 2028, 114th Congress**, Continuing and Security Assistance Appropriations Act, 10 Aralık 2016. **H.R. 1625, 115th Congress**, Consolidated Appropriations Act, 23 Mart 2018.

⁴³⁵ **H.R. 1865, 116th Congress**, Further Consolidated Appropriations Act, 2020, 20 Aralık 2019. **H.R. 133, 116th Congress**, Consolidated Appropriations Act 2021, 3 Ocak 2020.

“Ağırlığımızdan fazla yükün üstesinden gelmeye çalışıyoruz. Elçilikler ile karşılaştırıldığında küçük bir ekibimiz var ve bütçemiz de sınırlı. Elçilikler milyon dolarlık bütçeye sahip ve yüzleri bulan çalışanı olabiliyor. Birleşik Devletler ve Kanada ile ilgilenen sadece bir ofisimiz var. Ama herşeyin üstesinden gelmek zorundayız ve daha aktif olmaya çalışıyoruz. Beyaz Ev, Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı ile yakın ilişkiler içerisindeyiz. Bu üç kurum bizim için çok önemli. Diğer bakanlık ve kurumlar ile de yakın ilişkiler içerisindeyiz. Ticaret Bakanlığı ve Hazine Bakanlığı ile de ilişkilerimiz güçlü. IŞİD ile Mücadele Koalisyonu kapsamında Birleşik Devletler’in ev sahipliği yaptığı toplantılara Irak Delegasyonu’nun bir üyesi olarak katılıyorum. Bu mücadele kapsamında bölgesel yönetimin de olması çok önemli. 2020 yılında Birleşik Devletler ile Irak arasında başlayan stratejik diyalog ilişkisi için bölgesel yönetimin de masada olması için çalıştık. Böyle bir stratejik ortaklıkta bölgesel yönetimin de yer alması çok önemli. Bu konuda başarılı olduk. Bölgesel yönetim Irak’ın bir bileşeni olarak bu işbirliğinde yer alacak.

Yine Amerikan Kongresi de ilişkilerimizi geliştirmek istediğimiz kurumların başında yer alıyor. Hatta diyebilirim ki enerjimizin büyük bir bölümünü kongre ile olan ilişkilere harcıyoruz. Kongre ile ilişkiler yoğun ilişkiler gerektiriyor. Bakanlıklar ile görüşürken 4-5 kişi ile muhatap oluyorsunuz. Senato’da 100 tane senatör var ve Temsilciler Meclisi’nin de yüzlerce üyesi var. Bir de meclislerin alt komiteleri ve yönetimleri var. Kongre üyeleri ile tek tek görüşmek zorunda kalıyorsunuz. Kongre yönetimleri, üyeleri ve komiteler ile görüşmek için büyük bir zaman ayırıyoruz. Kongredeki Kürt-Amerikan Kongre Grubu, bölgesel yönetim ve Irak’ta yaşanan gelişmeler ile yakından ilgileniyor. Biz de bu grubu düzenli olarak bilgilendirmeye çalışıyoruz. Ekibimizde yer alan bir arkadaşımızın iş yoğunluğunun büyük bölümünü kongre ile olan ilişkiler oluşturuyor. Yine özel danışmanlık şirketlerinden destek alıyoruz. Onların da yoğunluğunun büyük bir bölümünü kongre ile olan ilişkiler oluşturuyor.”⁴³⁶

2019 yılının sonlarına doğru Bağdat ve ülkenin güney bölgelerinde başlayan protesto hareketlerinin bir bölümünün diplomatik misyonlarını hedef alması Birleşik Devletler’in Irak’taki siyasi ve askeri etkisini tekrar gözden geçirmesine neden olmuştur. 2020 yılının başında İran’a bağlı Kudüs Ordusu komutanı Kasım Süleymani ve Haşdi Şabi liderlerinden Ebu Mehdi el-Mühendis, Amerika Birleşik Devletleri’nin Bağdat’ta düzenlediği hava saldırısı sonucunda ölmüştür. İran da bu saldırıya karşılık olarak aralarında Erbil’in de bulunduğu Irak’taki Amerikan askeri üslerine roket saldırısında bulunduğunu duyurmuştur. Irak’ta güvenlik ve istikrarın sağlanarak İran etkisinin sınırlandırılması Birleşik Devletler’in temel önceliklerini oluşturmaktadır. Bu nedenle Irak’taki askeri varlığının yeniden düzenlenmesinde Irak

⁴³⁶ Abdurrahman, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Temsilcilikleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkileri” konulu görüşme.

Kürt Bölgesel Yönetimi'nin esas alınması olasılığı bulunmaktadır.⁴³⁷ Askeri üslerin yanı sıra bölgesel yönetim içerisinde Patriot hava savunma sisteminin kurulması ve bu bölgede bölgesel yönetimin kontrolünün konsolide olması Birleşik Devletler için önemli öncelikleri göstermektedir. Yine Birleşik Devletler öncülüğündeki uluslararası koalisyonun Irak, Suriye ve Türkiye sınırlarının kesiştiği bölgede askeri üs kurma planları bulunmaktadır.⁴³⁸ Yine NATO misyonu kapsamında Irak'ta personel sayısının 500'den 4000'e çıkarılması planlanmaktadır.⁴³⁹ Bu planlama ile NATO, ülkede IŞİD'in güçlenmesini engelleme, İran'ın etkisindeki paramiliter grupların etkisini kırma ve Rusya'ya karşı caydırıcı olmayı amaçlamaktadır.⁴⁴⁰ Birleşik Devletler'in öncüsü olduğu Batı ittifakının böyle politika ve yönelimlerinin olması Ortadoğu'daki dengeleri etkileyecek olmak ile birlikte bölgesel yönetimin bu dengeler içerisindeki konumunun daha önemli hale gelme ihtimali de bulunmaktadır.

3.4. 2. Türkiye ile İlişkiler

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi ile birlikte kurulan Türkiye'de devlet elitlerinin en önemli kaygılarından biri ülkenin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Bu kaygı nedeniyle Kürt meselesi de temel güvenlik konusu olarak görülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Kürt hareketleri ve milliyetçiliği devletin bekasına karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle sadece sınırlar içerisindeki hareketler değil aynı zamanda sınırların ötesindeki Kürt hareketliliği de bir tehlike olarak görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da genel olarak oluşan statükoyu koruma çabası Türkiye'nin de temel önceliklerinden olmuştur. Sadabad Paketi'nde olduğu gibi bölge devletlerinin ulaştığı temel uzlaş; sınırların korunarak bölgede mevcut statüko ve düzenin sürdürülmesi olmuştur.

⁴³⁷ Eric Bordenkircher, "Pivoting to the KRG: Restructuring the U.S. Military Presence in Iraq", 3 Şubat 2020, <https://www.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/pivoting-to-the-kr-g-restructuring-the-u-s-military-presence-in-iraq>, (24 Nisan 2020).

⁴³⁸ "US-led Int'l Coalition to Establish New Military Base at Iraq-Syria-Turkey Triangle", 15 Şubat 2021, <https://english.aawsat.com/home/article/2806101/us-led-int%E2%80%99l-coalition-establish-new-military-base-iraq-syria-turkey-triangle>, (16 Şubat 2021).

⁴³⁹ Amanda Macias, "NATO Announces Expanded Mission in Iraq on the heels of Deadly Rocket Attack", 18 Şubat 2021, <https://www.cnbc.com/2021/02/18/nato-expands-mission-in-iraq-on-the-heels-of-deadly-rocket-attack.html>, (23 Mart 2021).

⁴⁴⁰ Tim Ball, "Thank You for Being a Friend: NATO, Iraq, and the Benefits of the Alliance", 25 Şubat 2021, <https://www.fpri.org/article/2021/02/thank-you-for-being-a-friend-nato-iraq-and-the-benefits-of-the-alliance/>, (23 Mart 2021).

Diğer bölge devletleri gibi Türkiye de bölgedeki ülkelerin toprak bütünlüğünün korunmasını temel politika olarak belirlemiş ve ayrılıkçı hareketlerin bir güvenlik/istikrar sorunu oluşturacağını ileri sürmüştür. Bu bağlamda Türkiye, Irak Kürtleri'nin taleplerini ve merkezi yönetim ile olan gerilimlerini yakından takip etmiştir. Özellikle otonomi ve daha ileri taleplerin sınırları içerisindeki Kürtleri de etkisi altına alacağı düşünülmüştür.

Türkiye 1990'lara kadar Irak Kürtleri ile merkezi hükümet arasındaki sorunları Irak'ın iç meselesi olarak görme eğiliminde olmuştur. 1970'lerde Amerika Birleşik Devletleri, müttefikleri olan Türkiye ve İran'ın tepkisini çekmemesi için Molla Mustafa Barzani'ye uyarılarda bulunmuştur. Aynı dönemde Türkiye'de KDP'ye yakın parti ve hareketler faaliyette bulunmuş olsa bile Barzani, pozisyonunu zora sokabileceğinden dolayı Türkiye'yi karşısına almamaya özen göstermiştir. Benzer biçimde Türkiye de bu yıllarda merkezi hükümet ile Kürtler arasındaki gerilimden uzak kalmaya çalışmıştır.⁴⁴¹ Bu açıdan bakıldığında 1970'lerden itibaren Irak Kürtleri ile Türkiye arasında birbirine doğrudan müdahale etmemeye dayalı zımnî bir uzlaşının olduğu söylenebilir.

1991 Körfez Savaşı ile birlikte Türkiye ile Irak Kürtleri arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Türkiye'nin 688 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararına dayandırılan “Güvenli Bölge” ve “Uçuşa Yasak Bölge” uygulamalarını desteklemiş olması önem kazanmaktadır. Sınıra dayanan Kürt mültecilerin göçünün önüne geçmek için bu uygulamalar desteklenmiştir. Irak'ta merkezi hükümete uygulanan yaptırımlar sonucu Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapanması ile Türkiye enerji ihtiyacını Kürt bölgesi üzerinden tankerler ile karşılamaya başlamıştır. Ortaya çıkan diğer durum ise Türkiye'nin Irak sınırında Irak Kürtleri ile komşu olmasıdır.

1993'ten sonra KDP ile KYB arasındaki çatışma ve gerilimlerden dolayı Türkiye'nin kaygıları artmıştır. Bu çatışmalardan dolayı oluşabilecek güç boşluğu

⁴⁴¹ Ayşegül Sever, “Power Led Outside Intervention in Kurdish Politics in Iraq and Turkey in the Early 1970s”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 49, No. 2, (2013), 263-279, s. 276.

nedeniyle Türkiye'nin sınırında oluşabilecek tehditler konusunda ihtiyatlı davranmasına neden olmuştur. Türkiye taraflar arasındaki çatışmaları bitirmek için arabuluculuk yapmıştır.⁴⁴² Ancak ilk dönemlerde Türkiye'nin bu girişimleri sonuca ulaşamamıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Kürt partilerinden temel isteği PKK konusunda işbirliği yapmaları olmuştur. Kürt partileri de Türkiye'nin tepkisini çekmemek ve bölgelerinde etkin olabilmek için bu konuda işbirliği yapacaklarını belirtmiştir. Özellikle KDP ile Türkiye arasında bu konuda işbirliği olmuştur. Türkiye de aynı dönemde merkezi hükümetin Kürt bölgesine yönelik ambargosunun karşısında durmuştur.⁴⁴³

2003 yılında koalisyon güçlerinin Irak'a müdahalesini desteklemeyen Türkiye'nin temel kaygılarından biri Irak'ın toprak bütünlüğünün korunamaması olmuştur. Irak'ta muhtemel bir ayrılıkçılığın sınırları içerisindeki Kürtleri de etkileyeceği düşünülmüştür. Bu bağlamda önceki dönemlerde olduğu gibi Saddam sonrası dönemde de Irak'ın toprak bütünlüğü savunulmuş ve bağımsız bir Kürt devletine karşı olunduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bu iki konunun “kırmızı çizgi” olduğu belirtilmiştir.

2003 müdahalesine Türkiye'nin destek vermemiş olması Irak Kürtleri'nin işini kolaylaştırmıştır. Irak'ın toprak bütünlüğünü esas alan bir politika izleyen Türkiye, Baas sonrası dönemin ilk aşamalarında etkili olamamıştır. Özellikle Kürtlerin lehine olan gelişmeleri yakından izlemeye çalışmıştır. Yaşanan bu gelişmeleri de temel güvenlik sorunu olarak görmüştür. Başta Kerkük olmak üzere bazı bölgelerin Kürt kontrolüne geçmiş olması Türkiye tarafından olumsuz karşılanmıştır. Buna karşılık bölgesel yönetim ise Baas döneminde demografisi değiştirilen bölgelerin normal haline getirildiğini savunmuştur.⁴⁴⁴ 2008 yılına kadar geçen sürede Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi arasındaki ilişkiler olumsuz bir seyir izlemiştir.

⁴⁴² Berkan Ögür, Zana Baykal ve Ali Balcı, “Kuzey Irak - Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği”, **Rapor No: 1**, ORMER, Ağustos 2014, s. 27.

⁴⁴³ Ögür, Baykal ve Balcı, “Kuzey Irak - Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği”, s. 29.

⁴⁴⁴ Ögür, Baykal ve Balcı, “Kuzey Irak - Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği”, s. 43.

2007'e kadar geçen sürede Türkiye, Irak'ta Kürt oluşumunu bir güvenlik sorunu olarak görmüştür. Ancak 2007'den sonra bu politikada değişim yaşanmıştır. Pusane, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı döneminde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış politikada güvenlik sorunu olmaktan çıkmasını Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin dönüşümüne ve siyasal-ekonomik koşullara bağlamaktadır.⁴⁴⁵ Yapılan reformlar ve demokratikleşme adımları askerin devlet içerisindeki etkisini sınırlamıştır. Bu nedenle dış politika alanında askerin etkisi azalarak hükümetlerin etkisi artmıştır. Türkiye'deki ekonomik üretim ihtiyacının karşılanması için enerji kaynakları önem arz etmektedir. Bu nedenle enerjide Rusya ve İran'a olan bağımlılığı azaltmak da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile yakın ilişkilerin kurulmasında etkili olmuştur. Bölgesel yönetimin önemli bir pazar olması da Türkiye'den iş insanlarının yatırım yapmasını kolaylaştırarak ekonomik ilişkilerin ileriye taşınmasına katkıda bulunmuştur. Türkiye'deki üretime pazar bulmak bu bakımdan önemli rol oynamıştır. Kürt sorununa çözüm arayışı da bu ilişkilerde önemli bir yer edinmiştir. Başlatılan çözüm süreçlerinde bölgesel yönetim ile Türkiye arasındaki yakın ilişkiler güvenlik alanına taşınmıştır. Bölgesel yönetim, PKK'nın sınırları içerisinde etkinlik göstererek saldırılar düzenlemesine karşı çıkmıştır. Burada ifade edilen faktörler çerçevesinde Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi arasındaki ilişkileri incelemekte yarar bulunmaktadır.

2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, dış politikada bir değişim arayışına girmiştir. Dışişleri Bakanlığı ve başbakanlık da yapmış olan Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik olarak formüle ettiği dış politika anlayışı, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin yakın coğrafyasında siyasi, ekonomik ve kültürel olarak nüfuzunu artırma amacıyla olmuştur. Bunun için de yumuşak güç unsurlarına ağırlık verilmesi düşünülmüştür. Bir bölge olarak Ortadoğu'daki devlet ve toplumlar ile yakın ilişkiler geliştirilmek istenmiştir. Bu nedenle Irak da dış politikada önemli bir yere sahip olmuştur.

⁴⁴⁵ Özlem Kayhan Pusane, "The Role of Context in Desecuritization: Turkish Foreign Policy towards Northern Iraq (2008–2017)", **Turkish Politics**, (2019), Doi: 10.1080/14683849.2019.1675047.

Irak Kürtleri'nin siyasi ve ekonomik açıdan belli bir aşamaya gelmiş olması Türkiye için riskleri de beraberinde getirmiştir. Türkiye'deki Kürtlerin de bölgesel yönetimi model alma ihtimali ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile yakın ilişkiler kurmasında etkili olan etmenlerin başında güvenlik sorunları gelmektedir. PKK konusunda bölgesel yönetim ile işbirliği güvenlik artırıcı olmakla beraber kendi Kürt nüfusuna karşı da meşruiyet zemini oluşturmaya çalışmıştır.⁴⁴⁶ 2005 yılından itibaren artan PKK saldırılarına karşı Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile işbirliği yoluna giderek güvenlik sorunlarını bertaraf etmeye çalışmıştır. 2007 yılının Kasım ayında gerçekleştirilen görüşmede Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında eşgüdümün sağlanması ve istihbarat paylaşımının artırılması kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁷ Birleşik Devletler aynı zamanda bölgesel yönetime Türkiye ile yakınlaşma tavsiyesinde bulunmuştur. Milli Güvenlik Kurulu da 2008 yılında Irak'taki tüm gruplar ile ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durmuştur.⁴⁴⁸

Yaşanan bu gelişmeler ile birlikte 2008 yılının başından itibaren ilişkilerde değişimler başlamıştır. İran'ın Irak üzerinde artan etkisini dengelemek için Türkiye bu dönem itibarıyla Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile siyasi ve ekonomik açıdan yakınlaşmaya başlamıştır. Siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ile ilişkiler resmi, doğrudan ve kurumsal nitelik almıştır.⁴⁴⁹ Bu nedenle Türkiye Irak'ta bölgesel yönetimi bir denge unsuru olarak görmüştür. Irak'tan geri çekilme sonrası İran'ın etkisini sınırlandırmak için bölgesel yönetimin siyasi ve ekonomik istikrara sahip olması Birleşik Devletler için temel önceliklerden olmuştur. Bu nedenle Baas sonrası dönemde ülkede en önemli müttefiği olan Kürtler'in Türkiye ile işbirliği yapması Amerika tarafından olumlu karşılanmıştır.⁴⁵⁰ 2008 yılında önce özel temsilci Murat Özçelik ve daha sonra da dış politika danışmanlarından Ahmet Davutoğlu, bölgesel yönetimin başbakanı Neçirvan Barzani ile görüşmüştür. Yine 2009 yılında bölgesel yönetimin başkanı Mesut Barzani, Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve başbakan Erdoğan

⁴⁴⁶ Tarık Oğuzlu, "ABD Sonrası Irak ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4 Sayı 37, 2012, s. 35.

⁴⁴⁷ Baskı Oran, *Türk Dış Politikası, Cilt 3 (2001-2012)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 291.

⁴⁴⁸ Oran, *Türk Dış Politikası, Cilt 3 (2001-2012)*, s. 291.

⁴⁴⁹ Marianna Charountaki, "Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government", *Perceptions*, Vol. 17 No. 4, (2012), 185-208, s. 199.

⁴⁵⁰ Oğuzlu, *ABD Sonrası Irak ve Türkiye*, s. 36.

ile görüşmüştür. 2009 yılında Kürt bölgesinden çıkarılan petrol Kerkük-Yumurtalık boru hattı ile taşınmaya başlamıştır. Enerjide dışa olan bağımlılığını farklılaştırmak isteyen Türkiye için bölgesel yönetimin sahip olduğu enerji kaynakları önemini arttırmıştır.

2007 sırasında ticari ilişkiler önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Türkiye ticari ilişkilerde merkezi hükümet yerine bölgesel yönetimi öncelemiştir.⁴⁵¹ Ancak 2010 yılında başkonsolosluk açılncaya kadar geçen sürede Türkiye bölgesel yönetime giden yatırımcılara doğrudan bir destek sağlamamıştır. Özdemirkıran'a göre konsoloslüğün açılması Türkiye'den giden iş insanlarının bir başarısı olarak görülebilir.⁴⁵² Aynı zamanda bu adım Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni kabul etmesi açısından önemli bir gelişme olmuştur. Bu ilişkilerin gelişmesi Türkiye'nin dış politikasında yumuşak güç araçlarına yönelmesi ile ele alınabilir. Bu açıdan Kürt bölgesindeki iş insanları ve gençler tarafından Türkiye, Batı dünyasına açılan bir kapı olarak görülmüştür. Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacmi 11 milyar dolara yaklaşmıştır.⁴⁵³ Bu rakamı ağırlıklı olarak bölgesel yönetim ile olan ticari ilişkiler oluşturmaktadır. İş ve sermaye çevrelerinin öncülüğünde başlayan bu etkileşim süreci Türkiye'deki tabuları yıkması açısından anlamlıdır. Ekonomik faaliyetler bakımından Türkiye, bölgesel yönetimin devletleşme sürecine etki etmiştir.⁴⁵⁴

Türkiye'nin Kürt sorununa çözüm bulma çabası da ilişkileri etkilemiştir. 2009 yılında başlatılan çözüm sürecinde bölgesel yönetim ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilerin güvenlik sorunlarını da ortadan kaldırması amaçlanmıştır. 2011 yılının ortalarına kadar gelen çözüm sürecinin ilk aşaması amacına ulaşamamıştır. Arap Baharı olayları ile birlikte bölgede dengelerin değişmesi sonucu Kürt sorununun ulaşacağı boyutların belirsiz olduğunu düşünülmüştür. Suriye'deki

⁴⁵¹ Hatem Azeze İbrahim ve Othman Ali, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları Bağlamında İKBY", *Asead*, Cilt 6, Sayı 1, (2019), 351-364, s. 358.

⁴⁵² Merve Özdemirkıran, "Soft Power and the Challenges of Private Actors: Turkey - Kurdish Regional Government (KRG) Relations and the Rising Role of Businessmen in Turkish Foreign Policy", *European Journal of Turkish Studies*, (2015), Doi: 10.4000/ejts.5268.

⁴⁵³ Özdemirkıran, "Soft Power and the Challenges of Private Actors: Turkey - Kurdish Regional Government (KRG) Relations and the Rising Role of Businessmen in Turkish Foreign Policy".

⁴⁵⁴ Özdemirkıran, "Soft Power and the Challenges of Private Actors: Turkey - Kurdish Regional Government (KRG) Relations and the Rising Role of Businessmen in Turkish Foreign Policy".

gelişmelerden sonra PYD'nin güçlenmiş olması Türkiye tarafından olumlu karşılanmamıştır. Arap Baharı ile birlikte Kürt sorununun bölgesel bir nitelik alma potansiyeli Türkiye'nin güvenlik kaygılarını arttırmıştır. İleri boyutta sorunlar ile karşılaşmamak ve Suriye'de yaşanan gelişmelerin kontrol dışına çıkması ihtimaline karşı Türkiye'de 2013 yılının başında tekrar bir çözüm süreci başlatılmıştır. Belirtilen etmenleri göz önüne alarak Türkiye, bölgesel yönetimin bu konuda bir rol oynamasını istemiştir.⁴⁵⁵ Yine bu dönemde bölgesel yönetim, Suriye'de muhaliflere yakın Kürt Ulusal Konseyi'ni desteklerken Maliki hükümeti ise Esad rejimine yakın durmuştur. Suriye'de Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile Türkiye birbirine yakın pozisyonlar almıştır. Ancak bu politika ile beraber Barzani, Suriye'de Kürt Ulusal Konseyi ile PYD'nin uzlaşması için de çabalamıştır.

2012 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kongresine Ortadoğu'dan siyasi-ideolojik olarak yakın parti ve hareketler ile birlikte Mesud Barzani'nin de katılmış olması Arap Baharı döneminde Türkiye'ye yakın bir eksenin oluşturulduğu yorumlarına neden olmuştur. Yine 2013 yılının Kasım ayında Mesud Barzani'nin Diyarbakır'a gelerek başbakan Erdoğan ile görüşmesi ilişkilerde geline başka bir aşamayı göstermiştir. Barzani'nin bu ziyareti Türkiye ile bölgesel yönetim arasında gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilerin başlatılan çözüm süreci kapsamında bölgede bir işbirliğinin önemli göstergelerinden olmuştur. Bu ziyaret Türkiye'de iç siyasette farklı tepkilere neden olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde dönemin muhalefet partileri MHP ve CHP tepki göstermiştir.⁴⁵⁶

2014 yılında IŞİD'in Kobani'deki saldırılarını bitirmek amacıyla bölgesel yönetimin peşmerge güçleri Türkiye üzerinden açılan koridor ile sınırı geçmiştir. Yine IŞİD ile mücadele kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri peşmerge güçlerini eğitmiştir.⁴⁵⁷ 2017 yılının Şubat ayında Barzani Türkiye'ye geldiğinde İstanbul ve Ankara havalimanlarında Irak bayrağı ile birlikte bölgesel yönetimin de bayrağı

⁴⁵⁵ Charountaki, *Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government*, s. 194.

⁴⁵⁶ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları**, 24. Dönem - 18. Birleşim, 19 Kasım 2013.

⁴⁵⁷ "Peşmerge'ye Eğitim 'Bordo Bereliler'den", 21 Kasım 2014, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/pesmergeve-egitim-bordo-bereliler-den-27625485>, (22 Nisan 2020).

göndere çekilmiştir. Yine Barzani'nin Türkiye'ye gelmesi ve bölgesel yönetimin bayrağının havalimanlarında göndere çekilmesi mecliste tepkilere neden olmuştur.⁴⁵⁸

Burada ele alındığı üzere bölgesel yönetim, bölgesel güçler arasındaki ilişkilerde önemli bir unsur olmaktadır. İhsan, bölgesel yönetimin Ortadoğu dengeleri ve bölgesel güçler arasındaki ilişkileri açısından önemini şöyle ifade etmektedir:

*“Bölgesel yönetimin Ortadoğu'daki dinamikler açısından iki noktada önemi artıyor. Bunlar; enerji ve güvenlik. Bölgesel yönetim enerji haritasının önemli bir parçası. Ortadoğu'daki kaynaklardan bahsediyorsanız bölgesel yönetimi ve kaynaklarını dikkate almak zorundasınız. Yine bölgede istikrar ve istikrar açısından bölgesel yönetim önemli bir yere sahip. Bölgesel yönetim olmasa İran bölgedeki etkisini arttırır. Suriye ve Lübnan'a kadar uzanma imkanını elde eder. Bölgesel yönetim olmasa Türkiye'nin PKK'dan kaynaklanan güvenlik sorunları artar. Bölgesel yönetimde yatırım yapan çok sayıda şirket ve firma var. Türkiye'den, Avrupa'dan ve Amerika Birleşik Devletleri'nden birçok şirketin burada yatırımı var. Bir de Irak'ta genel olarak devletin güçsüz olması bölgesel yönetimi daha da önemli kılıyor.”*⁴⁵⁹

Referandum sonrası bölgesel yönetim ile Türkiye arasındaki ilişkilerde duraksama yaşanmıştır. Ancak ticari ve ekonomik ilişkiler devam etmiştir. 2019 yılında karşılıklı ziyaretler düzenlenmiş ve ilişkilerin normalleşmesi amaçlanmıştır. Neçirvan Barzani'nin başkan olması ile enerji alanında işbirliğinin devam edeceği ifade edilmiştir. Yine bölgesel yönetim başbakanı Mesrur Barzani 2019 yılında Ankara'ya gelerek cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür. Geleneksel olarak dış politikada Türkiye'nin uyumlu ilişkilere sahip olduğu Irak'ta İran'ın yadsınamaz bir etkisi bulunmaktadır. Yine Türkiye'nin 1991 Körfez Savaşı sonrasında PKK ile mücadele kapsamında bölgesel yönetim içerisinde üsleri ve askeri varlığı bulunmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile olan stratejik ortaklığını bitirmesi ekonomik ve askeri nedenlerden dolayı zor görünmektedir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, 26. Dönem - 75. Birleşim, 28 Şubat 2017.

⁴⁵⁹ İhsan, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Kurumsal Yapısı ve Dış İlişkilerinin Önemi” konulu görüşme.

⁴⁶⁰ Emel Elif Tugdar and Serhun Al, “Iraqi Kurdistan Independence Aspirations and the NeoOttomanist Turkish”, *Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan*, s. 138.

3.4. 3. İran ile İlişkiler

İran'ın Irak Kürtleri ile ciddi anlamdaki ilişkisi İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelmektedir. 1946'da kurulan Mahabad Cumhuriyeti'nin ordusunun başında Molla Mustafa Barzani bulunmaktaydı. Irak'ta merkezi yönetime karşı mücadele sonucunda İran'a geçen Barzani, İran Kürtleri arasında da önemli bir etkiye sahip olmuştur. Böyle bir durumun olması Barzani'nin sınır-ötesi etkisini göstermektedir. Türkiye'ye benzer bir biçimde sınırları içerisinde önemli bir Kürt nüfus sahip olan İran da Irak Kürtleri ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmiştir.

1960'lı yıllarda Baas Partisi'nin Irak'ta iktidar olması İran'ın ulusal güvenliğine karşı bir tehdit olarak görülmüştür. Baas yönetiminin milliyetçi ve irredantist politikaları İran'ın bölgedeki güvenlik kaygılarını arttırmıştır. Bu nedenle İran, Irak Kürtleri'ni Baas rejimini zayıflatmak için desteklemiştir. Özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda Barzani'ye sağlanan yardımlar ile Irak'ta merkezi hükümet zayıflatılması amaçlanmış olmakla beraber Barzani'nin İran Kürtleri üzerindeki etkinliği sınırlandırılmak istenmiştir.⁴⁶¹ Ancak 1975 Cezayir Anlaşması ile Irak ile anlaşma yoluna giden İran, Barzani ve Irak Kürtleri'ne verdiği desteği kesmiştir.

1979 yılında şahın devrilmesi ile birlikte İran'ın dış politikadaki yönelimi değişmiştir. Birleşik Devletler ve İsrail düşman olarak görülürken Ortadoğu'da "rejim ihracı" politikası ile etkinlik kurmaya çalışmıştır. 1980-1988 yılları arasında Irak ile savaşıırken Kürtler desteklenmiştir. KDP ve KYB'ye bu dönemde askeri ve finansal destekler sağlanmış ve merkezi hükümeti zayıflatmaları amaçlanmıştır.⁴⁶² Ancak İran bu dönemde Irak'taki Kürt partilerini KDP-İ'ye destek sağlamamaları konusunda uyarmıştır. İzleyen yıllarda İran, Irak'ta Kürt gruplarını bir araya getirerek bir cephe oluşturmak için çabalamıştır. Baas rejimine karşı genel olarak İran ile Kürt partileri arasında bir işbirliği olmuş olsa bile taraflar birbirine karşı güven konusunda tereddütler yaşamıştır.⁴⁶³ 1980-1988 yılları arasında Kürt partileri merkezi hükümete

⁴⁶¹ Nader Entessar, "Iran and the Kurds", Michael M. Gunter (ed.), **Routledge Handbook on the Kurds**, London: Routledge, 2019.

⁴⁶² Costas Laoutides, "How Foreign Is the Kurdish Issue in Iran's Foreign Policy?", Sharam Akbarzadeh and Dara Conduit (eds.), **Iran in the World**, London: Palgrave Macmillan, 2016, s. 98.

⁴⁶³ Tozun Bahcheli and Peter Fragiskatos, "Iraqi Kurdistan: Fending off Uneasy Neighbors", **International Journal of Contemporary Iraqi Studies**, Vol. 2, No. 1, (2008), 67-82, s. 76.

karşılık İran ile işbirliği yapmıştır. Buna karşın Saddam yönetimi Kürt bölgesine karşı askeri operasyonlar düzenlemiştir. Sonrasında ise Enfal operasyonları ile binlerce insan hayatını kaybetmiştir. 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra oluşan *de facto* Kürt bölgesi İran'ın jeopolitik kaygılarını arttırmıştır. Kürt partileri arasında 1998 yılına kadar süren çatışmalarda Türkiye KDP'yi desteklerken İran ise KYB'ye destek vermiştir.⁴⁶⁴ 1996'da KYB'nin Süleymaniye'de kontrolü sağlamasında İran'ın sağladığı destek önemli rol oynamıştır.

1990'lara kadar İran Ortadoğu'da "rejim ihracı" politikası amacına ulaşmamıştır. Bu nedenle rejim ihraç politikası yerine bölgedeki Şii unsurlar üzerinden etkinlik kurmaya çalışmıştır.⁴⁶⁵ Baas sonrası Irak'ta kazançlı çıkan güçlerden biri bu açıdan İran olmuştur. Ülkede nüfusun büyük bir bölümünü Şiilerin oluşturması İran için mezhep üzerinden yakınlaşmayı kolaylaştırmıştır. Ülkede kurulan siyasi, ekonomik ve askeri sistem üzerinde İran etkili olmaya çalışmıştır. İzleyen yıllarda Irak üzerinde artan etkisi, Suriye ile yakın ilişkiler kurması ve Lübnan'da Hizbullah üzerinden etkin olma politikası nedeniyle İran'ın bölgede bir Şii Hilali- eksenini kurduğu tartışmalarına neden olmuştur. Bu nedenle 2003 sonrasında Irak Kürtleri ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmeye çalışarak bölgesel dengelerdeki ağırlığını arttırmaya çalışmıştır. Ancak bu dönem itibarıyla İran, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin başta Birleşik Devletler olmak üzere İsrail ile muhtemel işbirliğini bir güvenlik sorunu olarak görmüştür. Yine Birleşik Devletler'in bölgesel yönetim sınırları içerisinde uzun süreli varlığını ve askeri üs açma ihtimalini bu dönemde tehlike olarak görmüştür.⁴⁶⁶

Aynı dönemde PKK bağlantılı PJAK'ın bölgesel yönetim kontrolündeki bölgeleri kullanarak saldırılarını arttırması İran'ın kaygılarını arttırmıştır. Bu eylemler ile birlikte bağımsız bir devlet olasılığının irredentist bir durum almasından çekinen İran, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını savunmakla beraber Irak'taki Kürt partileri ile olan ilişkilerini sürdürmüştür. KYB'nin yanısıra Goran hareketi ile de

⁴⁶⁴ Laoutides, "How Foreign Is the Kurdish Issue in Iran's Foreign Policy?", s. 99.

⁴⁶⁵ Kenneth Katzman, **Iran's Foreign Policy**, Congressional Research Service, 2016, s. 2.

⁴⁶⁶ Bahcheli and Fragiskatos, "Iraqi Kurdistan: Fending off Uneasy Neighbors", s. 77.

güçlü ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bölgesel yönetim de bu kaygılara sahip komşusu olan İran'ı karşısına almamaya dikkat etmiştir.

Arap Baharı ve sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda İran bölgede etkinliğini arttırma imkanı yakalamıştır. Obama döneminde Birleşik Devletler'in Ortadoğu politikasını bölgesel güçlerin birbirini dengelemesi üzerine kurgulamasını İran kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Bu nedenle Sünni Arap devletleri bölgede dengeleyebilecek İran'ın bölgede nüfuzunu arttırma politikası Birleşik Devletler tarafından olumsuz karşılanmamıştır. 2013'ten sonra Suriye ve Irak'ta IŞİD'in etkin olması nedeniyle bölgesel istikrara ve güvenliğe yönelik tehditler üst seviyeye çıkmıştır. İran ve Suriye, IŞİD'in etkinliğini lehlerine kullanarak uluslararası topluma kendileri ve bu örgüt arasında bir seçim yapmaya zorlamak istemiştir. Birleşik Devletler öncülüğündeki uluslararası koalisyon IŞİD ile mücadelede İran'ın bu etkisini göz ardı etmemiştir. İran'ın Suriye ve Irak'ta paramiliter gruplar üzerinden mücadele etmesi IŞİD'in gücünün kırılmasında öneme sahiptir. Bu etmenler İran'ın Batı nezdinde meşruiyet elde eden bir aktör olma ihtimalini arttırmıştır.⁴⁶⁷ Yine IŞİD'in Erbil'e yönelmesi üzerine bölgesel yönetime yardım teklifinde bulunan ilk ülke İran olmuştur. Haşdi Şabi ve diğer gruplar üzerinden İran, Irak'ta IŞİD tehdidini ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

2015 yılında P5+1⁴⁶⁸ ile İran arasında nükleer anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile uluslararası sistemin özellikle Batı kanadı İran'ı siyasi ve ekonomik anlamda sisteme entegre ederek bölgedeki etkisini sınırlandırmayı amaçlamıştır. İran ise bu anlaşmadan faydalanarak bölgedeki nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. Silahlı-paramiliter vekil gruplar ve istihbarat ağı sayesinde İran; Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'de nüfuzunu daha da arttırmıştır. İran'ın artan bu nüfuzu bölgede mezhep eksenli bir siyaset izlediği algısını oluşturmuştur. Özellikle Suudi Arabistan ve Türkiye gibi bölgesel güçler Ortadoğu'da İran'ın artan etkisini sınırlandırmak istemiştir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, İran'ın jeopolitik olarak genişletmek istediği eksenin ortasında yer almıştır. Bu nedenle kontrol altına alınması İran için bir

⁴⁶⁷ Amin Saikal, "Iran and the Changing Regional Strategic Environment", **Iran in the World**, s. 29.

⁴⁶⁸ Bu ifade Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi ile birlikte Almanya için kullanılmaktadır.

gereklilik olmuştur. İran'ın Arap Baharı ve sonrasında temel politikası; bölgesel yönetimi etki alanında tutmak ve bağımsızlık yoluna gitmesini engellemektir.⁴⁶⁹ Böylece İran, bölgesel yönetimin Batı dünyası ve İsrail yanlısı olmasının önüne geçerek bölgede Irak, Suriye ve Lübnan'daki etkinliğini sürdürmeye çalışmıştır.

KYB ve Goran Hareketi ile yakın ilişkiler kurmaya çalışan İran ve KDP yönetimi arasındaki ilişkilerde birbirine güven konusunda tereddütler olsa bile her iki taraf iletişim kanallarını açık tutmaya çalışmıştır.⁴⁷⁰ 2014 yılında Mesud Barzani'nin referandum çağrısı yapması üzerine İranlı yetkililer bu talebi temeli olmayan zayıf bir girişim olarak nitelendirmiştir.⁴⁷¹ Barzani'nin bu girişimi İran'ın bölgesel yönetim üzerindeki etkisini artırma politikasını daha da belirgin hale getirmiştir. 2015 yılında bölgesel yönetimin yaşadığı başkanlık krizinde İran'ın etkisi hissedilir olmuştur. Bölgesel yönetim başkanı Mesud Barzani'nin görev süresinin uzatılması konusunda parlamentoda tartışmalar yaşanmıştır. KDP, başkanın seçilmesi için halkoylamasına gidilmesini isterken diğer partiler başkanın parlamento oyuyla seçilmesini talep etmiştir. Görev süresinin uzatılmasına karşı çıkan Goran, KYB ve diğer İslamcı partiler parlamento başkanı öncülüğünde bir oturum çağrısında bulunmuştur. Parlamento başkanı KDP'nin sert tepkilerini etkisiz hale getirmek için başta İran olmak üzere birçok ülkenin diplomatik temsilcisini oturuma davet etmiştir. KDP bunu İran'ın doğrudan soruna müdahalesi olarak görmüştür.⁴⁷² Krizin tırmandığı dönemde İran'a bağlı Kudüs Ordusu komutanı Kasım Süleymani, Mesud Barzani ile görüşerek başkanlığa devam etmesi konusunda destek vermiştir.⁴⁷³ KDP'nin ısrarı üzerine görev süresi parlamento kararı ile uzatılmıştır. Yine aynı dönemde Süleymaniye ve çevresinde bölgesel yönetimin maaşları ödemediği gerekçesi ile protesto eylemleri düzenlenmiş ve KDP büroları ateşe verilmiştir. Goran Hareketi'nden olan parlamento başkanının Erbil'e girmesi yasaklanmış ve partinin kabine içinde yer alan bakanları görevden alınmıştır. Parlamento başkanı

⁴⁶⁹ Mohammad Salih Mustafa, **Iran's Role in the Kurdistan Region**, Al Jazeera Centre for Studies, 2016.

⁴⁷⁰ Othman Ali, "Iran and Barzani: Worsening Relations and the Risk of an Inevitable Clash", **Orsam Review of Regional Affairs**, No. 58, (2017), s. 2.

⁴⁷¹ Mustafa, *Iran's Role in the Kurdistan Region*.

⁴⁷² Mustafa, *Iran's Role in the Kurdistan Region*.

⁴⁷³ Ali, "Iran and Barzani: Worsening Relations and the Risk of an Inevitable Clash".

iki yıl sonra görevinden istifa etmiştir. Barzani'nin 2015 yılı sonunda Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerini ziyaret etmesi İran tarafından olumlu karşılanmamıştır.⁴⁷⁴

Öte yandan İran bölgesel yönetim ile olan ilişkilerinde yumuşak güç unsurlarını da etkin biçimde kullanmaya çalışmıştır. Bölgesel yönetim ile İran arasında 2000 yılında 100 milyon dolar civarında olan ticaret hacmi 2014 yılında 4 milyar dolara yükselmiştir.⁴⁷⁵ Ticari ve ekonomik ilişkiler gelişmesine rağmen İran, Türkiye'nin bu konudaki üstünlüğünü sona erdirmek istemiştir.⁴⁷⁶ Özellikle Süleymaniye ve çevresindeki temel tüketim maddeleri İran üzerinden karşılanmıştır. Yine 2014 yılında imzalanan petrol doğalgaz boru hattı anlaşması ile enerji konusunda işbirliği sağlanmıştır. İran'ın bölgesel yönetimin Süleymaniye bölgesine yönelik yoğun ekonomik-ticari ilişkiler⁴⁷⁷ ile birlikte elektrik enerjisi⁴⁷⁸ satma çabası dikkat çekmektedir.

İran ekonomik ve ticari ilişkilerinin yanısıra kültürel yakınlığı da bölgesel yönetim ile olan ilişkilerinde kullanmaya çalışmıştır. Etno-kültürel anlamda Kürtler ile İran kültür havzası ile olan yakınlık İran'ın Kürt bölgesi ile ilişkilerini kolaylaştırmıştır. Bu nedenle İran da Kürtler ile ortak kültürel köken ve havzadan geldiğini sıklıkla vurgulamıştır.⁴⁷⁹ Irak cumhurbaşkanı ve KYB'nin lideri Celal Talabani, 2010 yılında davet edildiği Nevruz kutlamaları için Tahran'a gitmiştir. İran'daki üniversiteler Süleymaniye bölgesindeki üniversiteler ile işbirliği yapmıştır. Tahran yönetimi bölgesel yönetim sınırına yakın bölgelerdeki şehir yönetimlerini siyasi, ekonomik ve kültürel alanda ilişkiler kurmaları konusunda yetkilendirmiştir.⁴⁸⁰ İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, 2017 yılının Ekim ayında hayatını kaybeden eski

⁴⁷⁴ Ali, "Iran and Barzani: Worsening Relations and the Risk of an Inevitable Clash".

⁴⁷⁵ Laoutides, "How Foreign is the Kurdish Issue in Iran's Foreign Policy?", s. 100.

⁴⁷⁶ Mustafa, *Iran's Role in the Kurdistan Region*, s. 4.

⁴⁷⁷ "Iran, Sulaymaniyah of Iraq Discuss Expansion of Trade Cooperation", 20 Ağustos 2019, <https://en.irna.ir/news/83444602/Iran-Sulaymaniyah-of-Iraq-discuss-expansion-of-trade-cooperation>, (3 Mayıs 2021).

⁴⁷⁸ "Iran's Kordestan Capable of Supplying 300MW of Electricity to Iraq's Sulaymaniyah", 6 Temmuz 2019, <https://en.irna.ir/news/83382781/Iran-s-Kordestan-capable-of-supplying-300MW-of-electricity-to>, (3 Mayıs 2021).

⁴⁷⁹ Laoutides, "How Foreign Is the Kurdish Issue in Iran's Foreign Policy?", s. 102.

⁴⁸⁰ Ali, "Iran and Barzani: Worsening Relations and the Risk of an Inevitable Clash".

Irak cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin Süleymaniye'deki cenaze törenine katılmıştır.⁴⁸¹

Bölgesel yönetimin coğrafi anlamda kapalı olması komşular ile yakın ilişkiler kurmasını zorunlu kılmaktadır. Dizayi, coğrafi anlamda bölgesel yönetimin kapalı olmasının sorun olmayabileceği görüşü ile birlikte komşu ülkelerin Kürt nüfus nedeniyle sorunlar yaşayabildiğini şu şekilde dillendirmektedir:

*“Coğrafi olarak kapalı bir bölge olmamız sorun olabilir de olmayabilir de. Bizim sorunumuz coğrafi olarak kapalı olmamız değil. Burada mesele komşu ülkelerde Kürt nüfusun olması. Bizim bağımsız olmamız diğer ülkelerdeki Kürtlere örnek olabilir diye tehdit algısı oluşturabiliyor. Onların sorunu bizim ile değil. Sorun yönetimler ve sınırları içerisinde Kürt nüfusları arasında... Diğer ülkelerdeki sorunların yasal ve demokratik çerçevede çözülmesini destekliyoruz. Bunun şiddet, terör ve zorlama yoluyla olmasına karşıyız. Ama her ülkedeki durum farklı. Irak'ta Kürt nüfus büyük oranda bölgesel yönetim sınırları içerisinde yoğunlaşmış durumda.”*⁴⁸²

İran hem bölgesel amaçları hem de içerideki güvenliği için bölgesel yönetimin bağımsızlık girişimlerine karşı çıkmaktadır.⁴⁸³ Muhtemel bir bağımsızlığı bölgede “cinin şişeden çıkması” olarak görmektedir. Irak'ta böyle bir durumun ortaya çıkma olasılığı kendi toprak bütünlüğü için bir örnek olma potansiyeli taşımaktadır. İran aynı zamanda Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin bağımsızlığı ile Suudi Arabistan'ın bölgede kendisine karşı önemli bir mevzi kazanacağını düşünmektedir.⁴⁸⁴ Bu durumda İran, Suudi Arabistan'ın içerisindeki etnik ve dini grupları daha çok etkisine alacağı çıkarımını yapmaktadır.

3. 5. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Bağımsızlık Referandumu

2003 sonrası dönemde uluslararası toplum nezdinde meşruiyet arayışını temel politika olarak benimseyen Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, hem bölgesel hem

⁴⁸¹ “Talabani Son Yolculuğuna Uğurlandı”, 6 Ekim 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/talabani-son-yolculuguna-ugurlandi/928943>, (24 Haziran 2020).

⁴⁸² Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği” konulu görüşme.

⁴⁸³ Sardar Aziz and Sherko Kirmanj, “Iran's Regional Hegemony and Kurdish Independence”, **Federalism, Secession, and Recognition Regime: Iraqi Kurdistan**, s. 157.

⁴⁸⁴ Aziz and Kirmanj, “Iran's Regional Hegemony and Kurdish Independence”, s. 159.

de küresel siyaset dinamiklerinin kendi lehine geliştiğini varsayarak 2017 yılının Eylül ayında bağımsızlık referandumu düzenlemiştir. Referandumu düzenlemeye götüren süreçte iç ve dış etmenler bulunmaktadır. Bu nedenle bu etmenler ile birlikte referandum sonrası oluşan tepkilerin üzerinde durulması gerekmektedir.

2003 sonrasında Irak'ta toprak bütünlüğünün korunarak yeni bir sistemin kurulması öncelikli olduğundan dolayı bölgesel yönetim bağımsızlık ve tanınma yönünde politikalar takip etmemiştir. 2014 sonrasında ise merkezi hükümetin güçsüz olması ve IŞİD ile mücadeleden dolayı elde ettiği meşruiyeti fırsat olarak görmüştür. IŞİD ile mücadele sonrası Kerkük ve diğer tartışmalı bölgelerin kontrolünü eline geçiren bölgesel yönetim bağımsızlık referandumu çağrısında bulunmuştur. Mesut Barzani liderliğindeki KDP referandum için ısrarcı olurken KYB ve diğer partiler bu girişime mesafeli durmuştur. Ancak KDP ve KYB içerisindeki bir grubun çıkarları, IŞİD ile mücadeleden dolayı uluslararası toplum nezdinde elde edilen meşruiyet ve petrol gelirleri referandumu düzenlemeyi kolaylaştırmıştır.⁴⁸⁵ Özellikle KDP, merkezi hükümetin bütçe kesintisinden dolayı oluşan siyasi, ekonomik ve sosyal memnuniyetsizlikleri referanduma kanalize etmeye çalışmıştır. IŞİD ile mücadele sonrası bölgesel yönetim kontrolüne geçen Kerkük ve tartışmalı bölgeler petrol kaynakları bakımından avantaj sağlamıştır. Celal Talabani'nin de hastalığı nedeniyle aktif siyasetten çekilmiş olması KYB'yi zayıflatmış ve KDP'nin referandumu düzenleme konusundaki çabalarını arttırmıştır. Bunun üzerine merkezi hükümetin de zayıf bir pozisyonda olması işleri kolaylaştırmıştır. Mesud Barzani, petrol gelirlerini hem bağımsızlık için hem de bölgesel yönetim vatandaşları nezdinde bir meşruiyet aracı olarak kullanmıştır. Referandum bölgesel yönetimin merkezi yönetimden tavizler koparmasının bir yöntemi olmuştur.⁴⁸⁶

Mesud Barzani liderliğindeki KDP'nin referandumu düzenleme konusundaki temel motivasyonu merkezi hükümetin anayasal görevlerini yerine getirmediği ve bölgesel yönetimin haklarını ihlal ettiği şeklinde olmuştur. Özellikle tartışmalı bölgeler ve bütçe kesintisi konusunda yaşanan sorunlar ön planda tutulmuştur.

⁴⁸⁵ Sara D. Mustafa, "Iraqi Kurdistan Independence Referendum: Political Parties, Opportunity and Timing", **British Journal of Middle Eastern Studies**, (2020), Doi: 10.1080/13530194.2020.1724077.

⁴⁸⁶ Mustafa, "Iraqi Kurdistan Independence Referendum: Political Parties, Opportunity and Timing".

Kontrol altına alınan Kerkük ve tartışmalı bölgelerin zengin petrol kaynaklarına sahip olması merkezi hükümet karşısında bölgesel yönetimin elini güçlendirmiştir. Bununla beraber Irak Kürtleri açısından tarihsel, psikolojik ve sembolik anlama sahip olan Kerkük'ün elde tutulması önem kazanmıştır. Bu bölgelerin kontrolünü bırakmak istemeyen bölgesel yönetim, referandum ile merkezi hükümet karşısında siyasi-ekonomik avantajını sürdürmek istemekle beraber nüfusu nezdinde meşruiyetini arttırmak istemiştir. Hükümet sözcüsü Dizayi, bölgesel yönetimin referandum düzenleme konusundaki gerekçesini şöyle ifade etmektedir:

“2005’te yani anayasa federal çerçevede kabul edildi. Ancak anayasa birçok kez ihlal edildi. Özellikle Maliki döneminde totaliter eğilimler güçlendi... Referandum öncesi dönemde merkezi hükümet bizi kontrol altına almaya çalıştı. Referandum sonrasında mücadele etmeseydik merkezi hükümet Erbil’i bile kontrol altına alırdı. Referandum ile irademizi gösterdik.”⁴⁸⁷

KDP’nin iktidarını sürdürmek istemesi de referandumu düzenlemede etkili olmuştur. Merkezi hükümetin bütçe kesintisine gitmesi nedeniyle bölgesel yönetim ekonomik ve finansal açıdan sorunlar yaşamıştır. Görevlilerin maaşlarının ödenmesi konusunda sorunlar ortaya çıkmıştır. Muhalafet partileri bölgesel yönetim hükümetine ve KDP’ye şeffaflık ve yönetim konularında eleştiriler yöneltmiştir.⁴⁸⁸ KDP yönetimi referandum düzenleyerek bu sorunların üstesinden gelmeye çalışmıştır.

2017 referandumunda temel vurgu Kürt kimliğine yapılmıştır. KDP referandumda milliyetçi bir söylem ile Kürtleri etrafına toplamayı amaçlamıştır. Böylece milliyetçilik temelinde bir meşruiyet elde ederek muhalafetin referandum karşıtı politikasını etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. KDP’nin siyasal elitleri bölgesel yönetimdeki iktidarını sürdürmek ve tahkim etmek için referandumdan yararlanmaya çalışmıştır. KYB ve Goran Hareketi’nin etkin olduğu Süleymaniye’de referanduma %80 oranında evet oyu çıkarken katılım ise %50 civarında olmuştur.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği” konulu görüşme.

⁴⁸⁸ Hawre Hasan Hama, “Iraqi Kurdistan’s 2017 Independence Referendum: The KDP’s Public and Private Motives”, **Asian Affairs**, (2020), Doi:10.1080/03068374.2019.1706338.

⁴⁸⁹ Dylan O’Driscoll and Bahar Başer, “Independence Referendums and Nationalist Rhetoric: The Kurdistan Region of Iraq”, **Third World Quarterly**, Vol., 40, No. 11, (2019), 2016-2034.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi gibi *de facto* devletler referandum düzenleyerek uluslararası alanda kabul görme politikasını uygulamaya sokma yoluna gidebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında bölgesel yönetim de referandum ile gücünü konsolide etmeyi amaçlamıştır.⁴⁹⁰ Irak Kürt Bölgesel Yönetimi dış desteğe sahip olacağı varsayımı ile referandum düzenleme sürecini başlatmıştır. Öncelikli olarak bu varsayımda IŞİD ile mücadelenin sağladığı meşruiyet etkili olmuştur. Bununla beraber self-determinasyon hakkı ve merkezi hükümet ile yaşadığı sorunlar bölgesel yönetimin kullandığı temel argümanlardan olmuştur. Bölgesel yönetim doğrudan desteğini almasa bile Amerika Birleşik Devletleri'nin merkezi hükümetin askeri girişimlerine engel olacağını düşünmüştür. Bölgesel yönetim başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere referandum kararını gözden geçirmesini isteyen aktörlere bağımsız hareket edebildiğini gösterme amacıyla olmuştur.⁴⁹¹ Bu varsayımlar ile hareket eden bölgesel yönetim referandumdan sonra uluslararası toplumdan destek alamamıştır. Yanlış hesaplamalar Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni referandumdan sonra olumsuz etkilemiştir.⁴⁹² 2017 referandumundan önce Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Birleşik Devletler'de İran karşıtı eğilimin güçlü olduğunu varsayarak bu minvalde bir politika izlemiştir.⁴⁹³ Amerikan Kongresi'nde başta John McCain gibi senatörler İran'ın özelde Irak'ta ve genelde Ortadoğu'da etkisinin sınırlandırılması için bölgesel yönetimin desteklenmesini ileri sürmüştür.⁴⁹⁴ Ancak dış politikaya hakim olan anlayış Irak'ın toprak bütünlüğünün korunarak İran'ın nüfuzunun sınırlandırılması üzerine oturmuştur.

2017 yılında bölgesel yönetimin referandum düzenlemesine uluslararası toplum ve sistem aktörleri sıcak bakmamıştır. Referandumdan önce Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Özel Temsilcisi Jan Kubis, İngiltere'nin Irak Büyükelçisi

⁴⁹⁰ Marianna Charountaki, "Non-State Actors and Change in Foreign Policy: The Case of a Self-Determination Referendum in the Kurdistan Region of Iraq", **Cambridge Review of International Affairs**, (2019), Doi: 10.1080/09557571.2019.1663495.

⁴⁹¹ Palani, Khidir, Dechesne and Bakker, "The Development of Kurdistan's De Facto Statehood: Kurdistan's September 2017 Referendum for Independence", s. 2281.

⁴⁹² Morgan Kaplan, "Foreign Support, Miscalculation, and Conflict Escalation: Iraqi Kurdish Self-Determination in Perspective", **Ethnopolitics**, Vol. 18, No.1, (2019), 29-45, s. 39.

⁴⁹³ Güneş Murat Tezcür, "A Century of the Kurdish Question: Organizational Rivalries, Diplomacy, and Cross-Ethnic Coalitions", **Ethnopolitics**, Vol. 18, No. 1, (2019), Doi: 10.1080/17449057.2018.

⁴⁹⁴ John McCain, "We Need a Strategy for Middle East", 24 Ekim 2017, **The New York Times**, (6 Mayıs 2020).

Frank Baker, Birleşik Devletler Büyükelçisi Douglas Silliman ve Birleşik Devletler'in IŞİD ile Mücadele Koalisyonu Özel Temsilcisi Brett McGurk, Mesud Barzani ile görüşerek referandumun iki yıl ertelenmesini ve Bağdat ile olan sorunların barışçıl çözümünü önermiştir.⁴⁹⁵ Ancak bu öneri bölgesel yönetim tarafından kabul edilmemiştir. Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, IŞİD ile mücadelenin aksamaması ve İran'ın Irak'ta nüfuzunu sınırlandırma politikası nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri, referanduma ve ertesinde olası bir bağımsızlık ilanına karşı çıkmıştır. Dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı Rex Tillerson, Mesud Barzani'ye gönderdiği mektupta referandumun ertelenmesini ve merkezi hükümet ile olan sorunların müzakere edilerek çözülmesini teklif etmiştir.⁴⁹⁶ Mektupta bir çözüme ulaşılmadığı takdirde Birleşik Milletler ve diğer devletlerin öncülüğünde yeni bir sürecin başlatılacağı belirtilmiştir. Ancak Barzani, bu teklifi kabul etmeyip referandumun ertelenmeyeceğini bildirmiştir. Referandum sonrasında Birleşik Devletler ve bölgesel yönetim arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler devam etmiştir. 2018 yılının ortalarında Amerika Birleşik Devletleri Erbil'de en büyük konsolosluk binasının temelini atmıştır.

Bölgesel yönetimin 2017 yılının Haziran ayında referandum düzenleme kararına ilk dönemlerde Türkiye'den bir tepki gelmemiştir. Referandum tarihinin yaklaşması ile birlikte Türkiye'nin bu konudaki yaklaşımı belirginleşmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, referandumun düzenlenmesi durumunda bölgede çatışmaların ortaya çıkabileceğini ve bu nedenle bölgesel yönetimin referandum kararından vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹⁷ 27 Eylül'de toplanması planlanan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı referandumdan önceki tarih olan 22 Eylül'e alınmıştır. Kurulda alınan kararlarda Irak'ın toprak bütünlüğüne atıfta bulunularak referandumun meşru olmadığı ve referandumun yapılması durumunda yaptırımların uygulanacağı belirtilmiştir.⁴⁹⁸ Bölgesel yönetimin referandumu düzenlemesinden sonra

⁴⁹⁵ Ferdinand Hennerbichler, "Future Options of the Kurds. Part I: The Current Situation", *Advances in Anthropology*, No. 8, (2018), 175-234, s. 184.

⁴⁹⁶ "Nameya Tillerson ya ji bo Barzani", 14 Ekim 2017, <https://www.rudaw.net/kurmanci/world/14102017>, (24 Nisan 2020).

⁴⁹⁷ Erdoğan: IKBY Referandumu Bölgede Yeni Çatışmalara Neden Olabilir", 19 Eylül 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41323883>, (22 Nisan 2020).

⁴⁹⁸ "MGK'dan Son Uyarı: Müdahale Hakkımız Saklıdır", 23 Eylül 2017, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mgkdan-son-uyari-mudahale-hakkimiz-saklidir-40587770>, (22 Nisan 2020).

Türkiye tarafından yaptırımların uygulanmasına başlanmıştır. Erbil ile olan karşılıklı uçak seferlerine hava sahası kapatılmış ve üretilen petrol konusunda merkezi hükümeti muhatap alacağını belirtmiştir.

2017 yılında yapılan bölgesel yönetimin düzenlediği bağımsızlık referandumuna İran sert tepki göstermiştir. Erbil'e düzenlenen karşılıklı uçuşlara hava sahası kapatılmıştır. Sonra da üç adet sınır kapısından yapılan giriş-çıkışlara izin verilmemiştir. KDP'ye yakın olduğu bilinen K24 televizyon kanalının Tahran ofisi kapatılmıştır. İzleyen haftalarda sınır kapılarından biri ve 2018 yılının başında ise diğer iki sınır kapısı açılmıştır. Referandum sonrası bölgesel yönetim ile İran arasındaki siyasi-ekonomik ilişkiler belli bir düzeyde devam etmiştir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Irak'ın bir parçası olarak kaldığı müddetçe İran'ın Irak'taki etki ve zorlama gücü artmış olacaktır. Aynı zamanda bölgesel yönetimin Türkiye ile yakın siyasi ve ekonomik ilişkileri bölgesel dengelerin İran aleyhine dönme potansiyelini taşımıştır. Son olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin bağımsızlık girişimleri İran içinde yaşayan Kürtler için örnek olma ihtimaline sahiptir. Bu nedenle bölgesel yönetimin bölgesel dinamikleri değiştirme olasılığı İran için tehdit olma potansiyeli taşımıştır.⁴⁹⁹

Romano, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış politikasını 2003-2014 (rasyonel stratejik aktör) ve 2014-2017 (öngörülemez aktör) yılları arası olmak üzere ayrı dönemlerde ele almaktadır.⁵⁰⁰ 2003'ten 2014'e kadar geçen sürede bölgesel yönetim içeride siyasi ayrılıkları aşmış rasyonel-stratejik bir aktör biçiminde davranmıştır. Irak'ta düzen ve istikrarın sağlanmasında önemli bir unsur olduğunu göstermeye çalışmıştır. Böylece bölgesel ve küresel güçlerden gelebilecek reaksiyonların önüne geçmeyi başarmıştır.⁵⁰¹ Bölgesel yönetimin bu politikasında gücünün boyutlarının farkında olması önemli bir rol oynamıştır. Ancak 2014'ten sonra bölgesel yönetim içerisinde siyaset ve mali kaynaklar konusunda görülen ayrılık ve rekabet dış politikasında rasyonel bir şekilde hareket etmesini sınırlandırmıştır.⁵⁰² Bu dönemde

⁴⁹⁹ William Gourlay, "Mesopotamian Nexus: Iran, Turkey, and the Kurds", **Iran in the World**, s. 123.

⁵⁰⁰ David Romano, "Sub-State Actors and Foreign Policy Risk-Taking: The Kurdistan Regional Government of Iraq", **Kurdish Studies**, Vol. 8 No. 2, (2020), 339-369, s. 348.

⁵⁰¹ Romano, "Sub-State Actors and Foreign Policy Risk-Taking: The Kurdistan Regional Government of Iraq", s. 357.

⁵⁰² Romano, "Sub-State Actors and Foreign Policy Risk-Taking: The Kurdistan Regional Government of Iraq", s. 361.

bölgesel yönetimin dış politikasında görülen öngörülemezliklerden biri referandum düzenlemek olmuştur.

Bölgesel yönetim, bölgede oluşan yapısal değişimlerin avantajını kullanarak pozisyonunu konsolide etmeye çalışmıştır. 2017 referandumundan sonra oluşan kriz ve istikrarsızlık durumunda bile dış ilişkilerindeki amaçlarını sürdürmeye çalışmıştır.⁵⁰³ Ancak coğrafi anlamda kapalı bir bölge olması bölgesel yönetimi komşularına bağımlı kılmaktadır. Özellikle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin ekonomik anlamda Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlere bağlı olması bağımsız bir devlet olma durumunu zorlaştırmaktadır. Öte yandan önemli oranda merkezi hükümetin bütçe transferlerine bağımlı olan bölgesel yönetim ekonomik ve mali açıdan sorunlar ile karşılaşabilmektedir.⁵⁰⁴ Merkezi hükümet mali anlamda uluslararası ekonomik örgütlere borçlanma ve kredi kullanma yoluna gidebilirken bölgesel yönetim için bu mümkün olmamıştır. Daha çok komşu ülkeler ile yapılan petrol-doğalgaz satışı ve ticarete bağımlı kalmıştır. Türkiye ve İran gibi bölgesel güçler bölgesel yönetimin bu bağımlılık durumunu lehlerine kullanmaya çalışmıştır.⁵⁰⁵ İhsan, bölgesel yönetimin referandum kararına uluslararası toplumun yaklaşımını şöyle ifade etmektedir:

*“Self-determinasyon düşüncesi büyük güçler tarafından siyasi amaçlar için kullanılabilir. De-kolonizasyon döneminde Birleşik Devletler kullandı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Lenin bunu Sovyetler Birliği için öne çıkardı. Ama toprak bütünlüğü ilkesi bu aşamada uluslararası toplum için her şeyden önemli. Bu yüzden Irak'ın toprak bütünlüğü uluslararası toplum için hayati öneme sahip. Kürtler olmazsa Irak tamamen Şiiler'in kontrolü altına girer. Kürt nüfus ile Irak'ta Şiilerin oranı %60-65 civarında olurken Kürtlerin olmaması durumunda bu oran %85'e kadar çıkar.”*⁵⁰⁶

2017 referandumu sonrası yaşanan gelişmelerin gösterdiği üzere bölgesel yönetim siyasi açıdan istediği sonuca ulaşamamıştır. Meşruiyet elde etme ve kabul görme konusunda önemli bir aşamaya gelen bölgesel yönetim aynı zamanda ortaya

⁵⁰³ Charountaki, “Non-State Actors and Change in Foreign Policy: The Case of a Self-Determination Referendum in the Kurdistan Region of Iraq”.

⁵⁰⁴ Fahrettin Sümer and Jay Joseph, “The Paradox of the Iraqi Kurdish Referendum on Independence: Contradictions and Hopes for Economic Prosperity”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, (2018), Doi: 10.1080/13530194.2018.1430533.

⁵⁰⁵ Sümer and Joseph, “The Paradox of the Iraqi Kurdish Referendum on Independence: Contradictions and Hopes for Economic Prosperity”.

⁵⁰⁶ İhsan, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Kurumsal Yapısı ve Dış İlişkilerinin Önemi” konulu görüşme.

çıkan fırsat ve krizleri değerlendirmeye çalışmıştır. Ancak uluslararası sistemde yer alan küresel ve bölgesel güçler bölgesel yönetimin girişimlerini sınırlandırmaya çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında uluslararası toplum açısından toprak bütünlüğü ilkesi, self-determinasyon düşüncesine baskın gelmektedir. Yine uluslararası toplumun “tanıma rejimi” konusundaki tutucu yaklaşımı bölgesel yönetim açısından işleri zorlaştırmaktadır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin geleceği üzerinde etkili olacak olan aktörler; merkezi hükümet, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere BMGK’nin daimi üyeleri, Türkiye ve İran gibi komşu devletler olacaktır. Griffiths’e göre merkezi hükümet engelini aşabilirse bölgesel yönetim, istediği sonucu alabilecektir.⁵⁰⁷ Yine merkezi hükümetin devre-dışı bırakılması bir yöntem olabilir ancak bu durumda Rusya ve Çin gibi aktörlerin veto yoluna gitme ihtimali bulunmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin amacına ulaşabilmesi merkezi hükümetin rızasının alınması, küresel ve bölgesel güçler arasında bir uzlaşının oluşması ve uluslararası toplumun başta tanıma rejimi olmak üzere bazı temel normlarını esnetmesi gibi şartlara bağlıdır. Daha önce ele belirtildiği üzere uluslararası toplumdaki tanıma rejiminin *de facto* devletler için zorlayıcılığı devam etmektedir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin de gösterdiği üzere *de facto* devletlerin tanınmış olarak egemenlik kulübünün üyesi olması küresel ve bölgesel düzeydeki faktörlere bağlıdır.

Bu bölümde ele alındığı üzere Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, 2005 anayasası ile federal statü elde etmiştir. Bu statü çerçevesinde egemenlik kurma ve kullanma yoluna gitmiştir. Bölgesel yönetim, ilk dönemlerde uluslararası toplum nezdinde tepki çekmemek için ayrılıkçı-bağımsızlıkçı bir gündem takip etmemiş olmak ile beraber dış ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Dış ilişkilerin belirlenip yönetilmesinde başkan ve başbakan birincil derecede, Dış İlişkiler Dairesi ve temsilcilikler ikincil düzeyde, parlamento, siyasi partiler, medya ve kamuoyu daha alt düzeyde etkili olmaktadır. *De facto* devletlerin uluslararası toplum nezdinde meşruiyet elde etme politikası kapsamında bölgesel yönetim ilk başlarda güvenli/istikrarlı olma ve demokratik/çoğulcu olmayı öne çıkarırken daha sonraki aşamalarda IŞİD ile

⁵⁰⁷ Ryan D. Griffiths, “Kurdistan, the International Recognition Regime and the Strategy of Secession”, **Federalism, Secession, and Recognition Regime: Iraqi Kurdistan**, s. 121.

mücadele ve merkezi hükümet ile olan uyuşmazlıkları öne çıkarmıştır. Yine stratejik konumundan dolayı Irak Kürt Bölgesel Yönetimi; Birleşik Devletler, Türkiye ve İran ile siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkilerde siyasi, ekonomik ve askeri kapasitesinden dolayı bölgesel yönetimin etkisi sınırlı olmuştur. Bölgesel yönetim, hem iç hem de dış siyaset koşullarından yararlanmak suretiyle 2017 yılında bir bağımsızlık referandumu düzenlemiştir. Yalnız başta komşular olmak üzere uluslararası toplum aktörlerinin tepkisini çeken bölgesel yönetim istediği sonucu elde edememiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ'NİN DIŞ İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ-POLİTİĞİ: PETROL VE DOĞALGAZ KAYNAKLARI

Tezin bu bölümünde *de facto* devlet olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarının önemi ele alınacaktır. Bu bağlamda, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin bir *de facto* devlet olarak varlığını sürdürebilmek ve uluslararası sistem/toplum aktörlerinin kabulünü alabilmek için petrol ve doğalgaz kaynaklarını bir araç olarak kullanması sorunsalına odaklanılmaktadır. Harvey ve Stansfield'in dikkat çektiği üzere *de facto* devletlerin uluslararası sistemdeki yerini belirleyen en önemli etmenlerden biri sahip oldukları doğal kaynaklardır.⁵⁰⁸ Önceki bölümde incelenen meşruiyet elde etme/kabul edilme politikasını destekleyecek şekilde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi -enerji kaynaklarının dünya ekonomisi ve siyaseti için öneminin farkında olarak- kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmayı amaçlayan bir enerji politikası izlemektedir. Yani bölgesel yönetimin dış ilişkilerinde “petrol-doğalgaz diplomasisi”ni de kullandığı söylenebilir.

Öncelikli olarak bu bölümde petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya ve Ortadoğu ekonomisi/siyaseti için önemi ele alınacak ve kaynaklar ele alınırken “kaynak bölgeselciliği” kavramına başvurulacaktır. Sonraki aşamada Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin sahip olduğu kaynakların hukuki/anayasal durumu incelenecek ve uygulamaya çalıştığı enerji politikasına yer verilecektir. Bu politikası kapsamında bölgesel yönetimin küresel ve bölgesel güçler ile olan ilişkileri de incelenecektir. Yine bu bölümde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin sahip olduğu kaynaklar “kaynak laneti” ve “kaynak bereketi” ikileminde tartışılacaktır. Aynı zamanda bu bölümde petrol kaynakları konusunda Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne

⁵⁰⁸ Harvey and Stansfield, “Sovereignty, Secessionism, and Political Economy”, s. 23.

benzer yönleri bulunan Güney Sudan örneğine de değinilerek *de facto* devletlerin enerji kaynakları ile ilişkisi daha detaylı analizi amaçlanacaktır. Son olarak bölgesel yönetimin enerji kaynaklarının dış ilişkilerinde sağladığı imkan ve sınırlılıklar değerlendirilecektir.

4. 1. Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarının Dünya ve Ortadoğu Ekonomisi/Siyaseti Açısından Önemi

4.1. 1. Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarının Dünya Siyaseti/Ekonomisi için Önemi

Dünya siyaseti ve ekonomisi için enerji kaynaklarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Ekonomik anlamda üretim için enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanması için farklı enerji kaynakları bulunmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren petrol, yine yirminci yüzyılın ortalarında doğalgaz üretim için temel enerji kaynaklarından olmuştur. Ekonomik üretimde ihtiyaç duyulan enerji kaynağının ağırlıklı olarak kömürden petrol kaynaklarına kayması ile birlikte bu önem her geçen gün artmıştır. Dünyanın farklı bölgelerinde çıkarılan petrol sadece enerji kaynağı olarak değil aynı zamanda siyasi olarak da ülkeleri etkilemiştir. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren Kuzey Amerika ile birlikte Latin Amerika, Rusya, Ortadoğu, Uzakdoğu'daki kaynaklar petrol şirketlerinin bu bölgelere yönelmesine neden olmuştur.⁵⁰⁹ Petrol kaynaklarının kontrolü ile birlikte bu kaynakların çıkarılması ve pazarlanması önem kazanmıştır.

1900'lerin başından itibaren petrol piyasasında başlayan bir tröstleşme söz konusudur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra enerji ihtiyaçlarını büyük oranda fosil yakıtlardan sağlamaya çalışmıştır. Her ne kadar nükleer, hidroelektrik, güneş ve rüzgar enerjisi sistemleri kurulsaydı da fosil yakıtlar günümüze kadar baskın enerji kaynağı olmuştur. Fosil yakıtlar arasında ise en yaygın kullanılan kaynaklar kömür, petrol ve doğalgaz olmuştur. 2030 yılında bu

⁵⁰⁹ Daniel Yergin, **The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power**, New York: Simon and Schuster, 1991.

kaynakların toplam enerji kaynakları arasındaki oranının %78 civarında olacağı tahmin edilmektedir.⁵¹⁰

Devletler petrol ve doğalgaz kaynakları ile sürekli ilgilenerek sahneden ayrılmamıştır. 1980’li ve 90’lı yıllarda devletlerin geri çekileceği ve bu endüstrinin piyasa eksenli olacağı düşünülmüştür. Ancak devletlerin etkisi ortadan kalkmamıştır. Bu nedenle 2000’li yıllardan itibaren ulusal petrol şirketleri, uluslararası petrol şirketleri ile rekabet edebilmek için güçlenmeye çalışmıştır.⁵¹¹

1960 ve 1970’lerden itibaren petrol sektörünün gelişmesi üretici ülkeleri OPEC gibi uluslararası örgütler altında ortak hareket etmeye başlamıştır. Ancak dünya ekonomisinin yükselen aktörleri bu örgütleri enerji konusundaki politikalarını değiştirmeye zorlamıştır. Enerji politikalarını genel olarak jeopolitik ve merkantilizm şekillendirmektedir.⁵¹² Enerji piyasası ve kurumları bu devletçi çerçevede gözetim-denetim işlevi görmektedir. Özellikle enerji alanında devlet kapitalizmi ile serbest piyasa mekanizması arasındaki rekabet önem kazanacaktır. Bu durum Rusya gibi enerji kaynaklarına sahip devlet kapitalizmi uygulayan güçler ile Avrupa Birliği gibi serbest piyasa ekonomisini temel prensip haline getiren güçler arasındaki rekabetin yansıması şeklinde olmaktadır.⁵¹³

Küresel enerji piyasasında artan talep enerji talep eden bölge ve devletlerin “enerji güvenliği” politikalarının önemini arttırmıştır. Küreselleşme süreçlerinin ilerlemesi enerji güvenliği politikalarını “enerjinin arz ve talebinin güvenliği” haline getirmiştir.⁵¹⁴ Enerji arzı ve talebinin güvenliğinin sağlanması birbirini besleyen süreçler olmuştur. Dannreuther’e göre jeopolitik ve uluslararası ilişkiler üç temel

⁵¹⁰ Cyrus Bina, **A Prelude to the Foundation of Political Economy: Oil, War, and Global Polity**, New York: Palgrave Macmillan, 2013, s. 160.

⁵¹¹ Giacomo Luciani, “Corporations vs. States in the Shaping of Global Oil Regimes”, Roland Dannreuther and Wojciech Ostrowski (eds.), **The Palgrave Macmillan Global Resources: Conflict and Cooperation**, New York: Palgrave Macmillan, 2013, 119-139, s. 133.

⁵¹² Andreas Goldthau and Jan Martin Witte, “Back to the Future or Forward to the Past? Strengthening Markets and Rules for Effective Global Energy Governance,” **International Affairs**, Vol. 85, No. 2, (2009), 373-390, s. 376.

⁵¹³ Luciani, “Corporations vs. States in the Shaping of Global Oil Regimes”, s. 138.

⁵¹⁴ Hasan M. Qabazard, “Energy Security—Security of Supply and Demand,” **European Centre for Energy & Resource Security Newsletter**, No. 26, (2013), s. 2.

nedenenden dolayı enerji güvenliği ile bağlantılıdır.⁵¹⁵ Birincisi, fosil yakıtlar ve madenler dünyada eşitsiz bir biçimde dağılmıştır. İkincisi bu kaynaklar küresel ekonomik kalkınma ve büyüme için önemlidir. Üçüncüsü uluslararası sistemin anarşik olması nedeniyle devletlerin siyasi ve ekonomik güçleri belirleyici olmaktadır. Bu nedenlerden ötürü enerji kaynakları çatışma ve gerilimlerin artmasında rol oynayabileceği gibi bu sorunların çözülmesinde de önemli bir yer edinmektedir.⁵¹⁶ Dünyanın farklı bölgelerinde enerji kaynakları nedeniyle çatışma ve savaşlar olabilmektedir. Örneğin; Saddam Hüseyin yönetimi petrol kaynakları nedeniyle Kuveyt'i işgal etmiştir.

4.1. 2. Petrol ve Doğalgazın Ortadoğu Siyaseti/Ekonomisi Açısından Önemi ve Kaynak Bölgeselciliği

Ortadoğu, uluslararası petrol endüstrisinde önemli bir role sahiptir. Körfez ülkeleri dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yarısına sahiptir. Bu nedenle petrol Ortadoğu'nun dünyanın diğer ülkeleri ve özellikle de büyük güçler ile olan ilişkilerini etkilemektedir.⁵¹⁷ Ortadoğu'da petrolü olan ve petrolü olmayan ülkelerde iç siyaset ve rejimler farklı bir biçimde şekillenebilmektedir.

Ortadoğu'da yirminci yüzyılın başında önemli siyasi-ekonomik konuların başında petrol kaynakları gelmiştir. Özellikle Irak ve İran'daki petrol kaynaklarının kontrolü İngiltere için stratejik öneme sahip olmuştur. Bununla beraber Suudi Arabistan'daki kaynaklar da Amerikalı şirketler için önemli olmuştur. Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan gibi ülkeler petrol kaynaklarına sahip olmamaları durumunda siyasi ve ekonomik olarak varlıklarını sürdürmekte zorlanırdı.⁵¹⁸ Aynı zamanda petrol ve diğer enerji kaynakları uluslararası sistemdeki güçlerin bölge devletleri olan ilişkilerini etkilemektedir. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin gibi devletler bölgedeki petrol kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Petrolü olan Körfez ülkeleri de sadece Batılı ülkeler ile değil aynı zamanda Doğu ve Güney Asya

⁵¹⁵ Roland Dannreuther, "Geopolitics and International Relations of Resources", **The Palgrave Macmillan Global Resources: Conflict and Cooperation**, s. 79.

⁵¹⁶ Dannreuther, "Geopolitics and International Relations of Resources", s. 97.

⁵¹⁷ Luciani, "Oil and Political Economy in the International Relations of the Middle East", s. 108

⁵¹⁸ Luciani, "Oil and Political Economy in the International Relations of the Middle East", s. 109.

lkeleri ile de yakın ilişkiler kurarak petrol ihtiyaını karşlama politikasını sürdürmektedir.⁵¹⁹

Bölgede genel olarak petrol kaynakları devletlerin gçlenmesinde önemli bir ara olurken ulusal bağlılıkların zayıf olduğu ülkelerde ise adem-i merkeziyet ve özerklik taleplerini arttırabilmektedir. Bu bakımdan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin hidrokarbon kaynaklarını yönetme ve kontrolünde tutma politikası "kaynak bölgeselciliği" kapsamında ele alınmayı gerektirmektedir. Kaynak bölgeselciliği; doğal kaynaklar açısından zengin yereldeki toplulukların bu kaynaklardan yararlanma ve elde edilen gelirlerden talepte bulunmasıdır.⁵²⁰ Dünyanın farklı bölgelerinde yerel topluluklar ve devlet-altı yapılar kaynaklar üzerinde talepte bulunmaktadır. 2000'li yılların başında Nijerya'da Nijer Deltası'nda çıkarılan petrolden daha fazla pay almak isteyen yerel nüfus daha fazla otonomi talebinde bulunmuştur. Yine aynı dönemde Birleşik Devletler'de Louisiana eyaleti Meksika Körfezi'nden çıkarılan hidrokarbon kaynaklarından daha fazla pay talebinde bulunmuştur.⁵²¹ *De facto* devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarının sahip oldukları doğal kaynaklardan etkilenmesi, devlet-altı yapı ve yerel grupların kaynaklar üzerinde daha fazla hak talebinde bulunması olan kaynak bölgeselciliği şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Yani *de facto* devletler ve yerel gruplar doğal kaynaklar ile ekonomik getirinin yanısıra siyasi amaçları için de doğal kaynaklardan yararlanmayı amaçlamaktadır. Bu talepler daha fazla otonomi talebi biçiminde olabileceği gibi ayrılıkçılık şeklini de alabilmektedir.

Yakın dönemlerde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da doğal kaynakları kontrol etmek ulus-altı gruplar için bir hedef olmuştur.⁵²² Bölgede refah ve kalkınmanın daha çok şehir ve sahil bölgelerinde yoğunlaşması geri kalmış bölgelerdeki nüfusun ayrışmasına neden olmuştur. Yine bu bölgelerdeki topluluklar yaşadıkları bölgelerden çıkarılan kaynaklardan yararlanmak istemiştir. Bu durum yerel toplulukların

⁵¹⁹ Luciani, "Oil and Political Economy in the International Relations of the Middle East", s. 116.

⁵²⁰ Geoff D. Porter, "The New Resource Regionalism in North Africa and the Sahara", 10 Temmuz 2013, <http://www.sciencespo.fr/ceri/en/content/new-resource-regionalism-north-africa-and-sahara>, (1 Kasım 2020).

⁵²¹ Porter, "The New Resource Regionalism in North Africa and the Sahara".

⁵²² Mills and Alhashemi, "Resource Regionalism in the Middle East and North Africa: Rich Lands, Neglected People", s. 4.

kendilerini ayrı bir ulus olarak görmelerine neden olabilmıştır. Kolonyalizmin Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da etkinliğinin bitmesi üzerine ülkelerde iktidara gelen yönetimler doğal kaynakların çıkarılması konusunda daha milliyetçi eğilimlere sahip olmuştur. Ancak bu ülkelerde merkezîyetçi politikalar yereldeki toplulukların siyasi ve ekonomik anlamda memnuniyetsiz olmalarına neden olmuştur.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine yakın olan Güney Sudan kaynak bölgeselciliği açısından önemli örneklerden biridir. 2011 yılında bağımsızlık ilan eden Güney Sudan’ın bir devlet olarak ortaya çıkmasında petrol kaynakları önemli bir rol oynamıştır. Tarihi arkaplanına bakıldığında eski İngiliz kolonilerinden olan Sudan, kuzey ve güney şeklinde ayrılmıştır. Siyasi ve kültürel farklılıkların yanısıra sosyo-ekonomik eşitsizlikler de Sudan’ın güneyindeki ayrılıkçılığı güçlendirmiştir. 1960’lardan itibaren ülkede petrolün çıkarılmaya başlanması ve Hartum hükümetinin güneydeki kaynakları kontrol etmek istemesi üzerine silahlı çatışma ve savaş hali ortaya çıkmıştır. Güney Sudan 2011 yılında düzenlediği referandum sonrası bağımsızlık ilan etmiştir. Sudan ile Güney Sudan referandum sonrası temel sorunların çözümü için komisyon oluşturmuştur. Taraflar arasındaki sorunlar; Abyei bölgesi üzerindeki uyuşmazlık, doğal kaynakların paylaşımı, nihai sınırların belirlenmesi ve vatandaşlık düzenlemeleri olmuştur.⁵²³ Bu sorunlar ağırlıklı olarak petrol bölgelerinin paylaşılmasından kaynaklanmıştır. Güney Sudan, kaynaklarının transferini sağlayan boru hatları ve işleme merkezlerinin kuzeyde yer alması nedeniyle Sudan’a bağımlı olması karşılaştığı en büyük zorluklardan biridir.⁵²⁴ Bağımsızlık sonrası dönemde bile Güney Sudan, kaynaklarının transferi için petrol gelirlerinin bir kısmını Sudan ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Kaynaklarının transferi ile ilgili bu zorluğu aşabilmek için Güney Sudan, Etiyopya ve Kenya’yı bir alternatif güzergah olarak görmektedir.

İngiliz mandası altındaki Irak bir entite olarak kurulurken petrol kaynakları göz önünde bulundurulmuştur. Basra, Bağdat ve Musul bölgelerinin sırasıyla Şii-

⁵²³ Roberto Belloni, “The Birth of South Sudan and the Challenges of Statebuilding”, *Ethnopolitics*, Vol. 10, No. 3-4, (2009), 411-429, s. 415.

⁵²⁴ Jill Shinkleman, “Oil and State Building in South Sudan”, United States Institute of Peace, *Special Report*, No. 282, 2011, s. 3.

Arap, Sünni-Arap ve Kürt nüfus ağırlıklı olmaları ile birlikte zengin petrol rezervlerine de sahip olmaları dikkate alınmıştır. İlk olarak Kerkük'teki petrol kaynaklarını 1927'de uluslararası bir konsorsiyum çıkarmaya başlamıştır. Böylece Irak büyük petrol üreticisi ülkeler arasında yerini almıştır. Bölgesel yönetimdeki petrol kaynakları ise 1920'lerden itibaren keşfedilmeye başlanmıştır. Ancak siyasi ve coğrafi nedenlerden dolayı bu bölgedeki kaynaklar cazip olmamıştır.⁵²⁵

Geçen süre zarfında Irak, rantiyeci devlet görünümü almıştır. Rantiyeci devlet; ekonomisi üretimden çok gelirlere bağlı olan ve bütçesi vergiler yerine hidrokarbon gelirlerine bağlı olan devletleri tanımlamak için kullanılmaktadır.⁵²⁶ Irak'ta rantiyeci devlet siyasi ve kurumsal anlamda gelişmenin önüne geçerek devletin merkezi gücünü arttırmayı amaçlamıştır.⁵²⁷ Ülkede Sünni-Arap elitler yirminci yüzyıl boyunca Şii-Arap ve Kürt nüfusu yaşadıkları bölgelerin petrol rezervlerini de hesaba katarak kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

2003 sonrası kurulan federal sistem Irak'ın petro-devlet olma özelliklerini güçlendirmiştir. Bu açıdan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de ekonomisi petrole bağımlı petro-bölge olarak nitelendirilebilir.⁵²⁸ Federal bütçeden %17'lik pay alan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi elde ettiği bu ekonomik gücü sonraki aşamalara taşımak için çabalamıştır. Türkiye'den Rusya'ya birçok enerji şirketinin faaliyette bulunması bölgesel yönetimin devletleşme sürecini ileri bir aşamaya taşımıştır. Ancak merkezi hükümet bölgesel yönetimin yaptığı anlaşmalara sert bir şekilde karşı çıkmış ve bu anlaşmaların bölgesel yönetimin ayrılıkçı taleplerini güçlendireceğini ileri sürmüştür. Enerji şirketlerinin bölgesel yönetim ile yaptığı anlaşmalar bağımsız bir devlet ile anlaşmanın yapıldığı izlenimini güçlendirmiştir.⁵²⁹

⁵²⁵ Robin Mills, "Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics", **The Oxford Institute for Energy Studies**, 2016, s. 6.

⁵²⁶ Hussein Mahadavy, "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", M. A. Cook (ed.), **Studies in the Economic History of the Middle East**, London: Routledge, 2015, 428-467, s. 428.

⁵²⁷ Frappi, "The Energy Factor: Oil and State Building in Iraqi Kurdistan", s. 93.

⁵²⁸ Wahab, "Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS", s. 280.

⁵²⁹ Mills and Alhashemi, "Resource Regionalism in the Middle East and North Africa: Rich Lands, Neglected People", s. 28.

4. 2. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarının Siyasi ve Ekonomik Önemi

4.2. 1. Kaynakların Anayasal ve Hukuki Durumu

Federal sistemlerde doğal kaynakların yönetilmesi ve işletilmesi konusunda farklı örnekler bulunmaktadır. Kanada eyaletlere kaynaklara sahip olma yetkisi vermiştir. Avustralya ve Birleşik Devletler'de ise bu yetki federal hükümetlere verilmiştir. Yine Nijerya'da doğal kaynakların yönetilmesi federal hükümetin yetki alanına bırakılmıştır. Baas sonrası dönemde kabul edilen anayasa, Irak'ta ülkenin yönetiminin federal bir çerçevede işlenmesini ve enerji kaynaklarının da bu çerçevede yetki paylaşımı temelinde yönetilmesini öngörmüştür.⁵³⁰ Ancak anayasadaki muğlak ifadeler ve bundan dolayı oluşan hukuki boşluklar merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasında ihtilaflara neden olmuştur. İlki 2007'de olmak üzere hazırlanan yasa taslaklarına rağmen federal düzeyde bir petrol ve gaz yasası kabul edilememiştir. Federal düzeyde bir yasanın olmaması merkezi hükümete ve bölgesel yönetime siyasi/ekonomik avantajlar sağlamıştır. Irak'ın petrol politikasının parçalı halde olması merkezi hükümet ve bölgesel yönetim gibi iki iktidar merkezinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵³¹ Böylece her iki merkez birbirinden bağımsız enerji politikaları izlemiştir.

Saddam sonrası Irak'ta yeni anayasa hazırlanırken Kürt tarafının danışmanlığını ABD'li eski diplomat Peter Galbratih yapmıştır. Galbratih'in tavsiyelerine uyan Kürt tarafı anayasada idari, siyasi ve ekonomik alanlarda geniş yetkiler elde etmeyi başarmıştır. Galbraith aynı zamanda daha sonraki dönemlerde Kürt bölgesinde faaliyette bulunan Norveçli petrol şirketi DNO'nun da danışmanlığını yapmıştır.⁵³²

⁵³⁰ Qaraman Mohammed Hasan, "The Power of Constitution for Enacting Energy Law and Managing Natural Resources: The Case of the Kurdistan Regional Government's Oil Contracts", *Energy Policy*, No. 128, (2019), 744-751, s. 744.

⁵³¹ Wahab, "Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS", s. 282.

⁵³² Owtram, "The Federalization of Natural Resources", s. 119.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi 2007 yılında kendi Petrol ve Gaz Yasası'nı çıkararak bu konuda yetki kullanımına gitmiştir. Bölgesel yönetim önde gelen uluslararası petrol şirketleri ile anlaşmalar imzalamıştır. Yasaya göre Doğal Kaynaklar Bakanlığı tek yetkili merci olmuştur. Bakanlığın anlaşmalar konusunda yetkilerinin üst düzeyde olması tartışmalara neden olmuştur. Bu durum merkezi hükümetin tepkisini çekmiştir. Bölgesel yönetim bunun bir anayasal hak olduğunu ileri sürerek kaynakların adem-i merkeziyetçi temelde yönetilmesine dayandığını belirtmiştir.⁵³³ 2005'te kabul edilen anayasanın 111. maddesine göre petrol ve doğalgaz kaynaklarının tüm Irak halkına ait olduğu belirtilmiştir. Yine 112. maddeye göre mevcut petrol ve doğalgaz sahalarında çıkarılan kaynakların yönetilmesinin federal hükümet ve üretim yapan bölgesel yönetimlerin işbirliği ile olacağı yer almıştır. Bu maddeye göre anayasanın kabul edildiği tarihe kadar olan petrol sahalarında kaynakların çıkarılması ve yönetilmesi merkezi hükümet ile bölgesel yönetimlerin ortaklığına dayanmaktadır.⁵³⁴ Merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasındaki gerilim 112. maddenin farklı bir şekilde yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bölgesel yönetim “mevcut” petrol ve doğalgaz kaynakları ifadesi ile 2005 yılında kabul edilen anayasanın yürürlüğe girdiği tarihe kadar aktif üretim yapılan sahalarla atıfta bulunulduğunu belirtmektedir. Bu nedenle bölgesel yönetim 2005 sonrası açılan petrol sahalarını yönetme yetkisinin kendisinde olduğunu ileri sürmektedir.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi genel olarak anayasanın 111, 112 ve 115. maddelerine atıfta bulunmaktadır.⁵³⁵ 115. maddede federal hükümetin yetkisinde bulunan alanlar dışında bölgesel hükümetlerin düzenlemelerine öncelik verileceği belirtilmiştir. Burada federal hükümetin yetki alanları olarak 110. maddeye atıfta bulunmaktadır. 110. maddeye göre dış politika, diplomatik temsil, uluslararası anlaşma-sözleşmelerin imzalanması/onaylanması, borçlanmanın müzakere edilmesi/onaylanması ve dışarıda ekonomi ve ticaret politikalarının belirlenmesi

⁵³³ Hasan, “The Power of Constitution for Enacting Energy Law and Managing Natural Resources: The Case of the Kurdistan Regional Government's Oil Contracts”, s. 746.

⁵³⁴ Rex J. Zedalis, **The Legal Dimensions of Oil and Gas in Iraq**, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 51.

⁵³⁵ Salam Abdulqadir Abdulrahman, “Natural Resources in Kurdistan and the Legitimacy of their Exploitation by the Regional Authority: Water, Oil and Gas”, **International Journal of Environmental Studies**, Vol. 74, No. 6, (2019), 1013-1030, s. 1019.

federal hükümetin yetki alanında bulunmaktadır. Merkezi hükümet bu maddeyi gerekçe göstererek bölgesel hükümetin yaptığı anlaşmaların geçersiz olduğunu belirtmiştir.

121. maddede yer alan “anayasada belirtilen federal hükümetin yetkileri dışında kalan konularda bölgesel yönetimlerin yasama, yürütme ve yargı faaliyetleri yapabilmesi”⁵³⁶ ve “federal hükümetin yetki alanı dışında kalan konularda yapılan ulusal düzeydeki düzenlemelerin bölgesel yönetim düzenlemeleri ile çelişmesi durumunda bölgesel hükümetlerin değişiklik yapma hakkına sahip olması” hükümlerini Irak Kürt Bölgesel Yönetimi; kendi petrol ve doğalgaz yasasını yapma hakkı şeklinde yorumlayarak hukuki anlamda pozisyonunu güçlendirmeye çalışmaktadır.⁵³⁷ Bölgesel yönetim petrol ve doğalgazdan elde ettiği geliri bütçe kesintisini gerekçe göstererek merkezi hükümet ile paylaşmamıştır.⁵³⁸ Bu durumu temellendirmek için Irak anayasasının 121. maddesinde yer alan “bölgesel yönetimlerin güvenlikleri için güvenlik gücü oluşturmaları” hükmüne başvurmaktadır. Anayasaya göre bölgesel yönetime ayrılan bütçenin içerisinde güvenlik gücü harcamaları da bulunmaktadır. Yani bölgesel yönetim güvenlik gücü harcamaları için verilmesi gereken bütçenin kesilmesini gerekçe göstererek kaynaklardan elde ettiği geliri merkezi hükümet ile paylaşmamıştır.

Her ne kadar bölgesel yönetim federal çerçevede kendi Petrol ve Doğalgaz Yasası’nı kabul etmişse de merkezi hükümet bunu anayasaya aykırı ve illegal bulmuştur. Aslında bu durum bölgesel yönetimin kendi enerji politikasını uygulamaya çalıştığını ve merkezi hükümetten ciddi anlamda ayrıştığını göstermektedir. Hukuki ve siyasi boşluklardan dolayı oluşan ihtilaflar nedeniyle merkezi hükümet ve bölgesel yönetim kendi politikaları ile yollarına devam etmiştir.⁵³⁹ Merkezi hükümet ulusal birlik ve vatanseverliği öne sürerek merkeziyetçi

⁵³⁶ **Iraqi Constitution.**

⁵³⁷ Abdulrahman, “Natural Resources in Kurdistan and the Legitimacy of their Exploitation by the Regional Authority: Water, Oil and Gas”, s. 1024.

⁵³⁸ Abdulrahman, “Natural Resources in Kurdistan and the Legitimacy of their Exploitation by the Regional Authority: Water, Oil and Gas”, s. 1019.

⁵³⁹ Wahab, “Iraq and KRG Energy Policies: Actors, Challenges and Opportunities”, **The Institute of Regional and International Studies**, 2014, s. 14.

politikaları enerji sektöründe uygulamıştır. Öte yandan bölgesel yönetim ise otonomisini sürdürme politikasını öncelemek istemiştir. Merkezi hükümetin müdahalelerine karşı bölgesel yönetim yaptığı anlaşmaların detaylarını saklı tutmuştur. Burada daha önceki bölümlerde belirtilen Caspersen ve Stansfield'in "etno-milliyetçiliğin mobilizasyon gücünün"⁵⁴⁰ *de facto* devletler ile olan ilişkisine dikkat çektiği üzere Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de petrol ve doğalgaz kaynakları konusunda milliyetçilikten yararlanmaya çalışmıştır. Kaynak bölgeselcilığının de gösterdiği üzere devlet-altı ve yerel topluluklar kaynaklar üzerinde daha fazla hak talebinde bulunmaktadır. İşte bu noktada etno-milliyetçilik ile kaynak bölgeselcilığının yolları kesişmektedir. Yani bölgesel yönetim, petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinde egemen olduğunu gösterebilmek ve içeride meşruiyet üretebilmek için milliyetçilikten yararlanma yoluna gitmiştir.

4.2. 2. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Petrol/Doğalgaz Kaynakları ve Enerji Politikası

Baas sonrası dönemde Birleşik Devletler ve Irak'taki siyasi aktörler petrol ve doğalgaz sektörünü yeniden yapılandırma amacıyla olmuştur. Siyasi aktörler ile birlikte uluslararası petrol şirketleri de Irak'ın sahip olduğu rezervleri bir fırsat olarak görmüştür. Ancak Baas rejimi döneminde kaynakların millileştirilmiş olması ve Baas sonrası dönemde ortaya çıkan riskler şirketlerin istekli olmasının önünde bir engel olmuştur.⁵⁴¹ Baas sonrası dönemde Irak'ın petrol kaynakları ile ilgili temel tartışmalar yetkilerin merkezîyet-ademi merkezîyet modelde kontrolü ve kaynakların kontrolünün kamu/özel sektörde olması üzerine olmuştur.⁵⁴² Bu açıdan federal sistem ve piyasa ilkeleri ülkenin enerji politikasının temel belirleyicisi olmuştur. Ülkenin enerji kaynaklarının kontrolü ve kullanılması federal çerçeveye oturmuştur. Irak'ta federal hükümetin petrolden elde ettiği gelirin federal bütçe kapsamında nüfusa göre vilayetlere aktarılması kararlaştırılmıştır. Ancak hidrokarbon kaynaklarına sahip

⁵⁴⁰ Caspersen and Stansfield, "Unrecognized States in the International System", s. 2.

⁵⁴¹ Wahab, "Iraq and KRG Energy Policies: Actors, Challenges and Opportunities", s. 32.

⁵⁴² Wahab, "Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS", s. 116.

vilayetler daha fazla ödeme almaktadır. Ülkede enerji kaynaklarına dayalı yetki paylaşımı istikrar yerine siyasi ve coğrafi ayrışmayı arttırmıştır.

De facto devletler için varlıklarını sürdürebilme ve içeride egemenlik kurabildiklerini gösterebilmenin bir yöntemi de uluslararası sistem ve toplumun aktörleri ile ekonomik ilişkiler kurmaktan geçmektedir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin de petrol ve doğalgaz kaynaklarını kontrol etme politikası egemenlik kurma ve kullanması ile ilgilidir.⁵⁴³ Bölgesel yönetim hidrokarbon kaynaklarının kontrolü üzerinden dış dünyaya verdiği mesaj egemenlik sahibi olduğunu gösterme çabası olarak ele alınabilir. Bununla bağlantılı olarak bölgesel yönetimin Baas sonrası dönemde uluslararası sistem ve toplum nezdinde kabul görme politikasının bir ayağını da enerji sektörünü geliştirmek olmuştur.⁵⁴⁴ Ancak bölgesel yönetim coğrafi olarak denize kapalı olması nedeniyle hidrokarbon kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırma zorluğu bu konuda karşılaştığı sorunların başında gelmiştir. Bu nedenle kaynaklarını ekonomik ve siyasi güç haline getirebilmesi için komşularının geçiş ve pazarlama güzergahına ihtiyaç duymuştur. Güvenlik gücünün olması ile birlikte enerji sektörünü geliştirme çabası devletleşme sürecinin bir yansımasıdır.⁵⁴⁵ Ancak merkezi hükümetin yaptığı bütçe ödemesini durdurma ve IŞİD saldırıları bölgesel yönetimin güvenlik ve ekonomi açısından çok güçlü olmadığını da göstermiştir. Bölgesel yönetimin enerji politikası temel olarak ekonomik bağımsızlığı güvence altına almak olmuştur. Ekonomik bağımsızlığın siyasi bağımsızlığı kolaylaştıracağı düşünülmüştür. Böylece devletleşme sürecinin ileri bir aşamaya taşınması amaçlanmıştır.⁵⁴⁶

Bu durum bağımsızlık öncesi dönemde Güney Sudan hükümetinin doğrudan uluslararası enerji şirketleri ile bağlantılar kurarak faaliyetlerde bulunmaları konusundaki niyetini de göstermektedir. Bölgesel yönetim de benzer biçimde uluslararası enerji şirketlerini çekerek güvenliğini ve siyasi pozisyonunu

⁵⁴³ Voller, "Kurdish Oil Politics in Iraq: Contested Sovereignty and Multilateralism", s. 78.

⁵⁴⁴ Frappi, "The Energy Factor: Oil and State Building in Iraqi Kurdistan", s. 97.

⁵⁴⁵ Wahab, "Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS", s. 177.

⁵⁴⁶ Wahab, "Iraq and KRG Energy Policies: Actors, Challenges and Opportunities", s. 30.

güçlendirmeye çalışmıştır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin petrol rezervinin 45 milyar varil, doğalgaz rezervlerinin ise 22 trilyon metreküp civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁴⁷ Baas rejiminin devrilmesinden sonra bölgesel yönetimin petrol kaynağı potansiyeli uluslararası şirketlerinin ilgisini çekmeye başlamıştır. 2006 yılında bölgesel yönetim de Doğal Kaynaklar Bakanlığı'nı kurmuştur. Bakanlık bölgeyi keşif sahalarına bölmüş ve rezervlerin çıkarılmasını amaçlamıştır. Bakanlığa daha önce Irak Ulusal Petrol Şirketi ve Britanya Ulusal Petrol Şirketleri'nde uzun yıllar çalışmış olan Ashti Hawrami atanmıştır. Hawrami'nin özel sektör geçmişinin olması bölgesel yönetimin yatırımcı-yanlısı bir politika izlemesini sağlamıştır.⁵⁴⁸ Ancak 2019 yılında yeni kurulan hükümette bir süre bu bakanlığa atama yapılmamıştır. 2021 yılının başında ise Kemal el-Etroşi Doğal Kaynaklar Bakanı olarak atanmıştır.

Merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasında enerji kaynaklarının yönetilmesi konusunda yaşanan sorunlardan birini de anlaşmaların niteliği oluşturmuştur. Merkezi hükümet Teknik Hizmet Alımı Anlaşmaları yaparken bölgesel yönetim ise uluslararası enerji şirketleri ile Üretim Paylaşımı Anlaşmaları imzalamıştır. Merkezi hükümetin uzun süreli hizmet alımı anlaşmaları ile karşılaştırıldığında bölgesel yönetimin yaptığı anlaşmalar uluslararası petrol şirketleri için daha cazip olmaktadır. Genel olarak hizmet alımı anlaşmaları düşük maliyetlerden dolayı rezerv sahibi ülkeler için daha karlı olmaktadır. Merkezi hükümet ile yapılan anlaşmalarda şirketler varil başına 1-2 dolar kar elde ederken bölgesel yönetimin yaptığı anlaşmalar ile şirketler çıkarılan kaynakların yaklaşık %20'sini kar olarak almıştır.⁵⁴⁹ Ancak bölgesel yönetim coğrafi zorluklar, maliyetler ve siyasi riskler nedeniyle Üretim Paylaşımı Anlaşmaları ile şirketleri çekmeye çalışmaktadır. Dönemin Doğal Kaynaklar Bakanı Ashti Hawrami farklı ülkelerden şirketler ile anlaşmalar yaparak bu ilişkilerin farklı partnerler üzerinden yürümesini sağlamıştır.⁵⁵⁰ Ashti Hawrami bölgesel yönetimin hidrokarbon kaynaklarının

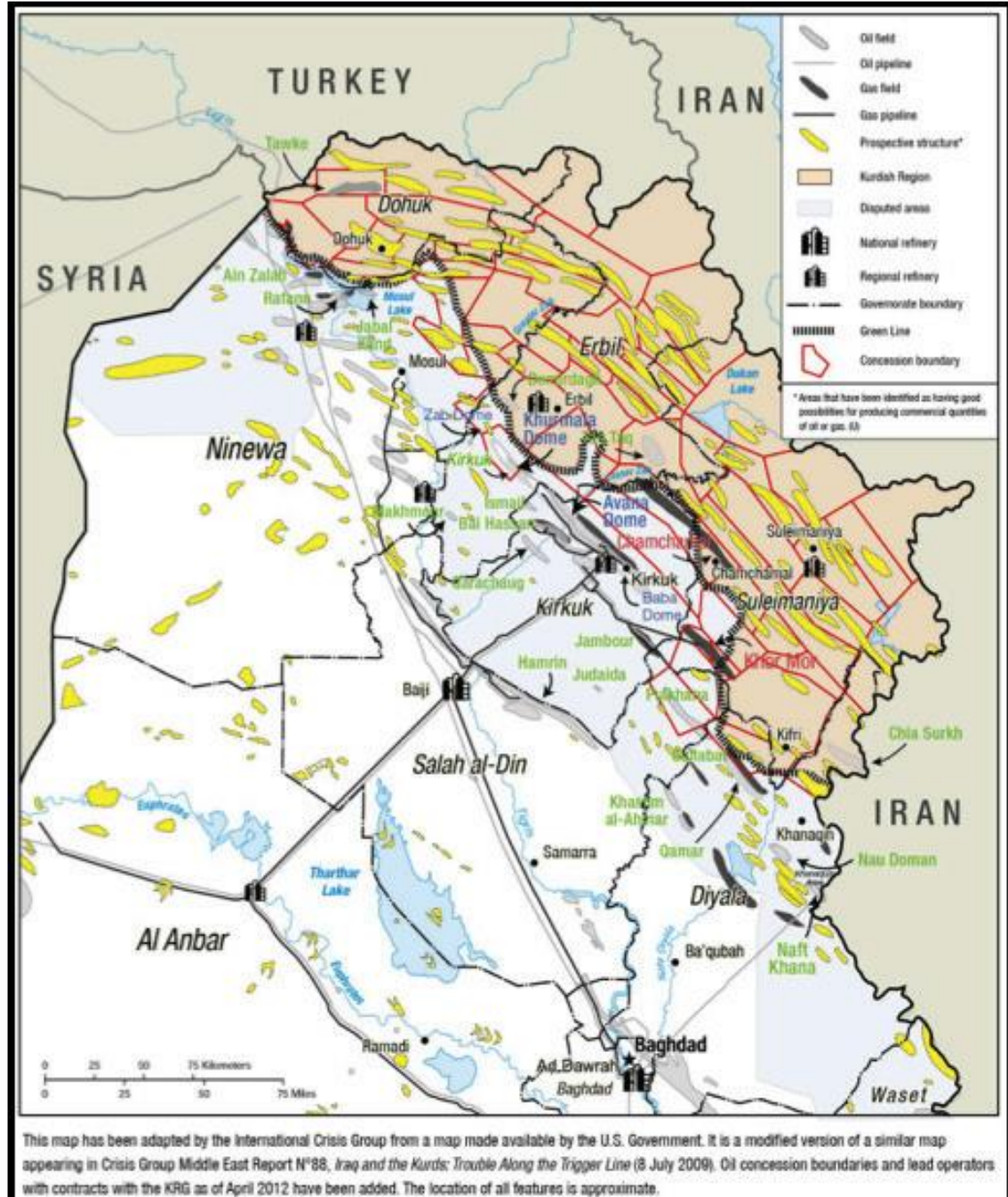
⁵⁴⁷ Mills, "Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics", s. 18.

⁵⁴⁸ Mills, "Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics", s. 8.

⁵⁴⁹ David B. Ottaway, "Iraq's Kurdistan Takes a Giant Step Toward Independence", **Viewpoints**, No. 46, Wilson Center, 2013.

⁵⁵⁰ Robin M. Mills, "Northern Iraq's Oil Chessboard: Energy, Politics and Power", **Insight Turkey**, Vol. 15, No. 1 (2013), 51-62, s. 53.

yönetilmesinde ve enerji politikasının şekillendirilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Harita 4: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ve Tartışmalı Bölgelerde Bulunan Petrol ve Doğalgaz Kaynakları

Kaynak: International Crisis Group, “Iraq and the Kurds: The High Stakes Hydrocarbon Gambit”, s. 27.

Daha önce belirtildiği üzere enerji sektöründe ulusal petrol şirketleri ile uluslararası petrol şirketleri arasındaki rekabet merkezi hükümet ile bölgesel yönetimin rezervlerine olan ilgiyi etkilemiştir. Merkezi hükümet devlet-destekli enerji şirketlerini çekmekte başarılı olmuştur. Özellikle Asya kıtasından uzun dönemli enerji ihtiyacı olan devletlerin petrol şirketleri merkezi hükümet ile anlaşmalar imzalamıştır. Önceliği kar elde etmek olan Batılı şirketler merkezi hükümet ile anlaşmalar imzalamakla beraber bölgesel yönetimin rezervlerini de önemsemiştir.⁵⁵¹

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası enerji şirketleri ile yaptığı anlaşmaların sayısının 60'ı geçtiği bilinmektedir.⁵⁵² Çıkarılan petrolün %10'u bölgesel yönetime doğrudan aktarılmaktadır. Daha sonra petrol çıkarma maliyetleri şirketlere aktarılacak üzere kalan petrolden çıkarılmaktadır. %10'luk bölgesel yönetim payı ve maliyetler çıkarıldıktan sonra elde edilen karın %85'i bölgesel yönetim, %15'i ise şirketlere bırakılmak üzere bölüşülmektedir. Yine şirketlerin karının %5'i bölgesel yönetimin sosyal programına %3'ü de bölgesel yönetimin kamu şirketine aktarılmıştır.⁵⁵³ Böyle bir paylaşım sisteminde bölgesel yönetim çıkarılan kaynaklardan %20-25 arası bir kar elde etmektedir. Şartlara göre anlaşmalardaki oranlar değişebilmektedir. Kapasite arttırımı ve altyapı geliştirme kapsamında yüklenicilerin kar oranının düşürülmesi söz konusu olabilmektedir. Şartların değişmesine bağlı olarak bölgesel yönetim karını daha da arttırmaktadır.⁵⁵⁴ Bölgesel yönetimde enerji alanında faaliyet gösteren alt-yüklenici bir şirketin yöneticilerinden Xoşnav Batu, şirketlerin bölgesel yönetimde yatırımda bulunmalarına dair şu görüşleri paylaşmaktadır:

“Bölgesel yönetim şirketler ile yaptığı anlaşmalarda karlı ve iyi teklifler yapıyor. Üretim paylaşımı şirketler için karlı. Bölgesel yönetimin esnek olması şirketler için cazip oluyor. Özellikle hızlı büyümek isteyen orta-küçük büyüklükteki şirketler için şartlar uygun. Bu şirketlerin bir kısmı start-up niteliğinde.

⁵⁵¹ Wahab, *Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability*, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS, s. 208.

⁵⁵² Hasan, “The Power of Constitution for Enacting Energy Law and Managing Natural Resources: The Case of the Kurdistan Regional Government's Oil Contracts”, s. 748.

⁵⁵³ Khazal Abdullah Auzer, **Institutional Design and Capacity to Enhance Effective Governance of Oil and Gas Wealth: The Case of Kurdistan Region**, Springer, 2017, s. 121.

⁵⁵⁴ Mills, “Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics”, s. 19.

Bölgesel yönetimin bu sektörde bilgisi ve tecrübesi yok. Aynı zamanda bölgesel yönetim bilgi ve tecrübe aktarımını da sağlamış oluyor. Yereldeki şirketler de bu tecrübeyi edinmiş oluyor. Bölgesel yönetimin enerji kaynakları politikasında yereldeki alt-yüklenici şirketlerin de sektörde yer alması önemli bir detay. Böylece yerel şirketler tecrübe ve uzmanlık kazanmış oluyor.”⁵⁵⁵

Önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip bölgesel yönetimin enerji sektörünün gelişimini üç dönemde ele almak mümkündür.⁵⁵⁶ 2004-2006 yılları arasındaki başlangıç döneminde küçük-orta büyüklükteki uluslararası petrol şirketleri ile anlaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Genişleme ve düzenleme dönemi olan 2007-2010 yılları arasındaki zaman diliminde orta büyüklükteki şirketler bölgesel yönetime yatırım yapmaya başlamıştır. Bu dönemde yaklaşık olarak 20 anlaşma yapılmıştır. 2011 sonrasındaki konsolidasyon döneminde ise büyük şirketler yatırım yapmaya başlamıştır. “Seven Sisters”⁵⁵⁷ olarak adlandırılan büyük enerji şirketlerinden ExxonMobil ve Chevron, yine Fransa’dan Total ve Rusya’dan Gazprom gibi sektördeki şirketler bölgesel yönetimde faaliyete başlamıştır. Konsolidasyon dönemi ile birlikte bölgesel yönetim dünya enerji sektöründe yer edinebilmek için bağımsız bir enerji politikası izleme çabası içerisinde olmuştur. Bölgesel yönetim bağımsız enerji politikası ile merkezi hükümete olan ekonomik ve siyasi bağımlılığını azaltmaya çalışmıştır. Yatırımcı yanlısı bir politika izleyerek büyük şirketlerin de enerji kaynaklarına ilgi göstermesini sağlaması bölgesel yönetimin imajı açısından önemli olmuştur.

Bölgesel yönetimde ilk olarak Türkiye’den Genel Enerji⁵⁵⁸ şirketi 2002’de Tak Tak sahasında çalışmalara başlamıştır. 2004 yılında Norveç merkezli DNO şirketi 2004 yılında bölgesel yönetim ile anlaşma yaparak Tawke, Erbil ve Duhok sahalarında geniş çaplı faaliyetlere başlamıştır. 2007 yılında ise Birleşik Arap Emirlikleri merkezli Dana Gaz şirketi ile yapılan anlaşma ile farklı bölgelerde

⁵⁵⁵ Xoşnav Batu, -Davan Energy LTD İş Geliştirme Yöneticisi- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Petrol-Doğalgaz Kaynakları ve Faaliyet Gösteren Şirketler” konulu görüşme, Çevrimiçi Görüşme, 28 Şubat 2021.

⁵⁵⁶ Frappi, “The Energy Factor: Oil and State Building in Iraqi Kurdistan,” s. 103.

⁵⁵⁷ Bu ifade büyük uluslararası petrol şirketleri olan BP, Chevron, ExxonMobil, Gulf Oil, Mobil, Shell ve Texaco için kullanılmaktadır. Gulf Oil (Chevron), Mobil (ExxonMobil), ve Texaco (Chevron) birleşme ve satın alma yoluyla faaliyetlerini bitirmiştir.

⁵⁵⁸ Türkiye merkezli olan şirket 2002 yılında kurulmuştur. 2011 yılında İngiltere merkezli Vallares Plc şirketi ile 50:50 oranında birleşerek Genel Energy Plc adını alan şirket Londra Borsası’na kote olmuştur.

doğalgaz çıkarma çalışmaları başlamıştır. Aynı yıl Birleşik Devletler'den Hunt Oil şirketi bölgesel yönetim ile tartışmalı bölgelerdeki Ain Sifni'deki kaynakları çıkarmak için anlaşma imzalamıştır. Şirketin CEO'sunun dönemin Amerikan başkanı George W. Bush'a yakın olması bölgesel yönetimde yapılan anlaşmanın kabul gördüğü izlenimi oluşturmuştur.⁵⁵⁹ 2008 yılına gelindiğinde birçok ülkeden şirket bölgesel yönetimde 22 sahada faaliyette bulunmuştur. Ancak merkezi hükümetin uyarı ve yaptırımında bulunması nedeniyle büyük şirketler bölgesel yönetimdeki kaynaklar konusunda temkinli davranmaya devam etmiştir.

Genel Enerji ve DNO gibi orta büyüklükteki enerji şirketleri aynı zamanda 2012 yılından itibaren Somaliland'de faaliyetlerde bulunmaktadır.⁵⁶⁰ Bu şirketlerin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ve Somaliland gibi *de facto* devletleri tercih etmesinde ekonomik getirinin yüksek olması önemli bir rol oynamaktadır. Büyük enerji şirketleri siyasi, hukuki ve ekonomik sorunların olabileceği ve jeopolitik risklerin yüksek olduğu bölgeleri tercih etmemektedir. Bu nedenle orta ve küçük büyüklükteki şirketler oluşan bu boşluklardan yararlanarak *de facto* devletlerde faaliyetlerde bulunabilmektedir. Nitekim Batu da orta-küçük büyüklükteki şirketlerin bölgesel yönetime yönelmesi konusundaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

“Büyük şirketler büyük çaplı yatırımlar yapar. Büyük şirketlerin önemli tarihsel geçmişi bulunuyor. Bunun için yatırım yaptıkları ülkelerin politikalarına ve finansal yapılarına etki edebiliyorlar. Küçük-orta büyüklükteki şirketlerin yatırımları sınırlı düzeyde oluyor. Büyük şirketler için yatırım yapacakları bölgelerin önceden kendileri açısından uygun şartlara sahip olması önemli. Büyük şirketler uzun-vadeli planlamalar yapıyor. Ama bölgede genel olarak istikrar ve güvenlik sorunları ortaya çıkabildiği için büyük şirketler yatırım yapma konusunda isteksiz oluyor. Orta büyüklükteki şirketler gelip kendileri için çok uygun yatırımlarda bulunmuş oluyor.”⁵⁶¹

Merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasında petrol gelirleri konusunda yaşanan uyuşmazlıklardan birini de şirketlere ödenmesi gereken ödemeler

⁵⁵⁹ Mills, “Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics”, s. 9.

⁵⁶⁰ “Somaliland”, <https://genelenergy.com/operations/pre-production/somaliland/>, (15 Ocak 2021). “Somaliland: DNO Signs Production Sharing Contract”, 23 Nisan 2013, <https://www.ogj.com/exploration-development/article/17259332/somaliland-dno-signs-production-sharing-contract>, (15 Ocak 2021).

⁵⁶¹ Batu, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Petrol-Doğalgaz Kaynakları ve Faaliyet Gösteren Şirketler” konulu görüşme.

oluşturmuştur. Bölgesel yönetim çıkardığı petrolü 2009'da merkezi hükümet kontrolündeki boru hatları ve SOMO (Devlet Petrol Pazarlama Kurumu) aracılığı ile ihraç etmiştir.⁵⁶² Merkezi hükümetin şirketlere yapılacak ödemeleri bölgesel yönetime bırakmak istemesi bölgesel yönetimin borçlarını arttırmaktadır. 2011'den itibaren Maliki hükümetleri ile bölgesel yönetim arasında petrol gelirleri ve bütçe payı konusundaki sorunları gidermek için anlaşmalar yapılmıştır. Anlaşmalarda bölgesel yönetimin ihraç ettiği petrolden elde edilen gelirin federal bütçeye aktarılması ve şirketlerin ödemelerinin de merkezi hükümet tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu anlaşmalardan bir sonuç elde edilememiştir. Bu nedenle bölgesel yönetim komşuları olan Türkiye ve İran üzerinden tankerler ile petrol transferlerini yaparak ödeme sorunlarını aşmaya çalışmıştır.⁵⁶³

Yine 2011 yılında dünyanın en önemli enerji şirketlerinden ExxonMobil 6 sahada petrol çıkarma anlaşması imzalamıştır. Tartışmalı bölgelerin de yer aldığı bu sahalarda ExxonMobil'in faaliyette bulunması birçok açıdan önem arz etmiştir. Bu durum finansal ve teknik olduğu kadar enerji piyasalarında bölgesel yönetim için olumlu bir imaj oluşturmuştur.⁵⁶⁴ Bölgesel yönetim Birleşik Devletler merkezli bir şirket ile yaptığı bu anlaşmanın siyasi olarak da karşılığının olduğunu düşünmüştür. Hatta dönemin bölgesel yönetim başkanı Mesut Barzani yapılan bu anlaşma ile ExxonMobil'in katkısının 10 Amerikan askeri taburundan daha fazla olacağını belirtmiştir.⁵⁶⁵ Bu dönemden itibaren bölgesel yönetim bağımsız bir enerji politikası izlemeye başlamıştır.⁵⁶⁶

Merkezi hükümet bölgesel yönetimde faaliyet gösteren şirketleri kara listeye almıştır. ExxonMobil merkezi hükümetin tepkisi ile karşılaşmıştır. Merkezi hükümet ile yapılan sert müzakereler sonucunda ExxonMobil, Batı Kurna-1 sahasındaki payını düşürme karşılığında bölgesel yönetimdeki faaliyetlerine devam etmiştir.⁵⁶⁷ Gazprom

⁵⁶² Wahab, "Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS", s. 189.

⁵⁶³ Frappi, "The Energy Factor: Oil and State Building in Iraqi Kurdistan", s. 108.

⁵⁶⁴ Mills, "Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics", s. 11.

⁵⁶⁵ Owtram, "The Federalization of Natural Resources", s. 123.

⁵⁶⁶ Gülistan Gürbey and Caner Yıldırım, "Perspectives of an Independent Energy Export Policy of Iraqi Kurdistan", Anwar Anaid and Emel Elif Tuğdar (eds.), **Iraqi Kurdistan's Statehood Aspirations**, London: Palgrave Macmillan, 2019, 57-85, s. 63.

⁵⁶⁷ Mills, "Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics", s. 34.

ve Total şirketleri bölgesel yönetimde düşük profile faaliyetlerde bulunduğundan dolayı sınırlı bir tepki ile karşılaşmıştır. Chevron şirketi de merkezi hükümetin kara listesine alınmıştır. Ancak şirket merkezi hükümet ile anlaşma yapmadığı için bölgesel yönetimdeki faaliyetlerine devam etmiştir. 2012 yılının sonlarına doğru merkezi hükümetin Dicle Ordusu'nu bölgesel yönetimin sınırlarına doğru göndermesi gerilimi arttırmıştır. Merkezi yönetim ile olan uyuşmazlıklardan dolayı bölgesel yönetim çıkardığı petrolü kendi imkanları ile satmaya başlamıştır. Bunun üzerine bölgesel yönetimin merkezi hükümetten bağımsız olarak çıkarılan petrolü ihraç etmesi Bağdat tarafından kaçakçılık olarak nitelendirilmiştir. Karşılıklı suçlamalar ile gerilim artmıştır.

2012 yılında Total, Chevron ve Gazprom Neft gibi büyük şirketlerin de faaliyetlere başlaması bölgesel yönetimin enerji alanında önemini arttırmıştır. 2013 yılı sonunda bölgesel yönetim çıkarılan petrolü doğrudan Türkiye üzerinden boru hatları ile satmaya başlamıştır. Bunun üzerine merkezi hükümet, bölgesel yönetimde faaliyette bulunan taraflara karşı hukuki süreçleri işleteceğini bildirmiştir. 2014 yılının Haziran ve Temmuz aylarında bölgesel yönetimin petrolünü taşıyan gemiler Türkiye'den yola çıkmıştır. Bir süre alıcı bulamayan petrol Malta açıklarında başka gemilere aktarılacak merkezi hükümet ile diplomatik ilişkileri bulunmayan İsrail'e satılmıştır.⁵⁶⁸ 2017 yılına kadar bölgesel yönetim kaynaklarını satabilmek için benzer yöntemlere başvurmuştur.⁵⁶⁹ Aynı yıl merkezi hükümet bölgesel yönetimin bütçedeki payını kesmiştir. Yine 2014 yılının ortalarında IŞİD'in saldırıları bölgesel yönetimi güvenlik ve mali açıdan zora sokmuştur. Petrol sahalarının bir kısmının da saldırıya uğraması nedeniyle birçok şirket faaliyetlerini durdurmuştur. Bu durum bölgesel yönetimdeki ekonomik sorunları beraberinde getirmiştir. Bölgesel yönetim IŞİD ile mücadele ve mülteci akışını gerekçe göstererek şirketlere ödeme yapmamıştır. Yine 2014 yılında Dana Gaz şirketi ödemelerin yapılmaması nedeniyle Londra'daki Uluslararası Tahkim Mahkemesi'ne gitmiştir. Mahkeme, bölgesel yönetimin egemen bir devlet olmadığından dolayı yargı bağımsızlığına sahip olmadığını ve 100 milyon

⁵⁶⁸ Mills, "Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics", s. 12.

⁵⁶⁹ "Neverland Tanker with Disputed Kurdish Oil Reappears off Malta", 21 Temmuz 2017, <https://www.reuters.com/article/canada-iraq-tanker-idUSL5N1KC4J6>, (1 Mayıs 2021).

dolarlık ara ödeme yapmasına karar vermiştir. Yaşanan mali sorunlar nedeniyle diğer şirketlere de düzensiz ödemeler yapılmıştır.⁵⁷⁰ Dana Gaz ve ortakları ile olan ödeme sorunu 2017’de tarafların anlaşması ile çözülmüş ve şirket ara verdiği faaliyetlerine devam etmiştir.⁵⁷¹

2015 yılının başından itibaren merkezi hükümet ve bölgesel yönetim arasında IŞİD ile mücadele ve ekonomik sorunlar nedeniyle kısa süreli bir uzlaşma oluşmuştur. Ancak bu uzlaşma kısa sürmüş ve aynı yılın ortalarında uzlaşma sona ermiştir. Merkezi hükümet baskı uygulayarak bölgesel yönetimi zorlamaya çalışmıştır. Bölgesel yönetim ile merkezi yönetim arasındaki petrol satışı ve gelirleri sorunu Musul’un IŞİD’den kurtarılması gerekçesi ile ertelenmiştir.⁵⁷² Yine 2017 yılında Rusya’dan Rosneft bölgesel yönetim ile anlaşmalar imzalayarak faaliyetlere başlamıştır. Rosneft ile peşin ödeme anlaşması yapan bölgesel yönetim finansal açıdan yaşadığı zorlukları aşmaya çalışmıştır. 2017 yılı referandumundan sonra merkezi hükümet tartışmalı bölgeleri ve Kerkük’ü kontrol altına almıştır. Merkezi hükümetin askeri anlamda etkisini arttırması ile bölgesel yönetimin daha önce 700 bin varile ulaşan günlük ihracatı 300 bin varile kadar düşmüştür.⁵⁷³ Petrol fiyatlarının düşmesi, güvenlik risklerinin artması ve istikrarlı ortamın değişmesi nedeniyle bölgesel yönetimde faaliyette bulunan enerji şirketleri yatırımlarını gözden geçirmiştir. Bu nedenle ExxonMobil, Total ve Chevron gibi büyük şirketler faaliyetlerini durdurmuştur. Bölgesel yönetimde ağırlıklı olarak orta büyüklükteki şirketler faaliyetlerine devam etmektedir.⁵⁷⁴ Dizayi, enerji kaynakları konusunda bölgesel yönetimin tutumunu şöyle ifade etmektedir:

“Enerji kaynaklarını refah ve kalkınmak için kullanmak önemli. Şu da ortaya çıktı. Petrol gelirlerimiz olmasaydı bütçe kesintisi nedeniyle zorlanırdık... Mevcut petrol kaynakları merkezi hükümet ile işbirliği halinde çıkarılıyor. Yeni sahalar ise bölgesel

⁵⁷⁰ Mills, “Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics”, s. 28.

⁵⁷¹ “Kurdistan Pays \$1 Billion to Dana Gas, Partners to Settle London Case”, 30 Ağustos 2017, <https://www.reuters.com/article/us-dana-gas-arbitration/kurdistan-pays-1-billion-to-dana-gas-partners-to-settle-london-case-idUSKCN1BA272>, (10 Kasım 2020).

⁵⁷² Gürbey and Yıldırım, “Perspectives of an Independent Energy Export Policy of Iraqi Kurdistan”, s. 64.

⁵⁷³ Gürbey and Yıldırım, “Perspectives of an Independent Energy Export Policy of Iraqi Kurdistan”, s. 65.

⁵⁷⁴ Robin Mills, “A Rocky Road Kurdish Oil and Independence”, **Iraq Energy Institute**, 2018, s. 59.

*yönetimin yetkisi altında. Büyük şirketler geliyorsa hukuki olarak emin olduklarından dolayı.”*⁵⁷⁵

2003 sonrası dönemde bölgesel yönetim sadece siyasi olarak değil aynı zamanda ekonomik olarak da bölgesel ve uluslararası düzeyde etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. Birbirini tamamlayan siyasi/diplomatik ve ekonomik politikalar izlemiştir. Bölgesel yönetim ticaret ve enerji politikası karşılığında siyasi ve diplomatik destek almaya çalışmıştır.⁵⁷⁶ Uluslararası şirketlerin yaptığı yatırımlar değerlendirildiğinde stratejik algılamadan çok karlı olduğundan dolayı bölgesel yönetim ile anlaşmalar imzaladığı görülmektedir. Bölgesel yönetim de bu durumu lehine kullanarak siyasi ve ekonomik pozisyonunu konsolide etme politikası takip etmektedir. Mills’e göre bölgesel yönetim bu politikalarla birkaç açıdan uygulayarak elini güçlendirmeye çalışmıştır.⁵⁷⁷ Öncelikle tartışmalı bölgelerdeki sahaları kullanarak stratejik-coğrafi kazanımlar elde etmeye çabası içerisine girmiştir. Aynı zamanda yatırımcı-yanlısı ve Batı’ya yakın bir imaj oluşturarak IŞİD ile mücadelede olduğu gibi desteğini arttırmaya çalışmıştır. Yine bölgesel yönetim dünyanın farklı bölgelerinden şirketler ile anlaşmalar imzalayarak güçlenme yoluna gitmiştir. Son olarak da bölgesel yönetim Türkiye açısından kendisini önemli hale getirerek ekonomik destek almak istemiştir.

4.2. 3. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Petrol-Doğalgaz Kaynaklarının Küresel ve Bölgesel Güçler ile İlişkilerine Etkisi

Bölgesel yönetim sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarını küresel ve bölgesel güçler ile olan ilişkilerini ilerletmek için kullanma amacında olmuştur. Hawrami, bölgesel yönetimde 2006 yılında bakan olarak atandıktan sonra bölgeyi petrol sahalarına bölerek uluslararası şirketler ile anlaşmalar imzalamıştır. Bu politika sonuç vermiş ilk aşamada orta büyüklükteki enerji şirketleri faaliyete başlamıştır.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği” konulu görüşme.

⁵⁷⁶ Rafeat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*, s. 191.

⁵⁷⁷ Mills, “Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics”, s. 40.

⁵⁷⁸ Stansfield, “The Kurdish Experience in Post-Saddam Iraq”, s. 365.

Önceki bölümde belirtildiği üzere büyük şirketler de bölgesel yönetim ile anlaşmalar imzalayarak faaliyetlerde bulunmuştur. Bölgesel yönetim yaptığı bu anlaşmalar ile küresel enerji piyasasında önemli bir konuma gelmiştir.⁵⁷⁹ Başta Birleşik Devletler, Rusya, Çin ve Türkiye olmak üzere birçok ülkeden enerji şirketi ile anlaşmalar imzalanarak bu ülkelerin desteği alınmak istenmiştir. Bu bakımdan bölgesel yönetim bu şirketleri destekleyen ülkeler ile çıkarlarını bağdaştırmaya çalışmıştır.⁵⁸⁰ Enerji politikası ile bölgesel yönetim; Birleşik Devletler, Rusya ve Çin gibi küresel güçlerin ekonomik-siyasi desteğini almaya çalışırken Türkiye ve İran ile de ekonomik-siyasi ilişkilerin yanısıra coğrafi dezavantajını aşmaya çalışmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Baas sonrası Irak'ta temel amacı istikrarın sağlanarak ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması ve İran'ın etkisinin azaltılması olmuştur. Bu nedenle Birleşik Devletler bölgesel yönetimin istikrarlı olması ile beraber merkezi hükümet ile gerilimlerinin minimize edilmesi politikasını izlemiştir. Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere başta Hunt Oil, ExxonMobil ve Chevron olmak üzere Amerikan şirketleri anlaşmalar imzalayarak bölgesel yönetimde faaliyetlerde bulunmuştur. Bölgesel yönetim bu şirketlerin faaliyetlerini üstü örtülü destek olarak görürken Birleşik Devletler ise "tek Irak" politikası gereği şirketlerin bölgesel yönetim ile yaptığı anlaşmalara sıcak bakmamıştır. Birleşik Devletler hukuki riskler ve istikrarsızlığa neden olma ihtimaline karşı şirketlere merkezi hükümetin onayı olmadan anlaşma yapmamaları tavsiyesinde bulunmuştur.⁵⁸¹ Aynı zamanda merkezi hükümeti bypass eden Türkiye ile bölgesel yönetim arasındaki boru hattına olumlu yaklaşmamıştır. Burada etkili olan faktör bölgesel yönetimin Irak'tan ayrılma ihtimalinin doğmuş olmasıdır.⁵⁸² Amerika Birleşik Devletleri bu durumu gözeterek merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasında sorunların çözümü için arabuluculuk yapmıştır.⁵⁸³ Arabuluculuk yapılmasında temel amaç Irak'ta istikrarın sağlanarak

⁵⁷⁹ Hemin Akram Akreyi, *The Iraqi Kurdistan in the Post-Saddam Era: Security, Natural Resources and Foreign Policy Activism, Iran and the Caucasus*, No. 21, (2017), 92-100, s. 99.

⁵⁸⁰ Wahab, "Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS", s. 180.

⁵⁸¹ Wahab, "Iraq and KRG Energy Policies: Actors, Challenges and Opportunities", s. 35.

⁵⁸² Ottaway, "Iraq's Kurdistan Takes a Giant Step Toward Independence".

⁵⁸³ Wahab, "Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS", s. 204.

birleşik bir enerji politikasının olması olmuştur. Ancak ExxonMobil'in bölgesel yönetim ile anlaşmalar imzalaması üzerine dönemin başbakanı Maliki, Obama'ya bir mektup yazarak bunun önüne geçilmesini talep etmiştir. Ancak Obama yönetimi bu anlaşmalara engel olamadığını belirtmiştir.⁵⁸⁴

2014 yılından itibaren petrol fiyatlarının düşmüş olması ve IŞİD saldırıları bölgesel yönetimi ekonomik açıdan zorlamıştır. Bu nedenlerden dolayı birçok şirket faaliyetine ara vermiştir. İstikrar ve güvenliği tehlikeye düşen bölgesel yönetim desteğe ihtiyaç duymuştur. Birleşik Devletler, IŞİD ile mücadele kapsamında bölgesel yönetime askeri destek sağlamıştır. Pineda'ya göre Amerika Birleşik Devletleri'nin sağladığı bu destekte etkili olan en önemli faktörlerden biri Irak Kürt Bölgesel Yönetimi sınırları içerisinde Amerikalı petrol şirketlerinin faaliyette bulunmasıdır.⁵⁸⁵ Birleşik Devletler genel olarak Irak'ta güvenliğin sağlanması ve istikrarın sürdürülmesini politika olarak belirlemiştir. 2018 yılında Birleşik Devletler'in Enerji Bakanı Rick Perry Erbil'e gitmiştir.⁵⁸⁶ Bu kapsamda Birleşik Devletler bölgesel yönetimin ekonomik altyapısının güçlendirilmesi ve üretim kapasitesinin artırılmasını desteklemektedir. Ancak bölgesel yönetimin enerji politikasının bölgede istikrar ve düzeni bozma ihtimaline karşı Birleşik Devletler mesafeli bir tutum takınmaktadır.

Çin, dünya enerji piyasasında ulusal şirketler ile etkin olmaya çalışmaktadır. Devlet enerji şirketlerinin temel amacı kar etmekten çok Çin'in artan enerji ihtiyacını karşılamak olmuştur. Bu bakımdan Çin, Irak petrolünün en büyük alıcılarından biri konumundadır.⁵⁸⁷ Ancak bölgesel yönetimin de petrol rezervlerinin farkında olan Çin, yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bu bakımdan Çin'in ulusal petrol şirketi Sinopec, 2009 yılında İsviçre merkezli Addax Petroleum şirketini satın alarak

⁵⁸⁴ Wahab, "Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS", s. 205.

⁵⁸⁵ Paula Pineda, "The Kurdish Issue on the USA Foreign Policy Agenda", *Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics*, s. 180.

⁵⁸⁶ "Readout of Secretary Perry's Visit to Iraq and Kurdistan", Department of Energy, 11 Aralık 2018, <https://www.energy.gov/articles/readout-secretary-perry-s-visit-iraq-and-kurdistan>, (18 Kasım 2020).

⁵⁸⁷ Mohammed Shareef, "China's Dual Diplomacy: Arab Iraq and the Kurdistan Region", Niv Horesh (ed.), **Toward Well-Oiled Relations? China's Presence in the Middle East Following the Arab Spring**, London: Palgrave Macmillan, 2016, s. 73.

bölgesel yönetimin enerji kaynaklarına yatırımda bulunmuştur.⁵⁸⁸ Yalnız Çin'in ulusal petrol şirketleri yakın dönemlerde risklerden kaçınmak amacıyla yatırım yapacağı ülkelerin istikrarlı ve enerji sektörünün de kurumsallaşmış olmasına dikkat etmektedir. Bu konuda bölgesel yönetimin ilerleme kaydetmekte sorunlar yaşaması Çin şirketlerinin enerji yatırımlarını olumsuz etkilemiştir. 2017 sonrasında bölgesel yönetimde faaliyetlerini durduran büyük petrol şirketleri arasında Sinopec'in sahibi olduğu Addax Petroleum şirketi de yer almıştır. Bu kararın alınmasında bölgesel yönetimin petrol rezervlerinin şirketin beklentilerini karşılamamış olması etkili olmuştur.⁵⁸⁹

Çin, hem merkezi hükümet ile olan ilişkilerini sürdürmek hem de bölgesel yönetim ile olan enerji kaynaklarına dayalı ilişkilerini ilerletmek politikasını takip etmektedir.⁵⁹⁰ Fakat Rosneft'in 2017 yılında yaptığı anlaşma ile Rusya, Çin'in bölgesel yönetime uzun vadede müdahil olma politikasına ket vurmuştur.⁵⁹¹ Yine Çin; Tibet, Tayvan ve Uygur bölgesi nedeniyle bağımsızlıkçı girişimlere karşı çıkmaktadır. Bu nedenle Çin, Irak'ın mevcut bütünlüğü içerisinde uyuşmazlıkların çözülmesini istemektedir. Birleşik Devletler gibi Çin de Erbil'de dünyanın en büyük konsolosluk komplekslerinden birini inşa etmektedir. Bu siyaseti Çin dış politikasının pragmatizmi çerçevesinde ilerleyen dönemlerde yaşanacak gelişmelere ilişkin pozisyon alma şeklinde ele almak gerekmektedir.⁵⁹² Bölgesel yönetim de ekonomik ilişkilerin yanısıra Çin gibi bir gücün desteğini alarak gücünü konsolide etmek istemektedir.

Ortadoğu'da enerji kaynakları enerji piyasasındaki arzın kontrolü açısından Rusya için temel önceliklerden olmaktadır. Genel olarak sorunların siyasi ve diplomatik yollar ile çözülmesini temel politika olarak belirleyen Rusya bölgesel yönetim ile ilişkilerinde pragmatik bir tutum takınmaktadır. İlkesel olarak ülkelerin

⁵⁸⁸ Nurettin Akçay, "An Independent Kurdistan: Will China Overhaul its Non- intervention Policy?", 15 Şubat 2018, <http://www.21global.ucsb.edu/prnt/567>, (14 Kasım 2020).

⁵⁸⁹ Hugo El Kholi, "China's Energy Strategy in Iraq and Iraqi Kurdistan", **Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan**, s. 193.

⁵⁹⁰ Shareef, "China's Dual Diplomacy: Arab Iraq and the Kurdistan Region", s. 78.

⁵⁹¹ El Kholi, "China's Energy Strategy in Iraq and Iraqi Kurdistan", s. 188.

⁵⁹² El Kholi, "China's Energy Strategy in Iraq and Iraqi Kurdistan", s. 195.

toprak bütünlüğünün korunması politikasının yanında bölgesel yönetim ile ekonomik ilişkilerini ileri düzeyde sürdürmeye çalışmaktadır.⁵⁹³ 2014 yılından itibaren petrol fiyatlarının düşmesi, bütçe kesintisi ve IŞİD saldırıları nedeniyle zorluklar ile karşılaşan bölgesel yönetimin ekonomisi için Gazprom ve Rosneft'in yatırımları önem kazanmıştır. Hidrokarbon gelirlerine bağımlı olan bölgesel yönetim bu şirketler ile yaptığı anlaşmalar sonucu ekonomik açıdan rahatlamıştır. 2017 yılında Rosneft yaptığı peşin ödeme ile bölgesel yönetimin rezervlerini ilerideki dönemler açısından önemli gördüğünü göstermiştir. Rosneft yap-işlet-devret modeli ile %60'lık pay almış ve bölgesel yönetimin hidrokarbon altyapısını geliştirmeye çalışmıştır.⁵⁹⁴

Avrupa'da doğalgaz talebi iklim değişikliği nedeniyle artmaya başlamıştır. Bu nedenle bölgesel yönetimin gaz rezervleri Avrupa Birliği'nin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için bir alternatif olmaktadır.⁵⁹⁵ Rosneft'in bölgesel yönetim ile yaptığı anlaşmalar ile temel amacı Türkiye üzerinden pazarlara ulaşan hidrokarbon kaynaklarının kontrolünü elinde tutarak Rus gazının fiyatının düşmesini engellemek olmuştur. Rosneft çıkardığı petrol ve doğalgazı Türkiye üzerinden Almanya'daki rafinerilerine aktararak işlemeyi planlamıştır.⁵⁹⁶ Özellikle Avrupa Birliği'nin enerji talebini kontrol altında tutma politikasının parçası olarak Rusya'nın bu yola başvurduğu söylenebilir. Doğalgaz arzının kontrolü ile beraber Rosneft, Rusya'nın önemli doğalgaz ihracatçılarından Gazprom'un tekel olma durumunu da zora sokmayı amaçlamıştır.⁵⁹⁷ Yukarıdan anlaşılabileceği üzere Rusya, devlet enerji şirketlerini politik bir araç olarak da kullanmaktadır. Şirketlerinin yatırım yapması ile Rusya, bölgesel yönetim ile ilişkilerini geliştirerek gelecekteki etki alanını genişletmek istemektedir. Bölgesel yönetim de ekonomik getirinin yanında Rusya ile ilişkilerinden siyasi destek almayı amaçlamaktadır.

⁵⁹³ Kirill V. Vertayev, "The Russian Historical and Political Approach towards Nonconventional Independence of Iraqi Kurdistan", **Routledge Handbook on the Kurds**.

⁵⁹⁴ Viktor Katona, "Russia's Kurdish Pipeline Gamble", 20 Eylül 2017, <https://oilprice.com/Geopolitics/International/Russias-Kurdish-Pipeline-Gamble.html>, (14 Kasım 2020).

⁵⁹⁵ Gürbey ve Yıldırım, "Perspectives of an Independent Energy Export Policy of Iraqi Kurdistan", s. 70.

⁵⁹⁶ Gürbey ve Yıldırım, "Perspectives of an Independent Energy Export Policy of Iraqi Kurdistan", s. 67.

⁵⁹⁷ Mariya Petkova, "What did Russia Get from Its KRG Gamble?", 15 Eylül 2019, <https://www.aljazeera.com/features/2019/4/15/what-did-russia-get-from-its-kr-gamble>, (24 Kasım 2020).

Coğrafi olarak denizlere uzak olması bölgesel yönetim için dezavantajlar oluşturmaktadır. Bölgesel yönetimin bu açıdan karşılaştığı en büyük zorluk merkezi hükümetin kontrolündeki boru hatlarına bağımlı halde olmuş olmasıdır. Merkezi hükümete olan bu bağımlılığını sona erdirmek için komşusu olan Türkiye'ye yönelmiştir. Yine Türkiye ile bölgesel yönetim arasında kurulan stratejik boru hattı bölgesel yönetimin merkezi hükümete olan bağımlılığını azaltarak bağımsız enerji politikasına sahip olmasının bir sonucudur. Aynı zamanda otoriter eğilimleri güçlü merkezi hükümet yerine yüzü Batı dünyasına dönük demokratik bir ülke ile işbirliği yapmak bölgesel yönetim için tercih edilir olmuştur. Irak'ta toprak bütünlüğünün korunmasını temel politika olarak benimseyen Türkiye de yakın ilişkiler kurarak bölgesel yönetimi etki alanında tutmak istemiştir. Yine bu politikanın şekillenmesinde İran'ın Irak'ta artan nüfuzu etkili olmuştur. Maliki hükümetleri ile Ankara yönetimi arasındaki ilişkilerin gerilmesi de bölgesel yönetim ile yakınlaşmayı arttırmıştır. Bu çalışmanın önceki bölümlerinde belirtildiği üzere Türkiye'nin PKK nedeniyle oluşan güvenlik kaygıları da yakınlaşmanın farklı bir boyutunu oluşturmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin güvenlik kaygılarına eklenen enerji ihtiyacının Irak'ta Kürtlerin devletleşme süreci ile kesişmesi yakınlaşmalarını sağlamıştır.⁵⁹⁸

Türkiye ile bölgesel yönetimin 2008 yılından itibaren yakınlaşmasında hidrokarbon kaynakları önemli rol oynamıştır. Artan enerji ihtiyacını en uygun ve kısa sürede karşılamak Türkiye'nin öncelikli politikalarından olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde Rusya ve İran'a enerji kaynakları açısından bağımlı olması enerji güvenliğini tehlikeye düşürme potansiyeli taşımıştır. Türkiye'de enerji güvenliği konusunda yaşadığı bu sorunları aşmak için bölgesel yönetimin enerji kaynaklarını stratejik anlamda bir imkan olarak görmüştür.⁵⁹⁹ Bu bakımdan bölgesel yönetim Türkiye için petrol ve doğalgaz sağlayıcısı olmuştur. Türkiye'nin bu kaynaklar için bir güzergah olması ekonomik kazanç elde etmesini sağlamakla kalmamış aynı

⁵⁹⁸ **International Crisis Group**, "Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit", Middle East Report, No. 120, 2012, s. 18.

⁵⁹⁹ Volkan Özdemir ve Slawomir Raszewski, "State and Substate Oil Trade: The Turkey-KRG Deal", **Middle East Policy**, Vol. 23, No. 1, (Spring 2016), s. 130.

zamanda Türkiye'nin Bağdat yönetimine karşı elini güçlendirmiştir. Aynı zamanda Türkiye bölgesel yönetimin hidrokarbon kaynaklarının transfer merkezi olarak Avrupa ile Ortadoğu'yu birbirine bağlama politikasını izlemiştir.⁶⁰⁰ Batu bölgesel yönetim ve şirketlerin enerji kaynaklarının transferi için Türkiye'ye ihtiyaç duyduğunu şöyle belirtmektedir:

*“Çıkarılan kaynakların taşınması için Basra güzergahı maliyetli. Bu açıdan bölgesel yönetim ve şirketler Türkiye üzerinden kaynakların aktarılmasını tercih ediyor. Tankerler ile taşımak da maliyetli. Bölgesel yönetimin bu politikasının altında merkezi hükümete olan bağımlılığını azaltmak yatıyor.”*⁶⁰¹

2013 yılında Türkiye ile bölgesel yönetim arasında varılan anlaşma ile boru hattının inşa edilmesi planlanmış ve Türkiye'nin yıllık 10 milyar metreküp doğalgaz satın alması kararlaştırılmıştır. İnşa edilen boru hattı ile bölgesel yönetimin iç taraflarından başlayarak Kerkük-Yumurtalık boru hattına paralel bir şekilde ilerleyerek kaynakların transferini amaçlanmıştır. Taraflar Bağdat yönetiminin tepkisini çekmemek için anlaşmayı özel şirketler üzerinden yapmıştır.⁶⁰² Yapılan anlaşmanın merkezi hükümetin tepkisi nedeniyle Türkiye ile merkezi hükümet arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri nasıl etkileyeceği de TBMM'de tartışma konusu olmuştur.⁶⁰³ Merkezi hükümet Türkiye üzerinden yapılan ihracat ve satışlardan elde edilen gelirin tümünün kendi kontrolünde olması gerektiğini savunurken bölgesel yönetim ise gelirleri Türkiye'deki bir kamu bankasında ayrı hesaplarda tutmuştur. Bölgesel yönetimin Türkiye ile stratejik işbirliği yaparak merkezi hükümetten ayrı olarak kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaşma çabası *de facto* devletlerin meşruiyet elde etme politikası çerçevesinde ele alınabilir.⁶⁰⁴ 2017 yılında düzenlenen bağımsızlık referandumuna kadar geçen sürede her iki aktör arasındaki ilişkiler olumlu seyretmiştir. Referandum sonrası Ankara yönetimi bir dizi yaptırım uygulayacağını duyurmuştur. Bu yaptırımlardan birinin de boru hatları üzerinden gerçekleşen petrol sevkiyatının durdurulması olduğu belirtilmiş

⁶⁰⁰ Ali Balcı, “Enerji”sine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri”, **Analiz**, SETA, No. 97 Haziran 2014, s. 17.

⁶⁰¹ Batu, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Petrol-Doğalgaz Kaynakları ve Faaliyet Gösteren Şirketler” konulu görüşme.

⁶⁰² Balcı, “Enerji”sine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri”, s. 18.

⁶⁰³ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları**, 24. Dönem - 69. Birleşim, 27 Şubat 2014.

⁶⁰⁴ Gürbey ve Yıldırım, “Perspectives of an Independent Energy Export Policy of Iraqi Kurdistan”, s. 67.

olsa da Ceyhan üzerinden petrol satışı Türkiye tarafından kısıtlanmamıştır.⁶⁰⁵ 2021 yılı itibariyle bölgesel yönetimin petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya pazarlarına arz ve satışı Türkiye üzerinden devam etmektedir.

İran ile bölgesel yönetim arasında ticari ilişkiler ileri seviyede sürerken enerji alanında benzer bir durumdan söz etmek zor görünmektedir. Fakat İran enerji konusunda yaklaşma nedeniyle bölgesel yönetimin Türkiye'nin etki alanına girmesini olumlu karşılamamıştır. 2014 yılından itibaren Tahran ile Erbil arasında yapılan görüşmelerde boru hatlarının inşa edilmesi gündeme gelmiştir. 2015 yılının sonunda bölgesel yönetimin İran sınırına yakın bölgelerine boru hatları ile doğalgaz verilmiştir.⁶⁰⁶ Özellikle KYB ve Goran'ın etkin olduğu Süleymaniye bölgesinden çıkarılan kaynakların İran üzerinden taşınarak satılması bir seçenek olmuştur. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de coğrafi dezavantaj nedeniyle İran'ı bir alternatif olarak görmektedir. Bu bakımdan İran da bölgesel yönetim ile enerji alanında işbirliği yaparak bağımsızlık taleplerini sınırlandırmayı amaçlamaktadır.⁶⁰⁷

4. 3. “Kaynak Laneti” ve “Kaynak Bereketi” İkileminde Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarının Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne Etkisi

Bir ülkenin doğal kaynaklara sahip olmasının ilk bakışta ekonomik ve sosyal refaha olumlu katkıda bulunarak “bereket” getirdiği düşünülür. Ancak doğal kaynak sahibi ülkelerden bazıları sorunlar yaşayabilmektedir. Birleşik Devletler, İngiltere ve Norveç gibi petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip gelişmiş ülkeler olumsuzluklar ile karşılaşmamaktadır. Fakat gelişmekte olan, sanayileşmemiş ve ekonomisi güçlü olmayan Venezüela ve Kongo gibi ülkeler sahip oldukları kaynaklar nedeniyle sorunlar yaşayabilmektedir. Petrol ve doğalgaz kaynakları nedeniyle oluşan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar genel olarak “kaynak laneti” olarak adlandırılmaktadır.⁶⁰⁸ Çeşitlendirmeye gidilmemesi nedeniyle ekonominin

⁶⁰⁵ Gürbey ve Yıldırım, “Perspectives of an Independent Energy Export Policy of Iraqi Kurdistan”, s. 67.

⁶⁰⁶ Nader Entessar, “Uneasy Neighbors: Iran and the Kurdish Regional Government”, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol. 41, No. 2, (2018), 73-84, s. 79.

⁶⁰⁷ Gürbey ve Yıldırım, “Perspectives of an Independent Energy Export Policy of Iraqi Kurdistan”, s. 70.

⁶⁰⁸ Michael L. Ross, **The Oil Curse**, Princeton: Princeton University Press, 2012.

petrole bağımlı olması, elde edilen gelirin bölüşülmesi sorunları ve piyasalardaki fiyat dalgalanmaları “kaynak laneti”nin görülmesine neden olmaktadır. Yine Ross’a göre kaynak laneti ülkelerde otoriter rejimleri güçlendirebilir, yolsuzluklara neden olabilir ve şiddetli çatışmaları arttırabilir.⁶⁰⁹ Güney Sudan da petrol kaynaklarına dayalı bir devlet olarak bağımsızlık ilan etmiştir. İlk dönemlerde petrol kaynaklarının refahı arttıracağı düşünülmüştür. Ancak gelirlerin bölüşülmesi ve iktidar mücadelesinden kaynaklanan iç savaş 2014 yılından itibaren ülkeyi olumsuz etkilemiştir.⁶¹⁰

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının dış ilişkileri ve ekonomisinin geleceği açısından avantajlar sağlamıştır. Yirminci yüzyılda tarihin marjinalize ettiği Irak Kürtleri, yirmibirinci yüzyılın başlarıyla birlikte petrol üretip satan, milyar dolarlık yatırımları çekebilen ve ileri düzeyde taleplerde bulunabilen bir aktör halini almıştır.⁶¹¹ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın sağlık, eğitim ve ekonomik yaşam standartlarını esas alan *Human Development Index* (İnsani Gelişme Endeksi) verilerine göre 2018 yılında bölgesel yönetimin Erbil, Süleymaniye ve Duhok şehirleri yüksek insani gelişme kategorisinde yer almıştır.⁶¹² 2003 sonrası dönemde bölgesel yönetim ekonomik açıdan önemli aşamalar kaydetmiştir. 2006-2020 yılları arasında bölgesel yönetim yaklaşık 6 milyar dolarlık yabancı yatırımı çekebilmiştir.⁶¹³ 2006 ile 2020 yılları arasında bölgesel yönetimde yapılan yatırımlar yaklaşık olarak toplamda 52 milyar doları bulmuştur. Erbil’deki araba sayısı 2003 yılında 40 bin civarında iken bu rakam 2018 yılında 705 bine ulaşmıştır. Yine 2013 yılında bölgesel yönetim merkezi hükümetten 15

⁶⁰⁹ Michael L. Ross, “What Have We Learned about the Resource Curse”, *Annual Review of Political Science*, No. 18, (2015), 239-259, s. 240.

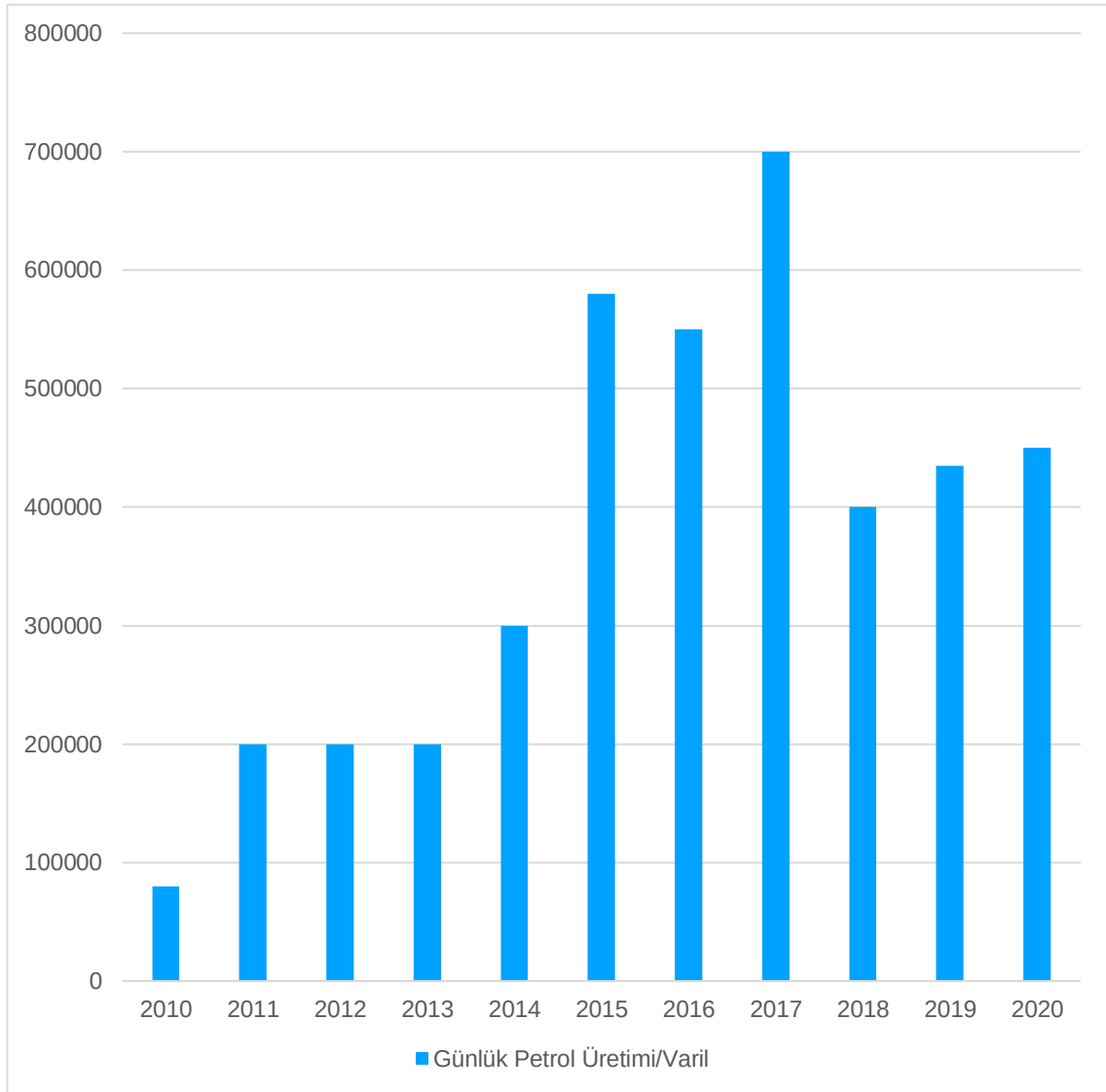
⁶¹⁰ Pedersen and Bazilian, “Considering the Impact of Oil Politics on Nation Building in the Republic of South Sudan”, s. 172.

⁶¹¹ Umut Kuruüzüm, “In Search of Futures: Uncertain Neoliberal Times, Speculations, and the Economic Crisis in Iraqi Kurdistan”, Emel Elif Tugdar and Serhun Al (eds.), *Comparative Kurdish Politics in the Middle East*, Palgrave Macmillan, 2018, s. 186.

⁶¹² Subnational Human Development Index (4.0), https://globaldatalab.org/shdi/shdi/IRQ/?levels=1%2B4&interpolation=0&extrapolation=0&nearest_real=0, (1 Mayıs 2021).

⁶¹³ Kurdistan Board of Investment, http://www.kurdistaninvestment.org/docs/licensed_projects.pdf, (4 Mayıs 2021).

milyar dolarlık bütçe payı almıştır.⁶¹⁴ 2004 yılında 350 dolar olan kişi başı milli gelir 2013 yılında 5500 dolara yükselmiştir.⁶¹⁵

Grafik 1: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Yıllara Göre Petrol Üretimi
Kaynak: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Deloitte Report on Oil and Gas Review in the Iraqi Kurdistan Region 2020.

⁶¹⁴Ari Mamshae, “Kurdistan’s Democratic Developments Amid a Rentier Oil Economy”, **Irakî Kurdistan’s Statehood Aspirations**, s. 101.

⁶¹⁵ Mamshae, “Kurdistan’s Democratic Developments Amid a Rentier Oil Economy”, s. 102.

Bölgesel yönetimin uluslararası petrol şirketlerinin yatırımlarını çekebilmiş olmasının ekonomik olduğu kadar siyasi getirileri de olmuştur. Merkezi hükümetin itirazlarına rağmen şirketlerin bölgesel yönetim ile olan anlaşmalarını sürdürmüş olması önem arz etmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında bölgesel yönetimin geniş rezervlere sahip olması, Irak'ın diğer bölgelerine göre daha güvenli-istikrarlı olması ve bölgesel yönetimin karlı anlaşmalar teklif etmiş olması etkili olmuştur.⁶¹⁶ Bölgesel yönetimin hidrokarbon sektöründeki gelişimi içeride egemenliğini konsolide etmesini sağlamış ve merkezi hükümet karşısında güçlü olmasını sağlamıştır.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası sistem aktörlerinin desteğini almanın yanısıra varlığını sürdürme ve kabul görme politikasının da bir ayağını uluslararası enerji şirketleri ile anlaşmalar imzalamak oluşturmuştur.⁶¹⁷ Birleşik Devletler'in askeri varlığını azalttığı ve merkezi hükümetin otoriter eğilimlerinin güçlendiği bir dönemde bu anlaşmalar bölgesel yönetime önemli katkılar sağlamıştır. Enerji politikasını merkezi hükümetten ayrı yürütmesi bölgesel yönetimin ayrı bir entite olarak hareket etme algısını güçlendirmiştir. Aynı zamanda bölgesel yönetimin enerji sektöründeki gelişimi Ortadoğu'daki ilişkilerini de etkilemektedir. Yatırımcı-yanlısı politikası ile şirketleri çekmeye çalışan bölgesel yönetim bölgede önemli aktörlerden biri olma amacına sahip olmuştur.⁶¹⁸

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Baas rejimi ve öncesi dönemlerde yaşadığı zorluk ve olumsuzluklar ile tekrar karşılaşmamak için hidrokarbon kaynaklarını kontrol etmeyi bir zorunluluk olarak görmektedir.⁶¹⁹ Bölgesel yönetimin siyasal elitleri tartışmalı bölgeleri Kürt nüfusu gerekçe göstererek kontrolü altına almaya çalışırken merkezi hükümet ise bunu hidrokarbon kaynaklarını kontrol etme girişimi olarak görmektedir. Bu kontrolün gerçekleşmesi merkezi hükümet tarafından bölgesel yönetimin Irak'tan ayrılması ihtimalinin güçlenmesi şeklinde görülmektedir. Bu bakımdan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip

⁶¹⁶ Rafaat, *Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State*, s. 185.

⁶¹⁷ Dawn Walsh, **Territorial Self-Government as a Conflict Management Tool**, Palgrave Macmillan, 2018, s. 208.

⁶¹⁸ Frappi, "The Energy Factor: Oil and State Building in Iraqi Kurdistan", s. 117.

⁶¹⁹ Romano, "The Oil Imperative in the KRG", **Routledge Handbook on the Kurds**.

olmasaydı uluslararası mecrada dikkat çekmesi ve bağımsızlık yolunda adımlar atması mümkün olmazdı.⁶²⁰

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi günlük petrol ihracını 1 milyon varile doğalgaz ihracını ise 20 milyon metreküpe ulaştırması durumunda dünya enerji piyasasının önemli aktörlerinden biri olacaktır.⁶²¹ Uzun vadede Kürt gazının Türkiye ve Avrupa pazarında Hazar gazı ile rekabet etme ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü Hazar gazının çıkarılmasının maliyeti varil başına 5 dolar civarında iken bu rakam Ortadoğu’da 1 dolara kadar düşebilmektedir.⁶²² Bölgesel yönetimin Bağdat’ı bypass ederek Türkiye üzerinden enerji kaynaklarını pazarlara ulaştırmış olması ekonomik anlamda bağımsızlık yolunda bir adım sayılabilir. Okumuş, bölgesel yönetimin petrolü kadar gazına da uzun vadeli yatırım yapan bir firmanın 1990’larda BP’nin Hazar gazındaki belirleyiciliğine benzer bir rol edinebileceği görüşüne sahiptir.⁶²³ Bu ihtimali göz önünde bulunduran BP, 2013 yılında merkezi hükümet ile Kerkük yakınlarındaki petrol rezervleri için anlaşma imzalamıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere bölgesel yönetimin hidrokarbon kaynakları katkılar sağlamakla beraber ciddi olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Bu olumsuzlukları merkezi hükümet ile yaşanan gerilimler, kurumsallaşma yetersizliği ve hidrokarbon gelirlerine bağımlı hale gelme çerçevesinde ele almak mümkündür. Öncelikli olarak bölgesel yönetimin hidrokarbon kaynakları merkezi hükümet ile ileri düzeyde sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Merkezi hükümet bölgesel yönetimin enerji kaynakları üzerinde sağlayacağı kontrol ile sonraki aşamalarda bağımsız bir devlet olma yolunda güçleneceği konusunda tereddütlere sahip olmuştur. Bölgesel yönetim de bu konuda elini güçlendirerek merkezi hükümet ile pazarlık sürecinde avantajlı duruma gelmek istemektedir. ExxonMobil’in söz konusu dönemde bölgesel yönetim ile anlaşma imzalamasının arkasında duran temel neden merkezi hükümet ile bölgesel yönetimi bir araya getirerek uzlaşmalarını sağlamak

⁶²⁰ Hemin R. A. Akreyi, “The Paradox of Federalism and the Iraqi Federation”, s. 22.

⁶²¹ Mills, “Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics”, s. 42.

⁶²² Olgu Okumuş, “Kurdistan’s Natural Gas Resources May Become a Game-Changer Over the Longer Term”, 11 Nisan 2013, <https://www.elektormagazine.com/news/Kurdistan-s-natural-gas-resources-may-become-a-game-changer-over-the-longer-term> (31 Ekim 2020).

⁶²³ Okumuş, “Kurdistan’s Natural Gas Resources May Become a Game-Changer Over the Longer Term”.

olmuştur.⁶²⁴ Nitekim merkezi hükümetin ExxonMobil'i kara listeye almaması bu durum ile bağlantılıdır. Yine Kerkük dahil olmak üzere tartışmalı bölgelerde zengin rezervlerin olması merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasındaki önemli uyuşmazlıklardan birini oluşturmaktadır. Kerkük'ü kaynakları ile beraber kontrol altına alması durumunda bölgesel yönetim ekonomik anlamda çok önemli avantajlar elde etmiş olacak ve ilerleyen dönemlerde siyasi olarak da amaçlarına yaklaşmış olacaktır. Bu nedenle Kerkük ve tartışmalı bölgeler sahip olduğu rezervler nedeniyle bölgesel yönetim ve merkezi hükümet arasındaki ilişki ve gerilimlerde önemini koruyacaktır.

Bölgesel yönetimin petrol ve doğalgaz üretimi konusunda karşılaştığı en önemli zorluklardan biri de sektörün kurumsal yapısının yetersiz ve kapasitenin sınırlı olmasıdır.⁶²⁵ Bölgesel yönetimin kabul ettiği Petrol ve Gaz Yasası, sektörün yönetilmesi, işlenmesi ve regüle edilmesi için kamu şirket ve kuruluşlarının kurulmasını gerektirirken bu yapılar kurulmamıştır. Bölgesel yönetimde petrol anlaşmalarını Doğal Kaynaklar Bakanlığı yapmıştır. Bölgesel yönetimin hidrokarbon anlaşmalarında Doğal Kaynaklar Bakanlığı'nı tek yetkili merci kılması şirketlerin bürokratik süreçler ile zaman kaybetmesini engellemiş ve daha karlı çıkmasını sağlamıştır.⁶²⁶ Bu açıdan sektör siyasi etkiye açık bir durumda bulunmaktadır. Bölgesel yönetimin hidrokarbon kaynaklarını yönetilmesinde kurumsallaşmanın gelişmemiş olması patronaj ilişkilerini güçlendirmiştir. Kaynakların yönetilmesi ve gelirlerin bölüşülmesinde siyasi parti ve hareketlere bağılıklar önem kazanabilmiştir. Elde edilen gelirin şeffaf bir biçimde yönetilmediğine ilişkin artan tepki ve eleştiriler üzerine bölgesel yönetim hükümeti, petrol ve doğalgaz gelirlerinin mali durumunun incelenmesi için uluslararası mali denetim şirketlerinden Deloitte ile anlaşmıştır.⁶²⁷ Bölgesel yönetimin kabul ettiği petrol ve doğalgaz yasasının fazlası ile yatırımcı yanlısı olduğu yönünde tartışmalar da bulunmaktadır. Yasanın 43. maddesine göre

⁶²⁴ "Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit".

⁶²⁵ Auzer, *Institutional Design and Capacity to Enhance Effective Governance of Oil and Gas Wealth: The Case of Kurdistan Region*, s. 144.

⁶²⁶ Wahab, "Iraq and KRG Energy Policies: Actors, Challenges and Opportunities", s. 21.

⁶²⁷ "Kürdistan 200 Milyon Varil Petrol Sattı", 8 Ağustos 2018, <https://www.rudaw.net/turkish/business/080820181>, (3 Aralık 2021).

anlaşma imzalayan taraflara yasal işlem ve uygulamalarda bağımsızlık sağlanmasının federal anayasa ile uyumsuz olması bunu destekler niteliktedir.⁶²⁸

Wahab’a göre hem merkezi hükümetin kontrolündeki Irak’ın hem de bölgesel yönetimin enerji sektöründe birbirine benzeyen kurumsallaşma sorunları bulunmaktadır.⁶²⁹ Merkezi hükümetin ulusal petrol şirketinin zayıf, bölgesel yönetimin ise ulusal şirkete sahip olmaması bakanlığın anlaşmalarda uluslararası şirketler ile muhatap olmasını beraberinde getirmiştir. Bu da Baas döneminin mirası olan siyasetin sektör üzerindeki etkisi olarak görülebilir.⁶³⁰ Sektörün karşılaştığı sorunlardan biri de kurumlar yerine kişilerin enerji politikasını belirlemiş olmasıdır. Merkezi hükümette dönemin bakanı Al-Shahristani (2006-2014) ve bölgesel yönetimde ise Hawrami (2006-2018) yapılan anlaşmalarda önemli rol oynamıştır.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi otonomisini ve muhtemel bağımsızlığını petrol ve doğalgaz gelirlerine bağlamıştır.⁶³¹ Petrol rezervleri göz önüne alındığında bölgesel yönetim daha önce de belirtildiği üzere dünyanın en önemli üreticilerinden biri olmaya aday görünmektedir. Bölgesel yönetimin tarım sektörü 1960’lardan itibaren siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı yıkıma uğradığı için bu sektörde gelişmeler sınırlı düzeyde kalmıştır. Baas rejimi döneminde uygulanan yaptırım ve ambargolar sanayiye dayalı üretimi de engellemiştir. 2004 yılından 2014’e kadar geçen sürede bölgesel yönetimin gelirlerini merkezi yönetimin aktardığı bütçe payı oluşturmuştur. 2014’ten sonra ise bölgesel yönetim çıkarıp sattığı petrol ve doğalgaz satışından elde ettiği gelir ile yoluna devam etmiştir.

2011 yılında bağımsız devlet olan Güney Sudan da bağımsızlık öncesi dönemde gelirlerinin yaklaşık olarak %95 oranında petrolden elde etmiştir.⁶³² Vergilendirme sistemi gelişmediğinden dolayı bölgesel yönetimin de gelirlerinin

⁶²⁸ Hasan, “The Power of Constitution for Enacting Energy Law and Managing Natural Resources: The Case of the Kurdistan Regional Government's Oil Contracts”, s. 748.

⁶²⁹ Wahab, “Iraq and KRG Energy Policies: Actors, Challenges and Opportunities”, s. 22.

⁶³⁰ Wahab, “Iraq and KRG Energy Policies: Actors, Challenges and Opportunities”, s. 23.

⁶³¹ Romano, “The Oil Imperative in the KRG”.

⁶³² Majak D’Agoot, “Energy Politics and the South Sudan Referendum: Anatomy of a Resource Curse”, **Middle East Policy**, Vol. 16, No. 4, (2009), 118-130, s. 120.

sadece %5'i vergilerden oluşmaktadır.⁶³³ Bölgesel yönetim Baas sonrası dönemde elde etmiş olduğu hidrokarbon gelirlerini ekonomisinde tarım ve üretim sektörlerine yatırmamıştır. Elde edilen gelir daha çok transferler yolu ile tüketim alanlarına kanalize edilmiştir. Özellikle hizmet sektöründe yabancı çalışan sayısının fazla olması bunun bir göstergesi sayılabilir.⁶³⁴ Bölgesel yönetim bütçesinin %70'ini maaş ödemelerine ayırmış ve bu nedenden dolayı nüfusun büyük bir bölümü hükümetin verdiği maaşlara bağımlı durumdadır.⁶³⁵ Anlaşılacağı üzere gelirlerin büyük bir bölümü kamu çalışanlarının maaşlarına ve gelir transferlerine ayrılmıştır. Petrol fiyatlarının düşmesi ve gelir paylaşımı konusundaki uzlaşmazlık üzerine merkezi hükümetin bütçe payını kesmesi bölgesel yönetimin petrol gelirlerine bağımlı olduğunu göstermiştir. Bağlılık ve patronaj ilişkileri üzerinden yürüyen bir ekonominin verimlilik ve üretkenliği sınırlı düzeyde olmaktadır. Nüfusun çoğunluğunun bölgesel yönetimin sağladığı transfer harcamaları ve maaşlara bağlı olması siyasetin ekonomi üzerindeki etkisini arttırmıştır.

Rantiyeci devlet imajı ile birlikte bölgesel yönetim; düzenli seçimler, sivil özgürlüklerin olması, çoğulcu ve yüksek düzeyli siyasi katılım ile farklı bir yerde durmaktadır. Bölgesel yönetimin demokrasisi ileri düzeyde olmamakla birlikte göreceli aşamalar kaydetmiştir. Ancak merkezi hükümet ile olan ihtilaflardan dolayı bütçenin kesilmesi, IŞİD saldırıları nedeniyle güvenlik ve istikrarın bozulması, Suriye'den gelen mülteciler ve uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının düşmesi bölgesel yönetimi olumsuz etkilemiştir.⁶³⁶ Oğurlu, IŞİD saldırıları ve petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmaların bölgesel yönetime olan etkisini şöyle ifade etmektedir:

“2012 yılında ilk mağazayı açtığımızda 11 bin dolar kira ödüyorduk. İki günlük ciro ile kirayı çıkarıyorduk. IŞİD saldırıları, petrol fiyatlarının düşmesi ve bölgesel yönetimin Bağdat hükümeti ile sorunlar yaşamasından dolayı dükkan sahibi kirayı 3 bin 500 dolara düşürdü. Fakat kirayı 6 günlük ciro ile çıkarabildik. Ortadoğu'da yaşanan

⁶³³ “Kurdistan Region of Iraq: Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting The Vulnerable”, The World Bank, 2016, s. 21.

⁶³⁴ Romano, “The Oil Imperative in the KRG”.

⁶³⁵ Wahab, “Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS”, s. 242.

⁶³⁶ Romano, “The Oil Imperative in the KRG”, s. 354.

*istikrarsızlık bizi de etkiledi o dönem. 2,5 yıl zarar etmemize rağmen oradan çıkmadık. Son zamanlarda bir toparlanma var.”*⁶³⁷

Oluşan olumsuzluklar nedeniyle maaşların bir bölümü ödenememiş ve yatırım yapan şirketlere ödemeler yapılamamıştır. Yine bölgesel yönetim ekonomisinde 2014’ten itibaren belirtilen sorunların artması içerisindeki memnuniyetsizlikleri arttırmıştır. Bölgesel yönetimin rantiyeci devlet olma potansiyelini taşıması ile birlikte coğrafi dezavantajları iç siyasetinde sorunların büyümesi ihtimalini de artırmıştır. Muhalif parti ve hareketler protesto eylemleri düzenlemiştir. 2015 yılında yaşanan başkanlık seçimi krizi yine bu memnuniyetsizliklerin bir yansıması olmuştur. Yolsuzluk ve şeffaf olmama konusunda ciddi düzeyde eleştiriler olmuştur. Yine Süleymaniye bölgesinin idari ve mali özerklik talepleri olabilmektedir.⁶³⁸ Bu etmenler ile birlikte ekonomisindeki duraklama hali bölgesel yönetimi siyasi ve ekonomik reformlar yapmaya zorlamaktadır.⁶³⁹ Bölgesel yönetim 2014 sonrasında hidrokarbon kaynaklarını daha verimli kullanabilmek için çabalarda bulunmuştur. Bu nedenle ekonomisini çeşitlendirmek için reform programları geliştirmeye başlamıştır. Özellikle petrol fiyatlarının düşmüş olması bölgesel yönetimi farklı alternatiflere itmiştir. Alternatif olarak sanayi, tarım ve turizm sektörünün geliştirilmesi planlanmıştır.⁶⁴⁰

4. 4. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Dış İlişkilerinde Enerji Kaynaklarının Sağladığı İmkanlar ve Sınırlılıklar

Bir devletin oluşmasında doğal kaynaklar önemli imkanlar sağladığı gibi bu kaynakların ekonomik-politik amaçlar için kullanılmasının da sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu imkan ve sınırlılıkları daha önce sözü edilen Güney Sudan örneğinde görmek mümkündür. Güney Sudan devletinin oluşmasında petrol kaynakları önemli bir rol oynamakla birlikte bu kaynaklara en çok bağımlı

⁶³⁷ Oğurlu, “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile Ticari ve Ekonomik İlişkiler” konulu görüşme.

⁶³⁸ “Süleymaniye İl Meclisi ‘Ademi Merkeziyetçiliğin’ Tartışılmasını Talep Etti”, 2 Mayıs 2020, <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/02052020/>, (5 Mayıs 2021).

⁶³⁹ Mamshae, “Kurdistan’s Democratic Developments Amid a Rentier Oil Economy”, s. 119.

⁶⁴⁰ “Reforms”, <https://gov.krd/english/the-governments-mission/reforms/>, (10 Kasım 2020).

lkelerden biri olmuştur.⁶⁴¹ Bu nedenle petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ülkenin ekonomisini ciddi düzeylerde etkilemiştir. Yine Güney Sudan, coğrafi anlamda kapalı olduğundan dolayı Sudan’a bağımlı durumdadır. Bu bağımlılığını azaltmak için Kenya ve Etiyopya’yı alternatif güzergah olarak görmektedir.⁶⁴²

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de bir *de facto* devlet rneği olarak hidrokarbon kaynaklarını kontrol etme çabası ile ekonomik açıdan varlığını sürdürebildiğini ve kaynaklar üzerinde egemen olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bölgesel yönetim için imkan ve sınırlılıkları değerlendirildiğinde genel olarak petrol ve doğalgaz kaynaklarının bir ikilem oluşturduğu görülmektedir. Bu ikilem bölgesel yönetimin hem i hem de dış siyasetini etkilemektedir. Büyüyen ekonomisi, istikrarlı ortamı ve yatırımcıları çekebilmesi bölgesel yönetimin elini güçlendirmektedir. 2020 yılı rakamlarına göre bölgesel yönetim yaklaşık 166 milyon varil petrol (günlük ortalama üretim- 450 bin) retmiş ve masraflar çıkarıldıktan sonra 2,3 milyar dolar gelir elde etmiştir.⁶⁴³ Büyük oranda Türkiye üzerinden ihraç edilen bu petrol günlük ortalama 430 bin varile karşılık gelmektedir. Bölgesel yönetimin farklı ülkelerden şirketler ile enerji anlaşmaları imzalaması sadece siyasi destek almasını sağlamakla kalmamış aynı zamanda güvenliğini de korumasını sağlamıştır.

Wahab’a göre diplomatik ilişkiler, uluslararası anlaşmalar yapma ve ikili ilişkiler konusunda bölgesel yönetim bir devlet gibi davranmakla beraber ekonomisinin hidrokarbon gelirlerine bağımlı olması nedeniyle sorunlar yaşayabilmektedir.⁶⁴⁴ Bölgesel yönetimin hidrokarbon gelirlerine bağımlı olması içeride memnuniyetsizliklerin artmasını beraberinde getirebilmektedir. Maaşların ödenmemesinden dolayı muhalif parti ve hareketler protesto eylemleri düzenleyebilmektedir. Yine Güney Sudan örneğinin gösterdiği üzere doğal kaynaklar etkili ve verimli ynetilmediği takdirde içeride siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlara

⁶⁴¹ Shankleman, “Oil and State Building in South Sudan”, s. 11.

⁶⁴² Pedersen and Bazilian, “Considering the Impact of Oil Politics on Nation Building in the Republic of South Sudan”, s. 168.

⁶⁴³ Deloitte, **Kurdistan Regional Government - Oil Production, Export, Consumption and Revenue for the Year Ended 31 December 2020**, 20 June 2021.

⁶⁴⁴ Wahab, “Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS”, s. 280.

neden olabilmektedir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Güney Sudan ile karşılaştırıldığında güvenlik ve istikrar açısından daha iyi bir yerde olmasına rağmen benzer sorunları yaşaması olasılık dahilindedir.⁶⁴⁵ Bunlara ek olarak uluslararası enerji şirketleri ile uzun vadeli anlaşmaların yapılması nedeniyle bölgesel yönetimin ileri dönemlerde kaynaklarının yönetilmesi konusunda sorun yaşama ihtimali bulunmaktadır. Şirketlere ödemelerin yapılamaması nedeniyle uluslararası mahkemelerde davaların açılması sorunların hukuki boyutunu oluşturmaktadır. Dana Gaz ve ortakları örneğinde olduğu gibi enerji şirketleri ile olan anlaşmazlık ve davalar bölgesel yönetimin imajını olumsuz etkilemiştir. Yine dünya genelinde fosil yakıtlardan yenilenebilir-çevreci enerji kaynaklarına geçiş konusunda önemli düzeyde çalışma ve girişimler bulunmaktadır. Bu nedenle bölgesel yönetimin petrol ve doğalgaz kaynaklarının geleceği de yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ile bağlantılı olmaktadır.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin petrol ve doğalgaz kaynakları merkezi hükümetin kaynaklarının yaklaşık 10'da 1'ine karşılık gelmektedir.⁶⁴⁶ Bu bakımdan merkezi hükümete göre bölgesel yönetimin kaynakları az bir seviyede bulunmaktadır. Bölgede bölgesel yönetimin doğal müttefikleri de bulunmamaktadır. Merkezi hükümet ise İran, Ürdün ve Kuveyt ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Bu nedenle uzun vadede bölgesel yönetimin Ortadoğu'daki ilişkilerinin sorunlu hale gelme ihtimali bulunmaktadır.⁶⁴⁷ Özellikle bağımsızlık referandumu ile bölgesel güçlerin tepkisini çeken Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin hidrokarbon kaynaklarını istediği şekilde kullanamadığı da görülmüştür.

Güney Sudan'a benzer biçimde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin coğrafi olarak denize kapalı olması işlerini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bölgesel yönetimin merkezi hükümet ya da komşulardan en az biri ile iyi ilişkilere sahip olma zorunluluğu bulunmaktadır.⁶⁴⁸ 2007 yılından sonra bölgesel yönetimin Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde olması bu durumun bir sonucudur. Türkiye de petrol ve

⁶⁴⁵ Philippe Le Billon, "Oil, Secession and the Future of Iraqi Federalism", **Middle East Policy**, Vol. 22, No. 1, (2015), 68-76, s. 73.

⁶⁴⁶ Mills, "Northern Iraq's Oil Chessboard: Energy, Politics and Power, s. 61.

⁶⁴⁷ Mills, "Northern Iraq's Oil Chessboard: Energy, Politics and Power, s. 61.

⁶⁴⁸ Romano, "The Oil Imperative in the KRG".

doğalgaz kaynakları açısından dışa bağımlı olduğundan dolayı bunu bir fırsat olarak görmüştür. Ucuz ve ulaşılabilir olması nedeniyle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin hidrokarbon kaynakları, Türkiye için önemli bir enerji tedarikçisi olmasını sağlamıştır. Yalnız istikrarsızlık durumunda bölgesel yönetimin komşular ve merkezi hükümet ile olan ilişkileri zorlayıcı ve kırılgan hale gelebilmektedir. IŞİD saldırıları ve bağımsızlık referandumu sonrası yaşananlar bu durumu doğrular niteliktedir. Bu bakımdan Suriye'de yaşanabilecek gelişmeler bölgesel yönetim için önem kazanmaktadır. Suriye'de Kürt entitesinin iç savaş sonrası durumu ve küresel/bölgesel güçler ile kurduğu ilişkiler bölgesel yönetimin de geleceğini etkileme ihtimalini barındırmaktadır. Bu durum aynı zamanda bölgesel yönetimin hidrokarbona olan siyasi ve ekonomik bağımlılığının evrileceği noktayı da belirleyecektir.

Çalışmanın bu bölümünün üzerinde durduğu üzere Irak Kürt Bölgesel Yönetimi petrol ve doğalgaz kaynaklarını sağladığı ekonomik getirinin yanısıra siyasi olarak da kullanarak ilişkilerine farklı bir boyut katmak istemiştir. Dünyanın farklı ülkelerinden enerji şirketleri ile anlaşma imzalayarak kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmaya çalışmış ve enerji piyasasında önemli bir aktör olmak istemiştir. Bölgesel yönetim, hem küresel hem de bölgesel güçler ile kaynakları konusunda bir uzlaşma oluşturarak varlığını devam ettirmek ve sonraki aşamalarda siyasal amaçlarına ulaşmak istemiştir. Yaptığı cazip anlaşmalar ile şirketleri çekmiş ve ekonomik getirileri ile kaynaklarını bir ölçüde kullanabildiğini göstermiştir. Siyasi, hukuki ve coğrafi şartlardan dolayı bölgesel yönetimin kaynaklarına ağırlıklı olarak orta-küçük büyüklükteki uluslararası enerji şirketleri ilgi göstermiştir. Coğrafi açıdan kapalı bir bölge olmayı komşular üzerinden aşmaya çalışmıştır. Fakat uluslararası sistem ve toplum aktörleri için enerji kaynakları önemli olmakla beraber toprak bütünlüğü ilkesi de temel ilkelerden biridir. Bu bakımdan bölgesel yönetimin enerji politikasının dayandığı sınır da bu ilke olmaktadır. 2017 yılında düzenlenen referandum ve sonrasında yaşanan gelişmeler bölgesel yönetimin petrol ve doğalgaz kaynaklarını hedeflediği ölçüde kullanamadığını göstermiştir.

SONUÇ

De facto devletlerin uluslararası sistem açısından önemleri artmaktadır. Post-Sovyet coğrafyadan Pasifik'e kadar dünyanın birçok bölgesinde yer alan *de facto* devletler uluslararası siyasetin gündeminde yer alabilmektedir. Yalnız bu çalışmanın da gösterdiği üzere akademik çalışmalar açısından bu yapılar ile ilgili zorluklar bulunmaktadır. En başta literatürde bu yapıların isimlendirilmesi, kavramsallaştırılması ve kategorize edilmesi konusunda yeterli düzeyde çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle *de facto* devletler ile ilgili yaklaşımlar da sınırlı düzeyde olmaktadır. 1991 Körfez Savaşı sonrasında uluslararası toplumun müdahalesi ile *de facto* bölge halini alan, 2003 sonrasında Irak'ta federal statü elde eden ve sonraki süreçlerde merkezi hükümetten ayrılarak farklı bir yola giren Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni tanımlamak zor olmaktadır. Bu nedenle bu doktora çalışması Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni devlet-benzeri bir yapı olarak ele almaya çalışmıştır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni ele alan bu çalışma ifade edilen teorik ve kavramsal yaklaşımların yetersizliğinden dolayı eklektik bir çerçevede ilerlemiştir. Krasner'in egemenlik kavramsallaştırmasından yola çıkan tez, Pegg'in "*de facto* devlet" isimlendirmesini benimsemiş ve Caspersen'in *tanınmayan devlet* tanımlamasını esas almıştır. Yine Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin diğer *de facto* devlet örnekleri ile olan benzerlik ve farklılıklarına yer vererek kısmi karşılaştırmalar da yapmıştır. Hem kuramsal hem de olgusal olarak konuyu ele alan çalışma yeni ve farklı bir tanımlama önermiştir. Yine çalışma Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin stratejik-coğrafi konumu ile birlikte petrol-doğalgaz kaynaklarının uluslararası sistem ve toplum ile olan ilişkileri üzerindeki etkisini ele alarak özgün bir yerde durmaktadır. Bu bakımdan bu tez çalışması, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni bir *de facto* devlet örneği olarak stratejik-coğrafi konumu ile birlikte doğal kaynaklarının dış ilişkilerine olan etkisini detaylı bir şekilde incelemiştir.

Bulunduğu coğrafya ve yol açtığı etkiler itibariyle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi hem bölgesel dinamikler açısından hem de küresel güçler ile kurduğu ilişkiler açısından önemli bir araştırma konusu olmuştur. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası sistem ve toplum ile ilişkilerinde stratejik-coğrafi konumunun yanısıra sahip olduğu petrol-doğalgaz kaynakları da etkili olmuştur. Tarihsel olarak bakıldığında Irak'taki Kürt entitesi, İngiltere'nin manda yönetimi döneminden başlayarak bir dizi talepte bulunmuş, 1960'ların başından itibaren bu talepler merkezi hükümetler ile gerilim ve çatışmalara neden olmuştur. Farklı düzeydeki aktörler uluslararası siyasette önem kazanmaları nedeniyle Irak Kürtleri ile doğrudan ve dolaylı ilişkiler kurmuştur. 1991 Körfez Savaşı, Irak'ta Kürtler için önemli bir dönüm noktası olmuş ve *de facto* bir bölge ve yönetimin kurulmasını beraberinde getirmiştir. 2003 sonrası dönemde Baas rejiminin devrilmesi ile birlikte kurulan yeni düzende Kürtler, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi olarak federal statü elde etmiştir. Fakat ilerleyen süreç ile birlikte bölgesel yönetim birçok açıdan merkezi hükümetten ayrılmıştır. Bu nedenle kurduğu siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler ile devlet-benzeri yapılar gibi hareket etmiştir. Yapılan bu çalışma da bölgesel yönetimin ilişkilerini devlet-benzeri yapı olma özelliği çerçevesinde ele almıştır.

De facto devletleri etkileyen ve ortaya çıkaran bir dizi süreç ve ortam bulunmaktadır. Soğuk Savaş öncesi ve sonrası dönemde uluslararası sistemde yaşanan değişimler devlet-benzeri yapıların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Dünyanın farklı bölgelerinde başarısız/kırılgan devlet (failed/fragile state) olarak adlandırılan egemenlik ve kapasite bakımından yetersiz devletler ortaya çıkmıştır. Bu devletler uluslararası toplum tarafından tanınmış olmak ile beraber sınırları içerisinde temel hizmetleri sağlamada dahi işlevlerini yerine getiremeyen devletlerdir. Benzer bir bağlamda ortaya çıkan *de facto* devletler ise içeride devlet olma fonksiyonlarını yerine getirmek ile beraber devletlerle eşit statüde tanınma elde edememişlerdir. Bu nedenle *de facto* devletlerin uluslararası sistem ve toplum ile nasıl siyasi, ekonomik, hukuki ve askeri ilişkiler kurdukları önem kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında *de facto* devletler uluslararası sistemin şekillendirdiği yapılar olmaktadır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin de geldiği aşamada uluslararası sistemdeki aktörlerin politikaları etkili olmuştur. 1991 Körfez Savaşı sonrasında alınan “Güvenli Bölge” ve “Uçuşa Yasak

Bölge” kararları, 2003’te koalisyon güçlerinin Irak’a müdahalesi sonrasında yaşanan gelişmeler ve IŞİD ile mücadele kapsamında sağlanan askeri, siyasi ve lojistik destekler bölgesel yönetimin şekillenmesi ve geldiği aşama açısından önemlidir. Bu aşamaları geçmesinde bölgesel yönetimdeki en eski parti olan KDP’nin önemli bir belirleyiciliği bulunmaktadır.

Bölgesel yönetim 2003 sonrası dönemde federal statü ile Irak’a entegre edilmeye çalışılmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde yaşanan gelişmeler bölgesel yönetimin statüsünü resmi olarak devam ettirmek ile beraber birçok konuda merkezi hükümetten ayrıştığını göstermiştir. İlk dönemlerde uluslararası toplumun toprak bütünlüğü ilkesine verdiği önem ve komşularının olası tepkilerinden dolayı bölgesel yönetim ayrılıkçı taleplerde bulunmamıştır. Ancak sonrasında siyasi, askeri ve ekonomik boyutlarıyla bir *de facto* devlet davranışı göstererek merkezi hükümetten ayrılmaya çalışmıştır. Uluslararası toplum nezdinde meşruiyet/kabul politikası ile birlikte uluslararası sistemdeki küresel ve bölgesel güçler ile merkezi hükümetten ayrı ilişkileri olan bölgesel yönetimin *egemenlik göstergesi olarak dış ilişkiler* kurduğunu söylemek yerinde olacaktır. Kendi gündemini takip etmeye çalışan bölgesel yönetimin dış ilişkilerinde başkan ve başbakan belirleyici olmaktadır. Kurulan Dış İlişkiler Dairesi ve temsilcilikler ise ikincil bir rol oynamaktadır. Parlamentonun etkisi bu ilişkilerin belirlenmesinde sınırlı düzeyde olmaktadır. Ancak burada belirtilmesi gereken KDP, KYB ve Goran gibi siyasi partilerin uluslararası sistemdeki aktörler ile ilişkileri farklı yönde olabilmektedir. Bu bakımdan bölgesel yönetimin dış ilişkilerinde kurumsallaşma düzeyi sınırlı düzeyde kalmıştır. Resmi-egemen devletlerin dış politikalarında karar-alma ve uygulama süreçlerindeki kurumsallaşmadan bölgesel yönetim için söz etmek mümkün görünmemektedir. Ancak bölgesel yönetim egemenlik iddiasının bir parçası olarak farklı ülkelerde temsilcilik açmış ve diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. 2003 öncesi dönemde Irak Kürtleri’nin dış ilişkileri daha çok askeri unsurlar ve istihbarat birimleri üzerinden gizli ve üstü örtülü bir biçimde gerçekleşmiştir. Ancak 2003 sonrası dönemde dış ilişkiler açık ve bilinen bir hal alarak siyasi, ekonomik ve diplomatik boyut kazanmıştır. Bölgesel yönetimin ilişkilerinde yaşanan bu dönüşümü Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye ile olan ilişkilerinde görmek mümkündür.

Yine birçok ülkenin diplomatik misyonunun bölgesel yönetimde bulunması diplomatik ilişkilerin kurulduğunu göstermiştir. Bölgesel yönetimin kurduğu ilişkilerde temel hedefi ve önceliği diğer *de facto* devletler gibi varlığını sürdürebilmek olmuştur.

Daha önce belirtildiği gibi bölgesel yönetim bir *de facto* devlet olarak uluslararası toplum nezdinde meşruiyet elde edebilmek üzere bir politika izlemiştir. Bu politikası güvenli/istikrarlı olma, demokratik/çoğulcu olma, IŞİD ile mücadele ve merkezi hükümet ile yaşanan uyuşmazlıklar etrafında şekillenmiştir. 2014'e kadar geçen sürede bölgesel yönetim, güvenli/istikrarlı olma ile birlikte demokratik/çoğulcu olma politikasını ön planda tutarken 2014 sonrasında ise IŞİD ile mücadele ve merkezi hükümet ile uyuşmazlıklarını öne çıkarmıştır. Genel olarak *de facto* devletlerin kırılgan devletler içerisinde ortaya çıktıkları görülmektedir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de özellikle 2003 sonrası dönemde Irak'taki devlet kırılganlığını lehine kullanmaya çalışmıştır. Baas sonrası dönemde Irak'ta yeni bir sistemin kurulması amaçlanmıştır. Ancak mezhep siyaseti ve dış aktörlerin müdahalesine açık olması nedeniyle ülkede istikrar ve güvenliğin sağlanmasında sorunlar yaşanmıştır. Şii-Sünni geriliminin artması ile birlikte Birleşik Devletler'in çekilmesi sonucu ülkede artan İran etkisinin siyasi ve ekonomik olduğu kadar askeri sonuçları olmuştur. İran'a yakın paramiliter grupların güçlü olması ülkedeki güvenlik ve istikrar sorununun farklı bir boyutunu oluşturmuştur. Mezhep kimliklerine dayalı şiddet eylemleri ülkeyi etkilerken bölgesel yönetim güvenlik ve istikrar açısından ülkenin geri kalanından ayrılmaya çalışmıştır. Bu nedenle bölgesel yönetimi tanımlarken “Öteki Irak” ifadesi de kullanılmıştır. Bölgesel yönetim istikrar ve güvenli olma politikası ile yatırımcıları çekmeyi de amaçlamıştır. Baas sonrası dönemde mezhep ve siyasi gruplara bağlılıklar ülkede kaynakların bölüşülmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle şeffaflık ve liyakat konularındaki eksiklikler ülkede patronaj ilişkilerinin normalleşmesine neden olmuştur. Özellikle kamu harcamalarının güvenlik alanına yöneltilmesi diğer hizmetlerin aksamasına neden olmuştur. Saddam sonrası dönemde koalisyon güçlerinin “demokratik” sisteme sahip bir Irak'ın kurulması politikası istenilen sonuca ulaşamamıştır. Öte yandan bölgesel yönetim bulunduğu coğrafyada göreceli olarak demokratik standartlara sahip olduğunu

göstermeye çalışmıştır. 1991 Körfez Savaşı'ndan itibaren temel demokratik normları uygulamaya çalışan bölgesel yönetimde farklı siyasi parti ve hareketler bulunmaktadır. Dini ve etnik azınlıklar için parlamento ve kabinede uygulanan kota sistemi ile demokratik olma söylemi güçlendirilmeye çalışılmıştır. Kadın hakları, sivil toplum ve medya konularında gelişmeler olmak ile beraber iç siyasetinde ve idari yapısında bölgesel yönetime yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Özellikle KDP'nin kimi zaman da KYB'nin siyasi, ekonomik ve idari anlamda kontrolü elinde bulundurma politikası muhalefetin tepkilerini arttırabilmektedir.

2014 sonrasında ise bölgesel yönetim uluslararası toplum nezdinde meşruiyet sahibi olmak için IŞİD ile mücadele ve merkezi hükümet ile uyuşmazlıkları öne çıkarmıştır. Baas rejiminin tasfiyesi ile birlikte ülkedeki Sünniler, siyaset, ekonomi ve bürokraside belirleyici olma pozisyonlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla Irak'ta Sünniler'in artan tepkisi eski rejim yanlılarını da içerecek şekilde El-Kaide ve IŞİD gibi örgütlerin zemin bulmasına neden olmuştur. Ağırlıklı olarak Suriye ve Irak'ta etkinlik gösteren IŞİD, şiddetin düzeyini uç düzeye çıkararak terör eylemlerinde bulunmuştur. Suriye'den sonra Irak'a doğru ilerleyen örgüt bölgesel yönetime yönelmiştir. Somaliland'ın El-Şebab örgütü ile mücadelesine benzer bir biçimde bölgesel yönetim de IŞİD ile mücadele konusunda uluslararası toplumun desteğini alarak meşruiyetini arttırma amacıyla olmuştur. IŞİD'in etkisiz hale getirilmesinden sonra bölgesel yönetim tartışmalı bölgelerde bu dönemde büyük oranda kontrolü sağlamıştır. Merkezi hükümet ile yaşanan uyuşmazlıklarda tartışmalı bölgeler içerisinde yer alan Kerkük'ün de kontrolü bu dönemde bölgesel yönetime geçmiştir. Yine tartışmalı meselelerden biri olan bölgesel yönetimin bütçe payının verilmesinde sorunlar yaşanmıştır. Merkezi hükümet petrol ve doğalgaz satışını gerekçe göstererek bütçe payında kesintiler yapmış ve bir süreliğine bütçe payını ödememiştir. Bölgesel yönetim, uluslararası toplum nezdinde meşruiyet kazanmak için merkezi hükümet ile olan uyuşmazlıklarını da kullanmaya çalışmıştır. Taraflar arasında yapılan görüşme ve müzakerelerde kısa süreli uzlaşılar sağlanmak ile beraber nihai sonuca ulaşamamaktadır. Bu açıdan merkezi hükümet ile bölgesel yönetim arasındaki ilişkilerin gerilimli ve değişken bir biçimde devam edeceğini söylemek mümkündür.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası sistem aktörleri ile olan ilişkileri Ortadoğu'da küresel ve bölgesel güçler arasındaki ilişkilerin dinamiklerinden etkilenmektedir. Somaliland'ın Afrika Boynuzu'nda, Güney Osetya'nın Kafkasya'da ve Tayvan'ın Güney Çin Denizi'ndeki konumuna benzer bir şekilde bölgesel yönetim Ortadoğu'da konumlanmaktadır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgesel güçlerden Türkiye ve İran ile olan ilişkileri bölgesel yönetimi etkilemektedir. Burada üzerinde durulması gereken husus bölgesel yönetimin ikili ilişkilerinde belirleyiciliğinin sınırlı düzeyde olduğudur. Bu durum *de facto* devletlerin siyasi, ekonomik ve askeri kapasitelerinin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bölgesel yönetimin kurduğu ilişkiler bölgesel sistem ve rekabetin yeniden üretilmesinde önemli bir faktör olmuştur. Belirtildiği üzere Birleşik Devletler'in bölgeye yönelik politikalarında bölgesel yönetim önemli bir unsur olmuştur. Böylece başta Türkiye ve İran olmak üzere bölgesel güçler arasındaki ilişki ve rekabetin yanında bu ülkelerin ABD ile kurduğu ilişkiler bölgesel yönetimin de göz önünde bulundurulmasını gerektirmiştir.

De facto devletlere siyasi, ekonomik ve askeri destek sağlayan patron devletler olabilmektedir. Patron devlet desteğinin tipik bir örneğini Rusya ile Güney Osetya ve Abhazya arasındaki ilişkilerde görmek mümkündür. Ancak patron devlet olmamasına rağmen Birleşik Devletler'in siyasi, ekonomik ve askeri destekleri bölgesel yönetim için belirleyici olmuştur. Soğuk Savaş döneminde istihbarat ve askeri birimler üzerinden Irak Kürtleri ile ilişki kuran Birleşik Devletler, 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra siyasi, ekonomik ve diplomatik ilişkiler de kurmaya başlamıştır. 1990'lı yıllardan Baas rejiminin devrilmesine kadar geçen sürede Kürt parti ve grupları arasında gerilimler yaşanmıştır. Bu dönemde Irak'ın toprak bütünlüğünü koruma politikasını takip eden Birleşik Devletler Kürt partiler arasındaki sorunların sonlandırılması için çaba göstermiştir. Koalisyon güçlerinin Baas rejimini devirmesinde ittifak halinde olduğu Kürtler, ülkede önemli bir konum edinmiştir. Yeni kurulan düzende bölgesel yönetim, Birleşik Devletler açısından ülkede istikrarın sağlanması ve İran'ın nüfuzunun sınırlandırılmasında önemli bir yer edinmiştir. Yine IŞİD ile mücadele kapsamında Birleşik Devletler önemli destekler sağlamıştır. En büyük konsolosluk komplekslerinden birini Erbil'e inşa

etme sürecinde olan Birleşik Devletler'in bölgesel yönetimde askeri üsleri de bulunmaktadır. Yine NATO misyonu kapsamında personel sayısının Irak'ta arttırılma planı bölgesel yönetimi de etkileyecektir. Bu bakımdan Birleşik Devletler ile ilişkileri bölgesel yönetim açısından ciddi düzeyde önemlidir. Bölgesel yönetimin Washington temsilciliğinin etkinliği de bu ilişkilerin önemini doğrular niteliktedir.

Hem bölgesel güç hem de komşu olmaları nedeniyle Türkiye ve İran ile ilişkileri Irak Kürt Bölgesel Yönetimi açısından önemli olmaktadır. 2003 sonrası dönemde sahip oldukları Kürt nüfusa örnek teşkil etme ve bölgede istikrarsızlıklara neden olma ihtimaline karşı Türkiye ve İran bölgesel yönetimin Irak'tan ayrılma girişimlerine karşı çıkmıştır. Ancak yaşanan gelişmeleri lehine çevirmek isteyen Türkiye ve İran, bölgesel yönetimi etki alanlarında tutma politikasına yönelmiştir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Irak Kürtleri ile mesafeli bir ilişki içerisinde meseleyi Irak'ın içişleri olarak görme eğiliminde olmuştur. İran ise aynı dönemde Baas rejimine karşı Kürt parti ve gruplara genellikle destek vermiştir.

1991 Körfez Savaşı sonrasında Türkiye, Irak'ta Kürt partileri ile ilişkiler kurmuştur. Türkiye, bu dönemden itibaren bölgede askeri varlığını arttırmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin de Irak Kürtleri ile olan ilişkileri askeri unsurlar ve istihbarat birimleri üzerinden olmuştur. 2003 sonrası dönemde ise Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması Türkiye'nin kırmızı çizgilerinden olmuştur. Bu nedenle bölgesel yönetim ile Türkiye arasındaki ilişkiler 2008 yılına kadar sınırlı seviyede olmuştur. Sözü edilen dönemde taraflar arasında olumlu bir ilişkiden söz etmek mümkün değildir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar olmasından sonra Ortadoğu'da etkin olma politikası kapsamında bölgesel yönetime olan yaklaşım da değişmiştir. Tarihsel olarak diğer komşulara oranla sorunsuz ilişkilere sahip olduğu Irak'ta rejimin devrilmesi ve İran'ın artan nüfuzu bu politikada etkili olmuştur. Öncelikle ekonomik ve ticari ilişkilerde görülen gelişmeler Türkiye'nin bölgesel yönetim ile olan siyasi ilişkilerine de yansımıştır. Türkiye'nin PKK'dan kaynaklanan güvenlik kaygıları da bu yakınlaşmanın önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Çözüm süreçlerinde bölgesel yönetimin de yer alması bu durum ile bağlantılıdır. 2011 yılında Erbil'de başkonsoloslüğün açılması ilişkilerin farklı bir boyut aldığını göstermiştir. Arap

Baharı ile birlikte merkezi hükümet ile yaşadığı gerilimler de Ankara'nın bölgesel yönetim ile yakınlaşmasında etkili olmuştur. Yine IŞİD ile mücadele kapsamında bölgesel yönetimin peşmergeleri TSK tarafından eğitilmiştir. 2017 yılına kadar enerji kaynaklarını da içeren bir şekilde Türkiye ile bölgesel yönetim arasında yakın ilişkiler olmuştur. Bölgesel yönetimin geldiği aşamada Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin önemli katkıları olmuştur. Ancak 2017 referandumu sonrasında ilişkilerde bir yavaşlama olmuştur. Bununla beraber güvenlik ve ekonomik boyutuyla ilişkiler devam etmektedir. Özellikle Suriye'de Türkiye ile bölgesel yönetimin çıkarlarının uyuşması birbirine yakın politikalar izlemelerini beraberinde getirebilmektedir.

İran da 2003 sonrası dönemde Irak'ta nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. Özellikle Şii unsurlar üzerinden bu politikasını uygulamaya koyan İran, ülkenin toprak bütünlüğünün korunmasını da önceliği haline getirmiştir. Ortadoğu'da hegemonya kurma girişimleri olan İran, coğrafi açıdan bu politikasını etkileyebilecek bir konumda olan bölgesel yönetimi kontrol altında tutmak istemiştir. Bu nedenle bölgesel yönetimin ileri düzeyde taleplerini sınırlandırmak istemek ile beraber bölgesel yönetimdeki parti ve hareketler ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bölgesel yönetimde ilk konsolosluk açan ülkelerden olan İran, Süleymaniye bölgesinde etkili olan KYB ve Goran hareketi ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. Aynı zamanda KDP ile de ilişkilerini belli bir düzeyde tutarak bölgesel yönetimi etki alanında tutma politikasını sürdürmüştür. Kültürel yakınlığı da kullanmak ile İran ilişkilere farklı bir boyut kazandırmak istemiştir. Bölgesel yönetim ile ticaret hacmini yükseltmeye çalışan İran ekonomik açıdan da bölgesel yönetim üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. İran, IŞİD ile mücadele kapsamında bölgesel yönetime destek vermek isteyen ilk ülkelerden biri olmuştur. Ancak bölgesel yönetimin başta Birleşik Devletler ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurmasını bölgede etkinliğinin sınırlandırılması olarak görmektedir. Bu bakımdan bu ilişkileri olumlu karşılamamaktadır. Yine bölgesel yönetimin 2017 referandumuna karşı çıkmasında İran'ın bölgede hegemonya kurma projeksiyonu etkili olmuştur.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin dış ilişkilerinin bir boyutunu da sahip olduğu petrol-doğalgaz kaynakları oluşturmaktadır. Bu doktora tez çalışmasının dikkat çektiği üzere bölgesel yönetim kaynaklarını siyasi-diplomatik ilişkilerini tamamlayacak şekilde kullanmaya çalışmıştır. Dış ilişkilerine benzer biçimde bölgesel yönetimin enerji kaynakları politikasını da *egemenlik göstergesi olarak petrol-doğalgaz kaynakları* biçiminde ifade etmek doğru olacaktır. 2005'te hazırlanan Irak anayasasındaki muğlaklıktan dolayı bölgesel yönetim kaynakları yönetme hakkının kendisine ait olduğunu belirtmiştir. Bu hakkı da egemenlik kullanma ve “kaynak bölgeselciliği” çerçevesinde bir politika olarak takip etmiştir. Önemli miktarda kaynaklara sahip olan bölgesel yönetim bu kaynaklarını siyasi ve diplomatik ilişkilere tahvil etmeye çalışmıştır. Böylece bölgesel yönetim içeride ve dışarıda meşruiyetini arttırma politikası ile ekonomik açıdan Tayvan'a benzer şekilde yüksek bir profil sergilemek istemiştir. Coğrafi, hukuki ve siyasi risklerden dolayı uluslararası şirketleri çekebilmek için bölgesel yönetim yatırımcı yanlısı bir politika olarak üretim paylaşımına dayalı anlaşmalar yapmıştır. Bu nedenle ilk aşamada küçük-orta büyüklükteki şirketler daha sonra ise büyük şirketler bölgesel yönetimin kaynaklarına ilgi göstermiştir. Somaliland'de olduğu gibi bölgesel yönetimin kaynaklarına daha çok küçük-orta büyüklükteki şirketler ilgi göstermektedir. Bu tez çalışması da büyük şirketlerin siyasi, hukuki ve coğrafi risklerden kaçınması nedeniyle küçük-orta büyüklükteki şirketlerin *de facto* devletlere yönelerek büyüme-kar arttırma amacına sahip olduğunu Irak Kürt Bölgesel Yönetimi örneğinde açıklamaya çalışmaktadır.

Farklı ülkelerden şirketleri çekmeyi amaçlayan bölgesel yönetim bu politikası ile siyasi-diplomatik ilişkilerini de ilerletmeyi amaçlamıştır. Başta Birleşik Devletler, Rusya ve Çin'den gelen şirketler ile anlaşmalar yaparak bu güçler ile ekonomik ilişkilerin yanında siyasi ilişkilerini de geliştirmek istemiştir.

Bölgesel yönetim kaynaklarının büyük bir bölümünü Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırarak coğrafi anlamda dezavantajlarını aşmaya çalışmıştır. Türkiye'nin de artan enerji ihtiyacı ile bölgesel yönetimin petrol-doğalgaz diplomasisinin kesişmiş olması her iki tarafın yakınlaşmasının farklı bir boyutunu

oluşturmuştur. 2017 referandumundan sonra bile kaynakların Türkiye üzerinden transferine devam edilmiştir. Bulunduğu bölgede Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin enerji kaynağı üreticisi olması İran'ın da müdahil olmasını beraberinde getirmiştir. Doğalgaz ve petrol kaynakları açısından önemli rezervlere sahip olan İran'ın enerji piyasasında önemini korumak istemesi bölgesel yönetimin kaynaklarını da yakından takip etmesini sağlamıştır. Kerkük ve Süleymaniye yakınlarındaki kaynakların İran üzerinden taşınması planlanmıştır. Yalnız Türkiye ile bölgesel yönetim arasında görülen petrol-doğalgaz kaynaklarına dayalı ilişki İran ile olan ilişkilerde söz konusu olmamıştır.

1991 Körfez Savaşı'ndan itibaren aşamalı olarak mevcut duruma gelen bölgesel yönetim ortaya çıkan değişim ve krizlerden yararlanmaya çalışmıştır. Baas rejiminin devrilmesi, IŞİD ile mücadele ve Irak'ta İran'ın etkisinin sınırlandırılmak istenmesi bölgesel yönetim için önemli dönüm noktaları olmuştur. Ortaya çıkan imkanları kullanan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, 2014 sonrasında IŞİD ile mücadele ve merkezi hükümet ile yaşadığı uyuşmazlıklardan dolayı meşruiyet elde ettiği algısının yanısıra petrol-doğalgaz kaynaklarını da dünya pazarlarına ulaştırabildiği düşüncesi ile bağımsızlık referandumu düzenlemeye yönelmiştir. IŞİD ile mücadele kapsamında başta Kerkük olmak üzere tartışmalı bölgelerde kontrolü sağlaması bölgesel yönetim için önemli motivasyonlardan biri olmuştur. Bölgesel yönetimin liderliği genel olarak referanduma gitmeyi self-determinasyon hakkına dayandırmaya çalışmıştır. İç siyasette referandum konusunda farklı tartışmalar da cereyan etmiştir. KDP ağırlıklı olarak milliyetçi bir söylem etrafında referandum kampanyasını yürütmüştür. Muhalif parti ve gruplar ise KDP'nin siyasi ve ekonomik meşruiyet konusundaki sorunları referandum ile aşmaya çalıştığını ileri sürmüştür. Merkezi hükümet referandum girişiminin hukuki olmadığını ileri sürerek bölgesel yönetime karşı çıkmıştır. Referandumdan önce Birleşmiş Milletler, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi uluslararası toplum aktörleri bölgesel yönetimi referandumu ertelemesi konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Referandumu düzenleyen bölgesel yönetim sonrasında başta merkezi hükümet olmak üzere İran ve Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Referandumdan kısa bir süre sonra merkezi hükümete bağlı

güçler Haşdi Şabi'nin de desteği ile Kerkük ve tartışmalı bölgelerde kontrolü ele geçirmiştir.

Uluslararası toplumdan beklediği desteği bulamamış olması bölgesel yönetimin yanlış hesaplama yaptığını göstermiştir. Toprak bütünlüğü prensibi uluslararası toplum için self-determinasyon ilkesine baskın gelmektedir. Self-determinasyon ilkesinin uluslararası sistemdeki düzen ve istikrarı bozacağı düşüncesi belirleyici olmaktadır. Bu bakımdan Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması hem büyük güçler hem de bölgesel güçler için önemlidir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin ayrılması durumunda Irak'ta nüfus Şii ağırlıklı olacaktır. Bu durum da İran'ın ülkedeki etkisini arttırma ihtimalini barındırmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri bu saik ile bölgesel yönetimin bağımsızlık girişimine olumsuz yaklaşmaktadır. Rusya ve Çin ise bölgesel yönetimin petrol-doğalgaz kaynaklarına ilgi göstermek ile beraber toprak bütünlüğü ilkesini ön planda tutmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bölgesel yönetimin petrol-doğalgaz diplomasisinin ulaşabildiği sınır toprak bütünlüğü ilkesi olmaktadır. Türkiye ve İran da sınırları içerisindeki Kürt nüfusa örnek olma ihtimaline karşı bölgesel yönetimin ayrılma girişimlerine karşı çıkmaktadır. Bölgesel yönetimin bu girişiminin Ortadoğu'da istikrarsızlık ve kaosu beraberinde getireceği düşünülmektedir.

Uluslararası toplumdaki tanıma rejiminin tutucu bir karakterde olması da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi için zorlayıcı olmaktadır. Başta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeleri, bölgesel güçlerden Türkiye ile İran ve merkezi hükümet arasında bir uzlaş olmaları durumunda bölgesel yönetimin egemenlik kulübünün üyesi olma ihtimali bulunmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere bölgesel yönetim *de facto* devlet olduğundan dolayı küresel ve bölgesel güçler ile ilişkilerinde sınırlı bir etkiye sahiptir. Coğrafi ve ekonomik anlamda bölgesel yönetimin Türkiye ve İran'a bağımlı olması söz konusudur. Bu bakımdan bölgesel yönetimin *de facto* devlet olarak yoluna devam etmesi ilişki kuran aktörlerin çıkarları açısından daha kolay olmaktadır. Aksi durumda aktörler bölgesel yönetim ile ilişki kurarken uluslararası norm ve kurallara daha çok uymak durumunda kalabilecektir. Bu durum bölgesel yönetim üzerindeki etkinin sınırlanması anlamına gelmektedir.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin geleceği üzerinde küresel/bölgesel düzeyde şartların yanında iç siyaset ve ekonomisindeki dinamikler de etkili olacaktır. KDP'nin Erbil ve Duhok'ta KYB ve diğer partilerin Süleymaniye'de etkin olmasının siyasi, ekonomik ve askeri sonuçları olmaktadır. Partilere bağlılığın önemli olması, partilere bağlı güvenlik güçleri ve partilerin dış ilişkilerinde farklı yönelimler içerisinde olabilmesi önemli etmenler olabilmektedir. 1998 Washington Anlaşması ve 2003 sonrası dönemde federal statünün elde edilmesiyle ayrışmalar azalmıştır. Yalnız partilerin iktidar ve güç bölüşümüne dayalı iç siyaset yapısı gerilim ve istikrarsızlıkları arttırabilmektedir. Bunlara ekonomik ve sosyal memnuniyetsizlikler de eklenince bölgesel yönetim için durum zorlayıcı olmaktadır.

Bölgesel yönetim önemli miktardaki rezervleri ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini ilerletmek istemiştir. Günlük petrol üretimini yaklaşık 700 bin varile kadar çıkaran bölgesel yönetim merkezi hükümetin bütçe payını ödemediği dönemlerde petrol-doğalgaz kaynaklarından elde ettiği gelir ile ayakta durmaya çalışmıştır. Vergilendirme sisteminin geliştirilmemiş olması bölgesel yönetimin rantiyeci devlet görünümünde olmasına neden olmuştur. IŞİD saldırıları, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve bütçe kesintisi bölgesel yönetimi olumsuz etkilemiştir. IŞİD saldırıları sonrasında şirketlerin bir bölümü faaliyetlerini durdurmuştur. Yine şirketlere yapılması gereken ödemelerde aksamaların olması uluslararası düzeyde hukuki sorunlar oluşturmıştır. Kaynakların yönetilmesinde kurumsallaşmanın sınırlı olması, şeffaflık konusundaki eleştiriler ve patronaj ilişkilerinin belirleyici olması da söz konusu olabilmektedir. Bu konuda muhalif parti ve hareketler protestolarda bulunmaktadır. Nüfusun çoğunun maaş ve sosyal transferlere bağımlı olması eklendiğinde bölgesel yönetim için işler zorlaşmaktadır. Tezde bölgesel yönetimin karşılaştığı iç ve dış sorunların daha iyi anlaşılması için Güney Sudan gibi devlet-benzeri yapı deneyimi olan ve sonradan bağımsız devlet olan örneklere de değinilmiş, devlet-benzeri-yapıların uluslararası sistemdeki durumunu daha iyi konumlandırmak amaçlanmıştır. Örneğin; Güney Sudan da bölgesel yönetim gibi petrol kaynaklarını kullanarak siyasi-diplomatik ilişkilerini ilerletmek istemiştir. Coğrafi anlamda kaynaklarını taşımak için Sudan, Kenya ve Etiyopya'ya ihtiyaç duyan Güney Sudan gelirlerinin büyük bir kısmını petrol

satışından elde etmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde petrolden elde edilen gelirin bölüşülmesinde yaşanan sorunlar bir iç savaşa neden olmuştur. Güney Sudan'dan farklı koşullara sahip olmak ile beraber Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin de sorunlar yaşaması ihtimal dahilindedir. Bu nedenle bölgesel yönetimin siyasi, ekonomik ve idari reformlar yapma planlaması bulunmaktadır.

Anlaşılabacağı üzere bölgesel yönetim tarihsel süreç içerisinde uluslararası siyasette yaşanan değişim ve kırılmalardan yararlanarak aşamalı olarak mevcut duruma gelmiştir. Uluslararası toplum için belirleyici olan norm/prensipiler ile birlikte tanıma rejimi bölgesel yönetimin geleceği üzerinde etkili olmaktadır. Soğuk Savaş sonrası küreselleşme dalgasından mülahem devletlerin egemenliğinin dönüşmesi ve aşınması olgusunun belli bir noktaya dayanmış olması devletlerin sınırlarını ve bu sınırlar içerisindeki egemenliğini korumasını yeniden gündeme getirmiştir. Bu bakımdan uluslararası sistemde yaşanabilecek değişim ve dönüşümler bölgesel yönetimi ilgilendiren şartları ortaya çıkarma olasılığını barındırmaktadır. Covid-19 pandemisinin beraberinde getireceği siyasi, ekonomik, jeopolitik ve hukuki dönüşümler uluslararası sistem ve toplumu da etkileyecektir. Yine Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki küresel düzeydeki rekabetin jeopolitik ve ekonomik boyutlarıyla Ortadoğu'ya yansısı halinde bölgedeki dinamiklerin yeniden şekillenmesi söz konusu olabilecektir. Tezde dikkat çekildiği üzere hem Birleşik Devletler'in hem de Çin'in bölgesel yönetime büyük konsolosluk kompleksleri inşa etmeleri küresel rekabetin sembolik yansısı olarak görülebilir. Dolayısıyla oluşabilecek yeni dinamikler bölgesel yönetimi de etkileyecektir. Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında yaşanan gelişmeler bölgesel yönetimin geldiği aşamada etkili olduğundan dolayı uluslararası sistemde oluşabilecek yeni dinamiklerin de etkili olacağını söylemek mümkündür.

Daha önce belirtildiği üzere uluslararası sistemdeki devlet-benzeri yapıların isimlendirilmesi, kavramsallaştırılması ve kategorize edilmesi konusunda yeterli düzeyde çalışma bulunmamaktadır. Örneğin; Uluslararası İlişkiler teorilerinden realizmin analiz nesnesi olamayan *de facto* devletlerin temel politikası bu teorinin belirleyici yaklaşımlarından varlıklarını sürdürmek (survival) olmaktadır. Literatürde

bu eksikliklerin giderilmesi ileride yapılacak çalışmalara yol göstermesi açısından önemlidir. Yine *de facto* devletleri karşılaştırmalı bir çerçevede ele alacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın ele aldığı bir *de facto* devlet örneği olan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni başta Somaliland ve Tayvan gibi *de facto* devletler ile karşılaştırmalı bir perspektiften ele alacak çalışmalar literatüre hem metodolojik açıdan katkıda bulunacak hem de bu yapıları anlaşılır kılacaktır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi bir *de facto* örneği olarak stratejik-coğrafi konumu ile birlikte doğal kaynaklarının dış ilişkilerine etkisi bu çalışmada incelenmiştir. Bölgesel yönetim ile ilgili ileride yapılacak çalışmaların dış ilişkilerde kurumsallaşma düzeyini ve aktörlerin etkisini ayrıntılı şekilde ele alması önemli olacaktır. Bu açıdan bölgesel yönetimin bu iç dinamiklerini de ele alacak çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. *De facto* devlet olma çerçevesinde bölgesel yönetimdeki siyasi partilerin coğrafi, siyasi ve ekonomik güç bölüşümünün geleceği üzerindeki etkisi de ele alınmayı gerektirmektedir. Benzer şekilde petrol-doğalgaz kaynaklarının içeride ve dışarıda siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan bölgesel yönetime olan etkilerini daha detaylı ve kuşatıcı şekilde ele alacak çalışmalara da gereksinim bulunmaktadır.

Bu çalışma Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin uluslararası sistem ve toplum ile ilişkilerini sorunsallaştırmıştır. *De facto* devlet olarak bölgesel yönetimin bu çerçevede meşruiyet elde etme politikasına, küresel/bölgesel güçler ile ilişkilerine ve petrol-doğalgaz kaynaklarının dış ilişkilerindeki etkisine odaklanılmıştır. Bu bağlamda Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ni uluslararası ve bölgesel sistemde bir aktör olarak daha anlaşılır kılmaya katkı sağlanması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Kitap Bölümleri

- Ahmad, Mohammad. **Iraqi Kurds and Nation-Building**. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Akreyi, Hemin R. A. “The Paradox of Federalism and the Iraqi Federation”, Alex Danilovich (Ed.). **Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan** içinde. London: Routledge, 2019.
- Al-Ali, Zaid. **The Struggle for Iraq’s Future**. New Haven: Yale University Press, 2014.
- Albina, Elena. “The External Relations of Tatarstan: In Pursuit of Sovereignty, or Playing the Sub-Nationalist Card?”, David Crikemans (Ed.), **Regional Sub-State Diplomacy Today**. Leiden: Martinus Nijhoff, 2010.
- Alina, Minoo. **Honor and Violence against Women in Iraqi Kurdistan**. London: Palgrave Macmillan, 2013.
- Anaid, Anwar. “Learning from History: Kurdish Nationalism and State-Building Efforts”, Alex Danilovich (Ed.), **Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics**. London: Routledge, 2017.
- Anaid, Anwar. “Seeking Sovereignty under Modern Conditions: The Case of Iraqi Kurdistan Alex Danilovich (Ed.). **Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan** içinde. London: Routledge, 2019.
- Anderson, Liam and Gareth Stansfield. **Crisis in Kirkuk**. Pennsylvania: University of Pennsylvania, 2009.
- Anderson, Liam. “The Disputed Territories of Northern Iraq”, Michael M. Gunter (Ed.). **Routledge Handbook on the Kurds**. London: Routledge, 2019.
- Anderson, Liam ve Gareth Stansfield. **The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Division**. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Auzer, Khazal Abdullah. **Institutional Design and Capacity to Enhance Effective Governance of Oil and Gas Wealth: The Case of Kurdistan Region**. Springer, 2017.
- Aziz, Mahir A. **Irak Kürtleri**. Zülal Kılıç (çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Aziz, Sardar and Sherko Kirmanj. “Iran’s Regional Hegemony and Kurdish Independence”, Alexander Danilovich (Ed.). **Federalism, Secession, and**

- International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan** içinde. London: Routledge, 2019.
- Bartelson, Jens. **The Genealogy of Sovereignty**. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Bengio, Ofra. "Autonomy in Kurdistan in Historical Perspective", Brendan O'Leary, John McGarry and Khaled Salih (Ed.), **The Future of Kurdistan in Iraq**. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005.
- Bengio, Ofra. **The Kurds of Iraq: Building a State Within a State**. London: Lynnie Rienner, 2012.
- Berridge, G. R. **Diplomacy: Theory and Practice**. London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Bina, Cyrus. **A Prelude to the Foundation of Political Economy: Oil, War, and Global Polity**. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Bruinessen, Martin van. **Ağa, Şeyh, Devlet**. Banu Yalkut (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Bryden, Matt. "State within a Failed State: Somaliland and the Challenge of International Recognition", Paul Kingston and Ian Spears (Eds.), **States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era**. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Bull, Hedley. **The Anarchical Society**. London: Macmillan, 1977.
- Caspersen, Nina. "The Pursuit of International Recognition After Kosovo". **Global Governance**. No. 21, 2015.
- Caspersen, Nina ve Gareth Stansfield. "Introduction", Nina Caspersen and Gareth Stansfield (Eds.), **Unrecognized States in the International System**. London: Routledge, 2011.
- Caspersen, Nina. **Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System**. Cambridge: Polity Press, 2012.
- Caspersen, Nina. "State without Sovereignty: Imitating Democratic Statehood", Nina Caspersen and Gareth Stansfield (Eds.), **Unrecognized States in the International System**. London: Routledge, 2011.
- Chapman, Dennis. **Security Forces of the Kurdistan Regional Government**. US Army War College, 2009.
- Charountaki, Marianna. **The Kurds and US Foreign Policy: International Relations in the Middle East since 1945**. London: Routledge, 2011.

- Chorev, Matan. "Unrecognized States and Globalization", Nina Caspersen and Gareth Stansfield (Eds.), **Unrecognized States in the International System**. London: Routledge, 2011.
- Cornago, Noe. "Diplomacy and Paradiplomacy in the Redefinition of International Security: Dimensions of Conflict and Co-operation", Francisco Aldecoa and Michael Keating (Eds.). **Paradiplomacy in Action: The Foreign Relations of Subnational Governments**. Routledge: London, 1999.
- Cornago, Noe. "On the Normalization of Sub-State Diplomacy", David Criekemans (Ed.), **Regional Sub-State Diplomacy Today**. Leiden: Martinus Nijhoff, 2010.
- Cornago, Noe. "Paradiplomacy and Protodiplomacy", Gordon Martel (Ed.), **The Encyclopedia of Diplomacy**. John Wiley & Sons, 2018.
- Cornago, Noe. "Perforated Sovereignities, Agonistic Pluralism and the Durability of (Para)diplomacy", David Criekemans (Ed.), **Regional Sub-State Diplomacy Today**. Leiden: Martinus Nijhoff, 2010.
- Crawford, James. **The Creation of States in International Law**. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Danilovich, Alexander. "Iraqi Federalism", Alex Danilovich (Ed.). **Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics**. London: Routledge, 2017.
- Danilovich, Alexander. **Iraqi Federalism and the Kurds**. London: Farnham, 2014.
- Dannreuther, Roland. "Geopolitics and International Relations of Resources", Roland Dannreuther and W. Ostrowski (Ed.). **The Palgrave Macmillan Global Resources: Conflict and Cooperation**. New York: Macmillan, 2013.
- Dawisha, Adeed. **Iraq: A Political History**. Princeton: Princeton University Press, 2009.
- Dickson, Bruce J. "The Quality of Democracy in Taiwan", Wei-chin Lee (ed.). **Taiwan's Political Re-Alignment and Diplomatic Challenges**. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
- Dodge, Toby. **Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied**. New York: Columbia University Press, 2003.
- Duchahek, I. **The Territorial Dimension of the Politics: Within, Among and Across Nations**. Boulder: Westview Press, 1986.
- Elazar, Daniel. **Exploring Federalism**. Alabama: The University of Alabama Press, 1991.
- Entessar, Nader. "Iran and the Kurds", Michael M. Gunter (Ed.). **Routledge Handbook on the Kurds**. London: Routledge, 2019.

- Fabry, Mikulas. "Unrecognized States and National Identity", Martin Riegl and Bohumil Dobos (Eds.). **Unrecognized States and Secession in the 21st Century**. Cham: Springer, 2017.
- Frappi, Carlo. "The Energy Factor: Oil and State Building in Iraqi Kurdistan", Stefano M. Torelli (Eds.). **Kurdistan: An Invisible Nation**. Milano: ISPI, 2016, 91-121.
- Geldenhuys, Deon. **Contested States in World Politics**. London: Palgrave Macmillan, 2009.
- Gourlay, William. "Mesopotamian Nexus: Iran, Turkey, and the Kurds", Sharam Akbarzadeh and Dara Conduit (Eds.). **Iran in the World**. London: Palgrave Macmillan, 2016.
- Gunter, Michael. **The Kurds Ascending**. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Gürbey, Gülistan and Caner Yıldırım, "Perspectives of an Independent Energy Export Policy of Iraqi Kurdistan", Gülistan Gürbey and Caner Yıldırım (Eds.). **Iraqi Kurdistan's Statehood Aspirations**. London: Palgrave Macmillan, 2019, 57-85.
- Griffiths, Ryan D. "Kurdistan, the International Recognition Regime and the Strategy of Secession", Alexander Danilovich (Eds.). **Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan** içinde. London: Routledge, 2019.
- Hakeem, Murad. "The Reality of Civil Society in Kurdistan Region", Gülistan Gürbey, Sabine Hofmann and Ferhad Ibrahim Seyder (Eds.). **Between State and Non-State: Politics and Society in Kurdistan-Iraq and Palestine**. New York: Palgrave Macmillan, 2017.
- Harvey, James ve Gareth Stansfield, "Sovereignty, Secessionism, and Political Economy", Nina Caspersen ve Gareth Stansfield (Eds.). **Unrecognized States in the International System**. London: Routledge, 2011.
- Held, D. "The Development of the Modern State", Stuart Hall ve Bram Gieben (Eds.). **Formations of Modernity**. Oxford: Polity Press, 1992.
- Heywood, Andrew. **Key Concepts in Politics**. New York: Palgrave Macmillan, 2000.
- Heywood, Andrew. **Politics**. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Hinnebusch, Raymond. **The International Politics of the Middle East**. Manchester: Manchester University Press, 2003.
- Hinnebusch, Raymond and Anoushiravan Ehteshami, Louise Fawcett (Ed.). "Foreign Policymaking in the Middle East: Complex Realism, **International Relations of the Middle East**, Oxford: Oxford University Press, 2016.

- Hocking, Brian. "Patrolling the 'Frontier': Globalization, Localization and the 'Actorness' of Non-Central Governments", Francisco Aldecoa and Michael Keating (Eds.). **Paradiplomacy in Action: The Foreign Relations of Subnational Governments**. Routledge: London, 1999.
- Hybrid Actors: Armed Groups and State Fragmentation in the Middle East**, New York: The Century Foundation Press, 2019.
- Isakhan, Benjamin. "The Iraqi Kurdish Response to the "Islamic State": Political Leverage in Times of Crisis", Gareth Stansfield and Mohammed Shareef (Eds.). **The Kurdish Question Revisited**. New York: Oxford University Press, 2017.
- Ismael, Tareq Y. and Jacqueline S. Ismael, **Iraq in the Twenty-First Century: Regime Change and the Making of a Failed State**. London: Routledge, 2015.
- Jackson, Robert H. **Quasi-States: Sovereignty, International Relations and Third World**. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Jackson, Robert H. **Sovereignty**. Cambridge: Polity Press, 2007.
- Jwaideh, Wadie. **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi**. İsmail Çekem ve Alper Duman (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Kaplan, Seth D. **Fixing Fragile States: A New Paradigm for Development**. Connecticut: Greenwood, 2008.
- Keating, Michael. "Regions and International Affairs: Motives, Opportunities and Strategies", Francisco Aldecoa and Michael Keating (Eds.). **Paradiplomacy in Action: The Foreign Relations of Subnational Governments**. London: Routledge, 1999.
- Keohane, Robert O. **Power and Interdependence**. London: Pearson, 2011.
- Ker-Lindsay, James. "The Four Pillars of a Counter-Secession Foreign Policy: Lessons from Cyprus", D. Muro and E. Woertz (Eds.). **Secession and Counter-Secession: An International Relations Perspective**. Barcelona: CIDOB, 2017, 85-89.
- Kholi, Hugo El. "China's Energy Strategy in Iraq and Iraqi Kurdistan", Alexander Danilovich (Eds.). **Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan içinde**. London: Routledge, 2019.
- Kingston, Paul and Ian Spears. "Conclusion", Paul Kingston and Ian Spears (Eds.), **States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era**. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Krasner, Stephen D. **Sovereignty - Organized Hypocrisy**. Princeton: Princeton University Press, 1999.

- Kuruüzüm, Umut. "In Search of Futures: Uncertain Neoliberal Times, Speculations, and the Economic Crisis in Iraqi Kurdistan, Emel Elif Tugdar and Serhun Al (Eds.), **Comparative Kurdish Politics in the Middle East**. Palgrave Macmillan: 2018.
- Kuznetsov, Alexander S. **Theory and Practice of Paradiplomacy: Subnational Governments in International Affairs**. London: Routledge, 2015.
- Lamb, Peter ve Fiona Robertson Snape. **Historical Dictionary of International Relations**. Lanham: Rowman&Littlefield, 2016.
- Laoutides, Costas. "How Foreign Is the Kurdish Issue in Iran's Foreign Policy?", Sharam Akbarzadeh and Dara Conduit (Eds.). **Iran in the World**. London: Palgrave Macmillan, 2016.
- Luciani, Giacomo. "Corporations vs. States in the Shaping of Global Oil Regimes", Roland Dannreuther and W. Ostrowski (Eds.). **The Palgrave Macmillan Global Resources: Conflict and Cooperation**. New York: Palgrave Macmillan, 2013, 119-139.
- Mahadavy, Hussein. "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", M. A. Cook (Ed.). **Studies in the Economic History of the Middle East**, London: Routledge, 2015, 428-467.
- Mamshae, Ari. "Kurdistan's Democratic Developments Amid a Rentier Oil Economy", Gülistan Gürbey and Caner Yıldırım (Eds.). **Iraqi Kurdistan's Statehood Aspirations**. London: Palgrave Macmillan, 2019
- Mansour, Renad. "In Pursuit of Friends: The Kurdistan Region's Foreign Affairs and Diplomacy", Gareth Stansfield and Mohammed Shareef (Eds.). **The Kurdish Question Revisited**. New York: Oxford University Press: 2017.
- Marr, Phebe and Ibrahim Al-Marashi. **The Modern History of Iraq**. Philadelphia: Westview Press, 2017.
- McDowall, David **A Modern History of the Kurds**. New York: I.B. Tauris, 1996.
- Mulaj, Klejda. "International Actions and the Making and Unmaking of Unrecognized States", Nina Caspersen ve Gareth Stansfield (Eds.). **Unrecognized States in the International System**. London: Routledge, 2011.
- Mustafa, Sara Salahaddin. "KRG Survival in Iraq and in the Middle East: Non-Alignment and Sectarian Neutrality", Alex Danilovich (Ed.). **Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan**. London: Routledge, 2019.
- Natali, Denise. **The Kurdish Quasi-State**. New York: Syracuse University Press, 2010.
- O'Ballance, Edgar. **The Kurdish Struggle: 1920-94**. London: MacMillan Press, 1996.

- Oğuzlu, Tarık. “ABD Sonrası Irak ve Türkiye”, **Ortadoğu Analiz**. Cilt 4 Sayı 37, 2012.
- Owtram, Francis. “The Foreign Policy of Unrecognized States”, Nina Caspersen ve Gareth Stansfield (Eds.). **Unrecognized States in the International System**. London: Routledge, 2011.
- Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası**. Cilt 3 (2001-2012), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Pegg, Scott. **International Society and De facto State**. Aldershot: Ashgate, 1998.
- Pierson, Christopher. **The Modern State**. London: Routledge, 2004.
- Plano, Jack C. and Roy Olton. **The International Relations Dictionary**. California: ABC-Clio, 1988.
- Rafaat, Aram. **Kurdistan in Iraq: The Evolution of a Quasi-State**. London: Routledge, 2018.
- Riegl, Martin and Bohumil Dobuš, “(Super)Power Rule: Comparative Analysis of Parent States”, Martin Riegl and Bohumil Dobuš (Eds.), **Unrecognized States and Secession in the 21st Century**. Cham: Springer, 2017.
- Romano, David. **The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity**. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Romano, David. “The Oil Imperative in the KRG”, Michael Gunter (Ed.). **Routledge Handbook on the Kurds**. Routledge: 2018.
- Romano, David, Rikar Hussein and Stephen Rowe, “The United States and the Kurds of Iraq: Strange Allies”, Gülistan Gürbey, Sabine Hofmann and Ferhad Ibrahim Seyder (Eds.). **Between State and Non-State: Politics and Society in Kurdistan-Iraq and Palestine**. New York: Palgrave Macmillan, 2017.
- Ross, Michael L. **The Oil Curse**. Princeton: Princeton University Press, 2012.
- Rudincová, Katerina. “The Right to Self-determination or Inviolability of Borders in the Horn of Africa? The African Union Approach”, Martin Riegl and Bohumil Dobos (Eds.). **Unrecognized States and Secession in the 21st Century**. Cham: Springer, 2017.
- Saikal, Amin. “Iran and the Changing Regional Strategic Environment”, Sharam Akbarzadeh and Dara Conduit (Eds.). **Iran in the World**. London: Palgrave Macmillan, 2016.
- Shareef, Mohammed. “A Paradigm Shift in US–Kurdistan Region Relations Post-2014: The Evolution to a Strategic Partnership”, Gareth Stansfield and Mohammed Shareef (Eds.). **The Kurdish Question Revisited**. New York: Oxford University Press: 2017.

- Shareef, Mohammed. "China's Dual Diplomacy: Arab Iraq and the Kurdistan Region", Niv Horesh (Ed.). **Toward Well-Oiled Relations? China's Presence in the Middle East Following the Arab Spring**. London: Palgrave Macmillan, 2016.
- Sick, Gary. "The United States in the Persian Gulf: From Twin Pillars to Dual Containment", David W. Welsch and Mark L. Haas (Eds.). **The Middle East and the United States: History, Politics and Ideology**. New York: Routledge, 2018.
- Spears, Ian. "States within States: An Introduction to Their Empirical Attributes", Paul Kingston and Ian Spears (Eds.). **States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era**. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Srebrnik, Henry. "Can Clans Form Nations? Somaliland in the Making", Tozun Bahcheli, Barry Bartmann and Henry Srebrnik (Eds.). **De Facto States - The Quest for Sovereignty**. London: Routledge, 2004.
- Stansfield, Gareth. **Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy**. London: RoutledgeCurzon, 2004
- Sterio, Milena. **The Right to Self-Determination under International Law: "Selfistans", Secession, and the Rule of the Great Powers**. London: Routledge, 2013.
- Tavares, Rodrigo. **Paradiplomacy: Cities and States as Global Players**. New York: Oxford University Press, 2016.
- Tilly, Charles. "War Making and State Making as Organized Crime", Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer and Theda Skocpol (Eds.). **Bringing the State Back in**. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Tripp, Charles. **A History of Iraq**. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Tugdar, Emel Elif and Serhun Al. "Iraqi Kurdistan Independence Aspirations and the NeoOttomanist Turkish", Alex Danilovich (Ed.). **Federalism, Secession, and International Recognition Regime: Iraqi Kurdistan**. London: Routledge, 2019.
- Vertayev, Kirill V. "The Russian Historical and Political Approach towards Nonconventional Independence of Iraqi Kurdistan", Michael Gunter (Ed.). **Routledge Handbook on the Kurds**. Routledge: 2018.
- Voller, Yaniv. **The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood**. London: Routledge, 2014
- Wahab, Bilal A. "Oil Federalism in Iraq: Resource Curse, Patronage Networks and Stability, Case Studies of Baghdad, Kurdistan and the Advent of ISIS", **Ph. D. Dissertation**. George Mason University, 2015.

- Walsh, Dawn. **Territorial Self-Government as a Conflict Management Tool**. Palgrave Macmillan, 2018.
- Waltz, Kenneth. **A Theory of International Politics**. Massachusetts: Addison- Wesley Publishing, 1979.
- Wang, Yuan-kang. "Rethinking US Security Commitment to Taiwan", Wei-Chin Lee (Ed.). **Taiwan's Political Re-Alignment and Diplomatic Challenges**. Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 245-270.
- Weber, Max. **From Max Weber: Essays in Sociology**. H. H. Geert and C. Wright Mills (eds.). London: Routledge, 2009.
- Wendt, Alexander. **Social Theory of International Politics**. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Wight, Martin. **Systems of State**. Leicester: Leicester University Press, 1977.
- Yergin, Daniel. **The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power**. New York: Simon and Schuster, 1991.
- Yin, Robert K. **Case Study Research: Design and Methods**. 3rd Edition. London: Sage Publications, 2003.
- Zedalis, Rex J. **The Legal Dimensions of Oil and Gas in Iraq**. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Sürekli Yayınlar

- Abdullah, Farhad Hassan and Hawra Hasan Hama, "Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Iraqi Kurdistan", **Contemporary Review of the Middle East**, Vol. 7, No. 4, 2012.
- Abdulrahman, Salam Abdulqadir. "Natural Resources in Kurdistan and the Legitimacy of their Exploitation by the Regional Authority: Water, Oil and Gas", **International Journal of Environmental Studies**, Vol. 74, No. 6, 2019, 1013-1030.
- Agnew, John. "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory", **Review of International Political Economy**, Vol. 1, No. 1, 1994, 53-80.
- Ağır, Bülent Sarper. "Bush Doktrini: Küresel bir Hegemonik İstikrar Arayışı mı?", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 3, No. 12, 2006, 71-100.

- Akreyi, Hemin Akram. "The Iraqi Kurdistan in the Post-Saddam Era: Security, Natural Resources and Foreign Policy Activism", **Iran and the Caucasus**, No. 21, 2017, 92-100.
- Alexander, Colin. "Development Assistance and Communication: The Case of the Taiwan International Cooperation and Development Fund", **Global Governance**, Vol. 21, No. 1, 2015, 119-139.
- Ali, Othman. "Iran and Barzani: Worsening Relations and the Risk of an Inevitable Clash", **Orsam Review of Regional Affairs**, No. 58, 2017.
- Aliyev, Huseyn and Emil Aslan Souleimanov, "Why Do De Facto States Fail?", **Problems of Post-Communism**, Vol. 66, No. 3, 2019.
- Bahcheli, Tozun and Peter Fragiskatos, "Iraqi Kurdistan: Fending off Uneasy Neighbors", **International Journal of Contemporary Iraqi Studies**, Vol. 2, No. 1, 2008, 67-82.
- Balcı, Ali. "Enerji"sine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", **Analiz**, SETA, No. 97, 2014.
- Belloni, Roberto "The Birth of South Sudan and the Challenges of Statebuilding", **Ethnopolitics**, Vol. 10, No. 3-4, 2009, 411-429.
- Bengio, Ofra. "Contextualizing the Kurdish National Project: The Failed Iraqi Nation-State Thesis", **British Journal of Middle Eastern Studies**. Doi: 10.1080/13530194.2018.1430532. 2018.
- Berg, Eiki and Kristel Vits, "Quest for Survival and Recognition: Insights into the Foreign Policy Endeavors of the Post-Soviet De Facto States", **Ethnopolitics**, Vol. 17, No. 4, 2018, 390-407.
- Berg, Eiki and Scott Pegg, "Scrutinizing a Policy of "Engagement without Recognition": US Requests for Diplomatic Actions with De Facto States", **Foreign Policy Analysis**, Doi: 10.1093/fpa/orw044.
- Billon, Philippe Le. "Oil, Secession and the Future of Iraqi Federalism", **Middle East Policy**, Vol. 22, No. 1, 2015, 68-76.
- Charountaki, Marianna. "Non-State Actors and Change in Foreign Policy: The Case of a Self-Determination Referendum in the Kurdistan Region of Iraq", **Cambridge Review of International Affairs**, 2019, Doi: 10.1080/09557571.2019.1663495.
- Charountaki, Marianna. "Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government", **Perceptions**, Vol. 17, No. 4, 2012, 185-208.
- D'Agoot, Majak. "Energy Politics and the South Sudan Referandum: Anatomy of a Resource Curse", **Middle East Policy**, Vol. 16, No. 4, 2009, 118-130.

- Erk, Jan and Lawrence Anderson, "The Paradox of Federalism: Does Self- Rule Accommodate or Exacerbate Ethnic Divisions?", **Regional & Federal Studies**, Vol. 19, No. 2, 2009, 191-202.
- Entessar, Nader. "Uneasy Neighbors: Iran and the Kurdish Regional Government", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies** , Vol. 41, No. 2, 2018, 73-84.
- Goldberg, Jeffrey. "The Obama Doctrine", **The Atlantic**, April 2016.
- Goldthau, Andreas and Jan Martin Witte. "Back to the Future or Forward to the Past? Strengthening Markets and Rules for Effective Global Energy Governance", **International Affairs**, Vol. 85, No. 2, 2009, 373-390.
- Grzybowski, Janis. "The Paradox of State Identification: De facto States, Recognition, and the (Re-)production of the International", **International Theory**, No. 11, 2019, 241–263.
- Haddad, Fanar. "From Existential Struggle to Political Banality: The Politics of Sect in Post-2003 Iraq", **The Review of Faith & International Affairs**, Vol. 18, No. 1, 2020, 70-86.
- Hahn, Peter L. "Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957", **Presidential Studies Quarterly**, No. 36, 2006.
- Hama, Hawre Hasan. "Iraqi Kurdistan's 2017 Independence Referendum: The KDP's Public and Private Motives", **Asian Affairs**, 2020, Doi:10.1080/03068374.2019.1706338.
- Hasan, Qaraman Mohammed. "The Power of Constitution for Enacting Energy Law and Managing Natural Resources: The Case of the Kurdistan Regional Government's Oil Contracts", **Energy Policy**, No. 128, 2019.
- Heisbourg, Francois. "A Work in Progress: The Bush Doctrine and Its Consequences", **The Washington Quarterly**, Vol.26, No. 2, 2003, 75-88.
- Hennerbichler, Ferdinand. "Future Options of the Kurds. Part I: The Current Situation", **Advances in Anthropology**, No. 8, 2018, 175-234.
- İbrahim, Hatem Azeez ve Othman Ali, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları Bağlamında İKBY", **Asead**, Cilt 6, Sayı 1, 2019, 351-364.
- Jeffrey, James. "Somaliland's Search for Place", **Foreign Affairs**, 26 Mayıs 2016.
- Jimenez, Jeremy and Peter Kabachnik, "The Other Iraq: Exploring Iraqi Kurdistan", **Focus on Geography**, Vol. 15, No. 2, 2012.
- Jüde, Johannes. "Contesting Borders? The Formation of Iraqi Kurdistan's De Facto State", **International Affairs**, Vol. 93, No. 4, 2017, 847-863.

- Kaplan, Morgan. "Foreign Support, Miscalculation, and Conflict Escalation: Iraqi Kurdish Self-Determination in Perspective", **Ethnopolitics**, Vol. 18, No.1, 2019, 29-45.
- Ker-Lindsay, James ve Eiki Berg, "Introduction: A Conceptual Framework for Engagement with de facto States", **Ethnopolitics**, Vol. 17, No. 4, 2018.
- King, Charles. "The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States", **World Politics**, Vol. 53, No. 4, 2001, 524-552.
- Knotter, Lucas. "The de facto Sovereignty of Unrecognised States: Towards a Classical Realist Perspective?", **Ethnopolitics**, Vol. 18, No. 2, 2019, 119-138.
- Kolsto, Pal "The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States", **Journal of Peace Research**, Vol. 43, No. 6, 2006.
- Krieg, Andreas. "Externalizing the Burden of War: The Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East", **International Affairs**, Vol. 92, No. 1, 2016, 97-113.
- Lazarowitz, Arlene. "Different Approaches to a Regional Search for Balance: The Johnson Administration, the State Department, and the Middle East, 1964-1967", **Diplomatic History**, Vol. 32, No. 1, 2008, 25-54.
- Macqueen, Benjamin. "Democratization, Elections and the 'De Facto State Dilemma': Iraq's Kurdistan Regional Government", **Cooperation and Conflict**, 2015, Doi: 10.1177/0010836715585174.
- Mansour, Renad. "Rethinking Recognition: The Case of Iraqi Kurdistan", **Cambridge Journal of International and Comparative Law**, Vol. 3, No. 4, 2014, 1182–1194.
- McCain, John. "We Need a Strategy for Middle East", 24 Ekim 2017, **The New York Times**, (6 Mayıs 2020).
- Mills, Robin M. "Northern Iraq's Oil Chessboard: Energy, Politics and Power", **Insight Turkey**, Vol. 15, No. 1, 2013, 51-62.
- Mohammed, Herish Khali and Francis Owtram. "Paradiplomacy of Regional Governments in International Relations: The Foreign Relations of the Kurdistan Regional Government (2003 – 2010)", **Iran and the Caucasus**, No. 18, 2014, 65-84.
- Mustafa, Sara D. "Iraqi Kurdistan Independence Referendum: Political Parties, Opportunity and Timing", **British Journal of Middle Eastern Studies**, 2020, Doi: 10.1080/13530194.2020.1724077.
- Nagashima, Toru. "Russia's Passportization Policy toward Unrecognized Republics", **Problems of Post-Communism**, Vol. 66, No. 3, 2019, 186-199.

- Natali, Denise. "The Kurdish Quasi-State: Leveraging Political Limbo", **The Washington Quarterly**, Vol. 38, No. 2, 2015.
- O'Driscoll, Dylan. "Autonomy Impaired: Centralisation, Authoritarianism and the Failing Iraqi State", **Ethnopolitics**, 2015, Doi:10.1080/17449057.2015.1086126.
- O'Driscoll, Dylan and Bahar Başer. "Independence Referendums and Nationalist Rhetoric: The Kurdistan Region of Iraq", **Third World Quarterly**, Vol. 40, No. 11, 2019, 2016-2034.
- Osterud, Oyvind. "The Narrow Gate: Entry to the Club of Sovereign States", **Review of International Studies**, No. 23, 1997.
- Özdemir, Volkan ve Slawomir Raszewski. "State and Substate Oil Trade: The Turkey-KRG Deal", **Middle East Policy**, Vol. 23, No. 1, 2016.
- Özdemirkıran, Merve. "Soft Power and the Challenges of Private Actors: Turkey - Kurdish Regional Government (KRG) Relations and the Rising Role of Businessmen in Turkish Foreign Policy", **European Journal of Turkish Studies**, 2015, Doi: 10.4000/ejts.5268.
- Palani, Kamaran, Jaafar Khidir, Mark Dechesne ve Edwin Bakker. "De Facto States Engagement with Parent States: Kurdistan's Engagement with the Iraqi Government", **British Journal of Middle Eastern Studies**, 2020, Doi: 10.1080/13530194.2020.1714429.
- Palani, Kamaran, Jaafar Khidir, Mark Dechesne ve Edwin Bakker. "Strategies to Gain International Recognition: Iraqi Kurdistan's September 2017" Referendum for Independence, **Ethnopolitics**, 2019, Doi: 10.1080/17449057.2019.1596467.
- Palani, Kamaran, Jaafar Khidir, Mark Dechesne and Edwin Bakker, "The Development of Kurdistan's De Facto Statehood: Kurdistan's September 2017 Referendum for Independence", **Third World Quarterly**, Vol. 40, No.12, 2019, 2270-2288.
- Pusane, Özlem Kayhan. "The Role of Context in Desecuritization: Turkish Foreign Policy towards Northern Iraq (2008–2017)", **Turkish Politics**, 2019, Doi: 10.1080/14683849.2019.1675047.
- Qabazard, Hasan M. "Energy Security—Security of Supply and Demand," **European Centre for Energy & Resource Security Newsletter**, No. 26, 2013.
- Relitz, Sebastian. "The Stabilisation Dilemma: Conceptualising International Responses to Secession and De facto States", **East European Politics**, Vol. 35 No. 3, 2019.
- Romano, David. "Sub-State Actors and Foreign Policy Risk-Taking: The Kurdistan Regional Government of Iraq", **Kurdish Studies**, Vol. 8, No. 2, 2020, 339-369.

- Ross, Michael L. “What Have We Learned about the Resource Curse”, **Annual Review of Political Science**, No. 18, 2015, 239-259.
- Rudinocova, Katerina. “Ethiopian Foreign Policy in the Horn of Africa: Informal Relations with Somaliland and Their Possible Future Development”, **Politeja**, No. 42, 2016, 213-227.
- Sever, Ayşegül. “Power Led Outside Intervention in Kurdish Politics in Iraq and Turkey in the Early 1970s”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 49, No. 2, 2013, 263-279.
- Shankleman, Jill. “Oil and State Building in South Sudan”, United States Institute of Peace, **Special Report**, No. 282, 2011.
- Souleimanov, Emil Aslan, Eduard Abrahamyan and Huseyn Aliyev, “Unrecognized States as a Means of Coercive Diplomacy? Assessing the Role of Abkhazia and South Ossetia in Russia’s Foreign Policy in the South Caucasus”, **Southeast European and Black Sea Studies**. Vol. 18, No. 1, 2018, 73-86.
- Sümer, Fahrettin and Jay Joseph, “The Paradox of the Iraqi Kurdish Referendum on Independence: Contradictions and Hopes for Economic Prosperity”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, 2018, Doi: 10.1080/13530194.2018.1430533.
- Tezcür, Güneş Murat. “A Century of the Kurdish Question: Organizational Rivalries, Diplomacy, and Cross-Ethnic Coalitions”. **Ethnopolitics**. Vol. 18, No. 1, 2019, Doi: 10.1080/17449057.2018.1525162.
- Voller, Yaniv. “Contested Sovereignty as an Opportunity: Understanding Democratic Transitions in Unrecognized States”, **Democratization**, Vol. 22, No. 4, 2015.
- Voller, Yaniv. “Kurdish Oil Politics in Iraq: Contested Sovereignty and Multilateralism”, **Middle East Policy**, Vol. 20, No. 1, 2013.
- Wang, Kuan-Hsiung. “Current International Legal Issues: Taiwan”, Seokwoo Lee and Hee Eun Lee (Ed.), **Asian Yearbook of International Law**. Vol. 23, 2017, 61-70.

Kişisel Görüşmeler

Bayan Sami Abdurahman, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Washington Temsilcisi- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Temsilcilikleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkileri” konulu görüşme. Çevrimiçi Görüşme, 4 Mart 2021.

İhsan Oğurlu, -Jiber Grup Yönetim Kurulu Başkanı- “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile Ticari ve Ekonomik İlişkiler” konulu görüşme. Diyarbakır: 5 Şubat 2021.

Muhammed İhsan, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Eski Devlet Bakanı, King's College of London Öğretim Üyesi- "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Kurumsal Yapısı ve Dış İlişkilerinin Önemi" konulu görüşme. Çevrimiçi Görüşme, 22 Şubat 2021.

Sardar Hassan, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Parlamentosu Uluslararası İlişkiler ve Protokol Ofisi Müdürü- "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Kurumsal Yapısı ve Dış İlişkileri" konulu görüşme. Erbil: 25 Nisan 2019

Sefin Dizayi, -Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Hükümet Sözcüsü- "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Durumu, Dış İlişkileri ve Geleceği" konulu görüşme. Erbil: 26 Nisan 2019.

Xoşnav Batu, -Davan Energy LTD İş Geliştirme Yöneticisi- "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Petrol-Doğalgaz Kaynakları ve Faaliyet Gösteren Şirketler" konulu görüşme. Çevrimiçi Görüşme, 28 Şubat 2021.

İnternet Kaynakları

Akçay, Nurettin. "An Independent Kurdistan: Will China Overhaul its Non- intervention Policy?", 15 Şubat 2018. <http://www.21global.ucsb.edu/prnt/567>, (14 Kasım 2020).

"Amerîka û 4 Welatên Ewropî Têkildarî Êrişê Ser Hewlêrê Daxuyaniyeke Hevbeş Dan". 17 Şubat 2021. <https://www.rudaw.net/kurmanci/world/170220212>, (23 Şubat 2021).

Ball, Tim. "Thank You for Being a Friend: NATO, Iraq, and the Benefits of the Alliance", 25 Şubat 2021, <https://www.fpri.org/article/2021/02/thank-you-for-being-a-friend-nato-iraq-and-the-benefits-of-the-alliance/>, (23 Mart 2021).

Bordenkircher, Eric. "Pivoting to the KRG: Restructuring the U.S. Military Presence in Iraq", 3 Şubat 2020. <https://www.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/pivoting-to-the-krgr-restructuring-the-u.s.-military-presence-in-iraq>, (24 Nisan 2020).

Brand Kurdistan Region of Iraq. <https://brandkri.com/wp-content/uploads/2021/01/BrandKRI-1.pdf>, (30 Nisan 2021).

Dodge, Toby. "Corruption Continues to Destabilize Iraq", 1 Ekim 2019. <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/corruption-continues-destabilize-iraq>, (22 Mart 2020).

"Embassies and Missions", Ministry of Foreign Affairs Republic of China (Taiwan). <https://www.mofa.gov.tw/en/OverseasOfficeLink.aspxn=1A4D7D5A68ECF4B9&sms=A76B7230ADF29736>, (31 Aralık 2019).

- "Erdoğan: IKBY Referandumu Bölgede Yeni Çatışmalara Neden Olabilir", 19 Eylül 2017. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41323883>, (22 Nisan 2020).
- "Freedom in the World 2019", Freedom House Report, https://freedomhouse.org/sites/default/files/Feb2019_FH_FITW_2019_Report_ForWeb-compressed.pdf, (3 Ocak 2020).
- GDP, Kurdistan Region Statistics Office. <http://www.krso.net/Default.aspx?page=list&c=gdp>, (6 Ocak 2021).
- "Haşdi Şabi Destegindeki Irak Ordusu Kerkük'te", 16 Ekim 2017. <https://www.amerikaninsesi.com/a/hasdi-sabi-destekli-irak-ordusu-kerkuk-te/4072258.html>, (24 Haziran 2020).
- "Irak Meclisi, Bağdat-Erbil Arasındaki Anlaşmazlık Nedeniyle Aylarca Sürüncemede Kalan 2021 Bütçesini Onayladı", 31 Mart 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irak-meclisi-bagdat-erbil-arasindaki-anlasmazlik-nedeniyle-aylarca-suruncemede-kalan-2021-butcesini-onayladi/2194609>, (8 Nisan 2021).
- "Iran, Sulaymaniyah of Iraq Discuss Expansion of Trade Cooperation", 20 Ağustos 2019, <https://en.irna.ir/news/83444602/Iran-Sulaymaniyah-of-Iraq-discuss-expansion-of-trade-cooperation>, (3 Mayıs 2021).
- "Iran's Kordestan Capable of Supplying 300MW of Electricity to Iraq's Sulaymaniyah", 6 Temmuz 2019, <https://en.irna.ir/news/83382781/Iran-s-Kordestan-capable-of-supplying-300MW-of-electricity-to>, (3 Mayıs 2021).
- "Iraq: US Sends More Military Advisers to Kurdistan", 13 Ağustos 2014, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-28767183>, (30 Nisan 2021).
- "İŞİD Karşıtı Bombardıman Yoğunlaşıyor", 15 Ekim 2014. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141014_kobani_bombardi_man, (22 Nisan 2020).
- Katona, Viktor. "Russia's Kurdish Pipeline Gamble", 20 Eylül 2017, <https://oilprice.com/Geopolitics/International/Russias-Kurdish-Pipeline-Gamble.html>, (14 Kasım 2020).
- Kurdistan Board of Investment, http://www.kurdistaninvestment.org/docs/licensed_projects.pdf, (4 Mayıs 2021).
- "Kurdistan Pays \$1 Billion to Dana Gas, Partners to Settle London Case", 30 Ağustos 2017. <https://www.reuters.com/article/us-dana-gas-arbitration/kurdistan-pays-1-billion-to-dana-gas-partners-to-settle-london-case-idUSKCN1BA272>, (10 Kasım 2020).

- Kurdistan Regional Government. <https://gov.krd/english/government/>, (23 Mart 2020)
- Kurdistan Regional Government - Department of Foreign Relations. <http://dfr.gov.krd/?l=12> , (23 Mart 2020).
- “Kürdistan 200 Milyon Varil Petrol Sattı”, 8 Ağustos 2018. <https://www.rudaw.net/turkish/business/080820181>, (3 Aralık 2020).
- Macias, Amanda. “NATO Announces Expanded Mission in Iraq on the heels of Deadly Rocket Attack”, 18 Şubat 2021, <https://www.cnbc.com/2021/02/18/nato-expands-mission-in-iraq-on-the-heels-of-deadly-rocket-attack.html>, (23 Mart 2021).
- Mansour, Renad. ”Iraq protests: What's behind the Anger?”, 7 Ekim 2019. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-49960677>, (22 Mart 2020).
- “Mesrûr Barzanî: Hikûmet dê Mafê Jinan Biparêze” 25 Kasım 2019. <https://www.rudaw.net/kurmanci/kurdistan/2511201913>, (28 Mart 2020).
- “Mesrûr Barzanî Qurbanîdana Pêşmerge û Gefên DAIŞê Dibe Konferansa Asayîşê ya Munchenê”, 13 Şubat 2020. <https://www.kurdistan24.net/kmr/story/43542-Mesr%C3%BBr-Barzan%C3%AE-qurban%C3%AEdana-P%C3%AA%C5%9Fmerge-%C3%BB-gef%C3%AAn-DAI%C5%9E%C3%AA-dibe-Konferansa-Asayi%C5%9F%C3%AA-ya-Munchen%C3%AA>, (24 Haziran 2020).
- “MGK'dan Son Uyarı: Müdahale Hakkımız Saklıdır”, 23 Eylül 2017. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mgkdan-son-uyari-mudahale-hakkimiz-saklidir-40587770>, (22 Nisan 2020).
- “Nameya Tillerson ya ji bo Barzanî”, 14 Ekim 2017. <https://www.rudaw.net/kurmanci/world/14102017>, (24 Nisan 2020).
- “Neverland Tanker with Disputed Kurdish Oil Reappears off Malta”, 21 Temmuz 2017, <https://www.reuters.com/article/canada-iraq-tanker-idUSL5N1KC4J6>, (1 Mayıs 2021).
- Okumuş, Olgu. “Kurdistan’s Natural Gas Resources May Become a Game-Changer Over the Longer Term”, 11 Nisan 2013. <https://www.elektormagazine.com/news/Kurdistan-s-natural-gas-resources-may-become-a-game-changer-over-the-longer-term>, (31 Ekim 2020).
- “Parlamentoya Kurdistanê ji bo Nivîsandina Destûrê li Benda Nêrîna Aliyan e”, 17 Mayıs 2021. <https://www.kurdistan24.net/kmr/story/52559-Parlamentoya-Kurdistan%C3%AA-ji-bo-niv%C3%AEsandina-dest%C3%BBr%C3%AA-li-benda-n%C3%AAr%C3%AEna-aliyan-e>, (23 Mayıs 2021).

- Petkova, Mariya. “What did Russia Get from Its KRG Gamble?”, 15 Eylül 2019. <https://www.aljazeera.com/features/2019/4/15/what-did-russia-get-from-its-kr-gamble>, (24 Kasım 2020).
- “Peşmerge'ye Eğitim ‘Bordo Bereliler’den”, 21 Kasım 2014. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/pesmergeye-egitim-bordo-bereliler-den-27625485>, (22 Nisan 2020).
- Porter, Geoff D. “The New Resource Regionalism in North Africa and the Sahara”, 10 Temmuz 2013. <http://www.sciencespo.fr/ceri/en/content/new-resource-regionalism-north-africa-and-sahara>, (1 Kasım 2020).
- “President Barzani: Baghdad’s Budget Freeze As Bad As Gassing of Halabja”, 6 Ekim 2014. [rudaw.net/english/kurdistan/060420142](http://www.rudaw.net/english/kurdistan/060420142), (6 Nisan 2020).
- “Readout of Secretary Perry’s Visit to Iraq and Kurdistan”, Department of Energy, 11 Aralık 2018. <https://www.energy.gov/articles/readout-secretary-perry-s-visit-iraq-and-kurdistan>, (18 Kasım 2020).
- “Reforms”, <https://gov.krd/english/the-governments-mission/reforms/>, (10 Kasım 2020).
- “Serokê Herêma Kurdistanê Nechirvan Barzanî: Tevaya Gotara Destbikarbûnê”, <https://president.gov.krd/kmr/president-nechirvan-barzani-inauguration-speech-in-full/>, (27 Mart 2020).
- “Somaliland”. <https://genelenergy.com/operations/pre-production/somaliland/>, (15 Ocak 2021).
- “Somaliland: DNO Signs Production Sharing Contract”, 23 Nisan 2013. <https://www.ogj.com/exploration-development/article/17259332/somaliland-dno-signs-production-sharing-contract>, (15 Ocak 2021).
- “Somaliland: Member Profile” The Unrepresented Nations and Peoples Organization Report 2017. [unpo.org/members/7916](http://www.unpo.org/members/7916), (27 Eylül 2019).
- “State Department: US not Moving to Recognize Somaliland”, 1 Kasım 2009. <https://www.voanews.com/archive/state-department-us-not-moving-recognize-somaliland>. (29 Nisan 2021).
- Subnational Human Development Index (4.0), https://globaldatalab.org/shdi/shdi/IRQ/?levels=1%2B4&interpolation=0&extrapolation=0&nearest_real=0, (1 Mayıs 2021).
- “Süleymaniye İl Meclisi ‘Ademi Merkezîyetçiliğin’ Tartışılmasını Talep Etti”, 2 Mayıs 2020, [https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/020520202](http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/020520202), (5 Mayıs 2021).

Symmetrical Federalism, Asymmetrical Federalism.
<https://definitions.uslegal.com/a/asymmetrical-federalism/>, (24 Haziran 2020).

“Taiwan”. https://www.taiwan.gov.tw/content_7.php, (31 Aralık 2019).

“Taiwan: Member Profile”, The Unrepresented Nations and Peoples Organization Report 2018. unpo.org/members/7916, (31 Aralık 2019).

“Talabani Son Yolculuğuna Uğurlandı”, 6 Ekim 2017.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/talabani-son-yolculuguna-ugurlandi/928943>, (24 Haziran 2020).

“The Constitutional Case for Kurdistan’s Independence & a Record of the Violation of Iraq’s Constitution by Successive Iraqi Prime Ministers and Ministers, the Council of Representatives, the Shura Council, the Judiciary and the Army”.
http://cabinet.gov.krd/uploads/documents/2017/Constitutional_violations_Sept_24_2017.pdf, (22 Mart 2020).

“The Kurdistan Regional Government Department of Foreign Relations”.
<http://dfr.gov.krd/p/p.aspx?p=25&l=12&s=010000&r=332>, (24 Mart 2020).

“The President’s Speech in Cairo: A New Beginning”, 4 Haziran 2009.
<https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/presidents-speech-cairo-a-new-beginning>, (2 Nisan 2020).

“US-led Int’l Coalition to Establish New Military Base at Iraq-Syria-Turkey Triangle”, 15 Şubat 2021. <https://english.aawsat.com/home/article/2806101/us-led-int%E2%80%99coalition-establish-new-military-base-iraq-syria-turkey-triangle>, (16 Şubat 2021).

Wahab, Bilal. “Divisions in Iraqi Kurdistan Are Costing the United States a Reliable Partner”, 24 Temmuz 2020. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/divisions-iraqi-kurdistan-are-costing-united-states-reliable-partner>, (30 Nisan 2021).

Diğer Kaynaklar

Charter of United Nations, San Fransisco: 1945.

Deloitte, Kurdistan Regional Government - Oil Production, Export, Consumption and Revenue for the Year Ended 31 December 2020, 20 June 2021.

Gaub, Florence. **An Unhappy Marriage: Civil-Military Relations in Post-Saddam Iraq**. Carnegie Middle East Center, 2016.

H.R. 133, 116th Congress, Consolidated Appropriations Act 2021, 3 Ocak 2020.

- H.R. 1625, 115th Congress**, Consolidated Appropriations Act, 23 Mart 2018.
- H.R. 1865, 116th Congress, Further Consolidated Appropriations Act, 2020, 20 Aralık 2019.**
- H.R. 2028, 114th Congress**, Continuing and Security Assistance Appropriations Act, 10 Aralık 2016.
- H.R. 3979, 113th Congress**, “Carl Levin and Howard P. “Buck” McKeon National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2015”, 19 Aralık 2014.
- H.R. 5515, 115th Congress**, “John S. McCain National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2019”, 13 Ağustos 2018.
- Improved Social Cohesion, but Iraqis Remain Dissatisfied with Government**, National Democratic Institute, July 2019.
- Institute for Economics and Peace. **Global Terrorism Index 2019**. 2019.
- International Crisis Group, “Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit”, **Middle East Report**, No. 120, 2012.
- Iraqi Constitution.**
- Katzman, Kenneth. **Iran’s Foreign Policy**, Congressional Research Service, 2016.
- Knights, Michael, Hamdi Malik, and Aymenn Jawad Al-Tamim. **Honored, not Contained: The Future of Iraq’s Popular Mobilization Forces**. The Washington Institute for Near East Policy, Washington 2020.
- Kurdistan Regional Statistics Office, **Demographic Survey: Kurdistan Region of Iraq**, 2018.
- Kurdistan Region Statistics Office, **Kurdistan Region 2014-2018 Indicators**. 2019.
- Ministry of Planning. **Kurdistan Region of Iraq 2020: A Vision for the Future**. 2013.
- Mills, Robin. “A Rocky Road Kurdish Oil and Independence”, **Iraq Energy Institute**, 2018.
- Mills, Robin. “Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics”, **The Oxford Institute for Energy Studies**, 2016.
- Mills, Robin and Fatema Alhashemi. “Resource Regionalism in the Middle East and North Africa: Rich Lands, Neglected People”, **Brookings Doha Center Analysis Paper**. No. 20, 2018
- Mustafa, Mohammad Salih. **Iran’s Role in the Kurdistan Region**. Al Jazeera Centre for Studies, 2016.

- Ottaway, David B. “Iraq’s Kurdistan Takes a Giant Step Toward Independence”, **Viewpoints**, No. 46, Wilson Center, 2013.
- Öğür, Berkan, Zana Baykal ve Ali Balcı, “Kuzey Irak - Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği”, **Rapor No: 1**, ORMER, Ağustos 2014
- “President Bush – Toward a New World Order”, **Current Policy**, No: 1298, United States Department of State Bureau of Public Affairs, 1990.
- “Resolution 688”. **United Nations Security Council Resolutions**. 5 Nisan 1991.
- Restatement of Foreign Relations Law of the United States**, Section 107, 1965.
- S. 1356, 114th Congress**, “National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2016”, 25 Kasım 2015.
- S. 1790, 116th Congress**, “National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2020”, 11 Haziran 2019.
- The Kurdistan Parliament-Iraq Rules of Procedure**, 2018.
- The White House. **National Security Strategy of the United States of America**. 2017.
- The World Bank. **Kurdistan Region of Iraq: Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting The Vulnerable**. 2016.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları**, 24. Dönem - 18. Birleşim, 19 Kasım 2013.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları**, 24. Dönem - 69. Birleşim, 27 Şubat 2014.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları**, 26. Dönem - 75. Birleşim, 28 Şubat 2017.
- Wahab, Bilal A. “Iraq and KRG Energy Policies: Actors, Challenges and Opportunities”, **The Institute of Regional and International Studies**. 2014.